

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Araştırma Makaleleri Research Articles

	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel	i-x
	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Volker Michael Strocka	xi-xix
Güneş DURU	Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe'de Değişen Mekân Kullanımı ve Hanehalkı Organizasyonu <i>Changing Space Usage and Household Organization in Middle/Late PPNB Akarçay Tepe</i>	1-28
Murat AKAR	Sürdürülebilir Kültürel Miras ve İyileştiren Arkeoloji: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Sonrası Açıca Höyük, Eski Alalah Kenti Kerpiç Anıtlarının Korunmasında Kolektif Süreçler <i>Sustainable Heritage and the Healing Potential of Archaeology: Collective Work Following the February 6th Kahramanmaraş Earthquakes in the Preservation of the Mud Brick Monuments at Tell Atchana, Alalakh</i>	29-53
Nilgün COŞKUN	Sınırlar, Zirveler ve Dirheler: Şırnak-Uludere Yüzey Araştırması <i>Borders, peaks and Dirhes: Şırnak-Uludere Survey</i>	55-77
Rana BAŞKURT USTA	Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III Dönemi Bey(?) Yapısından Ele Geçen Metal Eşyalar ve Bölgelerarası İlişkiler <i>Metal artefacts from the Early Bronze Age III Ruler (?) Structure at Seyitömer Höyük and Interregional Relations</i>	79-104
Hazal ERGİN	Geometrik ve Arkaik Dönem Teos Kâseleri (Kotyleler ve Skyphoslar) <i>Bowls of the Geometric and Archaic Periods from Teos (Kotylae and Skyphoi)</i>	105-138
Burcu TÜYSÜZ Fikri KULAKOĞLU	Kültepe'den Pasiphae Betimli Kurşun Sırlı Bir Skyphos <i>A Lead-Glazed Skyphos with Pasiphae depiction from Kültepe</i>	139-155
Ramazan ÖZGAN Nihal DURNAGÖLÜ	Muğla ve Milas Müzelerinde Bulunan İlginç İki Yontu Parçası <i>Two Sculpture Fragments in Muğla and Milas Museums</i>	157-191
Ömer TATAR	Hellenistic Civic Coinage of Blaundos <i>Blaundos'un Hellenistik Dönem Sikkeleri</i>	193-223
Ünal DEMİRER	Phaselis'te Bulunan Hellenistik Bronz Kandiller <i>Hellenistic Bronze Lamps from Phaselis</i>	225-236
Ramazan BOZKURTAN Mehmet ŞAN	The Partho-Roman Reliefs From Tur Abdin: Rock-Cut Reliefs of Begani / Tur Abdin'den Parth-Roma Dönemi Kabartmaları: Begani Kaya Kabartmaları	237-268
	Haberler News	
Mustafa ADAK Christian MAREK Andrej PETROVIC	Teos'tan Taşa Yazılmış Bir Anakreon Şiiri Hakkında	269-274

Anadolu Anatolia

5 0 / 2 0 2 4

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Ankara University
The Faculty of Language and History-Geography
Department of Archaeology

Anadolu Anatolia

ISSN: 0570 - 0116

e-ISSN: 2667-5129

5 0 / 2 0 2 4

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Dergisi

Ankara University

*Journal of the Archaeology Department of
the Faculty of Language and
History-Geography*

ANADOLU ANATOLIA

SAHİBİ PROPRIETOR

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Ankara Üniversitesi
Ankara University

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı
Dean of the Faculty of Language and History-
Geography

Anadolu Anatolia, Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bö-
lümünün resmi yayın organıdır. Yılda bir
kez (Aralık) basılan hakemli bir dergidir. Bu
dergide yayınlanan makalelerin içeriği ta-
mamen yazarların sorumluluğundadır.

Anadolu Anatolia is the official refereed jo-
urnal of the Archaeology Department of the
Faculty of Language and History-Geog-
raphy, Ankara University. Published annu-
ally (December). The statements and opi-
nions in the journal are solely those of the
individual authors.

BİLİM KURULU SCIENTIFIC BOARD

Mustafa ADAK Ralf von den HOFF
Levent ATICI Gül İŞİN
Douglas BAIRD Felix PIRSON
Tristan CARTER Andreas SCHACHNER
Sevinç GÜNEL Philip van PEER
Tim HARRISON

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU

PUBLISHING MANAGER

Musa KADIOĞLU

REDAKSİYON REDACTION

Çiğdem GENÇLER GÜRAY
Emma BAYSAL Gizem KARTAL
Yavuz AYDIN Canan ÖZBİL

KAPAK TASARIMI COVER DESIGN

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZBİL

ANADOLU ANATOLIA 50, 2024

ISSN: 0570-0116 e-ISSN: 2667-5129

EDİTÖRLER KURULU EDITORIAL BOARD

Baş Editör Editor in Chief

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

Editör Yardımcıları Assistant Editors

Doç. Dr. Emma BAYSAL
Tarih Öncesi Arkeolojisi *Prehistoric Archaeology*
Doç. Dr. Gizem KARTAL
Tarih Öncesi Arkeolojisi *Prehistoric Archaeology*

Sayı Editörleri Volume Editors

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Protohistory and Near Eastern Archaeology
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Protohistory and Near Eastern Archaeology

Alan Editörleri Section Editors

Prof. Dr. Kadriye ÖZÇELİK
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology
Prof. Dr. Metin KARTAL
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology
Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Protohistory and Near Eastern Archaeology
Prof. Dr. Vasif ŞAHOĞLU
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Protohistory and Near Eastern Archaeology
Prof. Dr. Veli KÖSE
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*
Doç. Dr. Çiğdem GENÇLER GÜRAY
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

Sosyal Medya Editörü Social Media Editor

Prof. Dr. Veli KÖSE
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

Teknik Editör *Technical Editor*

Doç. Dr. Hakkı Levent KESKİN
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Protohistory and Near Eastern Archaeology

İstatistik Editörü *Statistics Editor*

Arş. Gör. İnan KOPÇUK
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

Son Okuyucu *Proofreader*

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AYDIN
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology

Mizanpaj Editörü *Layout Editor*

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZBİL

Dil Editörleri *Language Editors***Almanca** *German*

Prof. Dr. Veli KÖSE
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

Fransızca *French*

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

İngilizce *English*

Doç. Dr. Emma BAYSAL
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology

Türkçe *Turkish*

Doç. Dr. Gizem KARTAL
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AYDIN
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology

SEKRETERYA *SECRETARIAT*

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AYDIN
Tarih Öncesi Arkeolojisi
Prehistoric Archaeology

Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR
Klasik Arkeoloji *Classical Archaeology*

YAZIŞMA ADRESİ *CONTACT ADDRESS*

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Anadolu Anatolia Dergisi
Ankara University
*Journal of the Archaeology Department
of the Faculty of Language and
History-Geography*
Atatürk Bulvarı No. 45,
06100 Sıhhiye-ANKARA / TÜRKİYE
www.ankara.edu.tr
anatolia@ankara.edu.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anatolia
T : 0090 312 310 32 80/1188
F : 0090 312 310 57

Anadolu Anatolia Dergisi ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı, Art &
Architecture Source (EBSCO) ve Index
Islamicus'ta (Brill) taranmaktadır.
*Anadolu Anatolia is indexed in the ULAKBİM
Social Sciences Database, Art & Architecture
Source (EBSCO) and Index Islamicus (Brill).*

Anadolu Anatolia, Creative Commons
Atıf-Gayriticari 4.0 International
© (CC-BY-NC 4.0) kapsamındadır.
*Anadolu Anatolia is covered by Creative
Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International © (CC-BY-NC 4.0)*

Ankara Üniversitesi Basımevi
Ankara University Press
İncitaşı Sokak No. 10
06510 Beşevler-ANKARA / TÜRKİYE
T : 0090 312 213 66 55

BASIM TARİHİ *PRINTING DATE*

30.12.2024

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Araştırma Makaleleri Research Articles

	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel	i-x
	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Volker Michael Strocka	xi-xix
Güneş DURU	Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe’de Değişen Mekân Kullanımı ve Hanehalkı Organizasyonu <i>Changing Space Usage and Household Organization in Middle/Late PPNB Akarçay Tepe</i>	1-28
Murat AKAR	Sürdürülebilir Kültürel Miras ve İyileştiren Arkeoloji: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Sonrası Açıcana Höyük, Eski Alalah Kenti Kerpiç Anıtlarının Korunmasında Kolektif Süreçler <i>Sustainable Heritage and the Healing Potential of Archaeology: Collective Work Following the February 6th Kahramanmaraş Earthquakes in the Preservation of the Mud Brick Monuments at Tell Atchana, Alalakh</i>	29-53
Nilgün COŞKUN	Sınırlar, Zirveler ve Dirheler: Şırnak-Uludere Yüzey Araştırması <i>Borders, peaks and Dirhes: Şırnak-Uludere Survey</i>	55-77
Rana BAŞKURT USTA	Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III Dönemi Bey(?) Yapısından Ele Geçen Metal Eşyalar ve Bölgelerarası İlişkiler <i>Metal artefacts from the Early Bronze Age III Ruler (?) Structure at Seyitömer Höyük and Interregional Relations</i>	79-104
Hazal ERGİN	Geometrik ve Arkaik Dönem Teos Kâseleri (Kotyleler ve Skyphoslar) <i>Bowls of the Geometric and Archaic Periods from Teos (Kotylae and Skyphoi)</i>	105-138
Burcu TÜYSÜZ Fikri KULAKOĞLU	Kültepe’den Pasiphae Betimli Kurşun Sırlı Bir Skyphos <i>A Lead-Glazed Skyphos with Pasiphae depiction from Kültepe</i>	139-155
Ramazan ÖZGAN Nihal DURNAGÖLÜ	Muğla ve Milas Müzelerinde Bulunan İlginç İki Yontu Parçası <i>Two Sculpture Fragments in Muğla and Milas Museums</i>	157-191
Ömer TATAR	Hellenistic Civic Coinage of Blaundos <i>Blaundos’un Hellenistik Dönem Sikkeleri</i>	193-223
Ünal DEMİRER	Phaselis’te Bulunan Hellenistik Bronz Kandiller <i>Hellenistic Bronze Lamps from Phaselis</i>	225-236
Ramazan BOZKURTAN Mehmet ŞAN	The Partho-Roman Reliefs From Tur Abdin: Rock-Cut Reliefs of Begani / Tur Abdin’den Parth-Roma Dönemi Kabartmaları: Begani Kaya Kabartmaları	237-268
	Haberler News	
Mustafa ADAK Christian MAREK Andrej PETROVIC	Teos’tan Taşa Yazılmış Bir Anakreon Şiiri Hakkında	269-274

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Araştırma Makaleleri Research Articles

	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel	i-x
	Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Volker Michael Strocka	xi-xix
Güneş DURU	Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe’de Değişen Mekân Kullanımı ve Hanehalkı Organizasyonu <i>Changing Space Usage and Household Organization in Middle/Late PPNB Akarçay Tepe</i>	1-28
Murat AKAR	Sürdürülebilir Kültürel Miras ve İyileştiren Arkeoloji: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Sonrası Açıcana Höyük, Eski Alalah Kenti Kerpiç Anıtlarının Korunmasında Kolektif Süreçler <i>Sustainable Heritage and the Healing Potential of Archaeology: Collective Work Following the February 6th Kahramanmaraş Earthquakes in the Preservation of the Mud Brick Monuments at Tell Atchana, Alalakh</i>	29-53
Nilgün COŞKUN	Sınırlar, Zirveler ve Dirheler: Şırnak-Uludere Yüzey Araştırması <i>Borders, peaks and Dirhes: Şırnak-Uludere Survey</i>	55-77
Rana BAŞKURT USTA	Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III Dönemi Bey(?) Yapısından Ele Geçen Metal Eşyalar ve Bölgelerarası İlişkiler <i>Metal artefacts from the Early Bronze Age III Ruler (?) Structure at Seyitömer Höyük and Interregional Relations</i>	79-104
Hazal ERGİN	Geometrik ve Arkaik Dönem Teos Kâseleri (Kotyleler ve Skyphoslar) <i>Bowls of the Geometric and Archaic Periods from Teos (Kotylae and Skyphoi)</i>	105-138
Burcu TÜYSÜZ Fikri KULAKOĞLU	Kültepe’den Pasiphae Betimli Kurşun Sırlı Bir Skyphos <i>A Lead-Glazed Skyphos with Pasiphae depiction from Kültepe</i>	139-155
Ramazan ÖZGAN Nihal DURNAGÖLÜ	Muğla ve Milas Müzelerinde Bulunan İlginç İki Yontu Parçası <i>Two Sculpture Fragments in Muğla and Milas Museums</i>	157-191
Ömer TATAR	Hellenistic Civic Coinage of Blaundos <i>Blaundos’un Hellenistik Dönem Sikkeleri</i>	193-223
Ünal DEMİRER	Phaselis’te Bulunan Hellenistik Bronz Kandiller <i>Hellenistic Bronze Lamps from Phaselis</i>	225-236
Ramazan BOZKURTAN Mehmet ŞAN	The Partho-Roman Reliefs From Tur Abdin: Rock-Cut Reliefs of Begani / Tur Abdin’den Parth-Roma Dönemi Kabartmaları: Begani Kaya Kabartmaları	237-268

Haberler News

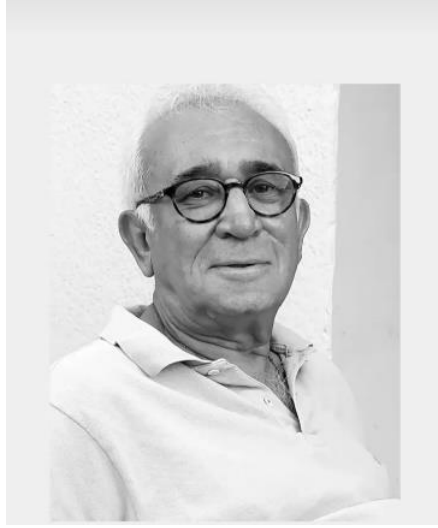
Mustafa ADAK Christian MAREK Andrej PETROVIC	Teos’tan Taşa Yazılmış Bir Anakreon Şiiri Hakkında	269-274
---	---	----------------

Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Ahmet Coşkun ÖZGÜNEL*

(01.02.1941 - 27.08.2024)

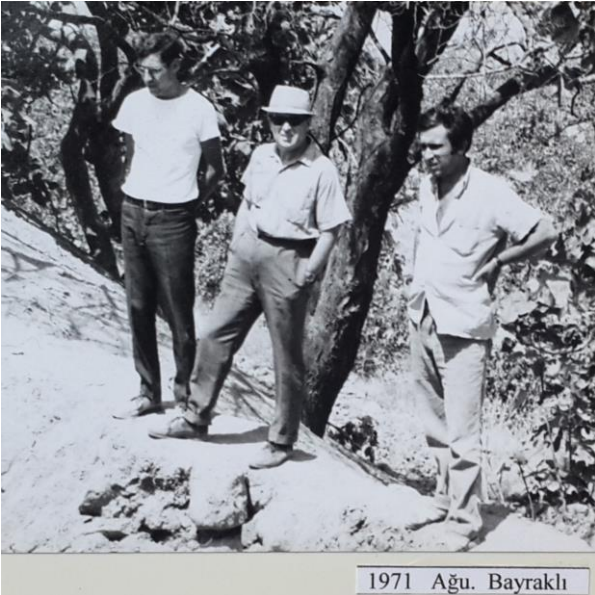

Anadolu Arkeolojisinin yetiştirdiği en önemli isimlerinden ve “Akurgal Ekolünün” başarılı temsilcilerinden olan Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel 2023 yılının yaz aylarında başlayan sağlık sorunlarından sonra yılın sonuna doğru tekrar toparlanarak yeniden meslektaşları, dostları ve de her daim destekçisi, yol göstericisi olduğu öğrencileriyle birlikte çok sevdiği arkeoloji bilimi ile ilgili etkinliklere katılmaya başlamıştı. Ancak Şubat 2024 sonrası yaşanan sağlık sorunları ne yazık ki “Hocaların Hocası” Coşkun Hocayı bizlerden kopardı. 29 Ağustos 2024 tarihinde meslektaşları, dostları, sevenleri ve yetiştirdiği öğrencilerinin katıldığı bir cenaze merasimi sonrası 40 yılını verdiği ve çok sevdiği Çanakkale-Babakale coğrafyasında Ege Denizi’nin sonsuzluğuna bakan ve Anadolu Yarımadasının en batısındaki ebedi istirahatgahına defnedildi. Prof. Özgünel 83 yıllık yaşamının meslek aşkıyla geçirdiği 40 yıla pek çok başarıyı sığdırmış, ilklerin hazırlayıcısı olmuş en önemlisi pek çok öğrencinin arkeoloji bilimine kazandırılmasına bizzat destek vermiştir. Üretken bir bilim insanı olmasının yanında babacan tavırları, ışık gördüğü her genç için sarfettiği çabalarla, yaptığı çalışmalarla Prof. Özgünel Anadolu Arkeolojisi içindeki haklı yerini almıştır.

* Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel ile ilk karşılaşmamız Ekim 1984’te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde fakültenin 4. katında 432 numaralı derslikteki üniversite eğitimimin ilk dersinde gerçekleşti. Kendisi ile olan ilk derste sonraki yıllarda da sıklıkla 1. sınıf öğrencilerine yaptığı gibi o tatlı sert üslubu ile neden arkeoloji okumaya geldiğimizi, yazacak başka bir bölüm bulup bulamadığımızı sorgulamıştı. Bizlere yol yakınken başka bir bilim dalında okumamız gerektiğini ifade etmişti. Bu ifadeler o tarihlerde 17-18 yaşlarında olan bizlerde birazcık hayal kırıklığı yaratsa da aradan geçen yıllar hocamızın haklılığını, çok saygıdeğer bir iş olmasına karşı mesleği yapabilmekteki güçlükleri bize gösterecekti. 1986 yılında Gülpınar Kazısı’na dahil olmamla birlikte başlayan hoca öğrenci ilişkisi, zamanla usta çırak ve en nihayetinde de bir akademik baba ve oğul ilişkisine dönüştü. Coşkun Hocamızı kaybettiğim 27 Ağustos 2024 tarihine kadar geçen yaklaşık 40 yıl akademik ve özel yaşamımın en güzel zamanlarından bir bölümü oluşturdu. Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel arkeoloji bilimini bana ve bizlere öğreten, sevdiren hocamız olarak, bizlere güvenerek akademideki yürüyüşümüzde daima arkamızdaki en büyük destekleyicimiz ve yol göstericimiz olarak sadece tarafımdan değil tüm öğrencileri tarafından her daim sevgiyle, saygıyla anılacak ve her birimizin akademideki başarılarında pay sahibi olacaktır.

Özgeçmişi ve Akademik Kariyeri

1 Şubat 1941 tarihinde Erzincan'da dünyaya gelen Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel eğitim hayatının büyük bir kısmını babasının görevi nedeniyle Ankara'da geçirmiştir. Ankara Sarar İlkokulu, Ankara Mimar Kemal Ortaokulu ve nihayetinde Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'nde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1962 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Arkeolojisi Kürsüsünde lisans eğitimine başlar. 1967 yılının Şubat döneminde lisans eğitimini tamamlayan Prof. Özgünel aynı yıl 29 Nisan'da lisans eğitimini tamamladığı kürsüye asistan olur. Öğrenciliğinden itibaren 1962-1963 yıllarında Prof. Dr. Yusuf Boysal tarafından yürütülen Teos ve Dirmil-Gökçebel (Halikarnassos) kazılarında görev yapar. Akademik hayatındaki dönüm noktalarından biri 1964 yılından itibaren katıldığı ve Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından yürütülen çalışmalardır. "Akurgal Kazılarında" Phokaia (Eski Foça), Pitane (Çandarlı), Eski Smyrna (Bayraklı) ve Erythrai (Ildırı) kazılarına öğrenci, ekip üyesi ve arazi sorumlusu olarak katılmıştır. Prof. Özgünel için meslek yaşantısındaki en önemli dönüm noktalarından biri kuşkusuz Hocası Ord. Prof. Ekrem Akurgal ile birlikte çalıştığı yıllardır. 1979 yılına kadar devam eden bu süreçte Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel doktora ve doçentlik tezlerini tamamlar. Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel 10 Ekim 1972 tarihinde "Bayraklı Doğu İon Geometrik Seramiği" adlı doktora tezi ile edebiyat doktoru unvanını taşımaya hak kazanır. 22 Kasım 1979 tarihinde "Anadolu'da Miken Seramiği" isimli tezi ile doçent unvanını alır. Prof. Özgünel'in hem doktora hem de doçentlik tezi olarak yaptığı çalışmalar sonrasında yeni buluntularla revize edilerek birkaç kez yayımlanmıştır. Bu çalışmalar vefatına kadar olan süreçte haklı olarak kendisine Anadolu'da özellikle bu dönem seramikleri konusunda en iyi birkaç bilim insanından biri olma unvanını kazandıracaktır. Vefatından birkaç yıl önce başladığı Anadolu'nun Geometrik Dönem Seramiği ile ilgili kitap çalışmasını tamamlayan hocamızın bu eserinin yayımlanması artık biz öğrencileri için hocamıza karşı yerine getirilmesi gereken akademik görevdir. 1964 ile 1979 yılları arasında ağırlıklı olarak Bayraklı Kazıları'na katılan Prof. Özgünel bu süreçte 1974 yılında yurtdışında İtalya Sicilya'daki Regio Calabria'da Amendolara'da arkeolog olarak görev alır.

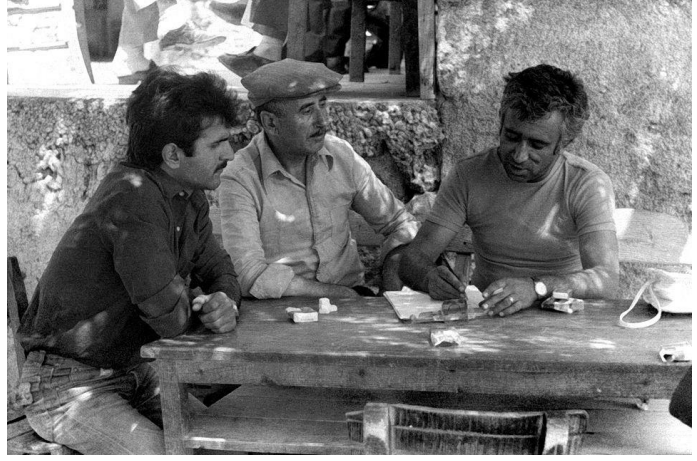

1971 Ağu. Bayraklı

Bayraklı Kazısı, Ağustos 1971, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal öğrencileri Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel ve Doç. Dr. Seyhan Doruk ile birlikte (Doç. Dr. Seyhan Doruk Arşivi).

Doçent unvanını aldıktan sonra Prof. Özgünel aynı yılın sonuna doğru Troas Bölgesi'ne (Çanakkale) bir gezi gerçekleştirir. Artık akademik çalışmalarını yürütebileceği yeni bir kazı bölgesi seçmek hedefiyle yaptığı bu gezi sırasında daha önceden literatürden araştırmalar yaptığı o günlerde üzeri çok büyük ölçüde yağhaneler ve modern yapılarla örtülü olan, 1866'da Richard Pullan ve 1966'da da Hans Weber tarafından gerçekleştirilen araştırmalarla bilim dünyasına ta-

nıtılan ancak sonrasında tekrardan unutulmuşluğa terk edilen Anadolu'nun en uzun soluklu kültürlerinden birine evsahipliği yapan Apollon Smintheus Kült Alanı'nda çalışmaya karar verir. Prof. Özgünel bu kararını 1980 yılının Temmuz ayında hayata geçirir ve küçük bir ekip ile çalışmalar başlatılır. 1980 yılı ilk kazı yılı olması nedeniyle Apollon Smintheus Tapınağı'nın mevcut durumu ve etrafa dağılmış mimari elemanları belgeyerek kayıt altına alınır. Anadolu'nun kuzeybatısındaki bu önemli dini yapı üst yapısından tamamen yoksun bırakılmış ve unutulmuşluğa terk edilmiştir. Ekim 1981 ile Ocak 1982 tarihleri arasında Berlin DAI'de Apollon Kültü ve Smintheion ile ilgili çalışmaları yürütür. 1983 yılı Mart ayında İngiltere'de Britanya Müzesi'nde Pullan arşivinde araştırmalar gerçekleştirerek Smintheion'daki 1866 yılı kazılarını ve sonuçlarını değerlendirir. 1984 yılından itibaren de DAI (Deutsches Archäologisches Institut Berlin) muhabir üyesi olarak görev alır. 1969 yılından itibaren Alman Akademik Değişim Servisi (DAAD) bursiyeri olan Prof. Özgünel, 1985 yılından itibaren de Alexander von Humboldt Vakfı burslusu olur ve her iki bursla birçok kez Almanya'da akademik çalışmalar yürütür.

Smintheion Kazılarının ilk yılları, 1980'ler, Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel Gülpınarlı köylülerle sohbet ederken (Yurdakul Biçer Arşivi).

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel 1980 yılından kazıyı bıraktığı 2020 yılına kadar geçen 40 yıllık Smintheion çalışmaları sırasında pek çok örnek teşkil edebilecek ilk uygulamayı da hayata geçirir. Kazının ilk on sezonu olan 1980-1989 yılları arasındaki ana hedef Apollon Smintheus Tapınağı'nı modern yapılardan arındırmak ve görünür kılmaktır. Bu çerçevede 1990 yılına kadar tapınak üzeri ve çevresinde modern yapılar sökülüp atılmaya çalışılmıştır. Anılan çalışmalara paralel olarak tapınağın günümüze kadar korunmuş olan mimari elemanları da gün ışığına çıkarılarak kayıt altına alınmışlardır. Prof. Özgünel ilk on yıllık süreçte bu program doğrultusunda çalışmalarını tapınak ve çevresinde sürdürürken eş zamanlı olarak başka çalışmalara ve de hedeflere yönelmiştir. Bunlardan ilki sadece iki sezon çalışılabilen Tuzla Ovası içinde yer alan Roma Dönemi köprüsüdür. 1986 ile 1987 yılları arasında kısıtlı imkanlarla gerçekleştirilen çalışmalar önemli bir yapıyı bilim dünyasına tanıtmıştır. Alexandria Troas'tan (Ezine-Dalyan) Smintheion'a (Ayvacık-Gülpınar) uzanan kutsal yolun üzerinde yer alan ve Satnioeis (Tuzla Çayı) üzerinden geçişi sağlayan köprü olması nedeniyle Tuzla Köprüsü ile ilgili olarak 1989 yılında antik köprü'nün kuzey ve güneydeki muhtemel yol bağlantılarını bulabilmek adına o günlerde Türkiye'de yeni başlamış olan jeofizik araştırmaları da yapılır. Bölgede Hellenistik-Roma dönemlerini içeren mezarların gün ışığına çıkarılması 1989 ile 1991 yılları arasında gerçekleşir.

1988 yılında Paris ve Berlin'de düzenlenen "Arkaik-Hellenistik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Tapınak Mimarlığı" ve "Hermogenes ve Olgun Hellenistik Mimari" başlıklı iki sempozyumda Apollon Smintheus Tapınağı'nı mimarisi ve yapı plastiği ile ilgili sunumlar yapar. Sempozyumlarda Homeros'un İlyada Destanı'na ait bölümlerin tapınağın frizi üzerinde betimlenmesi ilk kez tanıtılır ve yıllar boyu defalarca bilim dünyasında ilgiyle takip edilir.

1990'lı yıllarda Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel Gülpınar'daki kazı ve araştırmalarında ikinci aşamaya geçer. 1989 yılında Otomarsan A.Ş. olarak başlayan ve 1990 yılından itibaren de Mercedes Benz Türkiye adıyla süren ve 3 yıl devam eden sponsorluk sayesinde Apollon Smintheus Tapınağı'nın en çok tahrip olmuş olan güneybatı kenarının ayağa kaldırılması çalışmalarına hız verilir. Tapınağa üç boyut kazandıracak biçimde yeniden ayağa kaldırma çalışmaları için yapının güneybatı köşesi seçilir. Sonraki yıllarda tapınağın güneybatı kenarı çevresindeki onarım çalışmaları *cella* kısmına doğru genişletilmiştir. Günümüzde tapınak ana cephesinde ayağa kaldırılmış sütunları, basamakları ve o basamaklara tırmanan "Tanrı Apollon Bronz Fareleri" ile gör-sel bir derinlik ve zenginlik sağlamaktadır.

1990'lı yıllar aynı zamanda arkeolojik araştırmaların tapınak temellerinden uzaklaşarak yakın çevre alanlara kaymaya başladığı, restorasyon çalışmalarının devam ettiği verimli yıllardır. Bu süreçte yine "Özgünel Kazıları" döneminin özgün işlerinden biri de tapınak çevresinde bir depo-müze oluşturma fikridir. Tapınak yakınındaki Bilal Yıldırım'a ait 1927 tarihli eski bir yağhane kamulaştırılmış ve 1993 sezonunda tapınak bölgesinden çıkan heykeltıraşlık eserleri olan friz blokları ve figürlü sütun tamburları ile birlikte başkaca arkeolojik materyallerin yanısıra bölgenin yakın geçmişini yansıtan etnografik eserler ile fotoğraflar bu depo-müze içerisine taşınmışlardır. 31

Gülpınar Depo-Müze, 1993 (Kazı Arşivi).

Ağustos 1993 Salı günü Apollon Smintheus Tapınağı "Depo-Müzesi" güzel bir törenle ziyarete açılmıştır. 1990'lı yıllarda Apollon Tapınağı'nın yakın çevresindeki rezervuarların kazılıp ortaya çıkarılması, yakınlardaki Geç Hellenistik-Roma Dönemi *nekropol*'ünün kazılması gerçekleşir. 1989-1991 yıllarında kazılan mezarlardan gün ışığına kavuşturulan 200'den fazla eserin bir bölümü bugün hala Troya Müzesi vitrinlerinde sergilenmektedir.

Bu yıllar aynı zamanda Smintheion'un batısında yer alan Beşiktepe-Hamaksitos kazılarının da yapıldığı yıllardır. 1992-1993 yılında ODTÜ Sualtı Araştırma Topluluğu'nun verdiği destek ile Apollon Smintheus Kutsal Alanının batısında Beşiktepe-Hamaksitos'un kuzeyinden Akliman'ın güneyine kadar olan kıyı bandı önünde dalışlar yapılarak deniz içindeki olası arkeolojik kalıntılar aranmıştır. 1993 ile 1995 yılları arasında Smintheion ile Alexandria Troas'ın ilişkisine yönelik olarak Alexandria Troas antik kentinde Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel başkanlığında yüzey araştırmaları başlatılmıştır. Böylelikle amaç o güne kadar hiç sistematik olarak araştırılmamış olan bu büyük antik kentin araştırılmasıdır. 1996 yılında Prof. Özgünel ve birkaç yakın çalışma arkadaşı 24 Temmuz ile 3 Ağustos 1996 tarihleri arasında devlet göreviyle Tacikistan'taki Enver Paşa'nın naaşının bir araştırma ve kazı ile Türkiye'ye nakledilmesi görevini yerine getirirler.

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel ve Smintheion Kazı Ekibi, 1993 (Doç. Dr. Çiğdem Gençler Arşivi).

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel 1998-2013 yıllarında Doğu Akdeniz'deki en büyük Roma yerleşimlerinden biri olan Salamis'teki kazı ve araştırmalara, buradaki araştırmaları kurumsal olarak yürütecek olan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji ve Kültür Varlıklarını Araştırma Merkezi'ne de (AKVAM) başkanlık eder. Salamis antik kenti 1974 yılından sonra terkedilmiş ve hiçbir sistematik araştırma yapılmamıştı. Özgünel ve ekibi 1998 yılındaki ilk sezonda antik kenti ve sorunlarını tanımaya çalışmış 1999 yılından itibaren de 15 sezon boyunca kazı ve araştırmaları yürütmüştür. Salamis'te ikinci hamam kompleksi, cadde sistemi, su yapıları ve erken dönem bulguları gün ışığına çıkarılmıştır. Özellikle ikinci Roma Hamamı'na ait iyi korunmuş durumdaki heykeltıraşlık eserleri bu süreçteki dikkate değer eserlerdir. Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel Salamis Kazısı ile unutulmuşlağa terkedilmiş, yıllar içerisinde doğa ve insan faktörleri ile tahribatların yaşanmaya başladığı bu önemli antik metropolün yeniden kontrol edilebilir, koruma-kullanma dengesinin oluşmaya başladığı bir kültürel miras alanına dönüşmesini sağlamıştır.

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel Salamis'te öğrencileriyle birlikte çalışma programı üzerinde hazırlık yaparken, Eylül 1998 (Kazı Arşivi).

Coşkun Hoca (Patronus) Depo-Müzenin sundurmasından çalışmaları izlerken (Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın Arşivi).

Prof. Özgünel 2000 yılında Zeugma'da başlayan kurtarma kazılarında ekibiyle birlikte bir sezon görev alır. 2003-2005 yılları arasında da İonia Bölgesi'ndeki Erythrai'de (İldırı) yüzey araştırmalarına başkanlık etmesi bu önemli İon şehrinde kazı ve araştırmaların yeniden başlamasına vesile olur. Prof. Özgünel 1990'lı yıllarda danışman olarak görev aldığı kültürel miras alanlarının korunmasına yönelik çalışmaların yanında özellikle 2000'li yılların başında Türkiye'nin önemli enerji projelerinde danışman ve arkeolojik saha sorumlusu olarak görevler üstlenir. 2008 ile 2010 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile ODTÜ arasındaki bir protokol kapsamında gerçekleştirilen Nemrud Kommagene Koruma Geliştirme Programı'nda Adıyaman'daki arkeolojik araştırmaların başkanlığını da yürütür. 1990'lı yıllardan 2020 yılına kadar Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarında ve Yüksek Kurulda Üye olarak görev yapar. ICOM Türk Milli Komitesi üyeliği görevlerini yürütür.

Gülşinar'daki kazıların dönüm noktası 2000'li yıllar olur. Özellikle 2000 ile 2009 arasındaki on yıllık süreç artık kazı çalışmalarının tapınak temellerinin tamamen dışına yönelir. Uzun yıllardır toprak üstü kalıntıları ile varlığı bilinen ancak imkansızlıklar nedeniyle arkeolojik olarak araştırılmayan alanlara öncelik verilmesi bu yıllarda mümkün olur. Tapınağın yakınlarındaki kutsal su kaynağı, bu kaynağın iletim hattı ile tapınak çevresindeki özellikle Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen rezervuarlar bu yıllarda kazılır, araştırılır ve onarırlar. Gülşinar'daki çalışmaların üçüncü on yıllık dönemi artık tapınak alanı çevresindeki araştırmaların yayıldığı, söz konusu alanlarla ilgili onarım ve yayın çalışmalarının hız kazandığı bir dönem olur. Bu çalışmalar içinde özellikle Kuzeybatı Ege'deki en ilginç Geç Neolitik- Kalkolitik Dönem'de iskân görmüş olan Gülşinar Prehistorik Yerleşimi ortaya koyduğu sonuçları ile dikkat çeker.

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel başkanlığındaki son çalışma dönemi olan 2010 ile 2020 yılları arasında ise yaklaşık 30 yılı geride bırakan hem kazı alanında hem de çevresinde önemli aşamaları geçmiş olan bir arkeolojik kültürel miras alanının en verimli olduğu dönemlerdir. 2010 yılından başlayarak Smintheion'daki arkeolojik araştırmalar batıya doğru genişletilir. Bu dönemde yürütülen kazılar sırasında ortaya çıkarılan Roma Dönemi mermer salon çevresinde yazıtlı heykel kaideleri bir taraftan Smintheion ile Alexandria Troas arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken diğer taraftan Apollon Smintheus Kutsal Alanı'na dikilmiş olan heykellerle ilgili önemli bilgiler de vermektedir.

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel 2020 yılında aktif kazı başkanlığı görevini öğrencisi Doç. Dr. Davut Kaplan'a devrederken 40 yılını verdiği Gülpınar'da unutulmaya yüz tutmuş bir kült alanının bugün heykeltıraşlık eserleri, su yapıları, prehistorik yerleşimi ile çok iyi düzenlenmiş bir kültürel miras alanına dönüştürülmesine olanak sağlayarak geleceğe miras bıraktı. Aynı zamanda yıllar içerisinde bir okul ve ekol haline gelen "Gülpınar Arkeoloji Okulu" bünyesinde günümüzde aktif olarak çeşitli kazıları yürütmekte olan pek çok arkeoloğun yetişmesinin önünü açtı. Bu hedef doğrultusunda yine bölge arkeolojisine değerli katkıları olan Prof. Dr. Elmar Schwertheim ile kurduğu dostluğu bilimsel bir iş birliğine dönüştürerek sayısı ona yaklaşan genç araştırmacının Almanya-Münster'de eğitim görmesine olanak tanıdı. Bir bilim insanı olarak ürettiği projeler, yönettiği kazı ve araştırmalar, danışmanlığını üstlendiği 34 yüksek lisans 15 doktora tezi çalışması ve yayınları ile Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel sadece çalışkan ve üretken bir hoca olarak değil hem Troas Arkeolojisi'nin hem de Anadolu Arkeolojisi'nin unutulmaz isimleri arasındaki haklı yerini almıştır.

2010'lu yıllar, Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel ve Ekibi Gülpınar Kazievi Bahçesi (Prof. Dr. Turan Takaoğlu Arşivi).

Neşe Özgünel ve Coşkun Özgünel.

1962 yılında başlayan arkeoloji serüveninde 1969 yılından itibaren hep yanında olan, kazı ekiplerinin manevi kardeşi, ablası ve annesi olan değerli eşi Arkeolog Neşe Özgünel de 55 yıl boyunca Coşkun Hocamızın sadece kıymetli hayat arkadaşı olarak değil her daim mesleki yaşantısına destek veren bir meslektaşı olarak da itici bir güç olmuştur.

Sevecen kişiliği, güçlü iletişimi, babacan tavırları, sadece kendisi ile birlikte çalışan öğrencileri için değil ışık gördüğü her genç için de yol gösterici ve destekleyici olan, "Hocaların Hocası" unvanını taşıyan Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel'in manevi varlığı biz öğrencileri arasında yaşamaya devam edecektir. Huzurla uyuyun Coşkun Hocam yetiştirdiğiniz akademik kadrolar bugün Anadolu'nun dört bir yanına dağılarak gittikleri her yerde arkeoloji bilimini öğrettiğiniz gibi en iyi biçimde icra etmeye ve sizlere layık öğrenciler yetiştirmeye devam edecektir.

Prof. Dr. Ahmet Coşkun Özgünel'in Yayınları (Seçilmiş)

1. C. Özgünel, "Geomterischen Vasen aus Dirmil." *Belleten* XL(157):1976, 3-53.
2. C. Özgünel, "Spätgeometrische Gefäße aus Karien." *AA* 1977, 8-13.
3. C. Özgünel, "Hüseyin Kocabaş Koleksiyonunda Bulunan Attika Geometrik Kapları." *Belleten* XLI(161):1977, 1-27.
4. C. Özgünel, "Spätgeometrische Keramik in Bayraklı (Alt-Smyrna)." *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifiques* 1978, 17-26.
5. C. Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği / Carian Geometric Pottery* (Ankara: 1979).
6. C. Özgünel, "Bayraklı Geometrik Seramiğinin Doğuşu ve Gelişimi" *VIII. Türk Tarih Kurumu Bildirileri* 1.Cilt, 1979, 487-499.
7. C. Özgünel, "Chryse-Apollo Smintheus Tapınağı Kazıları 1980-1981." *KST* 4:1983, 207-224.
8. C. Özgünel, "Batı Anadolu'da Miken Etkisi." *Belleten* XLVII(87):1983, 697-804.
9. C. Özgünel – G. Özturanlı, "Gülpınar Apollon Smintheus Tapınağı Kazıları 1982-1983 Yıllarında Gerçekleştirilen Kaide Onarım Çalışmaları." *KST* 6:1985, 391-401.
10. C. Özgünel, "1988 Yılı Gülpınar Kazıları." *Höyük Dergisi* 1:1988, 115-119.
11. C. Özgünel, "Das Fundament des Smintheion." W. Hoepfner – E. L. Schwandner (Hrgs.), *Hermogenes und die hochhellenistische Architektur. Internationale Kolloquium in Berlin von 28. Bis 29. Juli 1988* (Berlin: 1990) 35-44.
12. C. Özgünel, "Der Tempel des Apollon Smintheus in der Troas und die Ilias." *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 7:1990/91, 49-53.
13. C. Özgünel, "1991 Yılı Gülpınar (Apollon-Smintheus Tapınağı) Kazı ve Onarım Çalışmaları." *KST* 14(1):1993, 509-514.
14. C. Özgünel, *Mykenische Keramik in Anatolien, Asia Minor Studien* 23 (Bonn: 1996).

15. C. Özgünel, "Smintheus Kutsal Alanı ve İlyada." *Şeker Sanat Dergisi* 2:1995, 22-23.
16. C. Özgünel – T. Gürdal, "Smintheion 1996- 1997." *KST* 20:1998, 111-124.
17. C. Özgünel, "Fethiye Arkeoloji Müzesinde Saklanan Geometrik Krater." *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des agaischem Bereiches. Studien zur Religion Festschrift für Baki Öğün, Asia Minor Studien* 39 (Bonn: 2000) 243-247.
18. C. Özgünel, *Smintheion. Troas'ta Kutsal Bir Alan* (Ankara: 2001).
19. C. Özgünel, "Gülpınar Apollon Smintheus Tapınağı Girland ve Boğa Betimlemeli Sütun Tamburları." C. Özgünel – O. Bingöl – V. İdil – S. Doruk – K. Görkay – M. Kadioğlu (eds.), *Günüşiğinde Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar. Anatolia in Daylight. Essays in Honour of Cevdet Bayburtluoğlu* (İstanbul: 2001) 190-196.
20. C. Özgünel, "İlyada Destanı ve Apollon Smintheus Tapınağı." *Colloquium Anatolicum* I:2002, 53-99.
21. C. Özgünel, "Die falschen Denkweisen bei der Erhaltung des Kulturerbes." R. Aslan – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Mauer Schau: Festschrift für Manfred Korfmann*, Band 3, (Remshalden-Grunbach: 2002) 1193-1198.
22. C. Özgünel, "Geometrische Keramik von Alt-Smyrna aus der Akurgal Grabung." *Probleme der Keramikchronologie des südlichen und westlichen Kleinasiens in geometrischer und archaischer Zeit: Internationales Kolloquium*, Tübingen 24.3. - 26.3.1998 (Bonn: 2003) 69-89.
23. C. Özgünel, "Das Heiligtum des Apollon Smintheus und die İlias." *Studia Troica* 13: 2003, 261-291.
24. C. Özgünel, "Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Cumhuriyet Kültürüne, Arkeoloji ve Sanatına Kişilik Kazandıran Bilge." *Tüba Diary/Günce*, Haziran 2003, 15-16.
25. C. Özgünel, "Kıbrıs Salamis Kazıları." *Anadolu Medeniyetleri Konferansları* 2003, 9-20.
26. C. Özgünel, "Ankara Turgut Tokuş Koleksiyonunda Saklanan Krater." T. Korkut – H. İşkan – G. Işın (eds.) *Anadolu'da Doğdu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan. Festschrift für Fahri Işık zum 60.Geburtstag* (İstanbul: 2004) 561-564.
27. C. Özgünel, "The Roman Bridge in Tuzla Valley." O. Belli (ed.), *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan Makaleler* (İstanbul: 2005) 516-525.
28. C. Özgünel, "Smintheion 2003 (24. Yıl)." *KST* 26(2): 2005, 303-310.
29. C. Özgünel, "Turgut Tokuş Koleksiyonunda Saklanan Miken Kapları." M. Alparslan – M. Doğan-Alparslan – H. Peker (eds.), *VITA Prof. Dr. Ali-Belkıs Dinçol'a Armağan* (İstanbul: 2007) 577-585.
30. C. Özgünel, "Kültür Mirasının Korunmasındaki Sorunlar (Deneme)." A. Mengi (ed.), *Kent ve Planlama - Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak - Prof. Dr. Ruşen Keleş'e Armağan* (İstanbul: 2007) 47-52.
31. C. Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği* (İstanbul: 2008).
32. C. Özgünel, "30. Yılına Doğru Gülpınar/Smintheion Kazıları." A. Akdemir – O. Demircan – S. Yılmaz – T. Takaoğlu – F. Erginal (eds.), *Ayvacak Değerleri Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Çanak-kale: 2008) 39-46.
33. C. Özgünel – D. Kaplan, "2010 Yılı Gülpınar/Smintheion Kazıları (31. Yıl)." *KST* 33(1):2011, 145-172.

34. C. Özgünel, "Die Ergebnisse der neuen Ausgrabungen im Smintheion." T. Schulz (ed.). *Dipteros und Pseudodipteros. Bauhistorische und Archäologische Forschungen. BYZAS 12:2012*, 137-153.
35. C. Özgünel, "Smintheion'dan Bronz Artemis Figürü." G. Kökdemir (ed.) *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı. A Festschrift for Orhan Bingöl on the Occasion of his 67th Birthday*. (Ankara 2013) 439-446.
36. C. Özgünel, "İlyada Destanı Işığında Apollon Smintheus Tapınağı." A. C. Özgünel – N. Özgünel (eds.), *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde* (İstanbul: 2013) 29-75.
37. C. Özgünel, *Anadolu Miken Seramiği, Anadolu Ek Dizi II(1)* (Ankara: 2013).
38. C. Özgünel, "The Temple of Apollo Smintheus and the İliad." A. C. Özgünel – N. Özgünel (eds.) *Smintheion. In Search of Apollo Smintheus* (İstanbul: 2015) 15-63.

Prof. Dr. Erhan Öztepe

Anısına / In Memoriam Prof. Dr. Volker Michael STROCKA

(26.02.1940 - †14.08.2024)

2024 yılı mart ayına kadar sağlıklı olan Profesör Strocka, 14 Ağustos'ta hızlı gelişen amansız bir hastalığın ardından Freiburg'ta hayata gözlerini kapattı ve 27 Ağustos'ta ailesi, akrabaları, öğrencileri, dostları ve meslektaşlarının katıldığı Freiburg-Littenweiler'deki St. Barbara Kilisesi'nde düzenlenen cenaze töreniyle ebediyete uğurlandı. 2023 yılı sonuna kadar bilimsel olarak aktif olan ve çok kısa bir süre içerisinde aramızdan ayrılan değerli bilim insanı ve Türk dostu Prof. Dr. Volker Michael STROCKA hem 1967 yılından itibaren Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu önemli kazı ve araştırmalarla (Ephesos ve Menderes Nysası) hem de Türk bilim insanlarına vermiş olduğu değer ve bilimsel destekle hatıralarımızda özel bir yer edinmiştir.

Özgeçmişi ve Akademik Kariyeri

26 Şubat 1940 yılında hekim Gerhard Strocka ile Dr. Mathilde Strocka'nın ikinci çocuğu olarak Frankfurt am Main'de dünyaya gelen Volker Michael Strocka, 1946-1950 yıllarında Frankfurt Volksschule (Halk Okulu); 1950-1959 yıllarında Latince ve Eski Yunanca gibi klasik dillerin de öğretildiği Frankfurt Lessing Gymnasium'una gitmiş ve Abitur'unu orada tamamlamıştır. 1959 ile 1965 yılları arasında Klasik Arkeoloji, Sanat Tarihi, Eskiçağ Tarihi ve Felsefe anabilim dallarını içeren yüksek öğrenimini Münih, Basel, Freiburg i. Br. ve Paris'te tamamlamıştır. Freiburg'taki lisans eğitimi Piskoposluk Eğitim Vakfı Cusanus-Werk, doktora çalışması ise Volkswagenwerk Vakfı doktora bursu ile desteklenmiştir. Doktorasını Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi'nde *Piräusreliefs und Parthenosschild. Versuch einer Wiederherstellung der Amazonomachie des Phidias (Piraeus Kabartmaları ve Parthenos Kalkanı: Phidias'ın Amazonlar Savaşı (Amazonomachia) Bir Restitüsyon Denemesi)* konusuyla Prof. Dr. Walter-Herwig Schuchhardt'ın danışmanlığında 1965 yılında başarıyla tamamlayan Dr. Strocka, 1965 ile 1974 yılları arasında Bochum Ruhr Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü'nde Prof. Dr. Bernard Andreae'nin asistanlığını yapmıştır. 1968-1969 yıllarında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün sağlamış olduğu bir yıllık Seyahat Bursu'nu kazanmıştır.

1967 ile 1978 yılları arasında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün sürdürmekte olduğu Ephesos kazılarına aralıksız katılmıştır. Bu uzun soluklu kazı çalışmalarında Ephesos Yamaç Evlerin duvar resimleri üzerine çalışmış ve Celsus Kütüphane cephesinin yeniden inşa edilme girişiminde görev almıştır. 1970-1978 yıllarında Celsus Kütüphanesi'nin sütunlu mimari cephesinin yeniden ayağa kaldırılmasını Mimar Dr. Ing. Friedmund Hueber ile birlikte yönetmiştir. 1973 yılında Bochum Ruhr Üniversitesi'nde *Die Wandmalerei der Hanghäuser in Ephesos (Ephesos'taki Yamaçevlerin Duvar Resimleri)* adlı teziyle doçent (Habilitation) unvanını almıştır. Strocka aynı yıl Avusturya Arkeoloji Enstitüsü muhabir üyesi seçilmiştir. 1974 yılında doçent olarak Göttingen Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Aynı yıl Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün muhabir üyeliğine seçilmiştir. 1974 yılında Brigitte Auchter ile evlenen Strocka'nın Cordula (1975), Wolfgang (1977) ve Gregor (1979) adında üç çocuğu dünyaya gelmiştir. 1975-1981 yıllarında Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü Merkez Müdürlüğü'nde Birinci Müdür ve Profesör olarak görev yapan Strocka, 1976/77 Güz Dönemi'nde Berlin Özgür (Freie) Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak geçici görev almıştır. 1975-1995 yıllarında uzun süreli bir proje olan *Pompeji Evleri / Häuser in Pompeji* projesini yürütmüştür. 1976-1982 yıllarında arkeoloji alanında Alexander von Humboldt Vakfı'nın Merkezi Seçici Kurul Üyeliği yapmış ve 1977 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün asil üyeliğine seçilmiştir.

1981-2005 yıllarında Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Profesörü ve Arkeoloji Enstitüsü Kürsü Başkanı (Ordinaryüs) olarak Arkeoloji Enstitüsü ile Arkeoloji Enstitüsü'ne bağlı Arkeoloji Müzesi'nin (Archäologische Sammlung) kurulmasına ve gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. 1984/85 yıllarında Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi, Felsefe Fakülteleri Dekanı ve Karma Komite Sözcüsü olarak görev almıştır. 1984-1988 yıllarında arkeoloji alanında Alman Araştırma Kurumu'nun (DFG) yedek hakemliğini yürütmüştür. 1986-1988 yıllarında Alman Arkeologlar Derneği'nin başkanlığını ve 1987-1993 yıllarında ise Alman Araştırma Kurumu'nda (DFG) Senato Üyeliği yapmıştır. Aynı yıllarda Antik Dönem (Greko-Romen) üzerine çalışan Alman araştırmacılar birliği Mommsen Derneği'nin yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. 1990-1993 yıllarında Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi Antik Araştırmalar Birliği'nin (altertumswissenschaftliches Graduiertenkolleg) "Vergangenheitsbezug antiker Gegenwart" sözcülüğünü yapmıştır. Profesör Strocka, 1991 yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün asil üyeliğine seçilmiştir. 1992-1993 yıllarında Alman Araştırma Kurumu'nun (DFG) Yönetim Kurulu Üyeliği ile 1993-1995 yıllarında Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi Senatosu Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmiştir. 1994-1999 yıllarında Freiburg Üniversitesi Studium Generale Rektör Temsilciliği ve 1995-2003 yıllarında Alexander von Humboldt Vakfı Merkezi Seçim Kurulu Üyeliği yapmıştır.

1996-2000 yıllarında Tunus'ta Thugga antik kentindeki kazı çalışmalarını Tunuslu meslektaşlarıyla birlikte yürütmüştür. 1998-2000 yıllarında Freiburg Üniversitesi Büyük Senatosu Başkanlığı görevini yerine getirmiş ve 1998 yılından emekli olana kadar Görres Derneği'nin Klasik Araştırmalar Bölümü Arkeoloji Alan Yöneticiliği yapmıştır. 2003-2006 ve 2008 yıllarında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ankara Üniversitesi adına Prof. Dr. Vedat İdil başkanlığında sürdürülen Aydın İli, Sultanhisar İlçesi, Nysa Antik Kenti'nde Roma Dönemi Kütüphanesi kazı ve belgeleme çalışmalarını Prof. Dr. Gerhard Hiesel ile birlikte yönetmiştir. 2003-2005 yıllarında Mommsen Derneği'nin Birinci Başkanı olan Strocka, 1 Ekim 2005 tarihinde emekli olmuştur. Ardından 2009 yılına kadar ise Mommsen Derneği'nin İkinci Başkanı olarak görev yapmıştır.

Profesör Strocka emekli olduğu 2005 yılında meslektaşları ve yetiştirmiş olduğu öğrencileri tarafından yazılan 61 makalenin yer aldığı *OTIUM. Festschrift für Volker Michael Strocka* (Großschönau 2005, Verlag Bernhard Albert Greiner) adlı armağan kitap ile onurlandırılmıştır.

Araştırmalarını Yunan ve Roma mimarisi ile heykeltraşlığı, duvar resimleri üzerine yoğunlaştıran Prof. Dr. Volker Michael Strocka, önce 1967-1978 yıllarında Ephesos'ta; 1975 ile 1995 yılları arasında İtalya'da Pompeii antik kentinde; 1996-2000 yıllarında Tunus'un Thugga antik kentinde ve son olarak Büyük Menderes Nehri kenarında yer alan Nysa ad Maeandrum (Aydın-Sultanhisar) antik kentinde aktif kazı, belgeleme ve restorasyon çalışmalarına katılmıştır. Türkiye, İtalya, Yunanistan ve Tunus'taki arkeolojik alanların araştırılmasına gönül veren Strocka, çalışmalarını makaleler haricinde birer örnek monografi olarak da yayımlamış ya da ekip üyelerinin/doktora öğrencilerinin yayımlamasına olanak sağlamıştır.

1967 yılında yayımladığı doktora tezinin (*Piräusreliefs und Parthenosschild: Versuch einer Wiederherstellung der Amazonomachie des Phidias*, Bochum: Wasmuth) ardından 1977 yılında doçentlik tezini (*Die Wandmalerei der Hanghäuser in Ephesos, FiE 8,1*, Wien: ÖAW) monografi olarak yayımlamıştır. Doçentlik tezi ile ele aldığı Roma Dönemi'nin lüks konutlarındaki duvar resimleri Anadolu'daki duvar resim araştırmalarının öncüsü olarak kabul edilebilir. Strocka, Ephesos'ta sürdürdüğü doçentlik tezi ile ilgili araştırmaların yanı sıra 1903-1904 yıllarında R. Heberdey tarafından kazıları tamamlanan Celsus Kütüphanesi'nin sütunlu mimari cephesinin 1970-1978 yıllarında yeniden ayağa kaldırılmasında Mimar Dr. F. Hueber ile birlikte kilit rol üstlenmiştir. Sardisli Senatör Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus adına Geç Trajanus Dönemi'nde (MS 113-117) yaptırılan bu kütüphanenin cephesine ait mimari blokların birçoğunu stilistik özellik ve ölçülerine göre devşirme olarak kullanılmış Ephesos'taki geç dönem yapılarında tespit etmiş ve söz konusu mimari blokların kütüphane cephesinin restorasyonunda kullanılmak üzere yapıya bizzat taşımıştır. 2001 yılında tedavüle giren Yirmi Milyon Türk Lirası'nın ve 2005 yılında tedavüle giren Yeni Yirmi Türk Lirası'nın arka yüzünde Ephesos Kuretler Caddesi, Hadrianus Tapınağı ve restore edilen Celsus Kütüphanesi Cephesi'nin içeren resmin seçilmiş olması arkeolojik kültürel mirasa verilen önem açısından çok anlamlıdır ve kendisi bu banknotu Almanya'da gururla göstermiş, hatta odasının duvarına çerçeveletip asmıştır. Ancak Celsus Kütüphanesi'nin restorasyon çalışmaları ile kütüphaneyi tümünden ele alan bir monografiyi yayımlayamamanın üzüntüsünü taşıdığını her zaman ifade etmiştir. Ne yazık ki ortak planlanan bu kitap için kendi bölümlerini çok önceden tamamlayan Profesör Strocka, Mimar Dr. F. Hueber'in kendi bölümlerini bürokratik engellerden dolayı tamamlayamamasından ötürü yayımlanmasını çok arzu ettiği kitabı görememiştir. Söz konusu kitabın en azından *posthum* olarak yayımlanması hem bilim dünyasını hem de sevenlerini mutlu edecektir.

Profesör Strocka yönetiminde Nysa Kütüphanesi Kazı Çalışmaları, 2002.

Özellikle Roma Dönemi Anadolu mimari bezemesinin stilistik gelişimi üzerine yazmış olduğu birçok makale ve kitap sayesinde kesin bir kronoloji oluşturmuş ve mimari dekorasyona sahip ancak yapı yazıtı olmayan Roma Dönemi yapılarını Roma imparatorlarının hüküm sürdüğü yıllara hatta erken, orta ve geç evresi olmak üzere tarihleyebilmemizi mümkün kılan stil gelişimini ve ölçütleri Strocka tespit etmiştir. 1978 yılında "Die frühesten Girlandensarkophage. Zur Kontinuität der Reliefsarkophage in Kleinasien während des Hellenismus und der frühen Kaiserzeit (*En Erken Girlandlı Lahitler: Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemlerinde Kabartmalı Lahitlerin Sürekliliği Üzerine*)" adlı makalesiyle başlayan girlandlı lahit, ikonografi ve mimari bezemelerin stilistik gelişimi üzerine araştırmaları, *Das Markttor von Milet (Miletos'taki Pazar Kapısı)*, Berlin 1981; "Datierungskriterien kleinasiatischer Girlandensarkophage (*Anadolu Girlandlı Lahitlerinin Tarihlendirme Kriterleri*)", *Archäologischer Anzeiger* 1996, 455-473; "Noch einmal zur Bibliothek von Pergamon (*Bir Kez Daha Pergamon'daki Kütüphane Üzerine*)" *Archäologischer Anzeiger* 2000, Heft 1, 155-165; "Wechselwirkungen der stadtrömischen und kleinasiatischen Architektur unter Trajan und Hadrian (*Trajanus ve Hadrianus Dönemlerinde Roma Kenti ve Küçük Asya Mimarisini Arasındaki Etkileşimler*)" *Istanbuler Mitteilungen* 38, 1988, 291-307; "Bauphasen des kaiserzeitlichen Asklepieions von Pergamon (*Pergamon'daki İmparatorluk Dönemi Asklepieion'un Yapı Evreleri*)", *Istanbuler Mitteilungen* 62, 2012, 199-287; *Die Bibliothek von Nysa am Mäander* (Menderes Nysası Kütüphanesi), *Forschungen in Nysa am Mäander*, Band 2 (Darmstadt 2012); "Trajan in Ephesos (*Trajanus Ephesos'ta*)", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 86, 2017, 401-462 ve *Dokimenische Säulensarkophage. Datierung und Deutung (Dokimeion Sütunlu Lahitleri: Tarihlendirme ve Anlamlandırma)*, *Asia Minor Studien*, Band 82 (Bonn 2017) ile devam etmiştir. Bu önemli

yayımların yanı sıra Ephesos Duvar Resimleri, Anadolu'daki Roma Dönemi Kütüphaneleri, Girlandlı ve Sütunlu Lahitler, Ephesos'taki Eski Yunan Aslan başlı Çörtlenler, Anadolu'daki Arkaik Dönem Aslan Heykelleri, Apollon Kanachos Heykeli ve Sert Stil'in başlangıcı gibi çok farklı konularda önemli makaleler ve kitaplar yazmıştır. Bu bakımdan Profesör Strocca, Anadolu arkeolojisinin (Klasik Arkeoloji) gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Strocca'nın araştırmaları sadece Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Anadolu dışında özellikle İtalya, Yunanistan ve Tunus'ta yürütmüş olduğu araştırma projeleri ve bu projelerden üretilen uluslararası yayımları anmak gerekir. Özellikle Pompeji'de sürdürülen araştırmalar kapsamında *Casa del Principe di Napoli* (VI 15, 7.8) *Häuser in Pompeji 1* (Tübingen 1984) ve *Casa del Labirinto* (VI 11, 8-10) *Häuser in Pompeji 4* (Münih 1991) adlı kitaplar, onun tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca Strocca, bu seride yayımlanan diğer 10 kitabın da editörlüğünü üstlenmiştir. Doktorasını Grek Klasik Çağ Heykeltraşılığı üzerine 1967 yılında yayımlayan Strocca, 2010 yılında İmparator Neron Dönemi'ne tarihlenen Korinth Agora'sındaki esir figürlerin tasvir edildiği iki katlı sütunlu cephenin restitüsyonunu yaparak cephenin kentsel etkisi ile politik-propaganda açısından değerlendirilmiş ve İmparator Nero'nun MS 66/67 kışında Korinth'te kalışıyla ilişkilendirmiştir (*Die Gefangenenfassade an der Agora von Korinth. Ihr Ort in der römischen Kunstgeschichte* Eikoniká, Band 2, Regensburg: Schnell+Steiner). Tunus'taki Thugga antik kentinde 1996-2000 yıllarında ortak sürdürmüş olduğu projeden üç monografi yayımlanmıştır (Thugga I-III). 2021 yılında yayımlanmış olduğu son monografisi (*Pygmäen in Ägypten? Die Widerlegung eines alten Irrtums. Bevölkerung Nillandschaften in der antiken Kust*, Darmstadt 2021) okuyucuyu başka bir dünyaya sürüklemiştir. Antik Dönem tasvir sanatında Nil Nehri manzaralarındaki karikatürize edilmiş figürlerin şimdiye kadar yanlışlıkla Eski Mısır ile hiçbir ilgisi olmayan Pigme'lerle bir tutulduğunu, fakat aslında Pigme değil Grylloi (karikatürize edilmiş cüce insanlar) olduğuna vurgu yapmıştır.

2023 yılının aralık ayının son günlerinde ziyaret ettiğim doktora Hocam Strocca, yazmış olduğu son makalenin içeriğini benimle paylaşmış ve ardından her zaman olduğu gibi pdf formatında bir kopyasını da bana göndermiştir "Das Schicksal der Psyche nach zwei hellenistischen Mosaikemblemen in Pompeji (Pompeii'deki İki Hellenistik Mozaik Emblema'ya Göre Psyche'nin Kaderi)", *Archäologischen Anzeiger* 2023, Heft 2, 127-139). Söz konusu makalede 2018 yılında Pompeii'de V 2, 22 numaralı evde bulunmuş sıra dışı iki Hellenistik mozaik *emblema* tasvirini yeniden yorumlamıştır. 2019 yılında hafiri Massimo Osanna tarafından yayımlanan her iki mozaik *emblema* tasvirinde Orion'un eylemlerini ve yıldızlı gökyüzüne transferini görmek isteyen çağrışımsal yorumuna karşılık, Strocca iki resimsel bulmacayı edebi metinlerin yardımıyla açıklayarak tamamen farklı şekilde yorumlamıştır. Her iki *emblema* tasviri, daha ziyade Platon'un metinlerinin ışığında resimsel bilmece *Cubiculum*'da dünyevi tutkular tarafından bedene bağlanan ruha yönelik tehdit ve Ala *emblema*'sında ise Eros tarafından arındırılan ruhun yükselişi olarak deşifre edilmiştir.

İlgi ve araştırma alanları hemen hemen tüm Grek ve Roma sanatını kapsayan Prof. Dr. Volker Michael Strocca, 11 kitap; 107 makale; 21 kongre bildirisi; 11 ansiklopedi maddesi; 25 kitap eleştirisi yazmış ve 30 kitabın ortak editörlüğünü yapmıştır. Ayrıca 13 serginin düzenlenmesinde görev almıştır. Ephesos'taki Celsus Kütüphanesi'nin Restorasyonunu konu alan Jan Roewer tarafından çekilen belgesel film 7 Şubat 1982'de Alman Ulusal Televizyon Kanalı ZDF'te ve Kasım 1982'de ORF'de gösterilmiştir. Prof. Dr. Volker Michael Stroc ka'nın akademik özgeçmiş ve eserleri için bakınız: <https://www.archaeologie.uni-freiburg.de/mitarbeiter/ehemaligemitarbeiter/vms>

Profesör Strocka ve Nysa Kazı Ekibi, 2006.

Yukarıda bahsedilen bu geniş yayın listesindeki çeşitlilik etkileyicidir. Profesör Strocka, günümüzde pek sık rastlanmayan etkileyici ve geniş bir uzmanlık yelpazesine sahiptir. Arkaik, Klasik, Hellenistik, Erken ve Yüksek Roma İmparatorluk Dönemlerinden, yani Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'nın kapsadığı neredeyse tüm dönemleri içeren Antik Heykeltıraşlık; Roma ve Grek Lahitleri; Duvar Resimleri ve Mozaikler; Vazo Resimleri; Toreutik; Mimariye Bağlı Heykeltıraşlık ile çok çeşitli ikonografik temaları ele alan Profesör Strocka, yazmış olduğu ve ses getiren makaleleriyle Klasik Arkeolojide dünya çapında duayen hocalar arasında hak ettiği yeri almıştır. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi duvar resimleri, Anadolu mimari dekorasyonu (mimari bezemesi) ve Sütunlu Lahitlerin İkonografisi konularında yazmış olduğu eserleri, bu konuların daha fazla incelenmesinin mümkün olmadığı temel referans kaynakları olmuştur. Araştırma konularını genellikle geniş bir tarihsel bütünlük içerisinde derinlemesine ele alan görme, betimleme ve yorumlama hassasiyetiyle karakterize edilir.

Arkeolojideki ilgi alanları ve projeleri coğrafi olarak Almanya, İtalya, Yunanistan ve Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Prof. Strocka, farklı ülkelerden birçok arkeoloğun akademik kariyerinde de etkili olmuştur. Almanya, İtalya, Fransa, İsveç, Yunanistan, Türkiye ve Japonya'dan birçok genç akademisyenin doktora yapmak üzere Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ne gelmelerinin sebebi saygın bir akademisyen olan Prof. Dr. Volker Michael Strocka olmuştur. Bugün onun yetiştirdiği doktora öğrencileri birçok üniversitede öğretim üyesi ve müzelerde arkeolog olarak ya da özel sektörde görev yapmaktadırlar. Profesör Strocka toplam 29 doktora tezi ile 15 yüksek lisans tezi yönetmiştir. Doktora öğrencilerinin adları ve doktora tez konuları aşağıda sıralanmıştır:

- 1986:** Dr. Dietrich Berges, Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens (Hellenistik Dönem Anadolu Yuvarlak Altarları).
- 1988:** Dr. Thomas Ganschow, Mauerstrukturen und Bauphasen in Herkulaneum (Herkulaneum'da Duvar Strüktürleri ve Yapı Evreleri).
- 1989:** Prof. Dr. Neşe Atik, (İstanbul Rumeli Üniversitesi), Die Keramikfunde aus den Süd-Thermen von Perge (Perge Güney Hamam Seramik Buluntuları).
- 1989:** Dr. Luise Koch, Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre kaiserzeitliche Rezeption. Die bekleideten Figuren (Klasik ve Helenistik Dönem'lerde Oturan Kadın Heykelleri ve Bunların İmparatorluk Dönemindeki Benimsenmesi. Giyimli Figürler).
- 1989:** Dr. Thomas Fröhlich, Lararien- und Fassadenbilder in den Vesuvstädten. Untersuchungen zur "volkstümlichen" pompejanischen Malerei (Vezüv Kentlerindeki Lararia ve Cephe Resimleri. "Popüler" Pompeii Duvar Resim Sanatı Üzerine Araştırmalar).
- 1989:** Dr. Bettina Janietz, Untersuchungen an geometrischen Bronzen (Geometrik Dönem Bronzları Üzerine Araştırmalar).
- 1991:** Prof. Dr. Bettina Kreuzer, (Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü), Die attisch-schwarzfigurige Keramik aus dem Heraion von Samos (Samos Heraionu'ndan Attika Üretimi Siyah Figürlü Seramikler).
- 1991:** Dr. Ulrike Wallat (Vögele) Die Ornamentik dorischer Marmorsimen des griechischen Mutterlandes (Yunan Anavatanındaki Dorik Mermer Simaların Dekorasyonu).
- 1991:** Dr. Ernst Heinrich, Der II. Stil in pompejanischen Wohnhäusern (Pompeii'deki Evlerinde İkinci Stil).
- 1991:** Dr. Margaretha Staub Gierow, Casa del Granduca VII 4, 56 und Casa dei Capitelli figurati VII 4, 57 (Granduca VII 4, 56 Evi ve Figürlü Başlıklı Ev VII 4, 57).
- 1992:** Dr. Katrin Bemann, Das Füllhorn in der griechischen Kunst (Yunan Sanatında Bereket Boynuzu).
- 1993:** Mimar Dr. J. H. Immo Kirsch, Villa dei Misteri. Bauaufnahme, Bautechnik, Baugeschichte (Gizemler Villası. Yapının Belgelemesi, Tekniği ve Tarihi).
- 1993:** Dr. Tatjana Brahm, Archaismus. Untersuchungen zu Funktion und Bedeutung archaischer Kunst in der Klassik und im Hellenismus (Arkaizm. Klasik ve Hellenistik Dönem'de Arkaistik Sanatın Önemi ve İşlevi Üzerine Araştırmalar).
- 1993:** Dr. Kurt Wallat, Baugeschichtliche Untersuchungen an den kaiserzeitlichen Gebäuden der Ostseite des Forums von Pompeji (Pompeii Forumu'nun Doğu Tarafındaki İmparatorluk Dönemi Yapıları Üzerine Mimarlık Tarihi Araştırmaları).
- 1993:** Dr. Urte Steininger (Dally), Die archaische und frühklassische Großplastik Unteritaliens und ihr Verhältnis zum Mutterland. Ein Beitrag zur sog. Retardierungsthese (Aşağı İtalya'da Arkaik ve Erken Klasik Dönem Büyük Ölçekli Heykeltıraşlık ve Anavatan ile İlişkisi. Sözde Gecikme Tezi Üzerine Bir Katkı).
- 1994:** Dr. Ulf Buchert, Thema Denkmalpflege im antiken Griechenland. Maßnahmen zur Bewahrung historischer Bausubstanz (Yunanistan'daki Anıtların Korunması. Tarihi Yapıların Korunması İçin Önlemler).

- 1994:** Dr. Elisabeth Faultisch (-Schilling), Originale griechische Tempelkultbilder (Orişinal Yunan Tapınak Klt Heykelleri).
- 1997:** Dr. Christian Leschke, Das Forum von Thugga (Thugga Forumu).
- 1998:** Dr. Elsbeth Raming, Bogen und Gebälk. Untersuchungen zum syrischen Bogen und verwandten Erscheinungsformen in der antiken Architektur (Kemer ve Saaklık. Suriye Kemer ve Antik Mimarideki Benzer rnekler üzerine Araştırmalar).
- 1998:** Dr. Rainer Stutz, Drei Häuser in Thugga. Baugeschichtliche Untersuchungen der Häuser auf der Insula südlich der Licinierthermen: Maison des trois Masques, Maison du Labyrinthe, Maison de Dionysos et d'Ulysse (Thugga'dan  Ev. Licinius Hamamlarının Gneyindeki Yapı Adasında Yer Alan Evlerin Mimari Tarihi:  Maskeli Ev, Labirentli Evi, Dionysos ve Odysseus Evi).
- 1999:** Prof. Dr. Andreas Grüner (Erlangen-Nürnberg Friedrich-Alexander-Universität), Venus Ordinis. Die stilistische Entwicklung der römischen Wandmalerei und ihre Analogien in der lateinischen Literatur des ersten Jahrhunderts vor Christi Geburt (Venus Ordinis. Roma Duvar Resminin Stilistik Gelişimi ve M 1. yüzyıl Latin Edebiyatındaki Analojileri/Benzeřimleri).
- 2001:** Dr. Jaqueline Dresel, Wagenrennen in der griechischen Kunst (Yunan Sanatında Araba Yarışları).
- 2001:** Dr. Mara-Kalliope Zaphiropoulou, Ansätze zur Rezeptionsgeschichte einer musivischen Gattung: Hellenistische und sptrepublikanische Emblemata vermiculata (Bir Mozaik Trnn Ortaya ıkış Tarihinin Esasları: Hellenistik ve Ge Cumhuriyet Emblemata Vermiculata'sı).
- 2002:** Prof. Dr. Musa Kadioğlu (Ankara niversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander (Menderes Nysası Tiyatrosunun Sahne Binası Cephesi).
- 2003:** Do. Dr. Florian Stilp (Universität zu Köln), Die Jacobsthal-Reliefs. Konturierte Tonreliefs aus dem Griechenland der Frhklassik (Jacobsthal Kabartmaları. Yunanistan'dan Erken Klasik Dnem Konturlu Kil Kabartmaları, 2003).
- 2004:** Dr. Christian Gliwitzky (Mnih, Glyptothek und Antikensammlungen), Studien zur spantiken Architekturdekoration in Kleinasien: Die pamphyliche Bauornamentik des 3. Jhs. n.Chr. (Anadolu'nun Ge Antik Dönemi Mimari Dekorasyonu üzerine Araştırmalar: MS 3. yüzyıl Pamphylia Bölgesi Mimari Bezemesi).
- 2004:** Dr. Frank Hildebrandt (Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe), Die attischen Namenstelen. Untersuchungen zu Stelen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr. (Attika Bölgesi'ndeki İsimli Steller. M 5. ve 4. yüzyıllara ait Steller üzerine alışmalar).
- 2007:** Dr. Vibeke Goldbeck (Berlin Freie Universität), Rezeption des Augustusforums oder 'imitatio urbis'? Zur Rezeption stadtrmischer Dekormotive an provinziellen Platzanlagen (Augustus Forumunun Benimsenmesi mi yoksa 'kent taklidi/imitatio urbis' mi? Eyaletlerdeki avlulu yapılarda kentsel Roma dekorasyon motiflerinin benimsenmesi zerine).
- 2016:** Dr. Natsumi Araki, Entstehung und Entwicklung des antiken Groteskornaments (Antik Grotesk Süslemenin Kökeni ve Gelişimi).

Profesör Strocka doktora öğrencileri ve Profesör Vedat İdil ile birlikte evindeki davet sırasında, 5 Temmuz 2002.

İster yüksek lisans ve doktora öğrencileri olsun, ister Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ne kazandırdığı sayısız araştırmacılar olsun, genç akademisyenleri teşvik etmek her zaman kalbinin bir köşesinde önemli yer etmiştir. Bu bağlamda öğrencileri dışında Türkiye'den Prof. Dr. Coşkun Özgünel, Prof. Dr. Ramazan Özgan, Prof. Dr. Vedat İdil, Doç. Dr. Seyhan Doruk, Prof. Dr. Erhan Öztepe ve Prof. Dr. Nurettin Arslan gibi alanlarında önemli bilim insanlarını Freiburg'a davet etmiş bilimsel çalışmalarına destek olmuştur.

Akademik kariyerimin başında en büyük hayalim doktoramı Almanya'da tamamlayarak akademik dünyaya dahil olmaktı. Bu konuda Profesör Strocka'nın büyük desteğini her zaman gördüm. Hem doktora tezim öncesinde hem de sonrasında her zaman rol modelim oldu. Her zaman onun gibi çeşitli konuları ele almaya ve çözümler üretmeye odaklansam da onun konu çeşitliliğine ve üretkenliğine ulaşabilmek ne mümkün. Doktora Babam Profesör Strocka'nın bilime verdiği önemi vurgulaması açısından bir anımı aktarmak isterim. 4 Temmuz 2002 tarihinde doktora tez danışmanım Profesör Strocka ile yardımcı tez danışmanım Prof. Dr. Wolfgang Ehrhardt tarafından doktora tezim ve genel Klasik Arkeoloji alanında sözlü sınava girdim ve başarılı bulundum. Doktor unvanını en azından sözlü olarak o gün aldım (doktora tezi yayımlanmadan Almanya'da Dr. unvanı kullanılamamaktadır). Profesör Strocka'nın *"Sen şimdi bir bilim insanı oldun ve artık aynı bilimsel seviyedeyiz, bu nedenle bana artık Herr Strocka olarak değil, Volker ya da Michael veya Volker Michael olarak hitap etmelisin"* demesini unutmam mümkün değil. Bu benim için büyük bir sürpriz oldu, sanki gökyüzündeki kahramanım yere yanıma inmiş gibiydi. Ona asla ilk ya da ikinci ismiyle hitap edemedim, çünkü o benim hocamdı ve benim için bir Alman baba gibiydi ve öyle kalacaktı (Büyük oğlu Wolfgang'a göre ise ben onun Türk oğlu gibiydim).

İşıklar içinde uyuman dileğiyle Herr Strocka.

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 1-28
DOI: 10.36891/anatolia.1505085

Araştırma Makalesi
Research Article

ORTA/GEÇ PPNB AKARÇAY TEPE'DE DEĞİŞEN MEKÂN KULLANIMI VE HANEHALKI ORGANİZASYONU

Güneş DURU¹

1 Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Güneş Duru (Doç. Dr.), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 34380 İstanbul / TÜRKİYE

E-Posta: gunes.duru@msgsu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1870-0120

ROR ID: <https://ror.org/04e9czp26>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

25.06.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

10.10.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Duru, G. 2024.

"Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe'de Değişen Mekân Kullanımı ve Hanehalkı Organizasyonu"

Anadolu Anatolia 50: 1-28

DOI: 10.36891/anatolia.1505085

Anahtar Kelimeler: Orta/Geç PPNB, Neolitik Mimarlık, Hanehalkı Özerkliği

Öz: Fırat'ın doğu kıyısındaki Neolitik bir yerleşme olan Akarçay Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) dönemi boyunca meydana gelen sosyo-ekonomik ve teknolojik değişimlere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Yerleşme, basit çözümlenmiş bina tiplerinden, daha karmaşık "Hücre Planlı Binalar"a kadar önemli bir mimari gelişimi ve buna bağlı olarak gelişen sosyal organizasyon ve hanehalkı özerkliğini yansıtmaktadır. Uzak bölgelerden temin edilen obsidiyen aletler de dahil olmak üzere farklı maddi kültür öğeleri, bina tipleri bölgesel ve bölgeler arası iletişim ağlarını ve kültürel etkileşimleri göstermektedir. Topluluk eşitlikçi bir anlayıştan, hane ekonomilerine geçişi, bir anlamda sosyo-ekonomik karmaşıklığın yavaş yavaş belirmeye başladığı bir süreci yansıtır, ancak bu durum hiyerarşik bir toplumun gelişimine yol açmamıştır. Akarçay Tepe'nin iyi korunmuş mimari kalıntıları ve mekân kullanımına ilişkin verileri, Orta Fırat bölgesinde erken tarım topluluklarının dinamik süreçlerinin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle de bölgede yeniden yoğunlaşan araştırmalar düşünüldüğünde.

CHANGING SPACE USAGE AND HOUSEHOLD ORGANIZATION IN MIDDLE/LATE PPNB AKARÇAY TEPE

Keywords: *Middle/Late PPNB, Neolithic Architecture, Household Autonomy*

Abstract: Akarçay Tepe, the Neolithic settlement on the eastern bank of the Euphrates, provides vital insights into the socio-economic and technological shifts during the Pre-Pottery Neolithic B (PPNB) period. The settlement reveals significant architectural evolution from simple building types to more complex "Cell Plan Buildings," highlighting the development of social organization and household autonomy. The diverse material culture, including obsidian tools sourced from distant regions, and the variety of building types indicate extensive regional and interregional communication networks and cultural interactions. The community's transition from an egalitarian approach to household economies reflects the gradual emergence of socio-economic complexity, yet without leading to the development of a hierarchical society. Akarçay Tepe's well-preserved architectural remains and data on use of space are crucial for better understanding the dynamic processes of early agricultural communities in the Middle Euphrates, especially considering the renewed focus on research in the area.

GİRİŞ

Akarçay Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi'nin B evresinde¹, Fırat'ın doğu kıyısına kurulmuş, döneminin diğer yerleşmelerine göre küçük sayılabilecek (350 x 150 m) Neolitik bir köydür. İlk olarak G. Algaze'nin bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş², "İlsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Koruma Projesi" kapsamında 1998 yılında höyük üzerinde yüzey toplaması yapılmış, 1999 yılında ise İstanbul Üniversitesi, Barcelona Autonomu Üniversitesi (İspanya), Tsukuba Üniversitesi (Japonya) uzmanlarından oluşan uluslararası aynı ekip tarafından kazılara başlanmıştır (Fig. 1). 2007 yılında maddi zorluklar nedeniyle kesintiye uğrayan çalışmalar, Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte höyüğün sınıra çok yakın olması nedeniyle güvenlik sorunları yüzünden bir süre sonra tamamen durmuştur. Ancak 1999-2007 yılları arasında yapılan titiz stratigrafi çalışmaları, Orta Fırat Neolitik yerleşmelerinin en kuzeyinde bulunan Akarçay Tepe'nin mimari gelişimini anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır. PPNB'nin ortalarında kurulan yerleşme, Güneybatı Asya'da erken çanak çömleğin ortaya çıkışı ve gelişiminde de önemli bir yere sahiptir³. 1999-2007 yılları arasında yapılan çalışmalar dönemin bilgileri ışığında yorumlanarak yayınlanmıştır⁴. Buna karşın yerleşmenin mimari öğeleri detaylı olarak yayınlanmamıştır. Bu makale, Akarçay Tepe'de yaşamın yerel ve bölgesel etkilerle nasıl değiştiği ve değişen dinamiklerin insan ve mekân üzerindeki karşılıklı ilişkiye nasıl etki ettiği sorusuna odaklanmaktadır. Son yıllarda bölgede artan araştırmalar düşünüldüğünde, Akarçay Tepe'deki mekânsal okumalar Orta ve Geç PPNB dönemlerinde bölgenin kültürel özelliklerini çözümlenmemize önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

¹ Yazıda Çanak Çömleksiz Neolitik (ÇÇN) Dönem yaygın kullanılan İngilizce kısaltmalarla (PPNA, PPNB gibi) kullanılacaktır (Tab. 1).

² Algaze ve diğ. 1994.

³ Özbaşaran - Duru 2011.

⁴ Arimura ve diğ. 2000; Özbaşaran - Molist 2006.

Fig. 1: Akarçay Tepe (Doğudan bakış; Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Dönem	Evre	kal. MÖ	kal. GÖ
Çanak Çömleksiz Neolitik	PPNA	~9.750-8.500	11.600-10.500
	Erken PPNB	8.500-8.250	10.500-10.100
	Orta PPNB	8.250-7.500	10.100-9.500
	Geç PPNB	7.500-7.000	9.500-8.750
	Final PPNB/PPNC	7.000-6.400	8.750-8.400

Tab. 1: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Kronolojisi.

KRONO-KÜLTÜREL ALTLIK

Genç Dryas sonunda sadece iklim hızla iyileşmemiş aynı zamanda kısmen zorlu koşullarda kendilerine yeni bir yaşam biçimi inşa etmeyi başarmış olan topluluklar üretime dayalı geçim stratejilerini de hızla geliştirmişlerdi. Ancak uzunca bir süredir erken Neolitik köylerin ilk sakinlerinin Kenyon ya da Braidwood'un düşündükleri gibi tarım ve hayvancılık odaklı bir yaşam sürmedikleri, aksine yaklaşık 1300 yıl süren PPNA döneminin ilk yarısının neredeyse Epi-paleolitik atalarının kültürel devamı oldukları konusunda hemen herkes hem fikirdir. İlk yerleşik köylerle birlikte evcilleştirilmiş hayvan ve bitkilerin varlığına ilişkin görüşler büyük ölçüde çürütülse de bu dönem topluluklarının mütevazı köy toplulukları olduklarını söylemek de doğru olmaz⁵. Kuşkusuz erken PPNA'ya ilişkin paradigmanın değişmesi Jerf el Ahmar gibi yerleşmelerde ve Göbeklitepe gibi toplanma alanlarında yapılan kazılar sonucunda oldu. Şimdilerde Şanlıurfa ve çevresinde Göbeklitepe ve benzeri rekabetçi toplanma alanlarının sayılarının daha fazla olduğunu biliyoruz. PPNA'dan erken PPNB'ye kadar Urfa çevresini domine eden bir tür ritüel kümelenme oluşmuş, farklı toplulukların katıldığı etkinlikler PPNB'ye dek, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Harbet-suvan Tepesi ve benzeri diğer yerlerde de sürdürülmüştür⁶. Fırat'ın kuzeyinde toplulukların rekabetçi bir motivasyonla gerçekleştirdiği, olasılıkla başlangıcında, odağında av etkinlikleri olan bu toplanma alanları zaman içinde farklı kültürel etkinliklerle toplulukların ortaklaşmasına neden olmuştur. Son yıllarda bölgede yapılan kazılar, burada toplanan insanların neredeyse tüm vakitlerini alacak, yoğun ve ağır beden işçiliği gerektirecek bir iş yükü altında, anıtsal binalar, kabartmalar vb. üzerinden adeta daha iyisini, daha büyüğünü, tuhafını ya da sıra dışı olanını inşa etme çabası içine girmiş olduklarını gösteriyor. Son dönemde araştırmacılar Göbeklitepe'deki farklı dairesel yapıların eş zamanlı kullanıldığının altını çizmekte⁷. Schmidt de benzer bir yorumla, burada tek bir topluluktan değil, farklı topluluklardan söz edilebileceğini önermiştir. Bu durumda sosyal rekabet daha dairesel yapıların inşa sürecinde başlamış olmalıdır⁸.

Sosyal rekabet altında ortaya çıkan motifler ve sahneler PPNA ile birlikte giderek daha çok benzeşirken, bu semboller topluluklara kimlik kazandıracak bir tür mitolojik anlatıyı da ortaya çıkarmış, sembolleştirilen sosyal yaşam topluluğun bireylerini merkezi bir hayalde ortaklaştırmış olmalı. Toplulukların başlangıçta farklı nedenlerle ürettikleri ifadelerin anlamı, birkaç yüzyıl içinde onları ortak bir geçmişe ve kurallara bağlayan, ritüeller odaklı bir yaşama doğru itmiş olduklarına ilişkin güçlü kanıtlar var⁹. Bu ortaklaşmaya paralel olarak topluluklar arası rekabetin ve çıkar çatışmalarının maskelenmiş bir tür *habitus* yaratarak zaman içinde giderek güçlendiği ve Urfa çevresini çekim merkezine dönüştüren görkemli sembolik ifadelerin PPNB döneminin ortalarına doğru azalarak son bulduğu, hatta belki de bilinçli olarak bu sisteme son verildiği önerilebilir. Nitekim –her ne kadar sürecin nasıl olduğu tartışmalı bir konu olsa da– gömülerek ya da başka bir nedenle buradaki dairesel yapılar kullanım dışı bırakılmıştır¹⁰. Hodder'a göre bu dönüşümle birlikte, bir önceki dönemde yaşanan ofansif sembolik ifade ve beraberinde getirdiği

⁵ Helmer ve diğ. 2004; Peters – Schmidt 2004; Belfer-Cohen – Goring-Morris 2010.

⁶ Çelik 2015.

⁷ Clare – Kinzel 2020.

⁸ Schmidt 2010; Schmidt 2012.

⁹ Karul 2021.

¹⁰ Clare – Kinzel 2020.

emek ve iş yükü talebinin yerine, kademeli bir şekilde, özerk ev / hane ölçeğinde yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmaya başlar¹¹.

Göbeklitepe'nin kültürel bir devamlılığı olarak düşünülen Nevali Çori'de¹², insan ve hayvan kemiklerine uygulanan izotop analiz sonuçları, artan bir tarım bağımlılığını işaret eder¹³. Nevali Çori'nin PPNB tabakalarındaki buğdaylar morfolojik olarak ehildir. Buna karşın aynı dönemde artık sembolik önemini yitirmiş olan Göbeklitepe'de tarım gelişimine ilişkin neredeyse hiç kanıt yoktur. Bu durumda tarım ve evcilleştirmenin burada geleneksel avcı-toplayıcı anlayışı ya da beslenme alışkanlıkları için bir tür tabu olduğu, küçük bir olasılıkla da çevresel açıdan burada yaşayan toplulukların çok şanslı olmadıkları ve sulama stratejileri geliştiremedikleri varsayımı akla yakın görünmektedir¹⁴.

Nevali Çori başta olmak üzere PPNB topluluklarının avcılık faaliyetlerinin hızla azaldığı, bunun yerine domuz, koyun ve keçi ve sığırı kontrol altında tutmaya başladıkları hem izotop analizleri hem de hayvan kemiklerinin sayısal değişiminden anlaşılmaktadır. Her ne kadar Nevali Çori'de, Göbeklitepe'nin devamlılığı olarak düşünebileceğimiz sembolik ifade kısmen sürdürülmüş olsa da tarım ve evcilleştirmenin gündelik yaşamda merkeze oturması ile birlikte yoğun sembolik davranışın dramatik olarak azaldığı ya da köy içinde belirli bir alanda izole edildiği görülmektedir (örneğin kamusal yapılar).

Özetle Epi-paleolitik'ten itibaren Levant genelinde hâkim olan, belirli aralıklarla ritüel merkezlerde gerçekleştirilen toplanma etkinlikleriyle dışa vurulan binlerce yıllık ortak sembolik ve ritüel davranış, üretime odaklanmış köy topluluklarının kendi dünyalarını kurmaları ile birlikte azalarak son bulmuş olmalı. Toplulukları rekabetçi bir zeminde ortaklaştıracak bir motivasyon olarak av faaliyetlerinin de azalmış olmasının yanı sıra, Nevali Çori'deki izotop analizlerinin bir diğer sonucu da bireysel hareketliliğin azalmasıdır. Bu yeni sistem ya da bir başka ifadeyle "oturmaş Neolitik" Göbeklitepe, Karahantepe ve benzeri yerlerde inşa edilen, bir anlamda bu bölgedeki toplulukların geride bırakmak istedikleri, insanların köy yaşantısına odaklandığı bir yapıya dönüşmüştür.

Yerleşik yaşam, değişen üretim dinamikleri, ortaya çıkan akrabalık ilişkileri ve hanehalkı örüntüsü ayrıca henüz bilmediğimiz başka nedenlerden ötürü bir tür "ikon kırıcılıkla" sonlanan PPNB ile birlikte bölgede artık hem ideolojik bir merkez hem de ona ilişkin ortak sembolik kurguya dair göstergeler –kendiliğinden ya da bilinçli olarak– ortadan kalkmıştır/kaldırılmıştır. Akarçay Tepe böylesi bir ortam ve süreçte, Orta PPNB döneminde kurulmuş bir yerleşmedir. Bir anlamda yeni bir başlangıcı ifade eder. Akarçay Tepe topluluğu, bölgede artacak olan hanehalkı özerkliği ve giderek tarıma odaklanan yaşamla uzun vadeli yeni bir süreci başlatır.

NEREDE? NE ZAMAN? NASIL?

PPNB dünyasında eş zamanlı yaşanan tekno-kültürel ve sosyo-ekonomik değişiklikleri gözlemleyebildiğimiz Akarçay Tepe'nin şimdiye dek bilinen en eski tarihi kal. MÖ 7940'tır (Tab. 2). Ancak örneklemenin yapıldığı alandan daha eski olan tabakalar da kazılmış olmasına karşın tarihlenmemiştir. Muhtemelen bu tabakalar yerleşmeyi birkaç yüz yıl daha geriye götürebilir. En

¹¹ Hodder 2022.

¹² Hauptmann 2002.

¹³ Losch ve diğ. 2006.

¹⁴ Wang ve diğ. 2023.

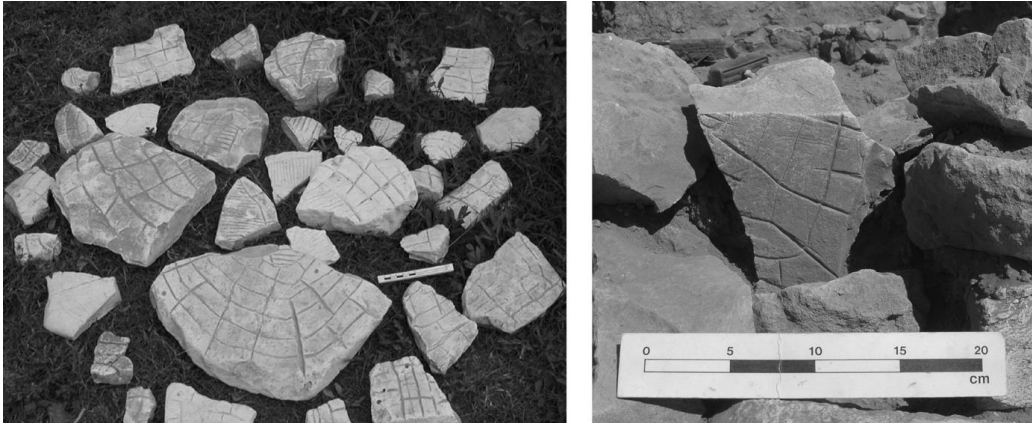
Örn. No.	Açma	Lab. No.	GÖ/BP	MÖ/BC (2 sigma)	MÖ/BC (1 sigma)
ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK B					
AT.99-12	27 U	Beta 138584	8750±40	7940-7610	7937-7926
AT.02-13	27 Y	Beta 174035	8560±40	7610-7550	7599-7569
AT.99-9	20 P	Beta 138583	8390±110	7595-7145	7570-7341
AT.02-17	27 X	KIA 31922	8365±40	7560-7320	7515-7450
AT.01	20 P	Beta 174037	8310±130	7590-7050	7510-7248
AT.02-21	25 U	Beta 174041	8301±40	7490-7280	7457-7318
AT.06-3	27 U	KIA 31915	8293±39	7520-7200	7456-7388
AT.06-14	27 X	KIA 31924	8290±50	7540-7140	7458-7340
AT.06-1	27 U	KIA 31913	8283±41	7520-7160	7453-7394
AT.06-7	27 U	KIA 31918	8246±39	7410-7130	7335-7238
AT.06-2	27 U	KIA 31914	8205±35	7360-7080	7304-7217
AT.06-9	27 U	KIA 31920	8211±52	7250-7010	7174-7150
AT.06-8	27 U	KIA 31919	8181±45	7350-7030	7289-7273
AT.06-10	27 V	KIA 31921	8146±36	7240-7040	7173-7153
AT.06-6	27 U	KIA 31917	8132±40	7230-7030	7169-7157
AT.06-17	27 T	KIA 31925	7979±42	7110-6710	7034-6905
AT.01	28 U	Beta 174038	7930±40	7040-6660	7019-7014
ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK					
AT.06-18	29 T	KIA 31926	8199±34	7370-7050	7299-7222
AT.99-10	20 N	Beta 138586	7970±120	7185-6515	7047-6746

Tab. 2: Akarçay Tepe tarihleri (eskiden yeniye).

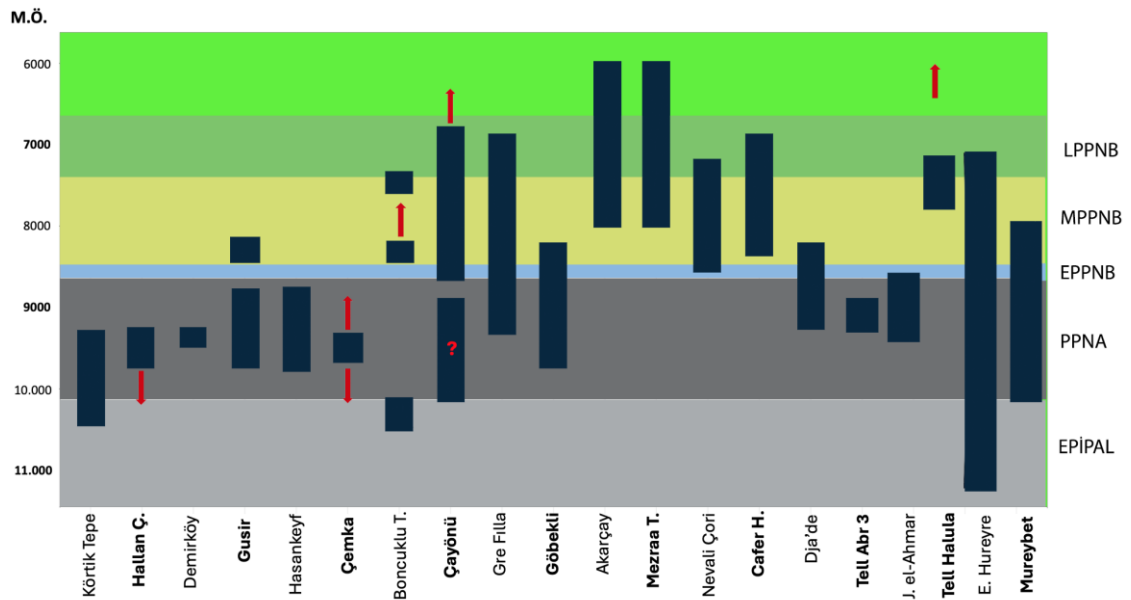
eski tabakalardan itibaren ikincil kontekstlerde bulunan "çizgili taşlar"ın yerleşmenin daha erken evrelerinde bir binada kaplama, kabartma amacıyla kullanılmış oldukları düşünülmektedir (Fig. 2). Bu durumda yerleşmenin daha erken bir tarihte, örneğin MÖ 8200'lerde kurulmuş olması yüksek bir olasılıktır. MÖ 8500-8300 Kuzey Levant boyunca birçok yerleşmenin son bulunduğu, bazıları ise yaşamın yeni yeni başladığı bir dönemi ifade eder (Tab. 3).

Geniş bir alana kümelenmiş onlarca köyden biri olan Akarçay Tepe konumu nedeniyle buradaki etkileşim ağının coğrafi olarak ortasında yer alan bir yerleşmedir. Bu nedenle kısmen homojen kültürel özellikler gösteren yerleşmeler kadar daha uzaktaki farklı yerleşmelerin de özelliklerini üzerinde barındırır. Kendisine ait baskın bir özelliği değil, daha çok topluluklar arası etkileşimleri yansıtır. Klasik anlamda Orta Fırat Bölgesi olarak tanımlanan kültür bölgesi bunlardan ilkidir. Bu bölge Fırat nehri boyunca, daha çok günümüz Türkiye-Suriye sınırı ve sınırın güneyi

için kullanılan ve Epi-paleolitik'ten, Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e kadar kesintisiz kültürel devamlılığı olan bir bölgedir. Örneğin, yuvarlak barınaklardan dörtgen planlı yapıların ortaya çıkış süreci buradaki yerleşmelerde adım adım gözlemlenebilir¹⁵. Neolitik öncesi yerleşmelerin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Birkaç yüz kişilik grupları geçmeyecek yerleşmelerin bazıları yüksek tepelerde bulunan kaya sığınakları ya da kaya sığınakları önünde bulunan teraslarda, diğerleri ise daha alçak bölgelerde, vadi içlerinde açık hava istasyonları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırat kıyısında yer alan Abu Hureyra (I) ve Mureybet (IA-B), bölgenin en erken yerleşmeleridir.

Fig. 2: Çizgili Taş(lar), genellikle duvarlarda ve dolgularda ikincil kullanımda ve kırık halde bulunmuştur (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Tab. 3: Metinde adı geçen yerleşmeler ve kronoloji tablosu.

¹⁵ Stordeur 2000.

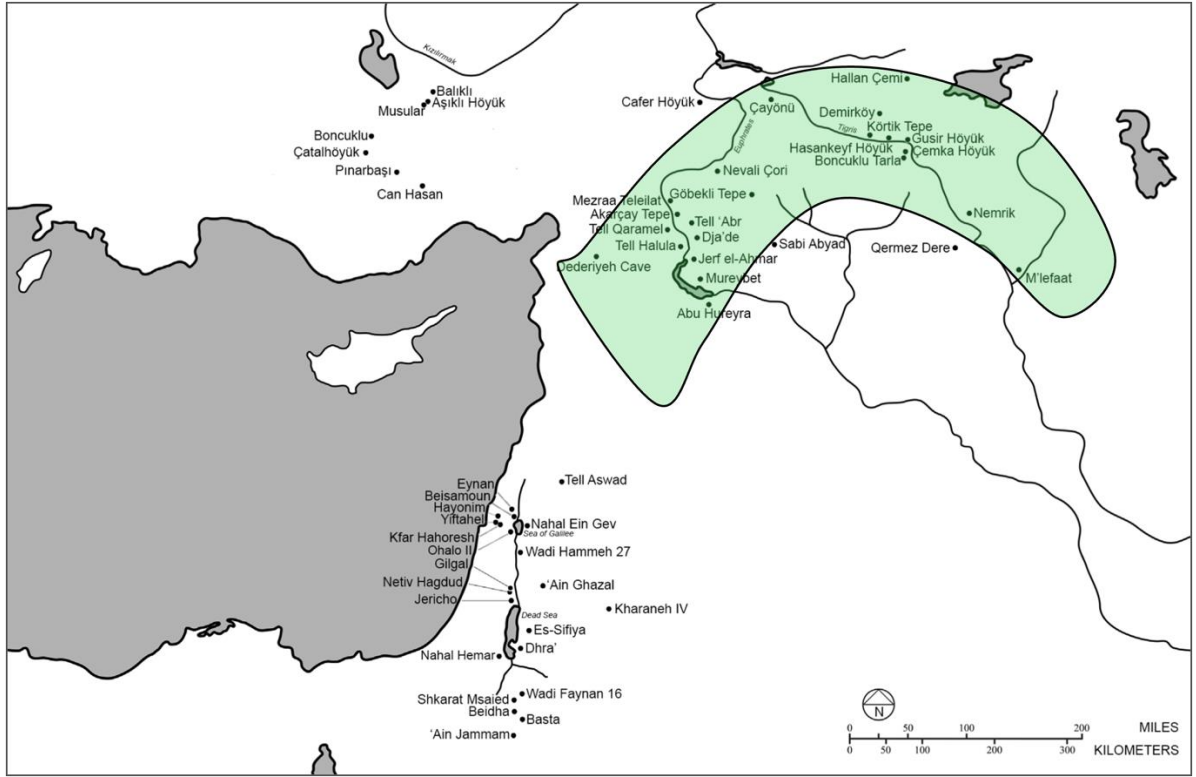

Fig. 3: Neolitik Yerleşmeler (G. Duru).

PPNA döneminde yamaçlara ve su kaynaklarının etrafına yerleşmiş, daha kalabalık gruplar ortaya çıkar. Şeyh Hassan, Dja'de, J' erf el Ahmar, Tell al Abr 3 gibi bu yeni yerleşim deneyiminin tümü Fırat'ın doğu yakasında gerçekleşmektedir (Fig. 3)¹⁶. Bunlardan en iyi araştırılmışı, Jerf el Ahmar'dır. Yerleşimin bir plana göre organize edildiği, merkezi bir noktada ortak binalar ve faaliyet alanları bulunduğu ve atık ve çöp için ayrı bir alanın oluşturulduğu, besin depolamanın ise yerleşmenin ilk zamanlarında konutlar arasında, herkesin görüp erişebileceği küçük depolama birimlerinde ve konutlardan ayrılan bir anıtsallıkta inşa edilen komünal bina içinde olduğu bilinmektedir. Hasat edilen ürünlerin depolanmasının yanı sıra, tahılların öğütülmesi ve dövülmesi gibi zahmetli ve zaman alıcı görevlerin ve hatta yiyeceklerin hazırlanması ve pişirilmesinin, ortak mutfak binalarında gruplar halinde gerçekleştirildiğine dair kanıtlar vardır¹⁷. Bu noktada Jerf el Ahmar'da yetiştirilen arpanın tanelerin büyüklüğünün yavaş yavaş arttığını, ancak yerleşimin sonunda bile tanelerin hala ehlileşmiş formdan daha küçük olduklarını belirtmekte fayda var¹⁸.

Jerf el Ahmar'da değişen yaşam seyri mimariye ve mekân kullanımına da yansır. Basit yuvarlak, tek odalı birimler yerini önce oval ve bölümlenmiş sonra da dörtgen ve iki ve ender olarak üç bölümlenmiş evlere ve "mutfak yapılarına" bırakır. Domestik mekânlardaki bu değişime

¹⁶ Cauvin 1980; Cauvin 2000; Stordeur 1998.

¹⁷ Stordeur 2015.

¹⁸ Willcox 2004.

paralel olarak komünal bina anlamı ve işlevi de paralel olarak değişmiştir. Yerleşmedeki aktivitelerin ritüel ve dünyevi, komünal binalar ve domestik binalar olarak belirgin şekilde ayrışmaya başladığı ve topluluk içi gerilimi etkilediği düşünülebilir. Yerleşme terk edilmeden önce komünal bina yeniden düzenlenerek, Urfa çevresinde de hâkim olan sembolik ifadeleri içinde barındıran bir yapıya dönüştürülmüştü. Zaman içinde komünal binaya yakın olan evlerin daha nitelikli ve buluntu açısından daha zengin olduğu belirtilmiştir¹⁹. Belki de topluluk bir süre sonra ortaya çıkmaya başlayan bu eşitsizliği dengeleyememiş ve yerleşme sakinleri artan stresi daha fazla tolere edememişti. PPNA toplulukları nüfus artışıyla birlikte daha önce var olmayan topluluk içi anlaşmazlıkları çözme ve temel kaynaklara erişim, besinin stoklanması ve tüketimin düzenlenmesi konusunda bocalamış olmalıydılar.

Jerf el Ahmar'dan bu kadar detaylı söz etme nedenimiz Göbeklitepe'de gördüğümüz sembolik ifadelere benzerlikler gösteren kabartmaların üzerindeki motiflerin daha küçük ölçekli olanlarının komünal bina içinde konumlandırılmış olmalarıdır. Dahası, aynı ifadelerin adeta birer tespihe dönüşmüş hallerinin de (avuç içine sığacak büyüklükteki) yani piktogramların buradaki varlığıdır. Muhtemelen değişim ağlarının bir parçası olan, fikirlerin ve uygulamaların paylaşımı anlamına gelen bu piktogramlar, Jerf el Ahmar'ın yanı sıra Mureybet, Tell Karamel, Tell Abr, Şeyh Hasan, Abu Hureyra, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf, Gusir, Nemrik, Zavi Çemi yerleşmelerinde de bulunmuştur²⁰. Neredeyse aynı yerleşmelerde, yapım açısından farklılık gösteren kloritten yapılan, dış yüzeyi yaban hayvanları, insan figürleri, bitki motifleri ile bezeli taş kap ve kâseler, Orta Fırat Bölgesi'nden, Cezire'ye, Dicle boyunca Zagros'un eteklerinden, Siirt ve Batman'a, Göbeklitepe'nin de içlerinde olduğu birbirinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki yerleşmelere kadar bulunmuştur. Bu kapların bira ya da benzeri bir içeceğin tüketimi için kullanıldığına ilişkin görüşler olmakla birlikte bu yorumlamalar halen analize muhtaçtır.

Bu buluntuların dağılımı, Bereketli Hilal'in kuzey yayında toplulukların belirli bir iletişim içinde oldukları, belirli aralıklarla bir araya geldiklerini gösteriyor. Nedense bu iletişim ağının sembolik ürünleri Orta Fırat'ın (Kuzey Suriye) güneyine inmiyor. Farklı topluluklar giderek daha fazla ortaklaşırken bir yandan da sembolik dünyanın materyal kültür öğelerini sosyal rekabetlerinin bir aracı gibi kullanmış olmalıydı. Öyleyse sembolik dünyanın geçmişe göre daha ofansif bir yapıya bürünmesi de kaçınılmazdı.

Mikrolit aletler yerini yavaş yavaş ok uçlarına bırakmaya başlarken, Khiam uçlarının yaygınlaşması, dilgi endüstrisi, çift vurma düzlemlili (bipolar) ya da naviform çekirdekler, farklı bölgelerden gelen obsidiyen kullanımı, Epi-paleolitik'ten bu yana Orta Fırat'ın uzak mesafe etkileşimine en açık yerlerden biri olduğunun diğer göstergeleridir²¹.

Sonrasında kısa sürecek olan Erken PPNB (MÖ 8600/8400-8200) dönemi yeni bir başlangıcın eşiği olarak düşünülebilir. Bazı yerleşmeler varlığını sürdürürken yeni yerleşilen bazı köylerde sembolik dünya bir süre daha yaşatılmaya çalışılmıştır. Orta/Geç PPNB ile birlikte ise Fırat boyunca daha kuzeye yayılan Tell Halula, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat gibi yeni yerleşmeler ortaya çıkar²². Balık vadisinde bulunan Tell Damishliya ve Sabi Abyad ile Doğu Akdeniz kıyısına

¹⁹ Willcox 2004.

²⁰ Kodaş 2019.

²¹ Cauvin 2000; Gopher 1994.

²² Molist 2001; Arimura ve diğ. 2000; Karul ve diğ. 2002.

yakın Tell el Kerkh gibi yerleşmeler ise coğrafi olarak Orta Fırat Bölgesi'nde olmakla birlikte tam anlamıyla bu bölgenin homojen kültürel sürekliliğini yansıtmaz²³.

Akarçay Tepe'nin etkileşim içinde olduğu bir başka kültürel coğrafya ise birbirini kesen iki ayrı sıradağ dizisi olan Toroslar ve Zagroslar yamaçlarındaki yerleşmelerdir. Bölge kronolojisi açısından en eski yerleşmeler daha güneydoğuda bulunan ve Dicle kültürleri olarak da ele alınan Boncuklu Tarla, Çemka, Gusir Höyük, Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve bunların doğusunda yer alan Nemrik, Qermez Dere ve M'lefaat gibi küçük ölçekli PPNA yerleşmeleridir²⁴. Bu yerleşmeler içerisinde Gusir Höyük'te PPNB'de yeniden yerleşme olsa da çoğu PPNA sonunda terk edilmiştir²⁵.

Doğu Toros ve Zagros kültür bölgesinin en yoğun araştırılan yerleşmesi bazı kronolojik problemlere karşın Çayönü Tepesi'dir. Çayönü hem Neolitik mimarinin gelişimi açısından hem de bu dönemin başlangıcından sonuna dek tüm evrelerin izlenebilmesi açısından önemlidir²⁶. Bölgenin mimari geleneği Çayönü'nde ortaya çıkan, PPNA dönemine tarihlenen önce yuvarlak sonrasında oval yapılarla başlar. Aynı yerleşmede tabaka tabaka değişen bina tipolojisi bu kültür bölgesinin tamamında izlenebilir. Tek odalı yapılardan içlerinde depolama birimlerinin de bulunduğu çok odalı ve koridorlu yapılara, büyük ölçekli çok amaçlı daha karmaşık binalara doğru gelişim bölgede kesintisiz olarak izlenebilir²⁷. Caferhöyük ise bu bölge içinde daha geç bir dönemde ortaya çıkmış aykırı bir yerleşmedir²⁸. Akarçay Tepe birçok benzerlik gösterdiği Çayönü'ne kuş uçuşu 207, Nevali Çori'ye 107, Cafer Höyük'e 180, Dja'de'ye 100, Tell Halula'ya 50 km uzaklıktadır. Akarçay'ın sadece 7 km uzağında ise Akarçay Tepe'den birkaç yüzyıl sonra kurulmuş olan Mezraa Teleilat yerleşmesi vardır. Bu yerleşmeler Akarçay'la neredeyse çağdaş olan Neolitik köylerden sadece bir kısmıdır. Suriye'deki Orta Fırat Havzası, Urfa, Batman olmak üzere 200 km çapındaki bir alanda, PPNB döneminde irili ufaklı, kazılmış ve kazılmamış onlarca köy ve mezra tipi yerleşme vardır. Sonuç olarak Akarçay Tepe ilk kurulduğu dönemde tarım ve hayvan evcilleştirme aşamalarını tamamlamış, ait olduğu kültürel bölgenin tekno-kültürel değişimini yansıtan bir yerleşmedir.

Yerleşmede tarıma alınmış ve yabani olmak üzere farklı tahıl türleri tespit edilmiştir. Tanımlanmış türler, einkorn (*Triticum monococcum*) buğdayı, emmer buğdayı (*Triticum dicocum*), kavuzsuz buğday (*Triticum aestivum/durum*) ile tarıma alınmış iki sıralı kabuklu arpadır (*Hordeum distichum*). Toplanan çayır otları ise *Bromus*, *Lolium*, *Galium* ve *Avena*'dır; en bol bulunan bitki, hayvan yemi olarak da kullanılan *Lolium*'dur. Bu bitki Jerf el Ahmar, Dja'de ve Tell Halula'da da yoğun olarak görülür. Geç PPNB'de ise tarımın daha geniş ölçekli yapıldığını gösteren veriler mevcuttur. Hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre koyun-keçinin en eski tabakalardan itibaren evcil olduğu saptanmıştır. Yaban sığırı ve domuz ise evcilleştirme aşamasındadır.

²³ Verhoeven – Akkermans 2000.

²⁴ Kodaş 2023; Kodaş – Çiftçi 2022; Rosenberg – Redding 2000; Özkaya – Çoşkun 2011; Miyake ve diğ. 2012; Kozłowski 1989; Kozłowski 1990.

²⁵ Karul 2011.

²⁶ Bıçakçı 1998.

²⁷ Erim Özdoğan 2007.

²⁸ Cauvin ve diğ. 1999.

Akarçay Tepe’de kullanılan çakmaktaşı, yerleşmeye 500 m ile 25 km uzaklıktaki kaynaklardan temin edilmiştir. Yontmataş alet endüstrisinin ikincil önemdeki hammaddesi olan obsidiyen ise Bingöl A/Nemrut Dağı (Peraklenin) Bingöl B (calco-alkalin) ve daha az sayıda olmak üzere Orta Anadolu’nun Göllüdağ Doğu kaynaklarından gelmiştir²⁹. Bu hammaddelerin temini, Akarçay Tepe’nin geniş bir tedarik ağı ile etkileşim içinde olduğunu gösterir.

Etkileşime ilişkin diğer önemli bir gösterge de aşağıda ele alacağımız, her dönemde değişen bina tipleri ve bunların planlama ve inşaa kaliteleridir. PPNB ile birlikte topluluklar yerel ve bölgesel olarak yeni fikirleri gündelik yaşamlarına hızla uyarladılar ancak yine de yerel ideolojilerini ya da belirli bir oranda korudukları ritüel uygulamaları sürdürdüler.

YENİ BİR BAŞLANGIÇ: AKARÇAY TEPE

Yapı Malzemesi ve Yapım Teknikleri

Akarçay Tepe, mimari kalıntıların iyi korunmuş olması nedeniyle yapı malzemesi çeşitliliği ve yapım tekniklerine ilişkin önemli veriler barındırmaktadır. Akarçay’ın ilk sakinleri yerel kaynaklardan temin ettikleri kireçtaşı ve kerpicli birlikte kullanmışlardır. Yerleşmenin ilk sakinleri taşı çoğu zaman sadece subasmanlarda, ender olarak da bina duvarlarında kullanırken, kuru taş duvar sistemi giderek yaygınlaşmıştır. Ancak sadece kerpiçten yapılan binalar da mevcuttur. Kullanılan kerpiç blokların boyutları 0.52 x 0.28 x 0.08 m; 0.40 x 0.38 x 0.08 m ve 0.52 x 0.12 x 0.08 m arasında değişmektedir. Bulunan en yüksek kerpiç duvar yedi sıra yüksekliğinde, yaklaşık 0.70 m yüksekliğindedir. Yerleşmede kullanılan bir diğer yapı malzemesi ahşaptır. Organik olan bu malzeme sadece bıraktığı izlerden tespit edilebilmiştir. Bazı binaların kapı girişlerinde lento olarak kullanılan ahşap, taş subasman üzerinde ve bina içlerinde dam konstrüksiyonunu taşıyıcı dikme olarak kullanılmıştır. Kerpiçler üzerinde bulunan izler ise damda irili ufaklı ahşapların, dal ve sazların kullanıldığını göstermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’in sonlarında ortaya çıkan, yerleşmeye gelen ve burada olasılıkla çanak çömlek yapan çerçilerin kullandığını düşündüğümüz geçici barınaklarda yoğun olarak ahşap kullanıldığını ilişkin izler mevcuttur. Akarçay’da siva kullanımı çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Duvarlarda neredeyse görülmeyen siva tabanlarda özensiz ve ender olarak karşımıza çıkar. Topluluk kireç kaynaklarına yakın olmalarına karşın, kireç ihtiva eden bir taban yapma ihtiyacı duymamıştır.

Yapı Öğeleri

Akarçay Tepe’de bulunan ve Neolitik Dönem mimarisi, mekân organizasyonu ve kullanımı açısından önem taşıyan yapı öğeleri içerisinde ateş yerleri/ocaklar, kapılar/girişler ile merdiven/giriş rampaları ve depolama birimleri yer alır. Ateş yeri ya da ocaklar bina içlerinde ender olarak görülür. Buna karşın açık alanlarda ve binalar arasındaki avlularda çok sayıda ateş çukuru tespit edilmiştir. Yine binalar arasında oval formlu ocaklar mevcuttur, ancak bunlar ateş çukurları kadar yaygın değildir. Bunlardan en büyüğü G binasının güneyindeki açık alanda bulunan 1.70/1.90 x 1.00 m boyutlarında 0.40 m derinliğindeki oval formlu ocaktır. Çukura açılmış, zemini orta boy taşlarla döşeli ocağın üç yenileme evresi vardır. PPNB sonunda, ilk çanağın ortaya çıkmasıyla birlikte ateş çukurlarının sayısı artar. Açılan derin çukurların duvarları taşla desteklenip

²⁹ Maeda 2009, 167.

iyice sıvanmıştır. Birçok kez yenilenen bu tip ateş yerlerinin pişirme amaçlı olduğu varsayılmaktadır; çanak çömlek yapımı ile ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunda ise veriye ihtiyaç vardır.

Kapılar/girişler, merdiven ya da giriş rampaları, Neolitik Dönem'de mimari teknoloji ve mekân kullanımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. C binasında oldukça iyi korunagelmiş, dışarıya açılan bir kapı aralığı bulunmuştur. Kapının ölçüleri 0.85 x 0.90 metredir. Kapı, binanın ikinci kullanım evresinde doldurularak kapatılmıştır. Hücre Planlı Binalar'la birlikte görülen rampalar ise subasman yükseltisinden dolayı bina girişi ile zemin arasındaki kot farkını ortadan kaldırmak için yapılmıştır. Benzeri örneklere Çayönü'nde de rastlanır³⁰. Bunların dışında gerek bina içlerinde gerekse bina dışında başka yapı ögesi yoktur, mevcutların ise özenli yapıldığı söylenebilir.

Depolama birimleri oldukça azdır. Önemli bir örnek olarak, R binasında bulunan iki adet çukur, 0.40 m çapında, 0.20/0.25 m derinliğindedir. Birinin tabanı kerpiç, diğerinin tabanı ise taştır. Büyüklükleri düşünüldüğünde bunların saklama siloları olarak yorumlanması olasıdır. Açık alanlarda bulunan bazı küçük hücreler de (E binası) bir tür depolama birimi olmalıdır.

Bina Tipleri

Akarçay Tepe'de erken tabakalardaki binalarda görülen "özensiz" olarak nitelendirilebilecek bina planları ve mimari teknoloji, yerleşmenin iskân süreci içerisinde yerini giderek daha özenli binalara bırakır. Özellikle Geç PPNB'de inşa edilen Hücre Planlı Binalar sofistike binalardır.

a) Izgara Planlı Binalar: Akarçaytepe'de bulunan en eski binalar Orta PPNB'ye tarihlenen Izgara Planlı Binalar'dır. Bu binalar, bir ana odaya ve buna bitişik inşa edilen birbirine paralel 0.30 m genişliğinde dört sıra taş duvardan oluşur. Paralel olarak sıralanan duvarların birbirleriyle bağlantısı yoktur. Bölgede görülen diğer Neolitik yerleşmelerdeki klasik Izgara Planlı Binalar'dan daha özensiz ve teknolojik olarak daha zayıftır. Bir başka binada bu kez taş subasmansız kerpiç duvarlarla yapılmış bir başka versiyonu bulunmuştur. Kerpiç duvarların üzerine ahşap ve sazlardan bir tür düzlem oluşturulmuş olmalıdır. Duvarlar arasında kalan boşluk, bir tür havalandırma işlevi görmektedir. Zeminde oluşacak nem, hava sirkülasyonu sayesinde aza indirgenmiştir. Akarçay Tepe'den 100 km uzaklıktaki D'jade'de bir benzeri bulunmuştur. Tarih olarak biraz daha eski olan bu yapı Suriye'deki köylerde günümüzde de görülen bir durumdur. Bu tür yapılar besin kurutma, depolama ve gündelik işlerin yanı sıra uygun hava koşullarında uyumak için de kullanılmaktadır³¹. Izgara Planlı Binalar'ın en büyüğünde (M binası) ana oda 4 x 3 m, ızgara bölümü ise 6 x 4 metredir. Diğer bina ise daha küçüktür. N binasında ana oda bulunamamıştır. Izgara bölümü ise 3 x 2 metredir. Bir diğer Izgara Planlı Bina da daha sonra kullanım özellikleri değiştirilen AB binasıdır (Fig. 4 ve 5).

³⁰ Bıçakçı 1995, 111.

³¹ Coqueugniot 1999.

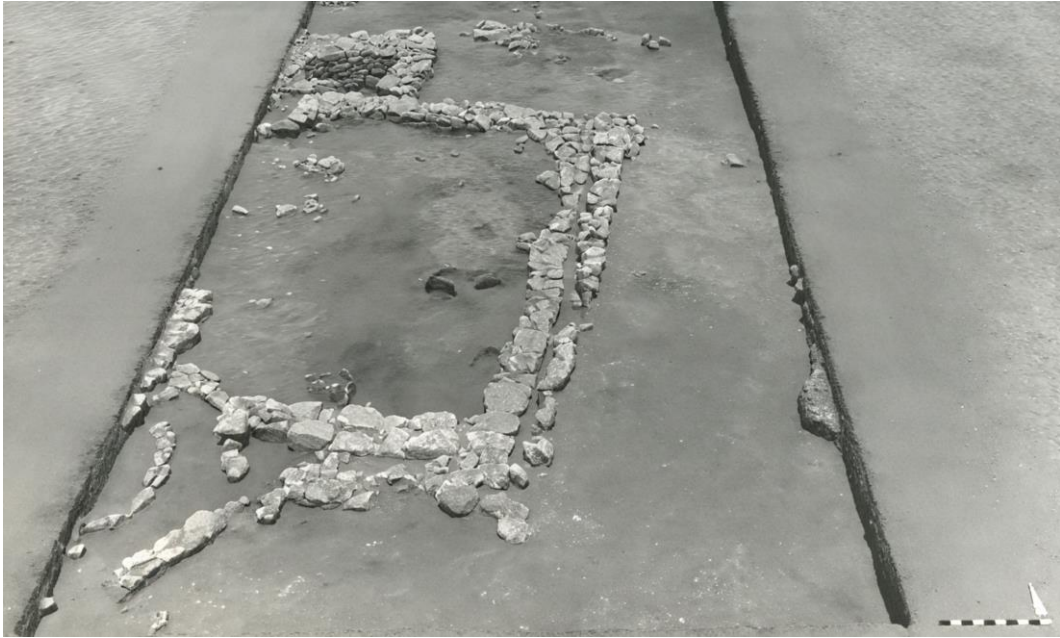

Fig. 4: N Binası (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Fig. 5: AB Binası - Izgara Planlı Bina, daha sonra planı kısmen değiştirilmiştir (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

b) Tek Odalı, Dörtgen Planlı Binalar: Tek Odalı Bina tipleri yerleşmenin en eski evresinden itibaren kullanılmış olmalıdır. Hem Orta PPNB hem Geç PPNB (10-9-8-7. Tabakalar) tabakalarında büyüklükleri değişen Tek Odalı Binalar ve olası bina kalıntıları mevcuttur. Büyüklükleri 4/5 x 2.5/3 m arasında değişen Tek Odalı Binalar'ın en büyüğü 8 x 6 m boyutlarındaki B binasıdır (Fig. 6). Ancak bu bina, damı herhangi bir payanda ya da dikme olmaksızın taşınamayacak kadar büyüktür. Bina içinde herhangi bir yapı ögesi bulunamadığından işlevini söylemek güçtür. İnce uzun dörtgen planlı bu tür binaların kısa kenarında kapı girişleri bulunmuştur.

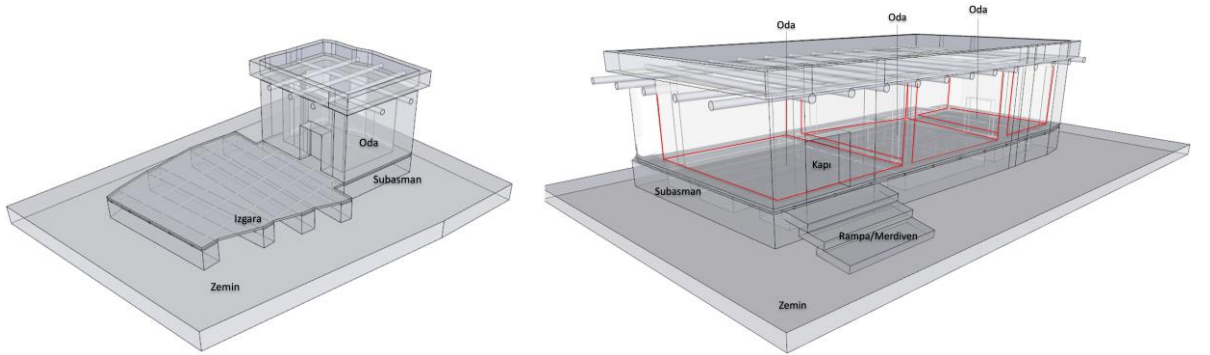

Fig. 6: B Binası (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

c) Hücre Planlı Binalar: Hücre Planlı Binalar Geç PPNB tabakalarıyla birlikte ortaya çıkan diğer plan tiplerinden çok daha özenli yapılmış bina tipidir (Fig. 7). İri moloz taşlardan oluşan taş temel ve daha küçük kireç taşlarıyla yapılan subasman üzerine kerpiçten inşa edilmişlerdir. Sadece iki binada kerpiçler korunmuş diğerlerinde ise tümü subasman seviyelerinde bulunabilmiştir. Bu plan tipinde aynı düzlemde (subasman seviyesinde) küçük hücreler bulunur. Hücreler, oda olarak kabul edilemeyecek kadar küçüktür. Olasılıkla yaşam odaları bu hücreler üzerinde bazen iki bazen de üç oda şeklinde, binanın büyüklüğüne göre kerpiçten inşa edilmiş olmalıdır. Subasman seviyesindeki hücrelerin bir bölümünün bodrum gibi kullanılmış olması olasıdır. Nitekim bu hücrelerden gelen buluntu yoğunlukları bu önermeyi destekleyici niteliktedir. Subasman seviyelerinin binanın üzerine oturduğu zemin seviyesinden yüksek olması nedeniyle Hücre Planlı Binalar'a rampa benzeri bir tür merdivenle girilir (Fig. 8). Bazı hücre planlı yapıların bir cephesinde ise seki benzeri bir yükselti mevcuttur. Bu seki benzeri duvarlar binaların uzun cephesinde bulunur ve subasman seviyesinden bir miktar daha alçaktır.

Fig. 7: Hücre Planlı Kerpiç Bina (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Fig. 8: Izgara (sol) ve Hücre Planlı (sağ) Bina (canlandırma; G. Duru)

Hücre Planlı Binalar ilk olarak 8. Tabaka'da ortaya çıkar (Fig. 9). Bu tabakada dört adet bina tespit edilmiştir. Bunların en büyüğü 11 küçük hücre ve olasılıkla üç ana odadan oluşan T binasıdır. Binanın boyutları 9 x 5 metredir, korunmuş kerpiç duvarların yüksekliği 0.70 metredir. Olasılıkla her bir hücre bir tür bodrum olarak kullanılmıştır. Bir diğer bina (R binası) ise sadece subasman seviyesinde bulunmuştur. Bu bina 6 x 4.10 m boyutlarındadır. Bu tabakada bulunan Y binası ise yine sadece subasman seviyesinde bulunmuş bir başka Hücre Planlı Bina'dır. Boyutları 6 x 5.5 m olan binanın altı küçük hücresi ve bir geniş odası mevcuttur. Yine bu alanda bulunan ve ancak yarısı kazılan, oldukça kötü korunagelmiş bir başka bina (G binası), yine kerpiç duvarları seviyesinde saptanmıştır. Ortaya çıkarılan kerpiç duvarların yüksekliği, 0.30/0.40 metredir.

Fig. 9: Hücre Planlı Binalar (Tabaka 8-7; G. Duru)

7. Tabaka'da ortaya çıkarılmış ve olasılıkla 10 x 5 m boyutlarındaki bir başka Hücre Planlı Bina (BA binası) ise tam olarak kazılmamıştır (Fig. 10). Bu evrede G binasının kullanımı devam etmektedir.

6. Tabaka'ya ait K binası ise Akarçay'da bulunan en önemli Hücre Planlı Bina'dır (Fig. 11). Subasman seviyesinde saptanan bina, 10 x 5.5 metre boyutlarındadır. Binanın uzun cephesinde (doğuda) yukarıda sözünü ettiğimiz bir tür kaldırım mevcuttur. Dokuz hücreden oluşan binanın üç odalı olması olasıdır. Bina içi buluntuların, niteliklerine göre farklı gözlerde bulunması, Hücre

Planlı Bina tipinin birden çok hanehalkını barındıran yapılar olduğunu düşündürmektedir. Bunlar kan bağıyla ya da iş merkezli bir nedenden dolayı aynı çatı altında barınıyor olabilirler. Hücre Planlı Binalar geleneği ilk çanağın ortaya çıktığı tabakalarda da sürmüştür. Bu tabakalarda üç-dört binanın daha kalıntıları bulunmuştur, ancak yüzeye çok yakın olduklarından ötürü oldukça kötü korunagelmışlerdir.

Fig. 10: BA Binasi (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Sonuç olarak Tek Odalı ve Izgara Planlı Binalar'ın boyutları 8-15 m² aralığındayken Hücre Planlı Binalar'ın büyüklükleri 25-50 m² arasında değişmektedir. Hücre Planlı Binalar'ın bazılarının iki katlı olması olasıdır. Bu durum da daha çok mekân, birey ve depolama alanı anlamına gelir. Akarçay Tepe'de kazılan sınırlı bir alanda ortaya çıkarılan (tabaka ayrımı yapmaksızın) binaların %60'ı Hücre Planlı, %30'u Tek Odalı, %1'i de Izgara Planlı'dır (Fig. 11).

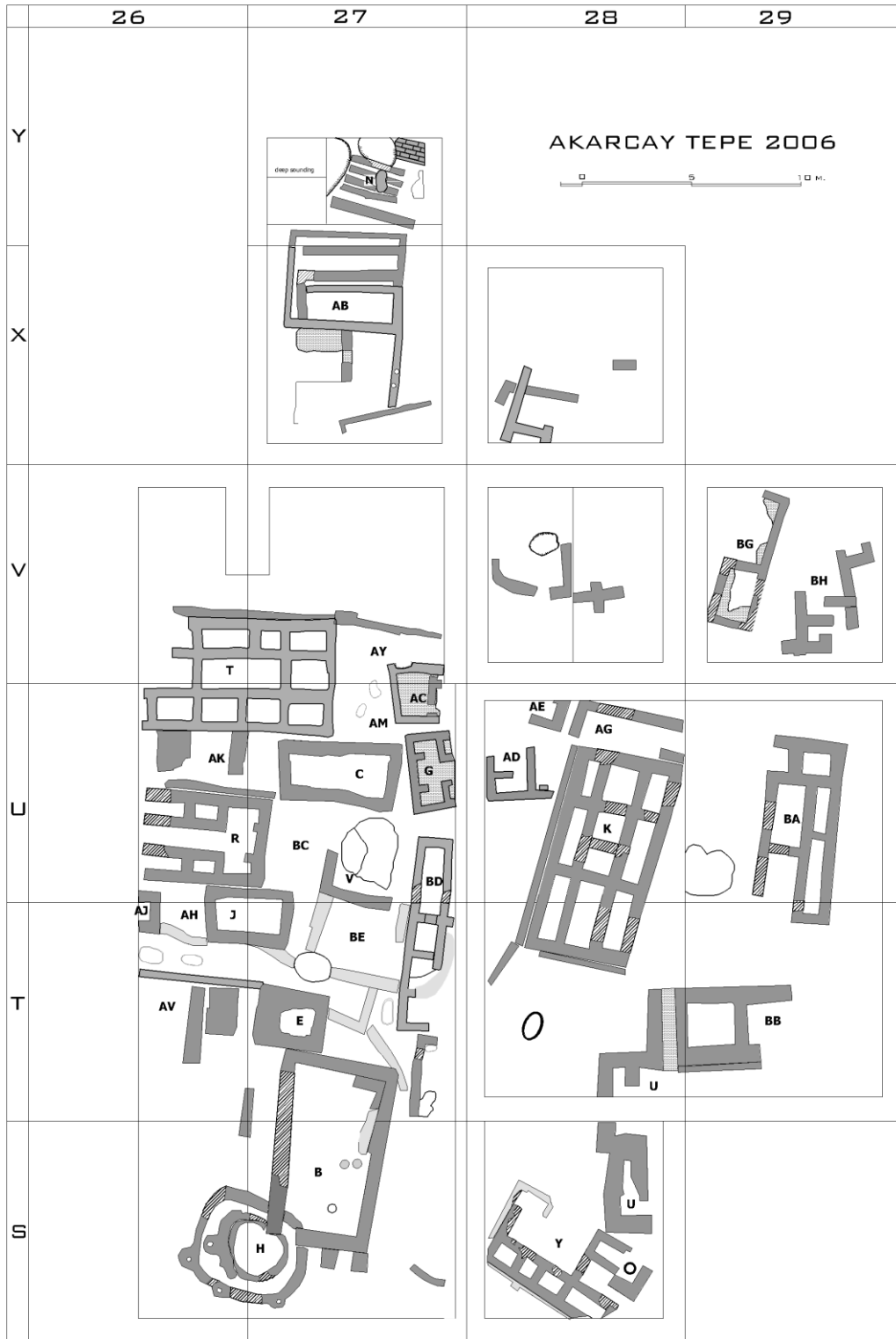

Fig. 11: Akarçay Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Genel Planı (G. Duru).

Yerleşme Dokusu ve Hanehalkı Organizasyonu

Akarçay, iki ayrı tepeden oluşur. Batıdaki daha geç tabakaları (Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklî'ye Geçiş ve Çanak Çömleklî Neolitik) doğuda bulunan ise daha erken iskânın tabakalarını içerir (Orta PPNB'den başlayarak). Her ne kadar Akarçay'ın ilk sakinlerinin yerleşmenin doğusunda yerleştiğine ilişkin bulgularımız olsa da sınırlarının günümüz Akarçay köyü altında ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Akarçay köylülerinin ev yaparken açtıkları temel çukurlarında bazı duvarlar bulduklarına ilişkin bilgiler ışığında Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmenin sanıldığından çok daha büyük olduğu söylenebilir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşme dokusu için ancak 8 ve 7. Tabakalar üzerinden yorum yapılabilir; 6-9-10-11. Tabakalar oldukça kısıtlı alanlarda çalışılmıştır. 7 ve 8. Tabakalardan elde edilen verilerin gösterdiği üzere Akarçay yerleşme dokusu birbirinden bağımsız olarak inşa edilen farklı bina tipleri ve bunların arasında kalan geniş açık alanlar ve kapalı avlulardan oluşur. Başta ateş kullanımıyla ilişkili olmak üzere belirli faaliyetler açık alanlarda yapılmaktadır.

Yerleşme dokusundaki bu seyrekliğin nedeni, özellikle halklarının Geç PPNB'de büyük binalarda, tek bir çatı altında yaşamaya başlamasıyla ilişkili olmalıdır. Byrd, PPNB'yle birlikte bina büyüklüklerinde görülen artışın bina içi bölümlendirme kaygısından, üretimin ev içlerine taşınma eğiliminden kaynaklandığını belirtmektedir³². Bir tür biyolojik ya da sosyal bağ ile ya da belirli faaliyetler çerçevesinde bir tür ortaklık nedeniyle gruplar, büyük binalarda kalabalıklar halinde yaşamaya başlamış olmalıdır. Bu dönem üzerine çalışan birçok araştırmacı aynı çatı altında çok sayıda bireyin yaşamasını "geniş ailelerin" ortaya çıkışıyla ilişkilendirir. PPNA'daki "çekirdek aileler" yerini geniş ailelere bırakmıştır.³³ Akarçay'da bina boyutları benzer bir duruma işaret ediyor olabilir, ancak, "aile" olgusu ve davranışı üzerine yorum yapmak için yeterli kanıt yoktur. Binalar belirli bir amaç nedeniyle bir araya gelen birkaç küçük grubun (örneğin, iki ya da üç ailenin) farklı odalarda barınabilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiş olabilir. Örneğin, Hücre Planlı Binalar'da neredeyse 45-50 metrekareyi bulan kapalı alanlar çok sayıda bireyin aynı çatı altında yaşamasına olanak verir.

Özetle, Akarçay, küçük ölçekli, bölgedeki çağdaşlarıyla benzer özellikler sergileyen tipik bir köy yerleşmesidir. Ait olduğu etkileşim dünyasının ekonomik ve ideolojik dengelerine uyarak, bu etkileşim ağının bir parçası olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır. Binalar ve mekân kullanımı da bölgenin belirleyici unsurları çerçevesinde şekillenmiş olmalıdır ki, Akarçay başta binalar ve yerleşme dokusu olmak üzere, birçok özelliğiyle çağdaşı yerleşmelerle benzeşen, ortak özelliklere sahip bir yerleşmedir. Geç PPNB'de buluntu çeşitliliği ve sayılarında gözle görülür bir artış olurken bina içi ve dışı oranlarda belirgin bir değişim ortaya çıkar. Bina içlerinde 116, binaların etrafındaki faaliyet alanlarında ise 224 buluntu tespit edilmiştir. Bu tabakada Akarçay'a özgü, üzerinde geometrik bezemeler olan çizgili kireçtaşlarının hemen her kontekste bulunmuş olmasının yanı sıra hayvan, insan ve amorf betimlemeler içeren kil figürinlerin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Sapan taşları, taş kaplar, yassı baltalar, bızlar ise bu dönemde en çok görülen buluntulardır³⁴. Final PPNB'de bina içi ve bina dışı buluntu oranları dengelenir. Bina içlerinde 22, binaların etrafındaki açık alanlarda ise 16 buluntu saptanmıştır. Taş kaplar, figürinler ve yassı baltalar bu tabakada en çok bulunan buluntulardır. İlk çanak çömleğin görüldüğü dönemde ise

³² Byrd 2000, 79.

³³ Flannery 2002; Kuijt 2000.

³⁴ Özbaşaran 2008a; Özbaşaran 2008b.

açık alan ve bina içlerindeki oran terse döner; açık alanlarda bulunan buluntu sayısı 47, bina içlerinde bulunan buluntu sayısı ise 65'tir. Az sayıdaki çanak çömleğin yanı sıra, yassı baltalar, taş aletler, taş kaplar ve kil nesnelere en çok bulunan buluntulardır.

Buluntu sayılarındaki artış binaların büyümesiyle doğru orantılıdır. Yerleşmenin ilk sakinleri (Orta PPNB) "çekirdek hane sakinleri" olarak ifade edebileceğimiz bir yapıda, küçük ölçekli, tek odalı binalarda yaşamış olmalıdır. Binalara bitişik olarak inşa edilen ızgara planlı duvarların ise ürünlerin kurutulması ve depolanması amacıyla kullanıldığı önerilebilir. Geç PPNB'de ise yerleşmede belirgin değişimler görülür. Bunlardan ilki, sıradan olarak nitelendirilebileceğimiz Tek Odalı ve basit ızgara Planlı Binalar'ın yerini teknolojik olarak çok daha karmaşık ve zahmetli bir bina olan Hücre Planlı Binalar'ın almasıdır. Hücre Planlı Binalar ile birlikte görülen Tek Odalı Binalar'daki yapı kalitesi, bir istisna dışında, belirgin olarak ayrışır. Bu fark, olasılıkla bölgedeki yerleşmelere mimari bilgilerini götüren ya da o yerleşmelere bu binaları yapmak üzere giden uzmanlarla ilişkilidir³⁵. Etkileşimin ölçeğindeki değişimler (örneğin kil figürinler, obsidiyen oranları, erken çanağın ortaya çıkışı) Akarçay topluluğunun Geç PPNB ile birlikte bölgedeki diğer yerleşmelerle yoğun bir iletişime girmeye başladığını göstermektedir. Bu süreçte bölgede dolaşan çerçilerin yanı sıra bina ustalarının yerleşmeleri dolaşıp, bir ürün karşılığında dönemin trendi haline gelmiş Hücre Planlı Binalar'ı inşa etmiş olmaları olasıdır. Bu yeni yapı tipiyle birlikte üretim ve tüketim faaliyetleri daha tanımlı bir kimliğe bürünür. Binaların 25-45 m² arasında değişen iç hacimleri çok sayıda bireyin yaşamasının yanı sıra besinlerin depolanmasına da olanak verir. Binaların etrafındaki yoğun küllü dolgular, ateş ve pişirme çukurları bina sakinlerinin gündelik faaliyetlerine ilişkindir. Bazen açık, bazen sınırlandırılmış kapalı avlular ve hemen her Hücre Planlı Bina çevresinde görülen benzer mekânlar, bu önermemizi desteklemektedir. Nitekim bu kapalı avlulardan birinde evcil koyun ve keçi, gazel, yabani domuz gibi çeşitli hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Analizler bu alanda toplu bir tüketim faaliyetinin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu anlayış Final PPNB ve Geçiş evresi olarak tanımlanan ilk çanak çömleğin görüldüğü döneme dek sürer.

Sonuç olarak iç mekânlarda görülen büyümenin, PPNB'de artan iç mekân faaliyetleriyle ilişkili olduğu, bina içlerine giren bireysel faaliyetlerin ortak/kolektif aktivitelerin azalmasına neden olduğu, birçok araştırmacının hem fikir olduğu bir durumdur³⁶.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Güneybatı Asya Neolitiğinde sosyo ekonomik açıdan otonom/bağımsız hanelerin ortaya çıkışı, günlük yaşamın çeşitli yönlerini, sosyal örgütlenmeyi ve teknolojik ilerlemeleri kapsayan çok yönlü bir konudur³⁷. Tarımın gelişimi, hanelerin kendi yiyeceklerini üretmelerine, evcilleştirilme de istikrarlı bir gıda arzı sağlamıştır. Besin arzının sürdürülmesi, tarım arazilerinin daha verimli kullanılması için su ve toprak kullanımı, besin stoğunun önemli parçası olan hayvancılık, topluluğun farklı üyelerinin bakım, üretim, depolama gibi aşamalarda iş birliğinin oluşmasını pekiştirmiştir.

³⁵ Özdoğan özel görüşme, 2012.

³⁶ Byrd 1994, 656-658; Kuijt 2000.

³⁷ Bar-Yosef – Belfer-Cohen 1989; Zeder 2011; Peters ve diğ. 2005; Kuijt 2000; Hodder 2010; Banning 2003; Banning 2011; Bender 1978; Hayden 1995; Watkins 1990; Schardl ve diğ. 2007.

PPNA'da başlayan ve belki de yeni yaşamın kurucu ya da muhafaza edici unsurlarından biri olan kuleler, anıtsal duvarlar, kolektif binalar, semboller ve neden oldukları sorumluluklar üretim ve ev içi özerkliğin artması ile birlikte hızla azalmaya başlamış, Orta PPNB'de içinde depolama birimleri bulunan büyük ve daha karmaşık ev birimlerinin ortaya çıkmasını doğurmuştu. Bu nedenle PPNA ve PPNB arasında sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal olarak da köy topluluklarının değiştiğini görüyoruz. Bir başka deyişle topluluğun parçası olan aileler yaşamlarını kolektif emeğe, kamusal sembollere ya da binalara dayandırmaktansa giderek daha fazla kendi yiyecek ve ürünlerini üretmekten sorumlu hanelere dönüştüler.

Akarçay Tepe'de başlangıçta daha sınırlı, tek bir hanehalkına yetecek bir üretim-tüketim döngüsü mevcutken bu durum zamanla daha karmaşık bir hale gelir. Geç PPNB ile birlikte hanehalkı özerkliği artar, geniş hanehalkları kendi üretim ve tüketimlerinden sorumludur. Bir başka deyişle Orta PPNB dönemindeki daha eşitlikçi ortak yaşam öğeleri zayıflamaya başlar. Geç PPNB ile birlikte yerleşme içinde artan ürün ile birlikte eşitsizlik düzeyinin artmaya başladığı, ekonomik farklılıkların geçmişe oranla daha belirgin bir hale geldiği söylenebilir. Ancak bu durumun hiyerarşik bir sistem ortaya çıkardığına dair hiçbir veri bulunmaz.

Akarçay Tepe kurulduğu ilk günden itibaren Fırat nehri boyunca yer alan yerleşmeler bağlamında stratejik lokasyonunun yanı sıra, geniş ölçekli bir etkileşim ağının parçasıdır. Bu etkileşim, çağdaşı yerleşmeler arasında yoğun bir bilgi ve teknoloji alışverişini getirmektedir. Etkileşim alanı içinde her yerleşmenin farklı rolü ve etki alanı söz konusudur. Örneğin, baskı tekniğinin doğudan batıya yayılmasında Akarçay Tepe'nin önemli bir rol oynadığı, Mezraa Teleilat, Hayaz ve Gritille'nin de bu tekniğin yayılımına katkıda bulunan yerleşmeler olduğu önerilmektedir³⁸. Geniş bir coğrafyada PPN yerleşmeleri için fosil direktör olarak görülen ok ucu tipleri (Byblos, Amuk ve Ugarit) yoluyla, sırasıyla Kuzey Mezopotamya'nın, Kuzey Suriye (Tell Halula), Güneydoğu Anadolu (Mezraa Teleilat ve Hayaz) ve Adıyaman'a kadarki (Gritille) bölgelerle de iletişim sınırlarının çizilmesi mümkündür. Bunlara deliciler, mikro deliciler gibi, yine Gritille'de, Mezraa Teleilat'ta, Hayaz'da, Çayönü'nde ve Malatya'da, Cafer Höyük'te bulunan alet tipleri de eklenebilir ki her biri bu etkileşim alanının bir elemanı olarak kabul edilebilir. Her ne kadar topluluklar arası etkileşimin yöntemleri kesinlik kazanmamış olsa da yerleşmeler arasında dolaşan gezici gruplar, çerçiler ya da toplulukların pazar yeri, panayır benzeri merkezlerde belli rutinlerle bir araya gelip fikir ya da mal alışverişinde buldukları düşünülebilir.

Karşılıklı iletişimin yoğun olduğu, hammadde ya da yapım tekniklerinin yanı sıra, mimari plan ve düzende de kendisini açıkça gösterir. Akarçay Tepe'de yerleşmeye ilk gelen sakinlerin birlikte getirdikleri bina plan tipi, Izgara Planlı Binalar'dır. Geç PPNB ile birlikte Hücre Planlı Binalar'ın kerpiç ve taş uygulamaları görülür. Her iki plan tipi de Kuzey D'jade, Nevali Çori, Çayönü, Caferhöyük'e kadar uzanan coğrafyada yaygın biçimde görülür. Akarçay'ın komşu yerleşmesi Mezraa Teleilat gibi, her biri tarım ve hayvancılık yapan bu köylerin, bu ve benzeri faaliyetleri gerçekleştirirken yakın çevrelerindeki yerleşmelerle uyum içinde olmaları gerekir. Ugarit, Amuq, Byblos tipi ok uçları, Orta Anadolu ve Bingöl kaynaklı obsidiyen, Halula ve Balık vadisinde görülen ilk çanak çömlekler Akarçay'ın ne denli geniş bir coğrafyayla etkileşim içinde olduğunun göstergeleridir; buna mimari plan açısından Izgara Planlı ve Hücre Planlı Binalar'ın eklenme gereği,

³⁸ Borrell 2011, 217.

önerimizdir. Akarçay'da yaşamış insanlar belki 207 km uzaklıktaki Çayönü yerleşmesini görmemiş, ancak Çayönü'nde hayatı kolaylaştıran teknolojik keşif ve bilgilerden iki yerleşme arasında bulunan başka köyler ya da dolaşan çerçi gruplar sayesinde haberdar olmuş olmalıdırlar.

Başlangıçta daha çekirdek birimler halindeki yaşam, Hücre Planlı Binalar'la yerini büyük bina bloklarında yaşayan hane halklarına bırakmıştır. Akarçay Tepe'de bina yapım tekniğinin aniden daha sofistike bir hale gelmesi, çeşitlenmesi ve özellikle bölgedeki birçok yerleşmede görülen Hücre Planlı Binalar'ın yerleşmede belirleyici bir trende dönüşmesi farklı biçimlerde etkileşim yolları ile teknik bilgi paylaşımının varlığı ile açıklanabilir.

Binaların etrafında bina sakinleri tarafından kullanılan tanımlı açık alanlar mevcuttur, gündelik faaliyetler bu alanlarda sürdürülür. Tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle yoğun olarak meşgul olan topluluklar ürünlerini işlemek ve saklamak amacıyla faaliyetleri çeşitlendikçe bu alanları daha tanımlı bir hale getirmiş olmalıdır. Ekonomi öncelikli bu anlayış Akarçay'daki yerleşme dokusunun oluşumundaki temel belirleyicilerin başında gelir.

Akarçay'da her ev bir bakıma bağımsız bir bina grubudur. Çok odalı binalarda belirli bir nedenden ötürü (olasılıkla ekonomik) ilişki içerisinde olan birden çok hanehalkının barınmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bunlar tarım ve hayvancılık yapan, akrabalık esasına dayalı geniş aileler olabilir. Sosyal yapılarının adını net olarak koymak DNA analizleri olmaksızın doğru olmayacağı için, her bir binanın kendi geçim ekonomisinden sorumlu olduğu sonucundan yola çıkarak yerleşmede hanehalkı ölçeğinde ekonomik ayrışmanın giderek belirginleştiği söylenebilir. Belirli hane grupları özelinde binalar arasında kalan avlu ve açık alanlarda evcil koyun ve keçi tüketimi ile gerçekleştirilen ziyafetler yerleşmede artan hanehalkı özerkliğinin göstergelerinden biridir.

Bölge genelinde toplulukların tarım ve hayvancılığa odaklı yaşamı hanehalkı özerkliğinin artmasına neden olmuş olmalı. Artan hanehalkı özerkliği sonucunda yerleşme sakinleri yaşadıkları köylerin genelinden bağımsız başka köylerle sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamış olmalılar. Mimari trendlerdeki hızlı değişiklikler ve maddi kültürde gördüğümüz yerleşmeler arası etkileşimlerin artması bu bağımsız iletişimden kaynaklanıyor olabilir mi?

Akarçay Tepe'de bir tür hiyerarşi ve sınıfsal bir sistemin varlığından söz edemeyiz. Kuijt'ın Orta PPNB topluluklarının eşitlikçiliğini sosyal farklılaşmaya izin veren, rekabet ve iş birliğinin bir arada olduğu hanehalkları şeklindeki yorumunun Akarçay Tepe için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz³⁹. Bazı araştırmacıların⁴⁰ iddia ettiğinin aksine ne Epi-paleolitik'te ne de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de sınıflı topluluklar, elitler, ruhban sınıflarından söz edebiliriz, bunları işaret eden hiçbir kanıt yoktur. Güneybatı Asya genelinde Neolitik Dönem boyunca, Dicle havzasında Körtik Tepe, Güney Levant'ta Wadi Feynan ve Dhra' ile Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük gibi örnekler bize kurumsallaşmış bir hiyerarşik yapının olmadığını gösteriyor⁴¹. Hodder, Çatalhöyük'te topluluğun eşitliği korumak için bulduğu çözümlerin, sosyal organizasyon ritimlerinden, bina içlerindeki düzenlemeye kadar pek çok alana tesir ettiğini söylemektedir⁴².

Güneybatı Asya'da avcı-toplayıcı topluluklar arası artan rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan sembolik dünya, eşitsizliği gidermekte bu toplulukların başa çıkmaları gereken en önemli

³⁹ Kuijt 2000; Kuijt ve diğ. 2011.

⁴⁰ Özdoğan 2018.

⁴¹ Finlayson 2020; Hodder 2022; Duru 2018.

⁴² Hodder 2022.

stres unsuru çözümdür. Artan üretime odaklı yeni gündelik yaşamları, eşitliği dengelemek için yeni bir zorluk ortaya çıkarmış ancak Akarçay Tepe'de olduğu gibi bu topluluklar ürüne bağlı eşitsizliği hanehalkı özerkliği ile bir süre daha dengelemiş olmalı. Ne yazık ki, Akarçay Tepe'de hanehalkı örüntüsünü, topluluğun beslenme farklılıklarını anlamamıza olanak sağlayacak en önemli veri olan insan iskeletlerine ilişkin elimizde hiçbir veri yok. Ölüler şimdiye dek bulamadığımız belirli bir mezarlık alanına gömülüyor olmalı. Ancak yine de mimari, buluntular, fauna ve flora verileri küçük bir köy yerleşmesinin değişimine ve hanehalkı örüntüsüne ilişkin önemli şeyler söylemekte.

Sonuç olarak Orta PPNB'de kurulan Akarçay Tepe gibi köyler Neolitik yaşam biçimini, değişen sosyal dinamikleri anlamamız adına önemlidir. Ne yazık ki su altında kalan Caferhöyük ve Nevali Çori dışında, bu döneme ilişkin bilgilerimizin temelinde halen sadece Çayönü ve daha güneyde görece iyi araştırılmış olan Akarçay Tepe var. Bu dönem üzerine yapılacak araştırmaların sadece Orta ve Geç PPNB dönemini anlamak adına değil aynı zamanda öncesindeki süreci, insanların neredeyse ofansif bir şekilde yaşamlarının merkezine aldıkları sembollerini neden hızla geride bıraktıklarını anlamamıza da önemli katkılar sağlayacaktır. Ve tabii sonrasında, PPNB fi-nalinde yaşanan yeni bir çöküşün nedenlerini anlamak adına da.

EXTENDED ABSTRACT

Akarçay Tepe, the Neolithic settlement on the eastern bank of the Euphrates, provides vital insights into the socio-economic and technological shifts during the Pre-Pottery Neolithic B (PPNB) period. The settlement showcases significant architectural evolution such as transition from simple building types to more complex "Cell Plan Buildings" which highlight the development of social organization and household autonomy. The diverse material culture, including obsidian tools coming from distant regions, and the variety of building types, indicate extensive regional and interregional communication networks and cultural interactions. The community's transition from an egalitarian approach to household economies reflects the gradual emergence of socio-economic complexity without leading to a hierarchical society.

The well-preserved architectural remains and characteristics of the use of space in Akarçay Tepe are crucial for understanding the dynamic processes of early agricultural communities in the Middle Euphrates, especially in light of renewed research focus in the area. The stratigraphic studies conducted between 1999 and 2007 have contributed significantly to understanding the architectural development of Akarçay Tepe, the northernmost example of the Middle Euphrates Neolithic settlements. The settlement's establishment during the mid-PPNB and its role in the emergence and development of early pottery in Southwest Asia are of particular importance.

Akarçay Tepe, with its diverse building plans and materials, reflects a variety of construction techniques. The initial buildings were often constructed by local limestone and mudbrick, while later structures showed more sophisticated designs and constructions, including the use of timber for specific structural elements. The presence of various building types, such as Grill Plan Buildings, Single Room Rectangular Buildings, and Cell Plan Buildings, points to a complex socio-economic structure. Grill Plan Buildings, characterized by parallel stone walls, suggest early attempts at architectural organization, while Single Room Rectangular Buildings indicate a basic level of household autonomy. The emergence of Cell Plan Buildings during the Late PPNB signifies a marked increase in architectural complexity, with structures featuring sub-floor storage units and multiple living spaces, indicating an advanced level of social organization.

The finds at Akarçay Tepe include diverse material culture elements, such as chipped stone tools, ground stone artefacts, and obsidian tools from Bingöl and fewer from Central Anatolia's Göllüdağ sources. These materials suggest a broad procurement network and interactions with distant communities. The presence of decorated limestone slabs and clay figurines further emphasizes the cultural significance of the site.

Akarçay Tepe's spatial organization, with distinct open spaces and enclosed courtyards, reflects a community that engaged in various domestic and communal activities. The transition to larger buildings with more defined functions parallels the broader trend in the PPNB period towards increasing household autonomy and economic complexity. Despite these changes, the community maintained an egalitarian social structure, without developing into a hierarchical society.

Consequently, Akarçay Tepe offers valuable insights into the socio-economic transformations during the PPNB, highlighting the interplay between architectural development, household autonomy, and regional interactions. The settlement serves as a crucial reference point for understanding the evolution of early agricultural communities in the Middle Euphrates and their responses to socio-economic and environmental changes.

KAYNAKÇA

- Algaze, G. – R. Breuninger – J. Knustad 1994. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas." *Anatolica* 20:1-96.
- Arimura, M. – N. Balkan Atlı – F. Borrell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim Özdoğan – J. Ibanez – O. Maede – Y. Miyake – M. Molist – M. Özbaşaran 2000. "A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999." *Anatolia Antiqua* 8: 227-255.
- Banning, E. B. 2003. "Housing Neolithic Farmers." *NEA* 66(1-2): 4-21.
- Banning, E. B. 2011. "So Fair a House: Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East." *Curr Anthr* 52(5):619-660.
- Bar-Yosef, O. – A. Belfer-Cohen 1989. "The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant." *Journal of World Prehistory* 3(40):447-498.
- Belfer-Cohen, A. – N. Goring-Morris 2010. "The Initial Neolithic in the Near East: Why It Is So Difficult to Deal With these PPNA." *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society* 40:1-18.
- Bender, B. 1978. "From Hunter-Gatherer to Farmer, a Social Perspective." *WorldArch* 10:204-222.
- Bıçakçı, E. 1995. "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell Plan Buildings." *Readings in Prehistory-Studies Presented to Halet Çambel*. İstanbul: Graphis, 101-125.
- Bıçakçı, E. 1998. "An essay on the chronology of the pre-pottery Neolithic settlements of the East-Taurus region (Turkey), with the building remains and the 14C dates." G. Arsebük – M. J. Mellink – W. Schirmer (eds.), *Light on Top of the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel / Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*. İstanbul: Ege Yayınları, 137-150.
- Borell, F. 2011. "Changes in chipped stone industries in south-eastern Anatolia: Akarçay Tepe (7,600-6,800 cal. BC)." E. Healey – S. Campbelland – O. Maeda (eds.), *The State of the Stone Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics*. Berlin: Ex Oriente, 213-226.
- Byrd, B. F. 1994. "Public and Private, Domestic and Corporate: the Emergence of the Southwest Asian Village." *AmerAnt* 59, 639-666.
- Byrd, B. F. 2000. "Households in Transition: Neolithic Social Organization within Southwest Asia." I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*. New York: Kluwer Academic and Plenum, 63-98.
- Cauvin, J. 1980. "La Moyen-Euphrate au VIIe Millenaire: d'apres Mureybet et Cheikh Hassan." E. J. Brill (ed.), *Le Moyen Euphrate: Zone contacts et d'ecanges*. Leiden, 21-34.
- Cauvin, J. 2000. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge University Press.
- Cauvin, J. – O. Aurenche – M. C. Cauvin – N. Balkan-Atlı 1999. "The pre-pottery site of Cafer Höyük." M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization. New Discoveries*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 165-191.
- Clare, L. – M. Kinzel 2020. "Response to comments by Ian Hodder and Christian Jeunesse." A. B. Gebauer – L. Sørensen – A. Teather – A. C. Valera (eds.), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Continuity and Change*. Oxbow Books, 61-68.

Coqueugniot, E. 1999. "Tell D'jade el Mughara." G. del Olmo Lette – L. Montenegro Fenellos (eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Tishrin Dam Area*. Barcelona: Editorial AUSA, 41-45.

Çelik, B. 2015. "Neolithic Settlements of Şanlıurfa in Southeastern Turkey." E. Laflı – S. Patacı (eds.), *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, BAR International Series. 2750, Oxford, 441-452.

Duru, G. 2018. "Sedentism and solitude: Exploring the impact of private space on social cohesion in the Neolithic." I. Hodder (ed.), *Religion, History, and Place in the Origin of Settled Life*. Boulder, CO: University Press of Colorado, 162-185.

Erim Özdoğan, A. 2007. "Çayönü." M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 57-97.

Finlayson, B. 2020. "Egalitarian societies and the earliest Neolithic of Southwest Asia." *Prehistoric Archaeology Journal of Interdisciplinary Studies* 1:27-43.

Flannery, K. 2002. "The Origins of the Village Revisited: From Nuclear to Extended Households." *AmerAnt* 67:417-433.

Gopher, A. 1994. *Arrowheads of the Neolithic Levant: A Seriation Analysis*. American Schools of Oriental Research, Dissertation Series 10. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.

Hauptmann, H. 2002. "Upper Mesopotamia in its regional context during the Early Neolithic." L. Thissen – F. Gérard (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal BC*. *Proceedings of the International CANeW Round Table*. İstanbul: Ege Yayınları, 263-274.

Hayden, B. 1995. "Pathways to Power: Principles

for Creating Socioeconomic Inequalities." T. D. Price – G. M. Feinman (eds.), *Foundations of Social Inequality*. New York: Plenum Press, 15-86.

Helmer, D. – Gourichon, L. – Stordeur, D. 2004. "At the dawn of domestication: Animal symbolism in the first Neolithic societies of the northern Levant." *Anthropozoologica* 39(1):143-164.

Hodder, I. 2010. *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder, I. 2022. "Staying Egalitarian and the Origins of Agriculture in the Middle East." *CAJ* 32(4):619-642. DOI: 10.1017/S0959774322000063

Karul, N. 2011. "Gusir Höyük." M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. The Tigris Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 1-17.

Karul, N. 2021. "Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe." *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 82:21-31.

Karul, N. – A. Ayhan – M. Özdoğan 2002. "2000 Yılı Mezraa Teleliat Kazısı." N. Tuna – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*. Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 101-129.

Kinzel, M. – L. Clare 2020. "Monumental – compared to what?: A perspective from Göbekli Tepe." A. B. Gebauer – L. Sørensen – A. Teather – A. C. Valera (eds.), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Continuity and Change*. Oxbow Books, 29-48.

Kodaş, E. 2019. "Un nouveau site du Néolithique précéramique dans la vallée du Haut Tigre: Résultat préliminaires de Boncuklu Tarla." *Neo-Lithics* 2019:3-15.

- Kodaş, E. 2023. "The Younger Dryas layer at Boncuklu Tarla and the beginnings of village life in the upper Tigris Basin." *Archaeological Research in Asia* 35:100460.
- Kodaş, E. – Y. Çiftçi 2022. "Public Buildings and spatial organization during the Pre-Pottery Neolithic A Period. The case of Boncuklu Tarla/SE Turkey: First report." *IstMitt* 71:47-69.
- Kozłowski, S. K. 1989. "Nemrik 9, a PPN Neolithic site in Northern Iraq." *Paléorient* 15(1):25-31.
- Kozłowski, S. K. 1990. *Nemrik 9: Pre-pottery Neolithic site in Iraq*. Warszawa: Warsaw University Press.
- Kuijt, I. 2000. "People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size and Architecture, the Late Pre-Pottery Neolithic." *JAnthArch* 19:75-102.
- Kuijt, I. – E. Guerrero – M. Molist – J. Anfruns 2011. "The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria." *JAnthArch* 30(4):502-522.
- Losch, S. – G. Grupe – J. Peters 2006. "Stable isotopes and dietary adaptations in humans and animals at Pre-Pottery Neolithic Nevalı Cori, southeast Anatolia." *American Journal of Physical Anthropology* 131(2):181-193.
- Maeda, O. 2009. *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*. Unpublished PhD. University of Manchester: Manchester.
- Miyake, Y. – M. Osamu – T. Kenichi – H. Hitomi – C. Y. Gündem 2012. "New excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th-millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia." *Neo-lithics* 1(12):3-7.
- Molist, M. 2001. "Halula, Village Néolithique en Syrie du Nord." J. Guilaine (ed.), *Communités villageoises du Proche Orient à l'Atlantique (8000–2000 avant notre ère)*. Paris: Editions Errance, 35-52.
- Özbaşaran, M. 2008a. "Tarihöncesinin Bilyeleri." T. Tarhan – A. Tibet – E. Konyar (eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 374-378.
- Özbaşaran, M. 2008b. "9000 Yıllık Bezemeli Kireçtaşları." İ. Delemen – S. Çokay-Kepçe – A. Özdzibay – Ö. Turak (eds.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı. Euergetes II. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, 833-838.
- Özbaşaran, M. – G. Duru 2011. "Akarçay Tepe, A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa." M. Özdoğan – N. Başgelen – I. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey - The Euphrates Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 165-202.
- Özbaşaran, M. – M. Molist 2006. "Akarçay Tepe 2005." *Anatolia Antiqua* 14:245-249.
- Özdoğan, M. 2018. "Defining the Presence of an Elite Social Class in Prehistory." Ü. Yalçın (ed.), *Anatolian Metal VIII. Eliten – Handwerk – Prestigegüter. Der Anschnitt Beiheft* 39. Rahden, Westf : VML Vlg Marie Leidorf, 29-42.
- Özkaya, V. – A. Coşkun 2011. "Körtik Tepe." M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research. The Tigris Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 89-127.
- Peters, J. – K. Schmidt 2004. "Animals in the symbolic world of Pre-pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: A preliminary assessment." *Anthropozoologica* 39(1):179-218.
- Peters, J. – A. von den Driesch – D. Helmer 2005. "The Upper Euphrates-Tigris Basin: Cradle of Agro-Pastoralism?" J.-D. Vigne – J.

Peters – D. Helmer (eds.), *The First Steps of Animal Domestication. New Archaeozoological Approaches*. Oxford: Oxbow Books, 96-124.

Rosenberg, M. – R. W. Redding 2000. "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia." I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*. New York: Kluwer Academic - Plenum Publishers, 39-62.

Scharidl, C. L. – R. B. Grossman – P. Nagabhyru – J. R. Faulkner – U. P. Mallik 2007. "Loline alkaloids: Currencies of mutualism." *Phytochemistry* 68(7):980-996.

Schmidt, K. 2010. "Göbekli Tepe: The stone age sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs." *Documenta Praehistorica* 37:239-256.

Schmidt, K. 2012. *Göbekli Tepe: A Stone Age Sanctuary in South-Eastern Anatolia*. Berlin: Ex Oriente.

Stordeur, D. 1998. "Espace naturel, espace construit à J'êrf el Ahmar sur l'Euphrate." M. Fortin – O. Aurenche (ed.), *Espace naturel, espace habité en Syrie du Nord (10e-2e millénaires av. J.C.)*. Actes du colloque tenu à l'Université Laval (Québec) du 5 au 7 mai 1997. *Travaux de la Maison de l'Orient* 28. Paris : Diffusion de Boccard, 139-148.

Stordeur, D. 2000. "New Discoveries in Architecture and Symbolism at J'êrf el Ahmar (Syria), 1997-1999." *Neo-Lithics* 1/00:1-4.

Stordeur, D. 2015. *Le village de Jerf el Ahmar. (Syrie, 9500-8700 av. J.-C.) L'architecture, miroir d'une société néolithique complexe*. Paris: CNRS éditions.

Verhoeven, M. – P. M. M. G. Akkermans 2000. *Tell Sabi Abyad II. The Pre Pottery Neolithic B Settlement*. Report on the Excavations of the National Museum of Antiquities Leiden in the

Balikh Valley, Syria. Leiden: Nederlands historisch-archaeologisch Inst.

Wang, X. – E. Skourtanioti – M. Benz – J. Gresky – J. Ilgner – M. Lucas – M. Morsch – J. Peters – N. Pöllath – H. Ringbauer – P. le Roux – M. Schultz – J. Krause – P. Roberts – P. W. Stockhammer 2023. "Isotopic and DNA analyses reveal multiscale PPNB mobility and migration across Southeastern Anatolia and the Southern Levant." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 120 (4):e2210611120 DOI: 10.1073/pnas.2210611120

Watkins, T. (1990). "The Origin House and Home?" *WorldArch* 21 (3):336-347.

Willcox, G. H. 2004. "Measuring grain size and identifying Near Eastern cereal domestication: Evidence from the Euphrates valley." *Journal of Archaeological Science* 31 (2):145-150.

Zeder, M. A. 2011. "The Origins of Agriculture in the Near East." *CurrAnthr* 52(S4):221-235.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 29-53
DOI: 10.36891/anatolia.1498754

Araştırma Makalesi
Research Article

SÜRDÜRÜLEBİLİR KÜLTÜREL MİRAS VE İYİLEŞTİREN ARKEOLOJİ: KAHRAMANMARAŞ MERKEZLİ 6 ŞUBAT DEPREMLERİ SONRASI AÇÇANA HÖYÜK, ESKİ ALALAH KENTİ KERPiÇ ANITLARININ KORUNMASINDA KOLEKTİF SÜREÇLER

Murat AKAR¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Murat Akar (Doç. Dr.),
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana-
bilim Dalı,
31060 Hatay / TÜRKİYE
E-Posta: muratakr@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5485-8465
ROR ID: <https://ror.org/056hcg41>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

10.06.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

14.10.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Akar, M. 2024.

"Sürdürülebilir Kültürel Miras ve İyileştiren Arkeoloji: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Sonrası Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti Kerpiç Anıtlarının Korunmasında Kolektif Süreçler"

Anadolu Anatolia 50: 29-53

DOI: 10.36891/anatolia.1498754

Anahtar Kelimeler: 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri, Aççana Höyük, Alalah, İyileştiren Arkeoloji, Kerpiç, Tunç Çağı

Öz: Türkiye'nin Güneydoğu ve Suriye'nin kuzey illerini etkileyen Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremlerinin beraberinde getirdiği ve kuşaklar boyunca hatırlanacak olan bireysel ve toplumsal yıkım, Antakya gibi neredeyse bütün yapıların hasar aldığı kent merkezlerinin çok daha üstündedir. Bu nedenle, bir yandan depremden etkilenen kentlerin yeniden inşa süreci devam ederken, diğer yandan da bireylerin ve toplumların iyileşme sürecinin de çok katmanlı bir yapıda kurgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, birçok ekip üyesi depremlerden birinci derecede etkilenen Mukiş Krallığı'nın başkenti Aççana Höyük, Eski Alalah kenti kazıları kapsamında yürütülen kerpiç anıtların korunmasına yönelik sürdürülebilir kültürel miras projesinin ilksel sonuçları aktarılmıştır. Yüzyıllık bir arkeolojik araştırma geçmişine sahip bir coğrafyanın sosyo-politik gelişimleri, çevresel değişimleri ve doğal afetler kaskacında Türkiye-Suriye sınırına 3 km mesafede yer alan unutulmuş bir kültürel miras alanında deprem sonrası yürütülen koruma çalışmaları, hatırlama, sahiplenme ve iyileştiren arkeoloji teması altında sunulmuştur.

SUSTAINABLE HERITAGE AND THE HEALING POTENTIAL OF ARCHAEOLOGY: COLLECTIVE WORK FOLLOWING THE FEBRURARY 6TH KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES IN THE PRESERVATION OF THE MUD BRICK MONUMENTS AT TELL ATCHANA, ALALAKH

Keywords: *February 6th Kahramanmaraş Earthquakes, Tell Atchana, Alalakh, Healing Archaeology, Mud Bricks, Bronze Age*

Abstract: The individual and societal trauma created by the February 6th Kahramanmaraş earthquakes that affected the major cities of Southeastern Türkiye and Syria are far beyond the devastating destruction, particularly at Antakya, where almost every structure was damaged. Thus, in line with the re-building of the cities affected by the earthquakes, multi-layered individual and societal healing processes must therefore be planned. This study presents the initial results of the sustainable cultural heritage initiative aimed at preserving the mudbrick monuments within the research excavations conducted by the Tell Atchana, Alalakh Excavations, where numerous team members were personally impacted by the earthquakes. The capital city of the Kingdom of Mukish serves as the focal point of this preservation effort. The restoration efforts following the earthquake at a forgotten heritage site near the Turkish-Syrian border, influenced by socio-political changes, environmental shifts, and a natural catastrophe in a region with a century-old research history, are showcased, with a focus on remembering, embracing and healing archaeology endeavors.

GİRİŞ

Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremlerinin yarattığı büyük ölçekli yıkım, yaşattığı manevi ve maddi kayıplarla Türkiye Cumhuriyeti'nin başa çıkmak zorunda kaldığı en büyük doğal afetlerden biri olarak tarihe geçmiştir¹. Kent merkezlerinde yer alan ve toplumsal belleğin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olan kültürel miras alanları da bu depremlerde ağır hasar almıştır². Mekânsal hafızanın ve kent kimliğinin kimi tamamen yıkılan, kimi ise fazlasıyla hasar alan kültürel miras değerlerinin koruma, restorasyon ya da rekonstrüksiyon süreçlerinin uzun vadeli ve çok katmanlı politikalar çerçevesinde şekilleneceği, ancak bu sürecin uzun zaman alacağı açıktır³.

Kent merkezleri dışında kalan ve kırsaldaki konumları nedeniyle de kent belleğinde yeterince yer edinememiş kültürel miras alanları da benzer şekilde depremlerden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Hatay ilinin Amik Ovası'nda, Asi Nehri'nin ana kolunun yakınında yer alan Aççana Höyük, Eski Alalah kenti bu kapsamda değerlendirilebilecek Orta ve Geç Tunç Çağı Mukiş Krallığı'nın başkentidir. Kolonyalist Arkeoloji döneminin önemli imgelerinden biri olan kentte yürütülen ilk dönem kazılarının (1936-1939 ve 1946-1949) akademik ve toplumsal etkileri, 1940'lı yıllardan sonra gelişim gösteren Türkiye arkeoloji politikaları, 21. yüzyılın makro ve mikro ölçekteki sosyo-politik ve ekonomik dengeleri, Türkiye-Suriye sınırına 3 km mesafede yer alan bir arkeolojik sahanın unutulma sürecini ve son olarak da depremin yarattığı anlık etkinin çok katmanlı ve geniş bir zaman dilimi çerçevesinde sorgulanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu makalede,

¹ Ren ve diğ. 2024; Meng ve diğ. 2024; Altunsu ve diğ. 2024.

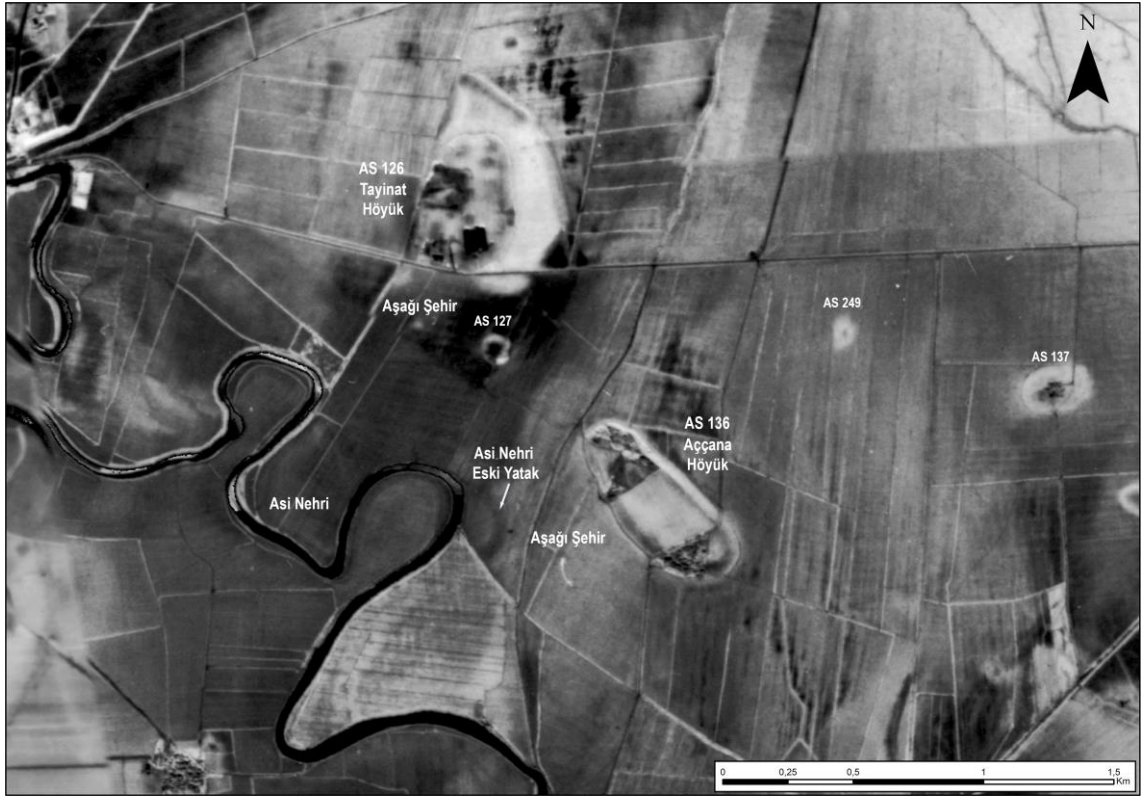
² Boyoğulu ve diğ. 2023; Varnacı Uzun – Somuncu 2023; Altunsu ve diğ. 2024.

³ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu-1.pdf>

1930'lu yıllarda açığa çıkarılan, yaklaşık bir yüz yıl boyunca doğal şartlara maruz kalan ve son olarak da depremlerde hasar alan bir kentin ayakta kalan kerpiç anıtlarının korunması ve bu süreçte görev alan aktörlerin kolektif çabası bir vaka analizi olarak sunulmuş, kültürel miras, bireysel ve toplumsal farkındalık ve afetler sonrası iyileşme süreçlerinde kerpiç mimarinin günümüz yaşam koşulları içerisindeki maddi ve manevi anlamları irdelenmiştir.

AÇÇANA HÖYÜK, ESKİ ALALAH KENTİ

Amik Ovası'nın 22 hektarlık boyutuyla en büyük Orta ve Geç Tunç Çağı kenti olan Aççana Höyük ile hemen 800 metre kuzeyinde yer alan ve Erken Tunç ve Demir Çağı tabakalarına sahip olan Tayinat Höyük birlikte değerlendirildiğinde, bu iki höyüğün, ilişkili aşağı şehirleri ve peyzajıyla beraber Asi Nehri'nin yatak değişimlerine bağlı bir megakenti oluşturdukları anlaşılmaktadır⁴. Her iki höyükte 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen geniş ölçekli kazılar ve günümüzde de devam eden yeni dönem arkeolojik araştırmaları, Amik Ovası'nın coğrafi konumu itibarıyla Mezopotamya, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i birbirine bağlayan bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Fig. 1: Aççana Höyük, Tayinat Höyük, aşağı şehirleri, çevre höyükler ve Asi Nehri arasındaki ilişkiyi gösteren gizliliği kaldırılmış 1960'lı yıllara ait Corona casus uydusu görüntüsü (Hazırlayan M. Akar).

⁴ Akar ve diğ. 2021, 76; Yener 2005, 4.

Fig. 2: 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası Maxar uydu görüntüsünde Asi Nehri'nin yatağı çevresinde görülen yatay yayılma ve sıvılaşma izleri (Hazırlayan M. Akar).

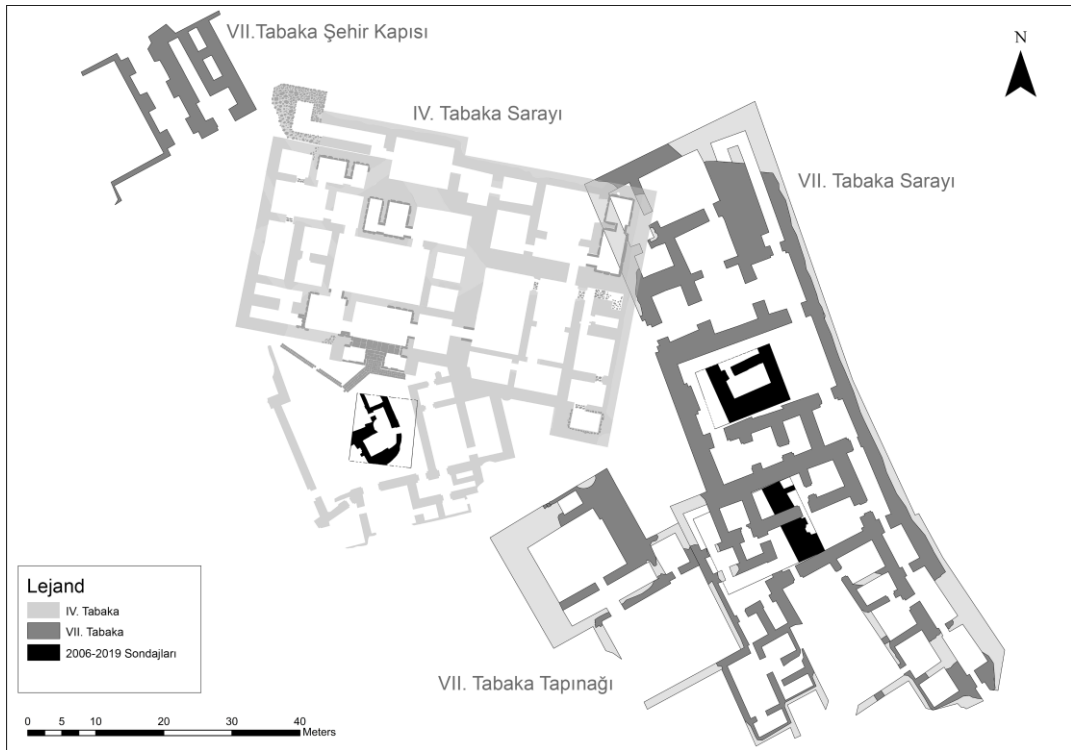
British Museum müteveli heyetinin görevlendirmesiyle, Charles Leonard Woolley'nin Açıana Höyük, Sabuniye ve Al Mina'da yürüttüğü ilk dönem kazılarının önemli bir misyonu olan Tunç Çağı'nda Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki erken ilişkilere dair kanıtlar bulunabilmiştir⁵. Kesintisiz bir MÖ 2. binyıl yerleşiminin ortaya çıkarıldığı Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarına sahip Açıana Höyük'te, VII., IV. ve III-II. Tabakalarda bulunan çivi yazılı Akadça ve Hititçe metinler kentin krallıklar ve imparatorluklar çağındaki konumunun tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Kardeşi Abba-el'in Alalah'ı Yarim-Lim'e vermesiyle başlayan kentin yazılı tarihi, özellikle MÖ 18.-17. yüzyıllarda bölgenin Amurru kökenli yöneticilere sahip, Halep merkezli Yamhad Krallığı'na bağlı bir kent devletinin gelişimine tanıklık ettiğini göstermektedir⁶. Yaklaşık MÖ 2100 civarına tarihlenen Açıana Höyük'ün en erken tabakalarında yazılı belgeler tespit edilememiş olsa dahi, Woolley'nin yürüttüğü derin Tapınak ve Stratigrafi Sondajları ve günümüzde devam eden jeoarkeolojik araştırmalar ışığında, olasılıkla günümüzden 4200 yıl önce yaşanan bir iklim olayının (4.2 ka olayı) tetiklediği ve Asi Nehri'nin yatak değiştirmesine neden olan çevresel bir değişimle birlikte, Erken Tunç Çağı yerleşiminin konumlandığı Tayinat Höyük'ün terk edildiği ve Açıana Höyük'te iskan döneminin başladığı anlaşılmaktadır⁷. Bu durum iki höyük arasında yürütülen jeoarkeolojik araştırmalar kapsamında elde edilen örselememiş sediman

⁵ Woolley 1953, 14.

⁶ Lauinger 2015, 52; AIT 456 [10.02].

⁷ Akar ve diğ. 2024a, 28.

karotlarında ve 1960'lı yıllarda çekilen Corona casus uydusu görüntülerinde de açıkça görülmektedir (Fig. 1)⁸. Açıçana Höyük'ün oval formunun, Asi Nehri'nin eski yatağının kenti çevrelemesiyle oluştuğu da dikkate alındığında, nehrin savunma ve taşımacılıkta önemli bir rolü olduğu ve kente bir liman kimliği kazandırdığı anlaşılmaktadır. 6 Şubat depremleri sonrası uydu görüntüleri değerlendirildiğinde ise, Asi Nehri'nin kentten 500 metre uzaklıkta olan günümüz yatağı yakınında gözlemlenen deprem sonrası yatay yayılma ve sivilaşmalar, yakın gelecekte benzer bir yatak değişiminin yaşanacağını göstermektedir. Bu durum, iki höyük arasındaki bağımlı ilişkinin çevresel değişimlere ve doğal afetlere karşı kırılgan bir yapısı olduğuna dair günümüzden bir örnek olarak sunulabilir (Fig. 2).

Fig. 3: Açıçana Höyük IV. ve VII. Tabaka yapıları genel mimari planı (Hazırlayan M. Akar, O. H. Kırman).

Orta Tunç II dönemine tarihlenen Açıçana Höyük VII. Tabaka, özellikle Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de arkeolojik kazıya bağlı olarak incelenmiş en geniş ölçekli kent planlarından birini temsil etmektedir⁹. Bazalt ve kireçtaşından işlenmiş ortostatlı mekânlarıyla, bir teras üzerine kurulan saray yapısı, *antis* planlı tapınağı ve *tripartit* planlı anıtsal şehir kapısı, kentin Orta Tunç Çağı mimari geleneğinin referans noktası olmasını sağlamıştır (Fig. 3). Bu ölçekte bir alanın açığa çıkarılması kuşkusuz 1930'lu yılların arkeoloji pratiğine bağlıdır. Yaklaşık 400 işçinin ve çok az sayıda uzmanın yer aldığı ilk dönem kazıları, bir yandan Tunç Çağı dinamiklerini ortaya koyarken, stratigrafideki tutarsızlıklar ve eksik belgelemenin yarattığı kopukluklar da beraberinde

⁸ Avşar ve diğ. 2019; Horowitz ve diğ. 2019; Welton ve diğ. 2011.

⁹ Woolley 1955, 91-110.

hâlâ fazlasıyla tartışılan kronoloji problemlerini literatüre taşımıştır. Woolley'nin yürüttüğü kazıların sonuçlarının yayımlanmasının hemen ardından başlayan ve günümüzde de devam eden kısa, orta ve yüksek kronoloji problemi, Açıca Höyük tabakalaşmasını farklı bilim insanlarıncan çok tartışılan arkeolojik kazılardan biri olma konumuna getirmiştir¹⁰. Açıca Höyük'ün Anadolu, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz ile kurduğu ilişkilerin yazılı tarihle eşleştirilebilme imkânı sağlaması, bu durumun altında yatan en önemli etkidir. VII. Tabaka Sarayı içinde kentin tarım politikalarını tanımlayan bir arşive ait Akadça dilinde yazılmış tabletlerin varlığı¹¹, saray odalarında bulunan ve Doğu Akdeniz geleneğini yansıtan duvar boyası parçaları¹², Mısır'la kurulan ilişkilere işaret eden taş kaplar¹³ ve Asya fillerinin dışlarının de bulunduğu atölye ve depolar¹⁴, kentin konumu itibarıyla tarım ve hayvancılığın yanı sıra, güçlü bir uluslararası ticaret ekonomisine bağlı gelişim gösterdiğinin kanıtları olarak değerlendirilebilir. Yanı sıra, zeytinyağı ve şarap gibi değerli ürünlerin üretimi ve ticaretinin de bu dönemde kente ve kırsalına önemli bir ekonomik kimlik kazandırdığı hem arkeolojik hem de yazılı belgeler üzerinden anlaşılmaktadır¹⁵. Bir duraksama döneminin ardından, ikinci bir kentsel gelişim dönemi ise Mitanni İmparatorluğu'na bağlı yeni bir yönetim sistemiyle tanımlanmaktadır. İdrimi hanedanlığıyla birlikte bölgesel Mukış Krallığı'nın başkenti olma statüsü kazanan kentte IV. Tabaka, Geç Tunç Çağı'nın değişen dinamiklerini mimari, maddi kültür kalıntıları ve yine Akadça dilinde yazılmış çivi yazılı tabletler üzerinden kurgulamaya imkân sağlamaktadır. Özellikle Mitanni yönetimi altında gelişen kast sistemine ışık tutan yazılı belgeler, bu bağlamda üniktir¹⁶. Cam ve heykeltıraşlık sanatındaki endüstriyel faaliyetlerle birlikte Alalah bir kent devletinden bölgesel Mukış Krallığı'nın başkenti statüsüne yükselmiştir¹⁷.

Kentin Mitanni dönemini tanımlayan ve günümüzde ziyarete açık olan en önemli yapısal kalıntısı, IV. Tabaka'ya ait saray yapısıdır. Dış ön cephesi bazalt ortostatlarla kaplı Kral İdrimi'nin Sarayı, bazalt taşından işlenmiş basamaklı ve çift sütunlu girişiyile mimarlık tarihindeki en erken *bit hilani* örneklerinden birini yansıtır ve Demir Çağı ile Yunan-Roma tapınaklarına kadar uzanacak olan mimari geleneğin prototipi olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸. Yine bu dönemde inşa edilen savunma sistemine entegre askeri nitelikli yapılar ve tapınağın da yer aldığı bölge, kentin Saraylar Bölgesi olarak tanımladığımız yapısal kalıntılarını temsil ederler (Fig. 3)¹⁹.

Kentte Hitit hakimiyet dönemini tanımlayan aslan heykelleri ve Hitit valisi Tudhaliya'nın da kabartmasının bulunduğu tapınak ise daha erken dönemleri tanımlayabilmek adına kazılıp kaldırılmıştır²⁰. İhtar kültüyle ilişkilendirilen ve aynı bölgede üst üste tapınak tabakalarının incelenildiği bu alandan elde edilen veri setleri, Açıca Höyük stratigrafisinin temelini oluşturmaktadır.

¹⁰ Gates 1981; Yener 2013.

¹¹ Magness-Gardinier 1994; Lauinger 2015.

¹² Yener 2021; Akar ve diğ. 2021, 80-82.

¹³ Akar 2017.

¹⁴ Çakırlar - İkrım 2016.

¹⁵ Lauinger 2015, 85; Akar - Kara 2020.

¹⁶ von Dassow 2008.

¹⁷ Akar 2018; Yener - Akar 2020.

¹⁸ Frankfort 1952, 130.

¹⁹ Akar 2019.

²⁰ Woolley 1955, 33.

Su seviyesinin yüksek olduğu 1930'lu yıllarda, bu derin açmalarda bir su çekme pompası kullanılarak kazılar tamamlanmış ve herhangi bir yapısal kalıntı yerinde bırakılmamıştır²¹.

Geniş ölçekte açığa çıkarılan VII. ve IV. Tabakalar, şiddetli yangınlara maruz kalmış olmaları nedeniyle yapısal kalıntıların kimi yerde dört metreye ulaşan yükseklikteki kerpiç duvarlarıyla kentin en iyi korunageldiği dönemleri tanımlarlar. VII. Tabaka kentinin I. Hattuşili tarafından Kuzey Suriye seferleri sırasında yakılıp yıkıldığı literatürde kabul gören genel görüşdür²². IV. Tabaka kentinin ise yine bir Hitit istilasıyla son bulmuş olabileceği III.-II. Tabakalarda gözlemlenen Hitit ilişkili materyal kültürü üzerinden yorumlanabilir²³.

YENİDEN HÖYÜKLEŞME VE UNUTULMA

İlk dönem kazılarında açığa çıkarılan VII. Tabaka Sarayı'nın büyük bir kısmı, VII. Tabaka Şehir Kapısı ve IV. Tabaka Sarayı ile ilişkili kale yapısının kalıntıları günümüzde yerinde durmaktadır (Fig. 4). Ancak, neredeyse yüz yıl boyunca bütün çevresel faktörlere ve kontrolsüz insan ve yabani hayvan hareketliliğine karşı açıkta kalan bu yapılar ciddi bir tahribata maruz kalmışlardır. Kerpiç mimarinin zamana yenik düşmesiyle başlayan ve tekrar eden çok katmanlı höyükleşme süreci, arkeolojik araştırma yapılan alanların uzun vadeli korunma süreçlerinde yaşanan temel problemleri de beraberinde getirmiştir.

Fig. 4: IV. Tabaka Sarayı, Woolley dönemi kazıları (University College London Arşivi).

²¹ VII. Tabaka Sarayı ve IV. Tabaka Sarayı arasında kalan Tapınak Sondajı günümüzde derin bir meteor çukuru görüntüsü sunmaktadır.

²² Detaylı kaynakça için bkz. Lauinger 2015, 204, dipnot 10.

²³ Yener – Akar 2013; Bulu 2017; Horowitz 2019.

Kazıyı yürüten ekibin kararları doğrultusunda şekillenen arkeolojik araştırmada hangi yapı katlarının korunacağı ya da kaldırılması gerektiği fazlasıyla tartışılan göreceli bir kavramdır²⁴. Tabakalaşmayı anlamayı hedefleyen höyük kazılarında alan yönetimi ve sunumu da bu nedenle çoğu zaman kazıcının araştırma hedefleri kapsamında şekillenmektedir. Bu süreç Aaçana Höyük'te farklı bir şekilde gelişmiştir. Woolley'nin yaklaşık 8000 metrekarelik alanda açığa çıkardığı Orta ve Geç Tunç Çağı anıtlarının daha erken dönemleri incelemek adına kaldırılmasına, yapıların korunması gerekçesiyle dönemin müzeler müdürlüğü tarafınca izin verilmemiştir²⁵. Ancak, kazının tamamlanması ve arkeolojik araştırmalara 70 yıl sürecek bir ara verilmesiyle hızlı bir höyükleşme süreci yeniden başlamıştır. Charles Leonard Woolley, Alalah kentini *Unutulmuş Krallık* adlı kitabıyla literatüre kazandırmıştır²⁶. Kitaba kentin geçmişini tanımlamak adına verilen bu dik-kat çekici başlık, geleceği de öngörmüş olmalıdır.

Aaçana Höyük ve Tayinat Höyük'te açığa çıkarılan Hitit tabakaları, Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay davasında önemli bir rol oynamış ve elde edilen sonuçlar yakından takip edilmiştir²⁷. 1940'lı yıllarda ivmelenen Orta Anadolu Hitit araştırmaları, akabinde 1960'lı yıllarda başlayan Keban ve Karakaya barajı kurtarma kazalarıyla, Anadolu arkeolojisinin Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi araştırma sahası Kızılırmak, Fırat ve Dicle havzalarına yönelmiştir²⁸. Bir diğer yandan Kuzeybatı Suriye'de Tell Mardikh/Ebla²⁹ kentinde başlayan kazılarla birlikte, bir tampon bölge olan Amik Ovası arkeolojik araştırmalarında da bir duraklama dönemine girilmiştir. Bu akademik unutulma sürecinde, Roma-Bizans Dönemi mozaikleriyle kimlik kazanan Antakya tarihinin sunuşunda, erken dönemlere olan kamusal ve toplumsal ilgi de kaybolmuştur³⁰.

Hatay Arkeoloji Müzesi'nde yer alan zengin Amik Ovası koleksiyonu ziyaretçileri şaşırtmakla beraber, bağlamından koparılmış vitrin eserlerine dönüştükleri gerçeği ortadadır. Aaçana Höyük ve Tayinat Höyük eserleri Tunç Çağı IV. Tabaka Sarayı ve Demir Çağı Tayinat Tapınağı'nın mimari planından ilham alınarak sunulmuş olsa dahi³¹, günümüzde birçok Hataylı ya da kenti ziyaret edenler sıra dışı görünümüyle Geç Hitit Dönemi kralı Suppililiuma'yı³² görsel hafızalarına kartpostallar ya da hediyelik eşyalarla kaydetmiş olmakla birlikte, bu anıtsal heykelin nerede bulunduğu sorusuna cevap verememektedirler. Benzer şekilde, 1939 yılında uluslararası diplomasi dinamikleri içerisinde British Museum'a götürülen Alalah'ın kralı İdrimi'ye³³ ait heykel hakkında ise hiçbir toplumsal farkındalık oluşmamıştır. Kral İdrimi, günümüzde yaşanan Suriye iç savaşı ve tetiklediği göç dalgasıyla ilişkilendirilerek, Avrupa'daki ilk Suriyeli mülteci olarak tanıtılmakta ve politik bir algı yönetiminin parçasına dönüşmektedir³⁴. Üzerindeki 104 satırlık Akadça metinle

²⁴ Hodder 2010; Williams 2018; Comer 2020.

²⁵ 1946 yılında Aaçana Höyük'te kazı komiseri olarak görev alan Hatay Arkeoloji Müzesi müdürü Ruhin Tekan, sadece IV. Tabaka Sarayı'nın içerisinde yer alan 4 No.lu oda içerisinde sondajlar yapılmasına izin vermiştir. Woolley 1955, 106.

²⁶ Woolley 1953.

²⁷ Ardıç 1937.

²⁸ Özdoğan 2006a; Özdoğan 2006b.

²⁹ Matthiae 1985.

³⁰ Redford 2014.

³¹ Akar 2014.

³² Harrison 2017.

³³ Smith 1949; Maloigne 2017.

³⁴ Fraser 2017.

dünyada yazılmış ilk otobiyografi özelliğine sahip olan İdrimi heykeli ve bulunduğu topraklarla olan ilişkisi, Hatay ve Türkiye arkeolojisi nezdinde unutulmuş durumdadır.

Bölgede Kinet Höyük³⁵ (Dörtyol) ve Tell Kurdu³⁶ (Reyhanlı) kazıları dışında sınırlı sayıda arkeolojik araştırmanın gerçekleştirildiği 1990'lı yıllarda, Hatay Arkeoloji Müzesi tarafından Aççana Höyük'te inşa edilen ve depremlerde ağır hasar alması nedeniyle de kaldırılan demir iskeletli sac çatı örtüsü, IV. Tabaka Sarayı'nın doğu kanadında kısmen bir koruma sağlamıştır. Alanın kimliğiyle uyuşmayan bu demir yapı, mekânsal bütünlüğü bozmakla beraber sınırlı bir alanda kerpiç yapıların doğal şartlardan korunmasına olanak sağlamıştır. Ancak, sadece IV. Tabaka Sarayı'nın doğu kanadının kapatılmış olması ve çatı örtüsü inşa edilirken herhangi bir yağmur suyu drenaj sistemi kurulmamış olması nedeniyle, örtünün doğusunda yer alan VII. Tabaka Sarayı, çatının aktardığı yağmur sularından fazlasıyla etkilenmiştir. Höyüğün 1. Derece Sit Alanı olarak tanımlanması öncesinde, tepede yer alan çiftlik evinin inşası ve yolunun ağaçlandırılmasıyla birlikte, yıllar içerisinde olumsuz koşullara maruz kalan kazı alanı, yoğun bir yabancı bitki örtüsü ve özel mülkiyet kısılcığında kalmıştır. Benzer şekilde, höyüğün güneyinde yer alan ve neredeyse üçte birine yayılan Varışlı Köyü, kültürel miras değerlerinin korunması ve günümüz sakinlerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi hususunda kamusal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kültürel mirasın korunmasında elzem olan toplumsal farkındalık ve sahiplenme, Türkiye-Suriye sınırına 3 km uzaklıkta yer alan ve yaşamın devam ettiği bir höyükte, sosyo-politik yapı ve doğal afetler nedeniyle sekteye uğramaktadır (Fig. 5).

Fig. 5: 6 Şubat depremleri sonrasında yıkılan VII. Tabaka Sarayı'nın kerpiç doğu duvarı (Fotoğraf M. Akar).

³⁵ Gates 2000.

³⁶ Yener ve diğ., 2000.

Fig. 6: Doğal koşullara maruz kalan ve yabani bitkiler tarafından istila edilmiş IV. Tabaka Sarayı (Fotoğraf M. Akar).

Bir diğer yandan, Doğu Akdeniz bölgesinin yabani bir bitkisi olan çeti otu (*prosopis farcta*), bir genel çevre düzeni probleminin çok üstündedir³⁷. Kazıların tamamlanmasını takip eden bu yüz yıllık zaman dilimi içerisinde söz konusu bitki bütün alanı istila etmiş, yeraltı suyuyla beslenerek, odunsu köklü yapısıyla kerpiç anıtların tamamını kaplamış, ortostatları çatlatmış, kimi noktada ise yerinden oynatmıştır. Bu durum, mekanik temizliğin çok üstünde uygulamaların hayata geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Fig. 6).

HATIRLAMA VE UNUTTURMAMA

Yukarıda bahsi geçen tüm problemler dikkate alınarak, Saraylar Bölgesi'nin korunması adına K. Aslıhan Yener tarafından 2000 yılında başlatılan yeni dönem arkeolojik kazıları kapsamında bir alan yönetimi planı eşliğinde, Aççana Höyük yapısal kalıntılarının bir kültür mirası olarak korunması doğrultusunda atılan adımlara yerel yönetimler nezdinde geri dönüş sağlanamamıştır³⁸. Kuşkusuzdur ki bu durumun en büyük nedeni, erimiş olan ve yoğun bitki örtüsü altında kaybolan kerpiç mimarinin yarattığı görsel tatmin eksikliğidir. Bu, ne yazık ki, höyük arkeolojisinin uzun vadede temel problemidir. Günümüzde arkeolojik araştırmaların devam etmediği birçok höyükte, benzer görüntüler ortaya çıkmaktadır. Yıkılan kesitler, eriyen duvarlar ve yoğun bitki örtüsü altında kaybolan arkeolojik doku, alanın kültürel miras olarak korunması, yaşatılması ve topluma kazandırılması hususunda özellikle yerel yönetimlerin önde gelen aktörlerini

³⁷ Pasiecznik ve diğ. 2004.

³⁸ Arauz 2014.

hayal kırıklığına uğratmaktadır. Toplumsal hafızada, arkeolojik saha imgesi çoğu zaman klasik dönemlerin taş mimariye sahip anıtlarıyla ilişkilendirilmektedir³⁹. Bu nedendir ki, Açıçana Höyük gibi hassas kerpiç bir mimari dokuya sahip ve uzun yıllar boyunca çevresel etkenlere maruz kalmış bir kültürel miras alanının korunması ve toplum nezdinde değer kazanması uzun vadeli bir süreçtir. Kuşkusuzdur ki, Türkiye’de yakın zamanda başlatılan ve erken dönemlere olan ilginin artmasına ve algının değişmesine imkân tanıyan Çatalhöyük⁴⁰, Aşıklı Höyük⁴¹, Arslantepe⁴² ve Taş Tepeler⁴³ projeleri, toplumsal bellekte arkeolojik saha imgelerinin çeşitlenmesi adına da önemli çıktılara sahiptir.

Bütün bu problemler göz önünde bulundurularak, 2020 yılında yeni bir eylem planıyla birlikte, Açıçana Höyük’te geri dönüşü olan sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi için ilk adımlar atılmış, depremin bölgede ve höyükte yarattığı yıkıcı etkiyle birlikte bu sürecin acil bir eylem planına dönüştürülerek hız kazanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Deprem öncesinde başlayan ve deprem sonrasında sembolik bir anlam da kazanan koruma uygulamalarının temelinde, formu bozulan ve toprak yığını görünümüne bürünen yapısal kalıntıların öncelikli olarak eriyen kerpiç duvar molozunun temizlenmesi ve mimari bütünlüğün anlaşılabilir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Düzenli ve sistematik mekanik temizlik ve zirai ilaçlama yardımıyla alandaki yabancı bitki örtüsünün kontrol altında tutulması bu çalışmanın ilk etabını oluşturmuştur.

Günümüzde, kazı sezonlarını takiben geçici koruma uygulamaları kapsamında nefes alabilen jeo-tekstil malzemeyle alanların kapatılması en sağlıklı çözüm gibi gözükmektedir⁴⁴. Bu malzeme, kazı alanları içerisinde yağışa bağlı göllenmeyi, kesitlerin çökmesini ve yapısal kalıntıların zarar görmesini engellerken, güneşle ilişkisi kesilen bitkilerin büyümesinin kontrol altında tutulmasına ve özellikle bir çatı örtüsüyle kapatılmayan geniş alanların korunmasına imkân tanımaktadır. Bununla beraber, yıllık değişimi nedeniyle jeo-tekstil hem maliyetli bir uygulamadır hem de arkeolojik dokuyla olan uyumsuzluğu ve hızlı yıpranma süreçleriyle mekân algısının oluşmasını engelleyen bir bariyer kimliğine sahiptir.

Açıçana Höyük’te geniş bir alana yayılan ve açıkta kalan kerpiç yapısal kalıntıların korunmasına yönelik alternatif bir yöntem 2022 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Geç Tunç Çağı IV. Tabaka Sarayının avlusunu çevreleyen ve ortalama bir metre yüksekliğe sahip kerpiç duvarların molozunun temizlenmesini takiben kerpiç duvarlar jeo-tekstil malzeme kullanılarak muhafaza altına alınmıştır. İkinci aşamada, geleneksel, sürdürülebilir ve geri dönüşümü olan bir uygulama yöntemi olarak bütün yüzeyler saman ve elenmiş kerpiç molozundan yapılan çamurla sıvanmıştır. Çamur sıvası, kentin kerpiç mimari dokusuyla uyum sağlamış ve 1930’lu yıllardan sonra alanda ilk kez mekân algısı oluşturulabilmiştir. Bu görece basit yöntemle koruma altına alınan kerpiç duvarların, yoğun yağışlı kış aylarının olumsuz koşullarından ve 6 Şubat depremlerinden etkilenmemiş olması, yöntemin uzun vadeli başarısını kanıtlamıştır. Ancak, çamur sıvası doğası gereği yıllık bakım gerektirmektedir. Bu vesileyle, koruma uygulamalarının gerçekleştirildiği yapılarda yıllık sıva uygulamasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır (Fig. 7-8).

³⁹ Özdoğan 2011, 166.

⁴⁰ Mickel ve diğ. 2021.

⁴¹ Özbaşaran ve diğ. 2010.

⁴² Balossi Restelli ve diğ. 2017.

⁴³ Karul 2022.

⁴⁴ Kavazanjian 2004.

Fig. 7: IV. Tabaka Sarayı avlu duvarlarının temizliği, jeo-tekstille kaplanması ve geleneksel çamur sıvasıyla muhafaza altına alınması (Fotoğraf M. Akar).

Fig. 8: Kerpiç duvarları koruma altına alınmış, mekân zemini ince micirle kaplanmış ve yürüyüş yolları tamamlanmış IV. Tabaka Sarayı Avlusu (Fotoğraf M. Akar).

KENT BELLEĞİNİN BAŞLANGIÇ NOKTASI OLARAK ŞEHİR KAPISI

Tek bir fotoğraf karesi ve bir mimari planla tanımlanan Açıçana Höyük, Orta Tunç Çağı şehir kapısı ve ilişkili muhafız kulesi, *tripartit* planıyla, özellikle MÖ 2. binyılda Anadolu'da gelişim gösteren kent kapılarının öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir (Fig. 9). Krallığın eriştiği gücün mekânsal izdüşümü olan kapı sistemleri, kenti ziyaret edenlerde merak, hayranlık ve korku uyandırabilecek özellikleri bir arada barındırmasıyla hem işlevsel hem de sembolik bir öneme sahiptir⁴⁵. Günümüzde bu kapı sistemlerinin Geç Tunç Çağı'na tarihlenen en iyi korunagelmiş örneği, Hititler'in başkenti Hattuşa'da görülmektedir⁴⁶. Şehir duvarının bir kısmının rekonstrüksiyonu da gerçekleştirilen Hattuşa'da, Tunç Çağı'nın savunma sistemlerinin gelişimini takip etmek mümkündür⁴⁷. Açıçana Höyük'te açığa çıkarılan şehir kapısı ve ilişkili sarayın, I. Hattuşili tarafından yakılıp yıkıldığı görüşü kabul edildiğinde, Hititler'in Alalah'ın mimarisinden etkilenmiş olabilecekleri ve bu ortostatlı yapı geleneğini Orta Anadolu'ya taşımış olabileceklerini düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda, şehir kapısı geleneğinin başkente taşınmasında Açıçana Höyük mimarisinin bir aktarım noktası olduğu vurgulanabilir⁴⁸.

Fig. 9: Woolley dönemi kazılarında açığa çıkarılan tripartit planlı Orta Tunç Çağı şehir kapısı ve ilişkili muhafız kulesi (University College London arşivi).

⁴⁵ Ussishkin 1989.

⁴⁶ Mielke 2018.

⁴⁷ Seeher 2007.

⁴⁸ Harmanşah 2007, 75.

Şiddetli bir yangınla kullanımı sona eren şehir kapısı ve ilişkili muhafız kulesi de uzun yıllar içerisinde erozyona maruz kalmış ve derin köklü bitki örtüsü altında yapısal bütünlüğünü tamamıyla kaybetmiştir (Fig. 10). Bu alanda gerçekleştirilen temizlik çalışmaları mevcut kerpiç duvarların sadece çamur sıvasıyla korunamayacak boyutta bir erimeye maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Özellikle kireçtaşı ortostatların da köklü bitkilerin itiş gücüyle zaman içerisinde yerinden oynadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, bu özel yapının korunması ve kent belleğinin başlangıç noktası olan şehir kapısının mekânsal bütünlüğünün aktarılması üzerine geleneksel yolla kerpiç üretimi ve üretilen kerpiçlerin bir kaplama (capping)⁴⁹ uygulamasında kullanılmasına karar verilmiştir. Dünya'da özellikle kerpiç mimarinin korunmasında benzer uygulamalar gerçekleştirilmiş olmakla beraber, bir başka yayında görsel açıdan detaylandırılan Açıca Höyük anıtlarını koruma projesi⁵⁰, her arkeolojik alanda kendi içerisindeki fiziksel koşullar dikkate alınarak koruma uygulamalarının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kerpiç mimariyi koruma çabası içeren her projenin orta ve uzun vadeli eylem planlarında ise toprak mimarinin doğası gereği yıllık bakıma ihtiyacı olduğunun ve çevresel koşullara bağlı kalarak her uygulama sahasının kendine has problemleri ve çözümlenmeleri olması gerektiğinin altını çizmek gerekmektedir⁵¹.

Fig. 10: Orta Tunç Çağı şehir kapısının koruma çalışmaları öncesi genel durumu (Fotoğraf M. Akar).

⁴⁹ Barnard ve diğ. 2016; Chiari 1990.

⁵⁰ Akar ve diğ. 2024b.

⁵¹ Oates 1990, 386; Gasche – Birchmeier 1981.

Woolley kazılarının hafriyat toprağının bir kısmı IV. Tabaka Sarayı ve VII. Tabaka Şehir Kapısı arkasındaki yamaca dökülmüştür. 1930'lu yıllarda höyüğe kuzeyden bakan fotoğraf karesinde, hafriyat toprağının yarattığı tepeler ve kent kapısı görülmektedir (Fig. 11). Bu tepeleri oluşturan höyük toprağının büyük bir kısmının kerpiç yapıların molozu olması nedeniyle modern kerpiç üretimi için en iyi kaynağı sağladığı, höyük dışından taşınan toprakla üretilen kerpiç denemeleriyle karşılaştırıldığında anlaşılmıştır. Bu bağlamda hem höyük üzerinde mimari algıyı engelleyen hafriyat toprağının oluşturduğu tepelerin kaldırılması, hem de geri dönüştürülerek kerpiç üretiminde ham madde kaynağı olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Düzenli olarak elenen eski kazıların hafriyat toprağı, saman ve su karışımıyla kerpiç hamuruna dönüştürülmüş (Fig. 12) ve akabinde Tunç Çağı standardı olan 40 x 40 x 12 ve 40 x 20 x 12 cm'lik kalıplara dökülmüştür. Deprem sonrası çalışmalarda sınırlı ve özverili bir ekibin yer aldığı bu proje kapsamında her biri 25 kg ağırlığında 4500 adet kerpiç üretilmiştir (Fig. 13).

İkinci aşamada jeo-tekstil ile korunmuş mevcut duvarların bütün yüzeyleri yeni üretilen kerpiçlerle kapatılmıştır (Fig. 14). Son aşamada da yapının tamamına çamur sıvası uygulanmıştır. Bu uygulamanın tamamlandığı 2023 kazı sezonunu takip eden kış ve bahar ayları, Hatay bölgesinde yaşanan en yoğun yağışlı dönemlerden birine tanıklık etmiştir. Çok sayıda sel taşkınının olduğu bir yıllık süreç içerisinde alan yıl boyu gözleme tabi tutulmuştur. Birkaç noktada zarar gören sıvalar haricinde yapıda hiçbir bozulma yaşanmamıştır (Fig. 15)⁵².

Fig. 11: Woolley döneminde höyüğe kuzeyden bakan bir fotoğraf karesi. Şehir kapısı ve 1930'lu yıllara ait kazı hafriyat toprağının oluşturduğu yüksek tepeler (University College London arşivi).

⁵² Bu çalışmanın teknik detaylarını da içeren sonuçlar bir başka makalede değerlendirilecektir.

Fig. 12: Açıana Höyük ekip üyeleri tarafından kerpiç hamurunun karılması (Fotoğraf M. Akar).

Fig. 13: Kalıplara dökülen ve kurutulan 40 x 40 x 12 cm boyutundaki kerpiçler (Fotoğraf M. Akar).

Fig. 14: Kerpiç kaplama uygulaması tamamlanan tripartit planlı Orta Tunç Çağı şehir kapısı (Fotoğraf M. Akar).

Fig. 15: Çamur sıvası tamamlanan tripartit planlı Orta Tunç Çağı şehir kapısının kuzeybatıdan görünümü. Sağda, 2024 yılında çalışmaların devam edeceği, batı kanatta ve üst kotta yer alan Geç Tunç Çağı kulesinin doğal koşullara maruz kalmış yapısal kalıntıları görülmekte (Fotoğraf M. Akar).

İYİLEŞTİREN, SÜRDÜRÜLEBİLİR KÜLTÜREL MİRAS

Bu noktada, özellikle deprem sonrası sürdürülebilir ve topluma kazandırılabilir kültürel miras farkındalığı yaratmak ve kültürel mirasın korunması sürecini kolektif çabaya dönüştürmeye imkân tanıyacak örnek çalışmalara değinmekte yarar vardır. Bütün inançların temelinde yer alan toprakla bir olma kavramı ve toprağın yaşam ve ölüm döngüsü içerisindeki maddi ve metafizik önemi, insanlık tarihi içerisinde binlerce yıllık geçmişe sahiptir⁵³. Sanayi devrimi, dünya savaşları, hızlı kentleşme gibi 19. ve 20. yüzyılların global sosyo-politik ve ekonomik süreçleri zaman içerisinde bireyin ve toplumların çevre ile olan bağının kopmasına ve yeni yaşam pratiklerinin şekillenmesine yol açmıştır. Anadolu ve Mezopotamya'da binlerce yıllık geçmişe sahip olan kerpiç mimari de bu modernleşme süreci içerisinde kaybolan bir geleneğe dönüşmüştür⁵⁴.

Günümüzde insanın etkileşim içerisinde olduğu dünyaya geri dönüşü olmayan zararlar vermesiyle somutlaşan insan-çevre kopukluğu beraberinde global ekolojik krizlerin tetiklenmesine yol açmıştır. Bundan 20 yıl öncesine kadar "iklim krizi" gibi kavramlar gündelik hayatımızın literatüründe yer almazken, 21. yüzyılın bir ekolojik krizler dönemi olduğu açıkça hissedilmektedir⁵⁵. Dünyanın doğal devrim süreci içerisinde oluşan 6 Şubat depremlerinin etkileri, bu nedendir ki hem bir doğal afet hem de insan-çevre ilişkilerindeki kopukluğun, sürdürülebilir, doğayla barışık ve ekolojik dengeyi göz ardı eden bir yapılaşmanın sonucu olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir⁵⁶.

Sayısı 50 bini aşan hayatların beton altında kaybedildiği bu afetin ardından, arkeolojik dokusu tamamıyla kerpiç ile şekillenen ve dört bin yıllık tarihi olan kent belleğinin temelini oluşturan toprak mimarinin korunması ve yaşatılmasının hem somut mirasın hem de günümüz bireylerinin ve toplumlarının deprem sonrası iyileşme sürecinde bir rolü olabilir mi? İyileştiren Arkeoloji yeni bir kavram olmakla beraber dünyadaki sayılı örnekleri savaşlar, doğal afetler gibi birçok farklı nedene bağlı oluşan toplumsal travmaların giderilmesinde kültür mirasının güçlü bir araca dönüşebileceğini göstermektedir⁵⁷.

UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan kerpiçten inşa edilmiş Cenne Camii (Mali), soyut ve somut mirasın en önemli temsilcilerinden biridir⁵⁸. Birey ve toplumların dini inançları çatısı altında, kolektif çabaları sayesinde ayakta kalabilen bu yapı, Açıçana Höyük'te gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın fikrîsel altlığını oluşturmaktadır. Her yıl çamur sıvasıyla yenilenen bu caminin yıllık bakımı sadece bir kurumun sorumluluğunda değildir. Çevrede yaşayan bütün toplumlar, dini bir görev olarak, yapının yıllık bakımını bir ritüelin parçası olarak beraber gerçekleştirmektedir. İnsan ve toprak arasında inançla şekillenen bu kolektif çaba, kültür mirasının yaşatılmasında eşsiz bir örnek olarak değerlendirilmelidir.

Açıçana Höyük'te 2023 yılı çalışmalarında görev alan ekip üyeleri, depremin yarattığı etkilerden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Yakınlarını kaybeden ve yaşadıkları şehrin yok oluşuna tanıklık eden her bir bireyin zor koşullar altında çalıştığı bu proje bizleri bedenen yıpratırken, ruhen iyi-

⁵³ McElwee 2021; Krzywoszynska – Marchesi 2020; Osorio G. Silvia 2020.

⁵⁴ Sheweka 2011.

⁵⁵ Hamilton ve diğ. 2015.

⁵⁶ Vuran ve diğ. 2024.

⁵⁷ Schaepe ve diğ. 2017; Everill ve diğ. 2020.

⁵⁸ Marchand 2013.

leştirmiştir. Hasar gören yapıların yıkımlarının devam ettiği bir kentte, birçok farklı ülkeden meslektaşın bir araya gelmesiyle, kültür mirasını sahiplenme ve yaşatma ortak bir çabaya dönüşmüştür. Bu bağlamıyla birbirine kenetlenen ve acılarını paylaşan ekip üyelerinin ortaya koyduğu ve bu makalede sunulan ilksel sonuçlar, arkeolojiyle iyileşme kavramının mütevazı bir örneği olarak sunulmuştur.

SONUÇ

Sürdürülebilir kültürel miras ve iyileştiren arkeoloji teması altında yürüttüğümüz çalışmaların toplumsal bellekte yer edinmesinin uzun vadede ve ancak çok kimlikli bir katılımcı çeşitliliğiyle sağlanabileceğinin vurgulanması gerekmektedir⁵⁹. Kentin korunmasına yönelik başlattığımız bu proje kapsamında farklı yaşlardaki bireylerin alanda yapılan çalışmalara katılabilme imkânının yerel ve merkezi yönetimler nezdinde sağlanmasıyla birlikte kültür mirasının yaşatılmasında toplumsal farkındalığın önü açılacaktır. Bugün sahada görev alan her bir bireyin elinden çıkan kerpiçler kendine özgü kimlikleriyle sembolik bir değer kazanmaktadır. Bu nedenle de depremlerde birçok kültürel değerini yitirmiş bir kentin sakinlerini ve ziyaretçilerini alanı sahiplenmeye davet eden bir soru sormak gerekmektedir. Bir kerpiç de sen yapmak ister misin?

⁵⁹ Apaydin 2018a; Apaydin 2018b; benzer çalışmalar için bkz. Gürsu 2021.

EXTENDED ABSTRACT

The February 6th Kahramanmaraş earthquakes had devastating effects on major cities of southeastern Türkiye and Syria, resulting in the death of over 50 thousand people and the destruction of nearly entire cities. The earthquakes also impacted many of the heritage sites in the region, including Tell Atchana, Alalakh, the capital city of the Kingdom of Mukish. Although the earthquake itself was a major event that caused heavy damage at Tell Atchana, the results presented in this article argue that the process of forgetting an archaeological heritage site located in close proximity to the Turkish-Syrian border has been more destructive than the earthquakes and should be therefore be examined in its historical context. Following the first publications by Charles Leonard Woolley, the wide academic and public interest in the results of the first campaigns at Tell Atchana was followed by a period of forgetting in both academia and the public. This paralleled by changes in the directions of Anatolian archaeology from the 1940s onwards, as well as socio-political developments in the region and changing environmental conditions, looked at here in a holistic fashion to provide a backbone for long-term heritage preservation strategies. Started before the earthquake, and turned into an emergency action plan, the preservation of the mudbrick monuments at Tell Atchana has brought forward the challenges raised by the difficulties of dealing with heavily decayed mudbrick architecture. Mud plastering over mudbricks walls covered with geotextile is presented as a sustainable and reversible method, particularly with its application tested in the Late Bronze Age Palace. The sealing of the mudbrick walls with geotextile allowed the control of vegetation growth, particularly that of the destructive desert-type plant Syrian Mesquite (*prosibis farcta*). This was followed by the application of mud plaster, a reversible method that creates a unity in the architectural presentation of the site. Further treatment strategies were performed by capping the heavily decayed Middle Bronze Age tripartite city gate with modern mudbricks made to Bronze Age standards (40 x 40 x 12 cm / 40 x 20 x 12 cm) produced at the site using the dump of Woolley's 1930s excavations. Making mudbricks and using them in the sealing of decaying walls is presented as the most effective method for long-term, sustainable heritage preservation. Both practices involve dealing with the earth and earthen architecture, creating physical and symbolic attachments to mother nature and the site for the team members who were directly impacted by the earthquakes and actively worked at the site afterwards. The heritage preservation efforts at Tell Atchana have highlighted the healing potential of archaeological research, particularly by being involved in the preservation of heritage, and have aided in the rehabilitation of individuals and societies traumatized by a major catastrophe.

KAYNAKÇA

Akar, M. 2014. "Bir Başkenti Tanıtmak: Yeni Hatay Arkeoloji Müzesi, Alalah Sergi Salonu / Presenting a Capital City: The Alalakh Gallery in the New Hatay Archaeological Museum." *ANMED* 12:261-266.

Akar, M. 2017. "Late Middle Bronze Age International Connections: An Egyptian Style Kohl Pot from Alalakh." E. Kozal – M. Akar – Y. Heffron – Ç. Çilingiroğlu – T. E. Şerifoğlu ve diğ. (eds.), *Questions, Approaches, and Dialogues in the Eastern Mediterranean Archaeology. Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, Münster: Alter Orient und Altes Testament, 215-228.

Akar, M. 2018. "Arkeolojik ve Tarihsel Bağlamı İçerisinde Mitanni İmparatorluğu'nun Batı Sınırı: Alalah (Aççana Höyük) Geç Tunç Çağı Tabakalarına Ait Bir Değerlendirme." *Colloquium Anatolicum* 17:33-56.

Akar, M. 2019. "Excavation Results." K. A.Yener – M. Akar – M. T. Horowitz (eds.), *Tell Atchana, Alalakh Volume 2: The Late Bronze II City. 2006-2010 Excavation Seasons*. İstanbul: Koç University Press, 10-76.

Akar, M. – M. Bulu – T. Ingman – U. Avşar – K. A. Yener 2024a. "Mukış Krallığı'nın Başkenti Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti Çok Yönlü Arkeolojik Araştırmaları: Yeni Sorular, Yeni Sonuçlar." *Arkeoloji ve Sanat* 175:17-36.

Akar, M. – O. H. Kırman – M. Bulu – H. Maloigne – T. Ingman – G. Tektaş – B. K. Ecer. 2024b. "Embracing Heritage, Empowering Communities: Visualizing Fieldwork and the 6 February 2023 Earthquakes at the Bronze Age City of Tell Atchana, Alalakh." *JFA* 49:1-24. DOI: 10.1080/00934690.2024.2375185

Akar, M. – D. Kara 2020. "The Formation of Collective, Political and Cultural Memory in the Middle Bronze Age: Foundation and Termination Rituals at Toprakhisar Höyük."

AnatSt 70:77-103. DOI: 10.1017/S0066154619000139

Akar, M. – K. A. Yener – M. Bulu – T. Ingman 2021. "A Fresh Perspective on the Middle Bronze Age at Tell Atchana Alalakh: The 2007-2019 Seasons." S. R. Steadman – G. McMahon (eds.), *The Archaeology of Anatolia, Volume IV: Recent Discoveries (2018-2020)*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 75-95.

Altunsu, E. – O. Güneş – S. Öztürk – S. Sorosh – A. Sarı ve diğ. 2024. "Investigating the structural damage in Hatay province after Kahramanmaraş-Türkiye earthquake sequences." *Engineering Failure Analysis* 157:107857. DOI: 10.1016/j.eng-failanal.2023.107857

Apaydin, V. 2018a. "Critical Community Engagement in Heritage Studies." C. Smith (eds.), *Encyclopedia of Global Archaeology* (2nd ed.). Cham: Springer International Publishing, 2791-2797.

Apaydin, V. 2018b. "Introduction: Approaches to Heritage and Communities." V. Apaydin (ed.), *Shared Knowledge, Shared Power Engaging Local and Indigenous Heritage*. Cham: Springer International Publishing, 1-8.

Arauz, E. 2014. "Aççana Höyük, Alalah'ta Arkeo-Park Projesi ve Toplumsal Arkeoloji Çalışmaları / The Arkeo-Park Project and Community Engagement at Tell Atchana, Alalakh." M. Akar – H. Maloigne (eds.), *Unutulmuş Krallık. Antik Alalah'ta Arkeoloji ve Fotoğraf / The Forgotten Kingdom. Archaeology and Photography at Ancient Alalakh*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 99-113.

Ardıç, N. 1937. *Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihi Esasları*. İstanbul: Tecelli Basımevi.

Avşar, U. – M. Akar – C. Pearson 2019. "Geoarchaeological Investigations in the Amuq Valley of Hatay: Sediment Coring Project in the Environs of Tell Atchana." H. Sözbilir – Ç. Özkaymak – B. Uzel – Ö. Sümer – M. Softa ve diğ. (eds.), *The Proceedings and Abstracts Book 72nd Geological Congress of Turkey with international participation*. Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları, 798-802.

Balossi Restelli, F. – M. Frangipane – A. Tuna 2017. "Arslantepe'nin Korunması ve Sunumu: Erken Devlet Merkezinin Korunması ve Sunumu Kapsamında Sürdürülmekte Olan Çalışmalar." *Arkeoloji ve Sanat* 156:35-42.

Barnard, H. – W. Z. Wendrich – A. Winkels – J. E. M. F. Bos – B. L. Simpson ve diğ. 2016. "The Preservation of Exposed Mudbrick Architecture in Karanis (Kom Aushim), Egypt." *JFA* 41(1):84-100. DOI: 10.1080/00934690.2015.1131109

Boyoğlu, C. S. – I. Chike – G. Caspari – T. Balz. 2023. "Assessing the Impact of the 2023 Kahramanmaraş Earthquake on Cultural Heritage Sites Using High-Resolution SAR Images." *Heritage* 6(10):6669-6690. DOI: 10.3390/heritage6100349

Bulu, M. 2017. "A New Look at the Periphery of the Hittite Empire: Re-evaluating Middle and Late Bronze Age Settlements of the Amuq Valley in the Light of Ceramics." M. Alparslan (ed.), *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East. Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in Istanbul, 25th-26th October 2013*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 185-208.

Chiari, G. 1990. "Chemical Surface Treatment and Capping Techniques of Earthen Structures: A Long-term Evaluation." N. Agnew – M. Taylor – A. A. Balderrama – H. Houben

(eds.), *6th International Conference on the Conservation of Earthen Architecture: Las Cruces, New Mexico, USA, October 14-19, 1990*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 267-273.

Comer, D. C. 2020. "Conservation and Preservation in Archaeology in the Twenty-First Century." C. Smith (ed.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. Cham: Springer International Publishing.

Çakırlar, C. – S. İkrâm 2016. "When elephants battle, the grass suffers.' Power, Ivory and the Syrian Elephant." *Levant* 48(2):167-183. DOI: 10.1080/00758914.2016.1198068

Everill, P. – R. Bennett – K. Burnell 2020. "Dig In: An Evaluation of the Role of Archaeological Fieldwork for the Improved Wellbeing of Military Veterans." *Antiquity* 94(373):212-227. DOI: 10.15184/aqy.2019.85

Frankfort, H. 1952. "The Origin of the Bit Hilani." *Iraq* 14(2):120-131.

Fraser, J. 2017. <https://www.britishmuseum.org/blog/idrimi-3500-year-old-refugee> (erişim tarihi: 01.06.2024)

Gasche, H. – Birchmeier, W. 1981. "Contribution a l'étude de la vouite en briques crues." *Akkadica* 24:1-16.

Gates, M.-H. 1981. "Alalakh Levels VI and V: A Chronological Reassessment." *SMS* 4(2):11-50.

Gates, M.-H. 2000. "Kinet Höyük (Hatay, Turkey) and MB Levantine Chronology." *Akkadica* 119-120:77-101.

Gürsu, I. (ed.) 2021. *Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi*. London: British Institute at Ankara.

Hamilton, C. – F. Gemenne – C. Bonneuil (eds.) 2015. *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis*. New York: Routledge.

- Harmansah, Ö. 2007. "Upright Stones and Building Narratives: Formation of a Shared Architectural Practice In the Ancient Near East." J. Cheng – M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context. Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*. Leiden, Boston: Brill, 69-99.
- Harrison, T. P. 2017. "Royal Self-Depiction and Legitimation of Authority in the Levantine Monarchies of the Iron Age in Light of Newly Excavated Royal Sculptures at Tell Tayinat." C. Levin – R. Müller (eds.), *Herrschaftslegitimation in vorderorientalischen Reichen der Eisenzeit*. Tübingen: Mohr Siebeck, 277-300.
- Hodder, I. 2010. "Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being." *Anthropological Quarterly* 83 (4):861-82.
- Horowitz, M. T. – L. S. Dodd – A. Green – D. Rytter 2019. "Survey and Geophysical Research at Tell Atchana, 2006-2010." K. A. Yener – M. Akar – M. T. Horowitz (eds.), *Tell Atchana, Alalakh Volume 2: The Late Bronze II City. 2006-2010 Excavation Seasons*. İstanbul: Koç University Press, 93-125.
- Horowitz, M. T. 2019. "The Local Ceramics of Late Bronze II Alalakh." K. A. Yener – M. Akar – M. T. Horowitz (eds.), *Tell Atchana, Alalakh Volume 2: The Late Bronze II City. 2006-2010 Excavation Seasons*. İstanbul: Koç University Press, 193-249.
- Karul, N. 2022. "Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi: Taş Tepeler." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 169:8-14.
- Kavazanjian, E. 2004. "The Use of Geosynthetics for Archaeological Site Reburial." *Conservation and Management of Archaeological Sites* 6(3-4):377-93.
- Krzywoszynska, A. – G. Marchesi 2020. "Toward a Relational Materiality of Soils: Introduction." *Environmental Humanities* 12(1): 190-204. DOI: 10.1215/22011919-8142297
- Lauinger, J. 2015. *Following the Man of Yamhad. Settlement and Territory at Old Babylonian Alalah*. Leiden, Boston: Brill.
- Magness-Gardinier, B. 1994. "Urban-Rural Relations in the Bronze Age Syria. Evidence from Alalah Level VII Palace Archives." G. M. Schwartz – S. E. Falconer (eds.), *Archaeological Views from the Countryside: Village Communities in Early Complex Societies*. Washington: Smithsonian Institution, 37-47.
- Maloigne, H. 2017. "How Idrimi came to London: Diplomacy and the Division of Archaeological Finds in the 1930s." *Museum History Journal* 10 (2):200-216. DOI: 10.1080/19369816.2017.1328874
- Marchand, T. H. J. 2013. "The Djenné Mosque. World Heritage and Social Renewal in a West African Town." V. Oskar (ed.), *Religious Architecture*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 117-148.
- Matthiae, P. 1985. *I Tesori di Ebla* (2nd ed.). Roma: Laterza&Figli Spa.
- McElwee, P. 2021. "The Role of Soils in Learning and Inspiration, Physical and Psychological Experiences, and in Supporting Identities." *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 376(1834):20200184. DOI: 10.1098/rstb.2020.0184
- Meng, J. – T. Kusky – W. D. Mooney – E. Bozkurt – M. N. Bodur ve diğ. 2024. "Surface deformations of the 6 February 2023 earthquake sequence, eastern Türkiye." *Science* 383(6680):298-305. DOI: 10.1126/science.adj377
- Mickel, A. – P. Filipowicz – L. Bennison-Chapman. 2021. "A Quarter-century of Community Engagement at Çatalhöyük." I. Hodder –

C. Tsoraki (eds.) *Communities at Work. The Making of Çatalhöyük*. London: British Institute at Ankara, 13-26.

Mielke, D. P. 2018. "Hittite Fortifications Between Function and Symbolism." A. Ballmer – M. Fernandez-Götz – D. P. Mielke (eds.), *Understanding Ancient Fortifications. Between Regionality and Connectivity*. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books, 63-82.

Oates, D. 1990. "Innovations in Mud-Brick: Decorative and Structural Techniques in Ancient Mesopotamia." *WorldArch* 21(3):388-406.

Osorio G. Silva, L. 2020. "The Myth of the Mundane: The Symbolism of Mud Brick and Its Architectural Implications." *JARCE* 56:181-197. DOI: 10.5913/jarce.56.2020.a012

Özbaşaran, M. – G. Duru – D. Teksöz – D. Teksöz – S. Omacan 2010. "Yaşayan Geçmiş Aşıklı Höyük." *TÜBA-KED* 8: 215-228.

Özdoğan, M. 2006a. *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, M. 2006b. "Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Süreç İçinde Bir Bakış." Ü. Yalçın – C. Pulak – R. Slotta (eds.), *Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. İstanbul: Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, 29-46.

Özdoğan, M. 2011. *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul: 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik.

Pasiecznik, N. – P. Harris – S. Smith 2004. *Identifying Tropical Prosopis Species: A Field Guide*. Coventry: HDRA.

Redford, S. (ed.) 2014. *Antioch on the Orontes. Early Explorations in the City of Mosaics / Asi'deki Antakya. Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Ren, C. – Z. Wang – T. Taymaz – N. Hu – H. Luo ve diğ. 2024. "Supershear triggering and cascading fault ruptures of the 2023

Kahramanmaraş, Türkiye, earthquake doublet." *Science* 383(6680):305-311. DOI: 10.1126/science.adi151

Schaepe, D. M. – B. Angelbeck – D. Snook – J. R. Welch 2017. "Archaeology as Therapy: Connecting Belongings, Knowledge, Time, Place, and Well-Being." *CurrAnthr* 58(4):502-533. DOI: 10.1086/692985

Seeher, J. 2007. *Hattusa Kerpiç Kent Suru*. İstanbul: Ege Yayınları.

Sheweka, S. 2011. "Using Mud Bricks as a Temporary Solution for Gaza Reconstruction." *Energy Procedia* 6:236-240. DOI: 10.1016/j.egypro.2011.05.027

Smith, S. 1949. *The Statue of Idri-mi*. London: The British Institute of Archaeology in Ankara.

Ussishkin, D. 1989. "The Erection of Royal Monuments in City Gates." K. Emre – B. Hrouda – M. Mellink – N. Özgüç (eds.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 487-496.

Varnacı Uzun, F. – M. Somuncu 2023. "Depremler Sonrası Antakya Kentsel Kültürel Mirası Hakkında Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi* 10(1):9-23.

von Dassow, E. 2008. *State and Society in the Late Bronze Age: Alalah under the Mittani Empire*. Bethesda, Md.: CDL Press.

Vuran, E. – C. Serhatoğlu – M. Ö. Timurağaoğlu – E. Smyrou – İ. E. Bal ve diğ. 2024. "Damage observations of RC buildings from 2023 Kahramanmaraş earthquake sequence and discussion on the seismic code regulations." *Bulletin of Earthquake Engineering*. DOI: 10.1007/s10518-023-01843-3

Welton, L. – S. Batiuk – T. P. Harrison – D. R. Lipovitch – M. Capper 2011. "Tell Tayinat in the Late Third Millennium. Recent Investigations of the Tayinat Archaeological Project

2008-2010." *Anatolica* 37:147-185. DOI: 10.2143/ANA.37.0.2073787

Williams, T. 2018. "The Conservation and Management of Archaeological Sites." *Conservation Perspectives. The GCI Newsletter* 33:5-9.

Woolley, C. L. 1953. *A Forgotten Kingdom: A Record of the Results Obtained from the Recent Important Excavations of Two Mounds, Atchana and Al Mina, in the Turkish Hatay*. Baltimore: Penguin Books.

Woolley, C. L. 1955. *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. London: Society of Antiquaries of London.

Yener, K. A. 2005. "The Amuq Valley Regional Projects." K. A. Yener (ed.) *The Amuq Valley Regional Projects. Vol. 1, Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*. Chicago: University of Chicago, 1-23.

Yener, K. A. 2013. "New Excavations at Alalakh: The 14th-12th Centuries BC." K. A. Yener (ed.), *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia. Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul May 31-June 1, 2010*. Leuven: Peeters, 11-36.

Yener, K. A. 2021. "Some Thoughts about Middle Bronze Age Alalakh and Ugarit: Reassessing an Alalakh Wall Painting with Archival Data." V. Matoian (ed.), *Ougarit, un anniversaire. Bilans et recherches en cours*. Leuven-Paris-Bristol: Peeters, 573-588.

Yener, K. A. – M. Akar 2013. "Alalakh-Tell Atchana." M. Doğan-Alparslan – M. Alparslan (eds.), *Hititler. Bir Anadolu İmparatorluğu / Hittites. An Anatolian Empire*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 264-271.

Yener, K. A. – M. Akar 2020. "A Mitannian Period Mold from Alalakh: Digging below the

Floor of Idrimi's Level IV Palace." F. Balossi Restelli – A. Cardarelli – G. M. Di Nocera – L. Manzanilla – L. Mori ve diğ. (eds.), *Pathways through Arslantepe. Essays in Honour of Marcella Frangipane*. Viterbo: Università Sapienza di Roma and Edizioni Sette Città, 289-300.

Yener, K. A. – C. Edens – J. J. Casana – B. Diebold – H. Ekstrom ve diğ. 2000. "Tell Kurdu Excavations 1999." *Anatolica* 26:31-117.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 55-77
DOI: 10.36891/anatolia.1540079

Araştırma Makalesi
Research Article

SINIRLAR, ZİRVELER VE DİRHELER: ŞIRNAK-ULUDERE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nilgün COŞKUN¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Nilgün Coşkun (Doç. Dr.),
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Serinyol,
31060 Hatay / TÜRKİYE

E-Posta: nilguncoskun@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0848-9413

ROR ID: <https://ror.org/056hcg41>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:
28.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:
19.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:
20.12.2024

Atıf/Cite as: Coşkun, N. 2024.
"Sınırlar, Zirveler ve Dirheler: Şırnak-
Uludere YüzeY Araştırması"
Anadolu Anatolia 50: 55-77
DOI: 10.36891/anatolia.1540079

Anahtar Kelimeler: Dağlık Şırnak, Uludere, Dirhe, Erken-Orta
Demir Çağ

Öz: Dağlık Şırnak YüzeY Araştırması Projesi'nin bir parçası olarak Uludere İlçesinde de çalışmalar yürütülmüştür. Uludere, Şırnak'ı idari ve topografik olarak ikiye ayıran Hezil Suyu'nun doğusundan başlar ve Türkiye-Kuzey Irak sınırının büyük bölümünü oluşturur. İlçe, Kel Mehmet ve Tanintanin gibi yüksek dağlarca kuşatılmıştır. Hezil'in sekilerinde yaklaşık 1000 m olan yükseklik doğuya doğru giderek artar ve 3200 metreyi bulur. Bu blok halinde uzanan dağların yüksek yaylalarında özellikle yaz aylarında kullanılan geçitler bulunur. Bu kuşaktan kaynaklanan ve en sonunda Dicle ile birleşen nehirler içinde Hezil, Ortasu ve Küçük Habur, ilçenin en güçlü rezerve sahip sularıdır. Ortasu, sadece Uludere'de değil, tüm Dağlık Şırnak bölgesinde doğu-batı doğrultulu akan ender nehirlerdendir. Nehir vadileri, kar yağışının yoğun olduğu dönemlerde birincil yol ağlarıdır.

Uludere'de gerçekleştirilen çalışmalar sırasında kırka yakın dirhe, beş yerleşim ve bir de kale tespit edilmiştir. İri, çoğunlukla işlenmemiş taşlardan yapılan, dörtgen biçimli ve en az iki katlı kule benzeri yapılara bölgede dirhe adı verilir. Uludere dirheleri, Altındağlar'ın güneybatı, Tanintanin'in güney ve Kel Mehmet'in de güneydoğu eteklerindeki nehir vadilerine konumlandırılmıştır. Bu yapıların, Kuzey Irak dağlığına doğru devam ettiği belgelenmiştir. Dirhelerin mimari özellikleri ve bulunan çanak-çömlekler Beytüşşebap YüzeY Araştırması'nda tespit edilen örneklerle tamamen uyum içerisinde.

BORDERS, PEAKS AND DIRHES: ŞIRNAK-ULUDERE SURVEY

Keywords: Mountainous Şırnak, Uludere, Dirhe, Early-Middle Iron Age

Abstract: As part of the Mountainous Şırnak Survey Project, studies were also carried out in the Uludere District. This district starts from the east of the Hezil Stream, which divides Şırnak into two administratively and topographically units, and forms a large part of the Turkey-Northern Iraq border. The district is surrounded by high mountains such as Kel Mehmet and Tanintanin. The altitude is about 1000 m on the slopes of Hezil and gradually increases towards the east and reaches 3200 m. Mountain passages on the high plateaus of this mountainous region are used especially in summer. Originating from this zone, the streams of Hezil, Ortasu and Lesser Habur and eventually merge with Tigris, the most powerful water reserves in the district. The Ortasu is one of the rivers flowing in an east-west direction in Uludere as well as the entire mountainous Şırnak region. River valleys are the primary road networks during periods of heavy snowfall.

Nearly forty dirhes, five settlements and a fortress were identified during the surveys in Uludere. Dirhes are large tower-like structures, mostly built of raw stones, with a quadrangular plan and at least two storeys. The Uludere dirhes are located on river valleys on the south-western slopes of Altındağlar, the southern slopes of Tanintanin and the south-eastern slopes of Kel Mehmet Mountains. These structures continue into the mountainous terrain of Northern Iraq. The architectural features and the pottery of dirhes are completely consistent with those identified in Beytüşşebap.

GİRİŞ

Şırnak, Anadolu'nun güneydoğusundadır ve tamamen farklı coğrafi özelliklere sahip iki bölümden oluşur. Cizre, Silopi ve İdil ilçelerinde geniş ovalar yer alır ve Kuzey Mezopotamya'nın kuzey uzantısıdır. Van Gölü Havzası ile Kuzey Mezopotamya arasında kalan ve yüksek dağ sıralarının bulunduğu Güçlükönak, Şırnak Merkez, Uludere ve Beytüşşebap ilçeleri ise güneyindeki ovalık alandan hem coğrafi hem de kültürel olarak farklıdır (Fig. 1).

Van Gölü Havzası'nın güneyinde yer alan yüksek rakımlı kuşak iki parçalıdır; Botan Vadisi'nin doğusundan itibaren biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki sıra dağ kuşağı birbirine paralel olarak doğu-batı yönlü uzanır. Kuzeydeki dağ sırası Van Gölü ile Botan Vadisi arasındadır ve Şirvan, Hizan, Bahçesaray, Çatak ve Gevaş yükseltisini oluşturur. Güneydeki ikinci kuşak ise; Şırnak Güçlükönak'ta Gabar Dağı ile başlar, doğuya doğru Namaz, Cudi, Tanintanin, Kel Mehmet, Altın Dağlar ve Kato Dağları ile yükseltisi giderek artan silsileyi oluşturur. Şırnak'ın kuzeybatısındaki Siirt Eruh-Pervari de bu sıradağların parçasıdır, Herekol Dağı bu alandaki en önemli yükseltidir. Doğu-batı doğrultulu olan ve doğuya doğru yükseltisi artan her iki sıradağ kuşağı Hakkâri Kütlesi ile birleşir ve bu yüksek rakımlı alan güneyde Kuzey Irak'a ve doğuda da Kuzeybatı İran'a doğru devam eder¹.

Batıda Dicle Nehri, kuzeybatıda Siirt Eruh-Pervari, kuzeydoğuda Van Çatak-Gürpınar, doğuda Hakkâri, güneydoğuda Kuzey Irak ve güneybatıda da Cizre-Silopi Ovaları ile çevrelenmiş bölge "Dağlık Şırnak" olarak tanımladığımız coğrafi alanı oluşturur; bölgede 2017-2022 yılları arasında sistematik yüzey araştırmaları yürütülmüştür². Dağlık Şırnak da topografik yapısı göz

¹ Saraçoğlu 1956, 77.

² Projemiz Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün destekleri ile gerçekleştirilmiştir (16642, 19. M. 015, 20. M. 015, 22. GAP.047).

Fig. 1: Şırnak-Uludere Yüzey Araştırma Alanı (Harita: N. Coşkun).

önünde bulundurulduğunda “batı” ve “doğu” olarak iki alt bölgeye ayrılır ve bu ayırmda Hezil Suyu sınır olarak kabul edilir.

Şırnak'ın güneydoğusunda bulunan Uludere İlçesi, Hezil Suyu'nun doğusundan başlar ve doğuya doğru yaklaşık 60 km boyunca Türkiye-Kuzey Irak sınır hattını oluşturur. Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması 2019 yılı sezonunda Hezil ve Ortasu (Robozik) başta olmak üzere nehir vadileri ve yüksek yamaçlarda çalışmalar yürütülmüştür (Fig. 1)³.

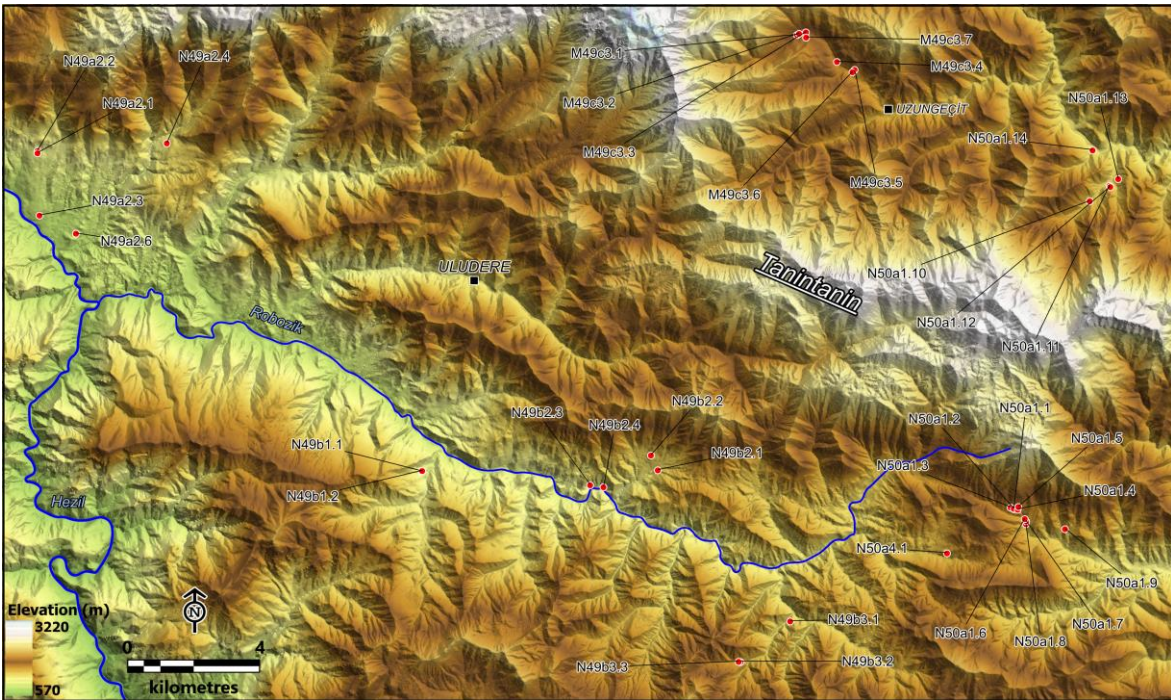
Uludere, dört bir taraftan yüksek dağlarla kuşatılmış olup ilçe merkezi dar ve derin bir vadi içinde sıkışmış durumdadır. İncebel Dağları'nın güneybatısında, Uludere'nin önemli yükseltisi olan Kel Mehmet Dağı (Kela Meme), doğu-batı yönünde uzanır. Yüksekliği 3300 metreyi bulan dağın uzantıları güneydoğu eteklerde 2000 metreye kadar düşer ve Şivan Deresi'nin aktığı Uzungeçit'e kadar ulaşır. Dağın güney eteklerinde, 2200 metrelerde Koçkapı Gediği vardır; İskan ve Küçükçay yaylalarına bu geçit aracılığıyla ulaşılır.

Uludere'nin doğusunda, Kel Mehmet Dağı'nın güneydoğusunda ise yüksekliği 3000 metreyi aşan Tanintanin Dağları, yine doğu-batı yönünde büyük bir blok halinde yükselir. Dağın güneybatısında, Korey Gediği aracılığı ile Korey Yaylası'na geçiş sağlanır. Yüksek rakımlarda yer alan geçitler, özellikle kar yağışının olmadığı dönemlerde ulaşım için büyük önem taşır.

³ Coşkun ve diğ. 2022, 465-471.

Dağlık Şırnak Bölgesi, tıpkı tüm Doğu Anadolu gibi güçlü su rezervlerine sahiptir. Yüksek rakımlı alanlardan kaynağını alan pek çok dere, derin vadilerden akarak büyük nehirlerle buluşur. Bu vadiler, özellikle yüksek rakıma bağlı olarak yoğun kar yağışının etkili olduğu kış aylarında doğal birer yol olarak sıkça kullanılır. İncebel Dağları'nın güneybatısından, Kel Mehmet Dağı'nın kuzeyinden kaynağını alan Hezil Suyu, bölgenin en önemli nehirlerindedir. Hezil, Dağlık Şırnak Bölgesi'ni fiziki ve kültürel olarak doğu ve batıya ayırır. İdari olarak da Hezil'in batısı Güneydoğu Anadolu, doğusu Doğu Anadolu Bölgesi sınırlarında yer almaktadır. Batıda Gabar Dağı'ndan itibaren artan yükselti, Hezil'in doğusundan itibaren daha belirgin bir hal alır ve bölgede iç içe geçmiş dağ kuşaklarını oluşturur. Hezil Suyu, kaynağından Avgari Çayı'nı alana kadar doğu-batı doğrultulu akar. Kantar, Ganireş, Boğaz, Tevrine, Acı ve Harebe, Hezil'in batıya yolculuğunda bünyesine katılan derelerdir. Avgindik, Nevalkıtmır, Pelitağacı, Kırmızı, Meryem, Baş, Behrancı, Ortasu (Robozik), Resli, İkinciçınar sularını da güneye doğru döndükten toplar ve uzun bir süre Türkiye-Kuzey Irak sınırını çizer. Ardından önce batıya, sonra tekrar güneye doğru akar ve güneybatıda Silopi yakınlarında Küçük Habur Nehri ile birleşir.

Uludere'nin bir diğer önemli nehri de Ortasu'dur (Robozik). Bölgedeki doğu-batı doğrultulu ve güçlü su rezervine sahip ender nehirlerdendir; bu yöndeki ulaşımda vadi sıkça kullanılır. Kaynağını Türkiye-Kuzey Irak sınırında, 2000 m yüksekliğe sahip Genireş Dağı'nın kuzeyinden alır. Alancık, Kutlis, Zevyadirış, Şint, Evil, Domuz, Köprü, Siyah, Sican, Millebana, Boğaz ve Hilal'i de bünyesinde toplar. Önce kuzeybatıya, sonra da batıya doğru akar ve Şenoba'nın güneyinde Hezil Suyu ile birleşir.

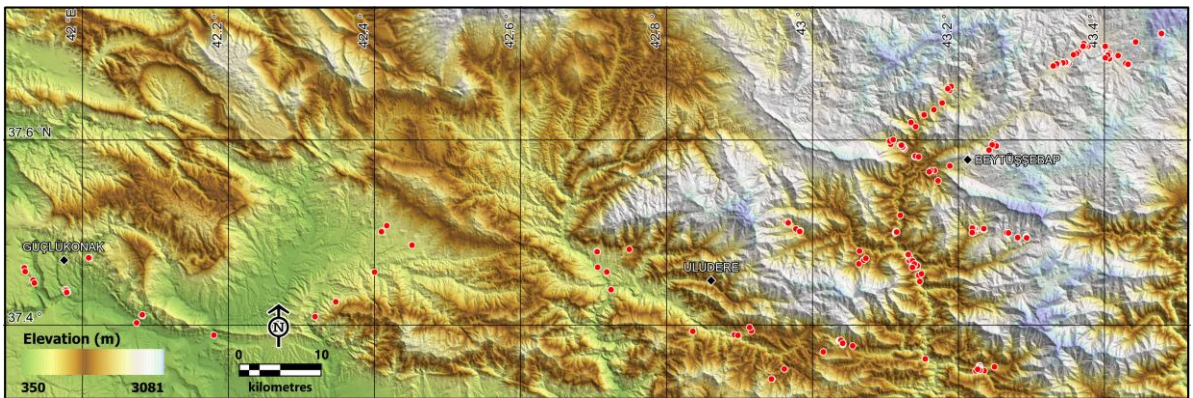
Fig. 2: Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması Sınırlarını Gösteren Harita (Harita: M. Şimşek)

Dicle'nin önemli kollarından biri olan Küçük Habur Nehri, Dağlık Şırnak'ın doğusundaki en büyük nehirdir ve Uludere'nin de doğusundan akar. Nehir, bölgenin kuzey-güney doğrultulu birincil yol hattıdır. Vadi tabanı, özellikle Türkiye-Kuzey Irak sınır hattında çoğu yerde iki kişinin yan yana yürüyemeyeceği kadar daralır. Buna rağmen bölgenin ana güzergâhıdır, vadi tabanının kesildiği yerlerde yol yamaçlara ardından tekrar tabana inerek devam eder. Kel Mehmet'in güneyinde ve Tanintanin'in kuzeyindeki dağlık alandan kaynaklanan ve Mutluca yakınlarında Sudere'yi oluşturan pek çok kaynak, Ayvalık'tan itibaren Küçük Habur'u meydana getirir. Asıl boyutuna ise Ayvalık'ta Faraşın Suyu'nu aldıktan sonra ulaşır ve uzun yolcuğu boyunca birçok irili ufaklı dereyi bünyesine katar. Önce doğuya doğru akar, Habeş Suyu'nu alır ardından güneye yönelir. Günyüzü yakınlarında Melisa ve İkinci derelerinin sularını toplar. Hem doğudan hem batıdan Büyük, Öküzmağara, Oğlaksuyu, Aptal, Düz derelerini bünyesine katar ve Türkiye-Kuzey Irak sınırını çizer. Doğudan gelen İşkeft Deresi'ni de aldıktan sonra sınırlarımızı terk eder. Kuzey Irak'ta da güneye doğru dar ve derin vadilerden akmaya devam eder. Batufa'nın güneyinde batıya doğru bir dirsek yapar, Zaho Çukuru'nu suladıktan sonra Silopi yakınlarında Dicle ile birleşir. Zaho'dan Türkiye sınırlarına girdikten sonra, Dicle ile birleşim alanına kadar yeniden Kuzey Irak sınırımızı çizer. Küçük Habur ve ana kolu olan Faraşın Vadileri, Şırnak-Beytüşşebap çalışmaları sırasında detaylıca incelenmiştir.

ULUDERE YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Dağlık Şırnak bölgesinde yürüttüğümüz yüzey araştırmaları sırasında diğer pek çok kültür varlığı ile beraber dirhe türü yapılar belgelenmiştir (Fig. 2-3)⁴.

Uludere'nin en doğusunda yer alan Andaç Köyü çevresinde on üç tane dirhe tespit edilmiştir (Fig. 5-6). Türkiye-Kuzey Irak sınırına çok yakın olan dirhelerin tamamı, Hakkâri dağlığından kaynaklanıp batıda Küçük Habur ile birleşen İşkeft Deresi'nin kuzeyine konumlandırılmıştır (Fig. 4). Dirhelerden ilki; vadinin 100 m kuzeyinde, Andaç Köyü, Aslanlı Mahallesi içindedir. N50a3.1 kodlu dirhe, kuzey-güney 5,40 x 6,30 m, doğu-batı 9,20 x 8,70 m ölçülerindedir (Fig. 5,

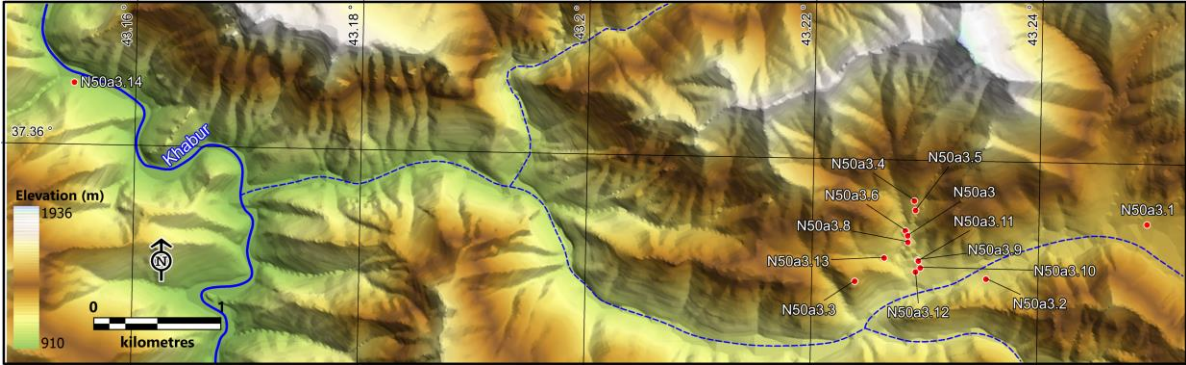

Fig. 3: Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması Haritası (Harita: M. Şimşek).

⁴ Tespit edilen tüm kültür varlıkları için, Harita Genel Müdürlüğü'nün 1:25.000 ölçekli pafta numaraları esas alınarak kod oluşturulmuştur (Bkz. Tab. 2).

Kodu	Adı	Kodu	Adı
N49a2.2	Beri Boze Dirhe	N50a3.1	Andaç Dirhe 1
N49a2.3	Girikhan Dirhe	N50a3.2	Andaç Dirhe 2
N49a2.4	Onbudak Dirhe	N50a3.3	Andaç Dirhe 3
N49b1.1	Işıkveren Dirhe 1	N50a3.4	Şive Sivako Dirhe 1
N49b1.2	Işıkveren Dirhe 2	N50a3.5	Şive Sivako Dirhe 2
N49b2.1	Ortabağ Dirhe 1	N50a3.6	Şive Sivako Dirhe 3
N49b2.2	Ortabağ Dirhe 2	N50a3.7	Şive Sivako Dirhe 4
N49b3.2	Kilis Tepe Dirhe 1	N50a3.8	Şive Sivako Dirhe 5
N49b3.3	Kilis Tepe Dirhe 2	N50a3.9	Şive Sivako Dirhe 6
N50a1.1	Zeviya Gevero Dirhe 1	N50a3.10	Şive Sivako Dirhe 7
N50a1.2	Zeviya Gevero Dirhe 2	N50a3.11	Şive Sivako Dirhe 8
N50a1.3	Zeviya Gevero Dirhe 3	N50a3.12	Şive Sivako Dirhe 9
N50a1.4	Zeviya Gevero Dirhe 4	N50a3.13	Şive Sivako Dirhe 10
N50a1.5	Zeviya Gevero Dirhe 5	N50a4.1	Pinişa Dirhe
N50a1.6	Zeviya Gevero Dirhe 6	M49c3.1	Şivan Dirhe 1
N50a1.7	Zeviya Gevero Dirhe 7	M49c3.2	Şivan Dirhe 2
N50a1.8	Zeviya Gevero Dirhe 8	M49c3.3	Şivan Dirhe 3
N50a1.9	Keriya Sevik Dirhe	M49c3.4	Şivan Dirhe 4
		M49c3.5	Şivan Dirhe 5
		M49c3.6	Şivan Dirhe 6

Tab. 2: Uludere Yüzey Araştırması Kod Listesi.

Fig. 4: Andaç ve Şive Sivako Haritası (Harita: M. Şimşek).

Tab. 1). Dört duvarı da korunmuş dirhede kapı boşluğu yoktur ki bu durum Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması'nda tespit edilen dirhelerin bir kısmında belgelenmiştir⁵. Andaç'ta bulunan ikinci dirhe (N50a3.2) bir öncekinin 1 km batısındadır ve neredeyse tamamen yıkılmıştır. N50a3.3 numaralı yapı ise, sınırın hemen 200 m kuzeyinde, bir öncekinin 1 km kuzeybatısında yer alır. Bir kaya bloğu üzerine ve topografyaya uyumlu olarak güneye doğru eğimli bir biçimde inşa edilmiştir. Kuzey-güney 7,50 x 6,80, doğuda 9,50 m duvar uzunluğuna sahiptir. Dirhenin batısında güneye doğru devam eden bir teras duvarının izleri bulunmaktadır (Fig. 5, Tab. 1). Bu dirhenin güneyinde, sınır hattımız üzerinde ve ötesinde Kuzey Irak tarafında da dirhelerin devam ettiği görülmüştür. Andaç Köyü'nün 2 km batısında, güneyde Işkeft Deresi ile birleşen Şive Deresi Vadisi'nde, Şive Sivako adı verilen mevkide kuzeyden güneye doğru konumlandırılmış on tane dirhe tespit edilmiştir (Fig. 6a-b). N50a3.4 kodlu ilk dirhe, kuzey-güney 8,30 x 8,60, doğu-batı 11,50 x 11,60 m duvar uzunluklarına sahip, neredeyse tam dikdörtgen biçime sahiptir (Tab. 1).

⁵ Coşkun ve diğ. 2020, 39.

N50a3.1

N50a3.3

N50a3.8

N50a3.9

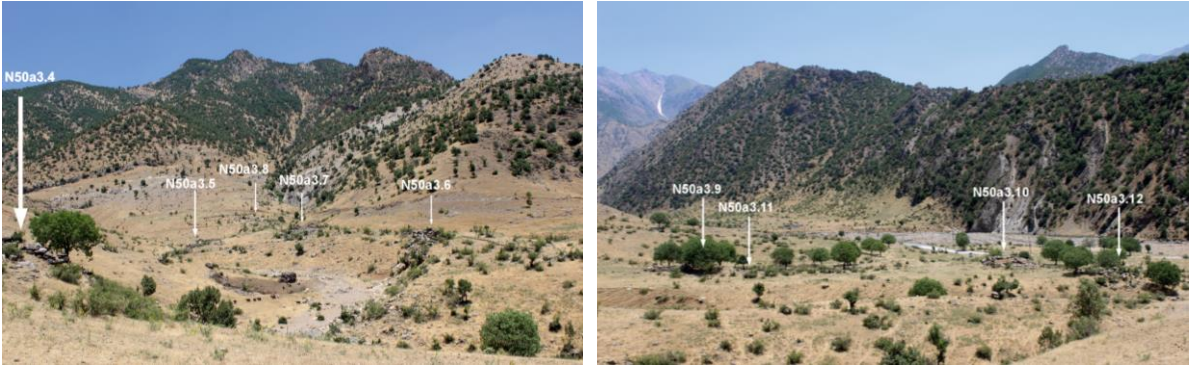

N50a3.10

N50a3.13

Fig. 5: Andaç ve Şive Sivako Dirheleri (Fotoğraflar: İ.T. Aşkar ve N. Coşkun).

Fig. 6a-b: Şive Sivako Dirheleri Toplu Görünüm (Fotoğraflar: N. Coşkun).

Hemen 100 m batısında N50a3.5 kodlu dirhe yer alır ve yalnızca 9,30 m uzunluğundaki kuzey duvarı korunmuştur. N50a3.5 kodlu dirhenin 150 m güneybatısına N50a3.6 kodlu diğer yapı, topografyaya uyumlu biçimde batıya doğru eğimli olarak konumlandırılmıştır. Kuzey-güney 8,30 x 7,20, doğu-batı 16 x 17,30 m duvar uzunluğuna ve doğuda 1,70 m duvar kalınlığına sahiptir (Tab. 1). N50a3.6'nın 100 m güneybatısında N50a3.7 kodlu dirhe bulunur, bu yapı vadinin eğimine göre yine güneye doğru ve güneyden daraltılarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney 15,40 x 12 m, doğu-batı 14,60 x 15,80 m ölçülerindedir (Tab. 1). 100 m güneyinde yer alan N50a3.8 kodlu yapının ise kuzey-güney 6,60 x 7,10 m, doğu-batı 10,50 x 9,50 m uzunluğunda duvarları vardır (Fig. 5-6, Tab. 1). Şive Sivako Dirhe 6 (N50a3.9), N50a3.8 kodlu dirhenin 150 m güneydoğusundadır; kuzey-güney 11,30 x 11,75 m, doğu-batı 8,95 x 9,75 m duvar uzunluğuna sahiptir (Fig. 5-6, Tab. 1). N50a3.9'un 100 m güneyinde ise N50a3.10 kodlu dirhe yer alır. Batısındaki vadiye doğru genişletilerek inşa edilmiştir. Güneyinde doğu-batı uzantılı bir duvar izi bulunur ancak takip edilemez. Kuzey-güney 8,50 x 10,30 m, doğu-batı 16 x 15,60 m uzunluğunda duvarlara sahiptir (Fig. 5-6, Tab. 1). N50a3.10 kodlu dirhenin 100 m kuzeydoğusunda ve N50a3.9 kodlu dirhenin hemen 4 m güneydoğusunda N50a3.11 kodlu diğer yapı yer alır. 11 m güney, 10,3 m batı duvar uzunluğu ölçülebilmıştır (Tab. 1). N50a3.10 kodlu yapının 15 m güneybatısında N50a3.12 yer alır. Kuzey-güney 10,50 x 9,70 m, batıda 9,80 m uzunluğunda duvarlara sahiptir (Tab. 1).

Şive Sivako dirhelerinin bulunduğu Şive Vadisi'nin batısındaki yükselti üzerinde, diğer yapıları görece biçimde N50a3.13 kodlu dirhe inşa edilmiştir. Güney duvarı 8 m, doğu ve batı duvarları 8,80 x 7 m ölçülerindedir (Fig. 5-6, Tab. 1).

Tanintanin Dağları'nın güney eteklerindeki yaklaşık 2000 m rakımlı Kayapınar Suyu Vadisi'ne konumlanmış dokuz dirhe tespit edilmiştir (Fig. 1). Uludere'nin 17 km güneydoğusundaki Yemişli'ye bağlı Kavrispi Mezrası'nda bulunan bu yapılar, topografyaya uygun biçimde güney yamaca doğru eğimli inşa edilmişlerdir. Zeviya Gevero 1 numaralı dirhe (N50a1.1), kuzey-güney 5,60 x 6,10 m, batı duvarda ise 7 m uzunluğundadır (Fig. 7, Tab. 1). N50a1.1'in hemen güneyinde oldukça tahrip olmuş N50a1.2 kodlu dirhenin yalnızca 13,40 m uzunluğundaki doğu duvarı korunmuştur. N50a1.1 ile bitişik düzende inşa edilmiş olup güney duvarı ortak kullanılmıştır (Fig. 7, Tab. 1). Yapının 100 m batısında N50a1.3 kodlu dirhe yer alır.

Kuzey-güney 6 x 9 m, doğu-batı 9 x 10,60 m ölçülerindeki dirhenin batı duvarında kalınlığı 2 metredir (Fig. 7, Tab. 1). N50a1.3'ün 100 m güneydoğusunda N50a1.4 kodlu, kuzey-güney 5,21 x

N50a1.1

N50a1.3

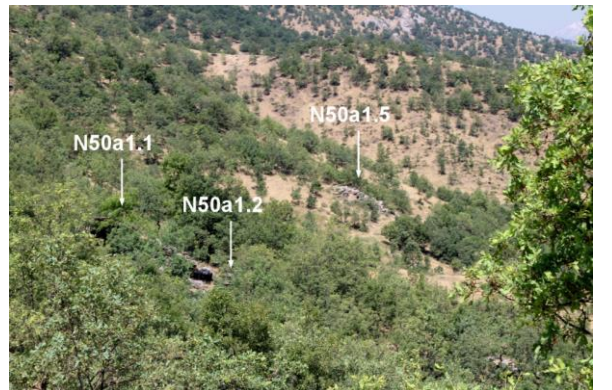
N50a1.6

N50a1.8

N50a1.9

Fig. 7: Zeviya Gevero Dirheleri (Fotoğraflar: İ. T. Aşkar ve N. Coşkun).

5,40 m ve doğu-batı 10,50 x 8,70 m duvar ölçülerine sahip bir başka dirhe yer alır (Tab. 1). N50a1.4 kodlu dirhenin 80 m kuzeydoğusunda ise kuzey-güney 7 x 5,80 m, doğu-batı 11 x 10,80 m ölçülerinde ve doğu duvarı 1,80 m kalınlığında Zeviya Gevero Dirhe 5 (N50a1.5) bulunmaktadır (Fig. 7, Tab. 1). N50a1.4 kodlu dirhenin 350 m güneydoğusunda N50a1.6 kodlu yapı vardır; kuzey-güney 7,70 x 8,80 m ve doğu-batı 11,90 x 11,40 m ölçülerinde olup kuzeyde duvar kalınlığı 2 metredir (Fig. 7, Tab. 1). Onun 80 m güneydoğusunda ise N50a1.7 kodlu, kuzey-güney 5,80 x 6 m, doğu-batı 11,50 x 11,50 m ölçülerinde, doğuda duvar kalınlığı 2 m olan başka bir yapı bulunmaktadır (Tab. 1). N50a1.7 kodlu dirhenin 80 m güneydoğusunda bir duvarı dışında tamamen tahrip olmuş N50a1.8 kodlu bir başka dirhe tespit edilmiştir (Fig. 7). Zeviya Gevero dirhelerinin 1,2 km doğusundaki vadinin batı yamacında, Keriya Sevik mevkiinde bir başka dirhe daha vardır (N50a1.9). Zeviya Gevero dirhelerini göreceğ biçimde konumlandırılmış dirhe, tıpkı onlar gibi güneye doğru eğimli inşa edilmiştir. Kuzey-güney 7,30 x 5,30 m, doğu-batı 10,80 x 10,80 m ölçülerinde olup doğuda duvar kalınlığı 1,60 metredir. Dirhenin 4,5 m güneyinde, doğu-batı doğrultulu, teras duvarına benzer biçimde inşa edilmiş 5 m uzunluğunda bir başka duvar bulunmaktadır (Fig. 7, Tab. 1).

Zeviya Gevero dirhelerinin güneybatısında, Aşıtapahn Dağları'nın güney eteklerine konumlandırılmış Pinişa dirhe (N50a4. 1), Zeviya Gevaro yapılarının devamı niteliğindedir. Bu dirhe, hemen batısına yakın zamanda inşa edilmiş bir korucu barınağının yapımı esnasında oldukça tahrip edilmiştir. Bu tahribat, dağılan yapının içinden çok sayıda çanak-çömlek bulunmasına yol açmıştır ki bu durum dirhelerin tarihlendirilmesinde son derece önemlidir⁶.

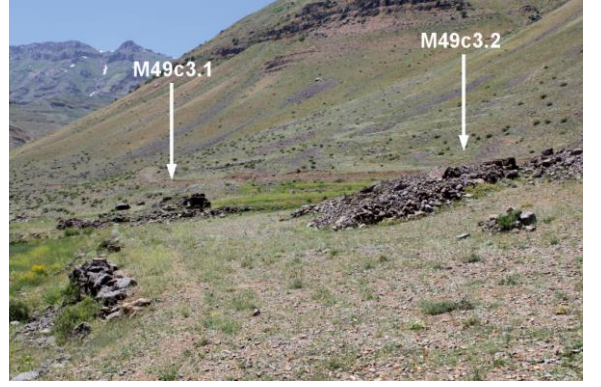
Kel Mehmet Dağı'nın güneydoğusunda, İncebel Dağı'nın doğusundaki Derimehola Gediği'nin güneyinde Şivan Deresi'nin aktığı yumuşak vadi boyunca altı tane dirhe ve bir taş ocağı tespit edilmiştir (Fig. 1). Şivan Deresi Vadisi günümüzde sıklıkla kullanılan bir otlaktır. Bu durum buradaki yapıların yoğun tahribine yol açmıştır, çoğu kez dirhelerin taşları kullanılarak otlak sınırları ve ağllar yapılmıştır. Uzungeçit yakınlarındaki bu vadi, hemen doğusunda bulunan Beytüşşebap-Faraşın Suyu Vadisi'ne açılır. Şivan Deresi Dirhe 1 (M49c3.1), nehrin 20 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney 16,70 x 16,90 m, doğu-batı 8 x 7,30 m ölçülerindedir ve kuzeyde duvar kalınlığı 1,40 metredir. Dirhe içten kuzey-güney istikametinde ve 1,80 m kalınlığında bir duvar ile ikiye bölünmüştür ki bu durum yüzey araştırmaları sırasında başka örneklerde de tespit edilmiştir⁷. İçine daha sonra birtakım eklentilerle askeri bir mevzi yapılmıştır (Fig. 8, Tab. 1). M49c3.1'in 50 m doğusunda M49c3.2 yer alır ancak ölçüleri alınamayacak kadar tahrip olmuştur (Fig. 8). Onun 200 m doğusunda ise kuzey-güney 8,80 x 8,80 m, doğu-batı 8,30 x 8 m ölçülerindeki M49c3.3 kodlu dirhe bulunur (Fig. 8, Tab. 1). M49c3.4, M49c3.3'ün 1,2 km güneydoğusundadır. Şivan Deresi'nin kuzey sekisinde, diğerlerine göre daha yüksek bir alana konumlandırılmıştır. Kuzeyi ana kayaya oyularak yapılmıştır ancak hemen yolun güneyinde olduğu için yol yapımı sırasında tahrip edilmiştir. Güney duvarı 10,20 m, doğu ve batı duvarları 9,10 x 10 m uzunluğundadır. İçine daha sonradan askeri mevzi inşa edilmiştir (Fig. 8, Tab. 1). M49c3.4 kodlu dirhenin 600 m doğusunda, ilk dört dirhenin kuzeyindeki Büyük Sipi Dağı'nın güneybatı eteklerinde M49c3.5 numaralı yapı yer alır. Topografyaya uydurularak güneye doğru eğimli inşa edilmiştir. Kuzeyinde duvar içten yuvarlatılmıştır. Güney ve batısı tahrip olmuştur. Kuzey duvarı 8,10 m, doğu duvarı ise 12 m ölçülerindedir ve duvar kalınlığı kuzeyde 2,70 m, doğuda 1,90 metredir.

⁶ Coşkun 2020, 172-175.

⁷ Coşkun ve diğ. 2020, 41.

M49c3.1

M49c3.1 ve M49c3.2

M49c3.3

M49c3.4

M49c3.5

M49c3.6

Fig. 8: Şivan Deresi Dirheleri (Fotoğraflar: N. Coşkun).

Dirhenin kuzeyinde 52 x 52 cm boyutlarında, 80 cm derinliğinde niş benzeri bir boşluk bulunmaktadır. Doğu duvar 6,30 m yükseklikte korunmuş taş dizisine sahiptir (Fig. 8, Tab. 1). Doğu yamaçtaki M49c3.6 kodlu ikinci dirhe, M49c3.5'in 100 m güneyindedir. Tamamen tahrip olmuş yapının güneybatı duvarında tek sıra duvar örgüsü kalmıştır. Şivan Deresi'nin oluşturduğu vadinin kuzey eteklerinde, doğu-batı yönünde yaklaşık 300 metre boyunca ana kaya ve bloklar üzerinde taş çıkarma izleri tespit edilmiştir. Olasılıkla Şivan Deresi dirhelerinin taşları bu alandan çıkarılmıştır.

Türkiye-Kuzey Irak sınır bölgesindeki dağlık alandan doğan ve kuzeybatıya dirsek yaptıktan sonra Hezil Suyu ile birleşen Ortasu (Robozik) ile kuzeyde ve güneyde birleşen küçük derelerin oluşturduğu vadiler içinde altı dirhe ile üç yerleşim tespit edilmiştir. Ortasu Köyü'nde, Türkiye-Kuzey Irak sınırındaki Düğün Dağı'nın kuzey eteklerinde, Babil Deresi Vadisi'nde Pir-ü Babil Yerleşimi ve Kilis Tepe'de de iki tane dirhe yer alır. 2000 m rakımlı Pir-ü Babil Tepesi (N49b3.1) üzerinde bir türbe bulunmaktadır, eteklerinde ise Ortaçağ ve az sayıda Demir Çağ çanak-çömlekleri bulunmuştur. Pir-ü Babil'in yaklaşık 2 km güneybatısında, Tarlabası ve Ortasu nehirlerinin birleştiği alanın 200 m batısında dirhe ile birlikte kompleks bir yapı vardır. Kilis Tepe dirhe 1 (N49b3.2), kuzey-güney 8,70 x 9,20 m, doğu-batı 6,40 x 6,40 m ölçülerindedir. Kuzeyde duvar kalınlığı 1,90 metredir. Dirhenin güney duvarına 8 m mesafede doğu-batı doğrultulu 21,20 m uzunluğunda bir duvar kalıntısı vardır; bu duvar doğuda ana kayaya uzanmaktadır. Doğu duvarına 3,80 m mesafede ise kuzey-güney yönlü 18,70 m uzunluğunda bir başka duvar dizisi bulunmuştur. Kuzeyde dirhenin 5,80 m uzağında başlayıp doğu-batı eksenli devam eden ve ölçüsü alınamayan bir başka duvar daha bulunmaktadır; dirhenin etrafını çevreleyen bu duvarın batısı tahrip olmuştur (Fig. 9, Tab. 1). N49b3.2'nin 100 m kuzeybatısında N49b3.3 kodlu diğer dirhe kuzey-güney 6,50 x 10,70 m, doğu-batı 7,80 x 8,90 m ölçülerindedir; yol yapım çalışmaları sırasında tahrip edilmiştir (Tab. 1). Bu rota Kuzey Irak sınırına doğru devam eder.

Ortabağ Köyü içinde, güneyde Ortasu ile birleşen Domuz Deresi Vadisi'nde iki dirhe tespit edilmiştir. İlki (N49b2.1), köyün 250 m doğusunda doğal bir kayalık üzerindedir. Kuzey-güney 8,30 x 8,80 m, doğu-batı 7 x 7,40 m duvar uzunluğuna sahiptir (Fig. 9, Tab. 1). N49b2.1'nin 700 m kuzeybatısında N49b2.2 kodlu ikinci dirhe yer alır. Üzerinde askeri mevzi yapıldığı için planı neredeyse tamamen dağılmıştır; yalnızca güney duvarın ölçüsü alınabilmiştir ve 9 metredir (Fig. 9). Ortabağ Köyü'nün yaklaşık 1,5 km güneybatısında, Ortasu'nun 80 m kuzeyinde, birbirine 300 m mesafede iki yerleşim (N49b2.3-4) tespit edilmiştir. Her ikisinden de tarihlendirmeye yardımcı olamayacak nitelikte amorf çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

Ortasu'nun güneyinde, Işıkveren (Köprü) Deresi Vadisi'nin batı yamacında iki tane dirhe belgelenmiştir. Işıkveren Dirhe 1 (N49b1.1), kuzey-güney 6,80 x 6,10 m, doğu-batı 10,50 x 11,80 m uzunluğundadır ve doğu duvar kalınlığı 1,50 metredir (Fig. 9, Tab. 1). Onun hemen 40 m doğusunda N49b1.2 yer alır. Büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu rotanın devamında, Kuzey Irak'a doğru da dirheler devam eder.

Uludere'nin batı sınırını oluşturan Hezil Suyu ve onunla birleşen derelerin oluşturduğu vadilerin bir kısmı araştırılmıştır. Kuzeyden gelip Hezil ile birleşen Bezyan Deresi Vadisi'nde bir yerleşim (N49a2.1) ve iki dirhe (N49a2.2-3) tespit edilmiştir. Beri Boze yerleşimi, alçak bir tepe üzerindedir ve az sayıda Demir Çağ'a tarihlenen çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Dirhe ise yerleşimin 50 m kuzeyinde, Hanke Dağları'nın güney eteklerinde yer alır. Kuzey-güney 13,90 x 16,50 m, doğu duvarı 7 m uzunluğundadır. Güneyde duvar kalınlığı 1,30 metredir (Tab. 1). Beri Boze'nin yaklaşık 10 km

N49b3.2

N49b2.1

N49b2.2

N49b1.1

N49b3.3

Fig. 9: Kilis Tepe, Ortasu, Işıkvren ve Giriktepe Dirheleri (Fotoğraflar: İ. T. Aşkar ve N. Coşkun).

güneydoğusunda, Bezyan Deresi'nin Hezil ile birleştiği alanın yakınında, mahalle içinde Girikhan dirhe (N49a3.3) tespit edilmiştir. Dirhenin temel taşları kullanılarak üzerine ahır yapılmıştır (Fig. 9). Kuzey-güney 6,50 x 7,50 m, doğu-batı 13,80 x 14 m ölçülerinde olup batıda duvar kalınlığı 1,40 metredir (Tab. 1). Girikhan dirhenin yaklaşık 700 m güneyinde, Hezil ile birleşen Baş Deresi Vadisi'nde az sayıda Demir Çağ çanak-çömleğinin bulunduğu bir yerleşim tespit edilmiştir (N49a2.6). Yerleşim günümüz yapılaşması ile çok tahrip olmuştur. Hezil ile Ortasu'nun birleştiği alanın 500 m güneybatısında, Kela Gurkil Mevkii'nde Mir Kalesi (N49a2.5) yer alır. Bu konumu ve boyutlarıyla etkileyici Ortaçağ kalesinin planı büyük ölçüde bellidir.

Bulunan çanak-çömleklerin ikisi dışında (Fig. 10: 3, 11: 4) tamamı dirhelerin içindedir. Aynı sezon çalışmalarında Pinişa dirhede bulunan görece yoğun çanak-çömlekler, tek yapıdan ele geçtiği için ayrı bir makalede değerlendirilmiştir⁸. Toplanan örneklerin tamamı kiremit-kahve ve pembe-devetüyü seramik gruplarına aittir. Form, hamur ve teknik özellikler bakımından Dağlık Şırnak yüzey araştırmalarında bulunan tüm çanak-çömleklerle uyum içerisindedir⁹.

Fig. 10-11: Uludere Yüzey Araştırması Çanak-Çömlekleri (Çizim: N. Coşkun).

DEĞERLENDİRME

Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması Projesi özetle; "Urartu ve Yeni Assur krallıkları arasındaki tampon bölgenin arkeolojik dokusu hakkında bilgi edinmek" amacıyla başlatılmıştır. Projenin çalışma alanımızın kuzeyinde kalan ve bu tampon bölgenin de kuzey sınırını oluşturan Van Bahcesaray, Çatak ve Gevaş İlçeleri yüzey araştırmaları ise hâlihazırda devam etmektedir¹⁰.

Hezil Suyu'nun batısında, kaynağını kuzeydeki dağlık alanlardan alıp güneyde Dicle Nehri ile birleşen nehir vadileri ve yamaçlarda, Geç Neolitik Dönem yerleşiminden Parth Dönemi kaya

⁸ Coşkun 2020.

⁹ Coşkun ve diğ. 2020, 48.

¹⁰ Ayaz ve diğ. 2023, 73-95.

Fig. 12: Andaç ve Şive Sivako Dirheleri Görülebilirlik Analizi Haritası (Harita: M. Şimşek).

kabartmasına kadar pek çok arkeolojik unsur tespit edilmiştir¹¹. Bununla birlikte Hezil'in doğusundan itibaren Uludere ve detaylıca çalışma fırsatı bulduğumuz Beytüşşebap'ta neredeyse sadece dirhe türü yapılar ile karşılaşmıştır. Bu durum, dirhelerin detaylıca çalışmasına olanak sağlamıştır. Dirhe türü yapılar, Urartu kültürel sınırları içinde daha önce yapılan çalışmalardan tanınmaktadır¹². Dirhe, Uludere ve Beytüşşebap'ta bu tür yapılara bölge halkının verdiği isimdir; etimolojik olarak ise Kürtçe, Süryanice ve Aramice'nin değişik lehçelerinde "*kale, korunaklı alan, kademeli yapı, sığınak*" gibi anlamlar taşır¹³; bu nedenle biz de tüm tanımlamalarımızda "dirhe" kelimesini kullanmayı tercih ediyoruz. Yürütülen yüzey araştırmaları sırasında iki yüzden fazla dirhe çalışılmıştır; daha yüzlercesi de çeşitli nedenlerle belgelenememiş yalnızca konumları kayıt altına alınmıştır.

Yüzey araştırmamız esnasında bu mimari birimlerin gelişigüzel konumlandırılmadığı, vadileri kontrol altında tutacak biçimde yüksek sırtlara ya da dağlık bölgelerdeki düzlüklere yapı grupları halinde yerleştirildiği yanı sıra birbirlerini görecek şekilde inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu çalışmada tüm bölge için GPS ile yapılan görülebilirlik analizinin yalnızca Uludere'nin en doğusundaki Andaç ve Şive Sivako dirheleri için yapılan haritası yer almaktadır (Fig. 12). Yumuşak bir vadi içine ya da bir düzlüğe inşa edilseler dahi izlemsel alanların tercih edildiği açıktır; modern korucu barınaklarının ya da gözetleme kulelerinin bazı dirhelerin yanına ya da üstüne inşası de aslında bu durumun diğer bir göstergesidir. Yine her bir dirhe topluluğu bir rotayı oluşturur hem vadi yamaçlarında hem de yüksek yaylalarda çoğu günümüzde dahi bölgede yaşayanlarca kullanılan yollar boyunca dirheler takip edilmiştir, bu durumun Kuzey Irak'ta Zaho Düzlüğü'ne kadar devam ettiği uydu görüntülerinden anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dirhelerin tamamı iri poligonal taşlardan yapılmıştır. İşlenmemiş ya da hafif düzeltilmiş bloklar kullanılmıştır. İri blokların arası daha küçük boyutlu taşlarla doldurularak örgü oluşturulmuştur. Dirheler, kare, kareye yakın dikdörtgen ya da dörtgen planlıdır; bunun yanı sıra bazı durumlarda etrafları bir duvar ile çevrelenmiş ya da ek yapılar inşa edilmiştir. Bir

¹¹ Coşkun ve diğ. 2019, 175-195.

¹² Belli 1984, 39; Belli 2000, 385; Belli 2012, 274; Özdoğan 2000, 299; Özdoğan 2009, 428; Kleiss - Kroll 1978, 33, 62, Pl. 8; Khanmohammadi ve diğ. 2019, 86-92.

¹³ Coşkun ve diğ. 2020, 34.

duvarın ortak kullanımıyla bitişik inşa edilmiş dirhelerle beraber birbirine oldukça yakın mesafede adeta bir yerleşim birimi şeklinde tasarlanmış örnekler de bulunmaktadır¹⁴. Özellikle Uludere'nin doğusundan itibaren ve Beytüşşebap'ın tümünde boyutları büyüdüğü için topografyaya uydurularak eğimli yapılmışlardır. En az iki katlı olup, duvar yükseklikleri iyi korunmuş örneklerden yukarı doğru daralan biçimde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Dört duvarı korunan örneklerden bir kısmında kapı boşluğu yoktur. Beytüşşebap-Hargurya 3 numaralı dirhede (N50a2.7) belgelediğimiz kadarıyla, en azından bir kısmının temeli toprağın içine gömülmüştür ki bu durum dirhelerin içinden çevresinden sınırlı sayıda seramiğin bulunmasını da açıklar¹⁵.

Dirhelerin boyutları birbirinden oldukça farklıdır. Gabar Dağı eteklerindeki dirheler küçük boyutluyken¹⁶ Hezil Suyu'nun doğusundan itibaren çok daha büyük yapılar karşımıza çıkar. Bu tür yapıların fonksiyonlarına dair öneride bulunurken konumları, boyutları, yerleşim planları ve birbirleri ile olan ilişkileri gibi pek çok faktör değerlendirilmelidir. Tüm yapı gruplarının ortak özelliği bir sonrakini görecektir biçimde inşa edilmiş olmalarıdır. Savunma ve haberleşme birincil amaç olmalıdır. Bununla beraber Hezil'in doğusundan itibaren görülen büyük boyutlu dirheler, ek olarak yaşamsal fonksiyonu işaret eder. Büyük boyutlarının yanı sıra yumuşak vadi içleri ya da düzlüklere yapı grupları halinde inşa edilmiş dirheler, yerleşim birimlerini oluşturmalıdır. Büyük boyutlu dirhelerin bir kısmı ise içten bir duvar ile bölünmüştür ki bu da yaşamsal örüntüye dair önemli bir ipucu oluşturur¹⁷. Dirheler ile ilgili en büyük problemlerden biri de tarihlendirilmesidir. Yüzey araştırmaları sırasında dirhelerden, dirhelerle ilişkili kale ve yerleşimlerden bulunan çanak-çömlekler bu tür yapıların Erken Demir Çağ'dan itibaren kullanıldığını gösterir¹⁸.

Dirheler ile hızla artan yükseltiye bağlı olarak oldukça izole bir görünüme sahip Erken-Orta Demir Çağ topluluklarının siyasi örgütlenmeleri arasında sıkı bağlar olduğu söylenebilir. Bölgedeki mimari ve çanak-çömlek özellikleri ne kuzeydeki Urartu Devleti ile ne de güneydeki Yeni Assur İmparatorluğu ile yakın benzerlik gösterir. Her iki gücün de kralı ve kültürel temsiliyetini gösteren yazıt, kabartma gibi örnekler -en azından bizim çalışmalarımız sırasında- bulunamamıştır. Bu durum yerel unsurların varlığını ön plana çıkarır. Ayrıca Yeni Assur yazılı kaynakları, kuzeylerindeki dağlık alanda, yerleri henüz kesin olarak belirlenememiş birtakım devletlerden bahseder¹⁹. Assur yazılı belgelerinde geçen ve çalışma bölgemiz içinde ya da yakınlarında olması muhtemel yerel krallıklardan biri Kumme'dir²⁰. Assur'un vasalı olan²¹ Kumme'ye yerleştirilen bir yönetici olan Assur Resuwa, II. Sargon ve veliahtı Senharip'e çoğu Urartu'nun politik ve askeri

¹⁴ Coşkun ve diğ. 2022, 476. Ayrıca Beytüşşebap Faraşın Yaylası'nda yüzden fazla dirhe kaydedilmiştir. Bunların içinde Faraşın dirhe 23, yapı biçimi olarak dirhelerle aynı olmasına rağmen mimarisi tümüyle farklıdır.

¹⁵ Coşkun ve diğ. 2020, 38-39.

¹⁶ Coşkun 2018, 33-40.

¹⁷ Uludere Kilistepe 1, Andaç 2 ve Keriya Sevik dirhelerinde olduğu gibi. Ayrıca Beytüşşebap Hargurya Mevkii'nde yer alan ve biri merkezi konumda on bir dirhenin tümünün etrafı bir duvarla çevrelenmiştir.

¹⁸ Coşkun 2020, 175.

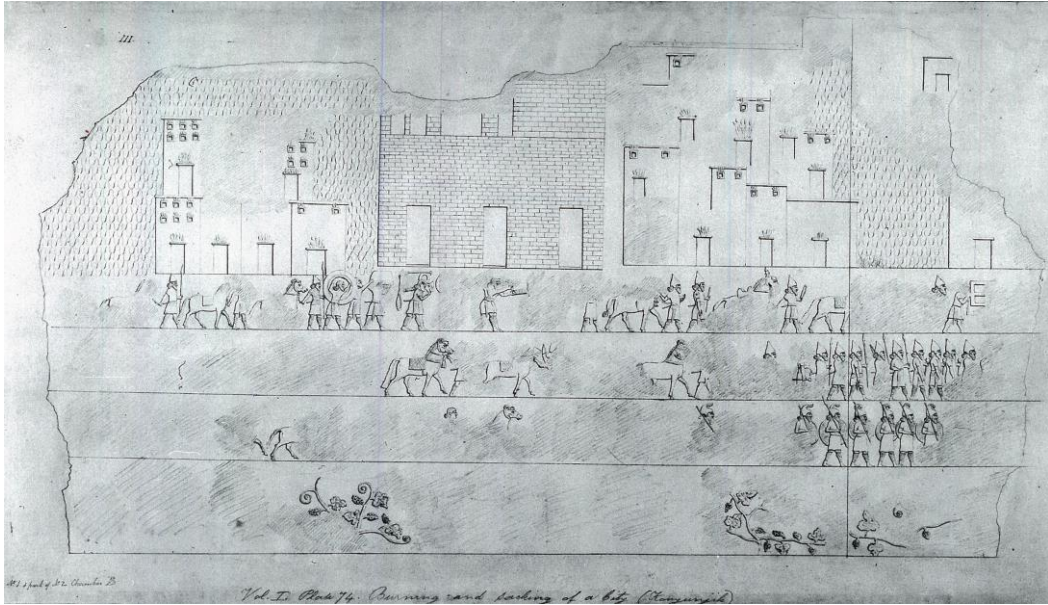
¹⁹ Lokalizasyon önerileri için bkz. Postgate 1973, 58, 59; Parker 2001, 43, 93; Radner 2012, 255, 259; Jeffers 2011, 101; Sevin 2015, 16; Kessler 1980, 16.

²⁰ Grayson 1991, 152: A.O.99.2, 91-93, 94-96; 293: A.O.101.30, 102-154.

²¹ Lanfranchi - Parpola 1990, 101: K 17736: 2-4, 111: ABL 490: 1, 3.

faaliyetlerini öğrenmek üzere yapılan ajanlık bilgilerini içeren mektuplar yollamıştır. Mektuplarda, Kumme'nin Urartu ile Assur arasında olduğu²² ve Urartu baskısına maruz kaldığı anlaşılmaktadır²³. Metinlerde adı geçen ve tampon bölgede olması muhtemel bir başka devlet de Ukku'dur. Assur Kralı Senharip, beşinci saltanat yılında Cudi (Nipur) Dağı'na sefer düzenler. Dağın zirvesindeki kentleri ele geçirdikten sonra da daha önce hiçbir Assur kralının sefer yapmadığı dağlık Ukku bölgesine girer. Assur'un ajanlık faaliyetlerini içeren mektuplarda Ukku da sıkça yer almıştır. Ukku'nun doğrudan Urartu sınırında olduğu Assur başkentine gönderilen bu mektuplardan anlaşılır²⁴. II. Sargon döneminde tam olarak Assur'a bağlı olmasa da büyük ölçüde kontrol altında görünen Ukku politikası, Senharip döneminde değişir. Kral, Ukku kralı Mania'nın kraliçesini ve krala bağlı 33 kenti yok ettiğini yazar²⁵. Senharip'in Ukku seferi, Ninive Güneybatı Sarayı kabartmalarında da yer alır²⁶. Sahnede, merkezde kral Mania'nın sarayı ve onu kuşatan kule biçimli yapılar vardır (Fig. 13)²⁷. Betimlenen kuleler ile dirheler birbirine büyük oranda benzer, bu kabartma tampon dağlık alanda bu biçimde yapıların varlığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Dağlık Şırnak'ın doğusunda yer alan Uludere ve Beytüşşebap'ta yüksek dağ kuşakları birbirinden bağımsız küçük coğrafi istasyonlar oluşturur. Sınırlı alana sahip bu yaşamsal nişler yakınında ve yol ağları boyunca bulunan dirheler, Urartu ve yeni Assur devletleri arasındaki tampon bölgede yaşayan topluluklara dair şimdilik elimizdeki tek arkeolojik kanıtlardır.

Fig. 13: Senharip'in Ukku seferi (Barnett ve diğ. 1998, vol. II, Pl. 31).

²² Urartu kralının bölgede yaptığı seferde Kumme'li Arişa ve Ariye'nin yıkıma karşı koyduğu anlatılır. Lanfranchi – Parpola 1990, 89: ABL 1196: 11.

²³ Lanfranchi – Parpola 1990, 95: CT 53 172+: 3,6.

²⁴ Lanfranchi – Parpola 1990, 71: ABL 444: 4-5; 201: CT 53 257: 2-5.

²⁵ Luckenbill 1927, 244, 245, 316, 317, 328, 329, 348.

²⁶ Barnett ve diğ. 1998, Pl. 31; Jeffers 2011, 91.

²⁷ Sevin 2015, 15-17.

EXTENDED ABSTRACT

Between 2017 and 2022, the regional surveys were carried out in the Mountainous Şırnak Region. The Mountainous Şırnak region begins in the west with Gabar Mountain, whose western slopes are bordered by the Tigris River. Its elevation increases rapidly towards the east and merges with the Hakkari Massif in the east. Cudi, Namaz, Kel Mehmet, Tanintanin, İncebel, and Kato Mountains are the most important elevations of this zone. With the exception of the Neo-Assyrian rock reliefs on the southern skirts of Cudi Mountain, the mountainous northern and eastern parts of Şırnak are devoid of archaeological research. During the Middle Iron Age, the Mountainous Şırnak region was a buffer zone between the Neo-Assyrian Empire and the Urartian Kingdom, which were two major political powers of the Near East. In the western boundary of our study area, some of the river valleys originating from the Gabar Mountain and connecting to the Tigris River in the south have been studied. Many archaeological assets, such as mound-type settlements, have been revealed on the terraces of Tigris, and graves and rock reliefs carved on the main rock have been found inside the valleys. The studies in Uludere and Beytüşşebap in the eastern section of our working area revealed dirhe-type structures that are almost uniform in terms of architecture. Dirhe is the designation given by locals to the tower-shaped structures constructed in the cyclopean style. Dirhes have been documented in surveys conducted in the south of Van Lake basin to discover Urartian mine sources, in studies of the prehistory of the region between Van and Hakkâri, and in surveys conducted in Northwest Iran. Within the scope of the Mountainous Şırnak Regional Survey Project, studies were carried out in Uludere district in 2019. Uludere District, located in the southeast of Şırnak, starts east of the Hezil Stream and forms the Turkey-Northern Iraq border line for approximately 60 km to the east. Kelmehmet and Tanintanin Mountains, which are over 3000 metres high and extend in the east-west direction, are the most important elevations of the district. Mountain passages on the high plateaus of this mountainous region are used, especially in summer. The Mountainous Şırnak region, like the whole of Eastern Anatolia, has strong water reserves. Many streams originating from high altitude areas flow through deep valleys and meet large rivers. These valleys are frequently used as natural roads, especially in the winter months when heavy snowfall is effective due to the high altitude. Hezil, Ortasu (one of the rare east-west flowing rivers in the region) and Lesser Habur are the most important river valleys of Uludere. Within the scope of the Uludere survey, studies were carried out in these river valleys and on high slopes. Nearly forty dirhes and some settlements have been identified in the İşkeft Stream Valley, which is a tributary of the Lesser Habur, in the southern skirts of the Tanintanin Mountain, in the southeast of Kel Mehmet Mountain, in the Ortasu Valley and in the Hezil Valleys. Within the scope of our project, almost only dirhe-type structures were encountered in Uludere and Beytüşşebap from the east of Hezil. The dirhes found at Uludere, like all the others, are not randomly positioned. They were placed in groups on high ridges or on plains in mountainous areas to keep valleys under control. They were also built in a way that allowed them to see each other. Pottery found during surveys from dirhes, fortresses and settlements associated with dirhes indicates that such structures were used from the Early Iron Age onwards. It can be argued that there are close connections between the dirhes and the political organisation of the Early-Middle Iron Age communities, which had a rather isolated appearance due to the rapidly increasing elevation. The architectural and pottery features in the region do not show close similarities with either the Urartian Kingdom in the north or the Neo-Assyrian Empire in the south. Examples such as inscriptions and reliefs showing the royal and cultural representation of both powers have not been found, at least during our studies; this situation emphasises the presence of local elements. In Uludere and Beytüşşebap in the east of Mountainous Şırnak, high mountain zones form small geographical stations independent of each other. The dirhes found near these vital niches with limited space and along the road networks are the only archaeological evidence we have for communities living in the buffer zone between the Urartian Kingdom and Neo-Assyrian Empire.

ÇANAK-ÇÖMLEK KATALOĞU

Figür 10

1. Kiremit (2.5 YR 5/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dışta koyuya doğru renk değişimi var, orta kum-taşçık içerikli, kötü pişirilmiş, el yapımı (N49b3.2).
2. Kiremit (2.5 YR 5/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum-taşçık, az bitki içerikli, orta pişirilmiş, hafif açkılı, çark yapımı (M49c3.1).
3. Açık kahve (5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum-taşçık-bitki içerikli, orta pişirilmiş, çark yapımı (N49a2.6).
4. Q 36 cm, açık kahve (5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dışı siyah görünümlü, orta kum-az bitki içerikli, kötü pişirilmiş, açkılı, çark yapımı (N49a2.2).
5. Kiremit (2.5 YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum-az bitki içerikli, orta pişirilmiş, çark yapımı (N49b2.1).
6. Pembe (2.5 YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dışta koyuya doğru renk değişimi var, ince kum-az bitki içerikli, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı (M49c3.1).
7. Kiremit (2.5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dışta koyuya doğru renk değişimi var, orta kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, el yapımı (N50a1.4).
8. Q 30 cm, kahve (5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyaha doğru renk değişimi, orta kum-az bitki içerikli, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı (N49b2.1).
9. Q 29 cm, pembe (2.5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum-az bitki içerikli, orta pişirilmiş, hafif açkılı, çark yapımı (N50a1.4).

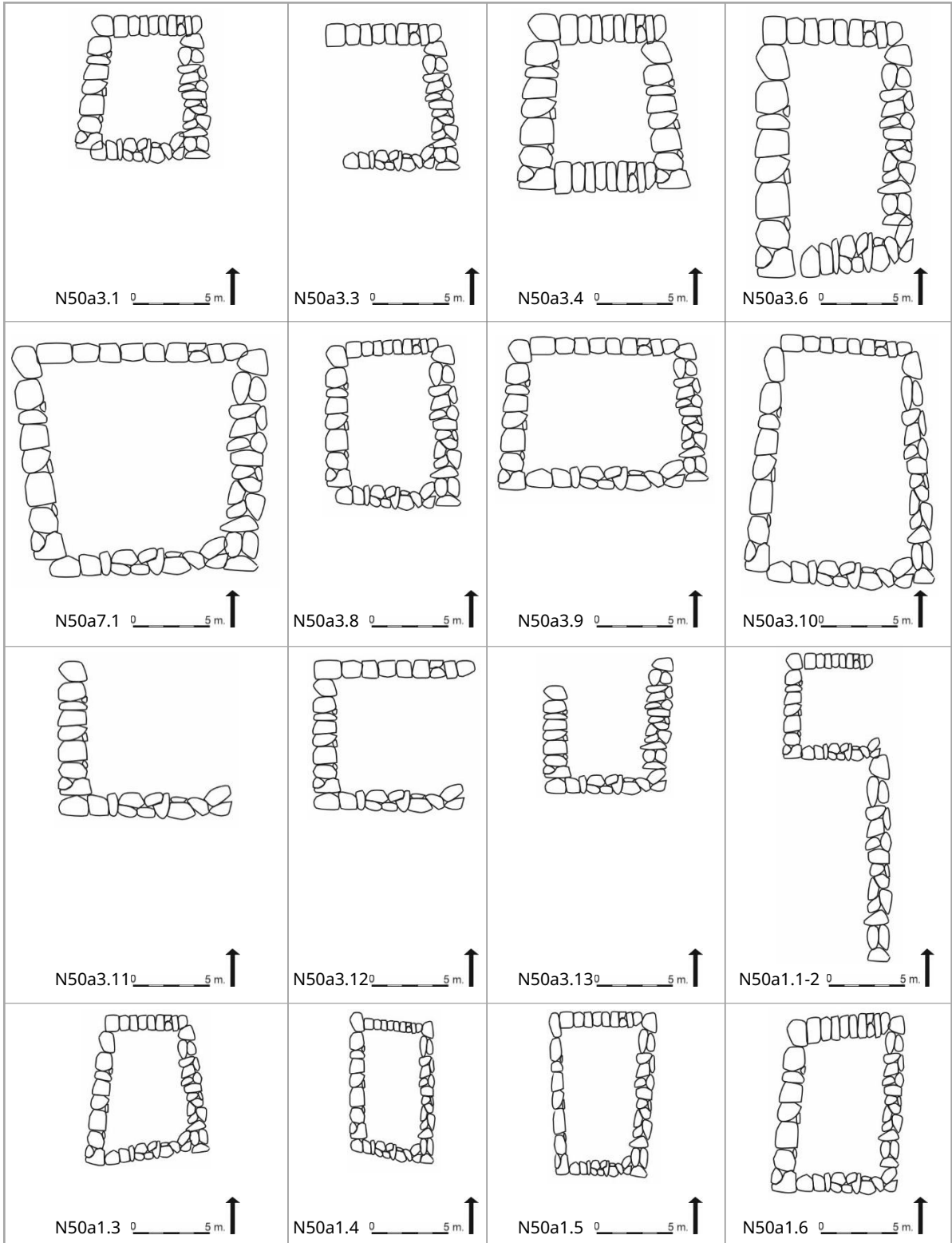
10. Q 32 cm, pembe (2.5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle içi siyah görünümlü, orta kum-az bitki içerikli, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı (N50a1.4).

11. Q 41 cm, kahve (5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, kaba kum içerikli, orta pişirilmiş, çark yapımı (N49b3.2).

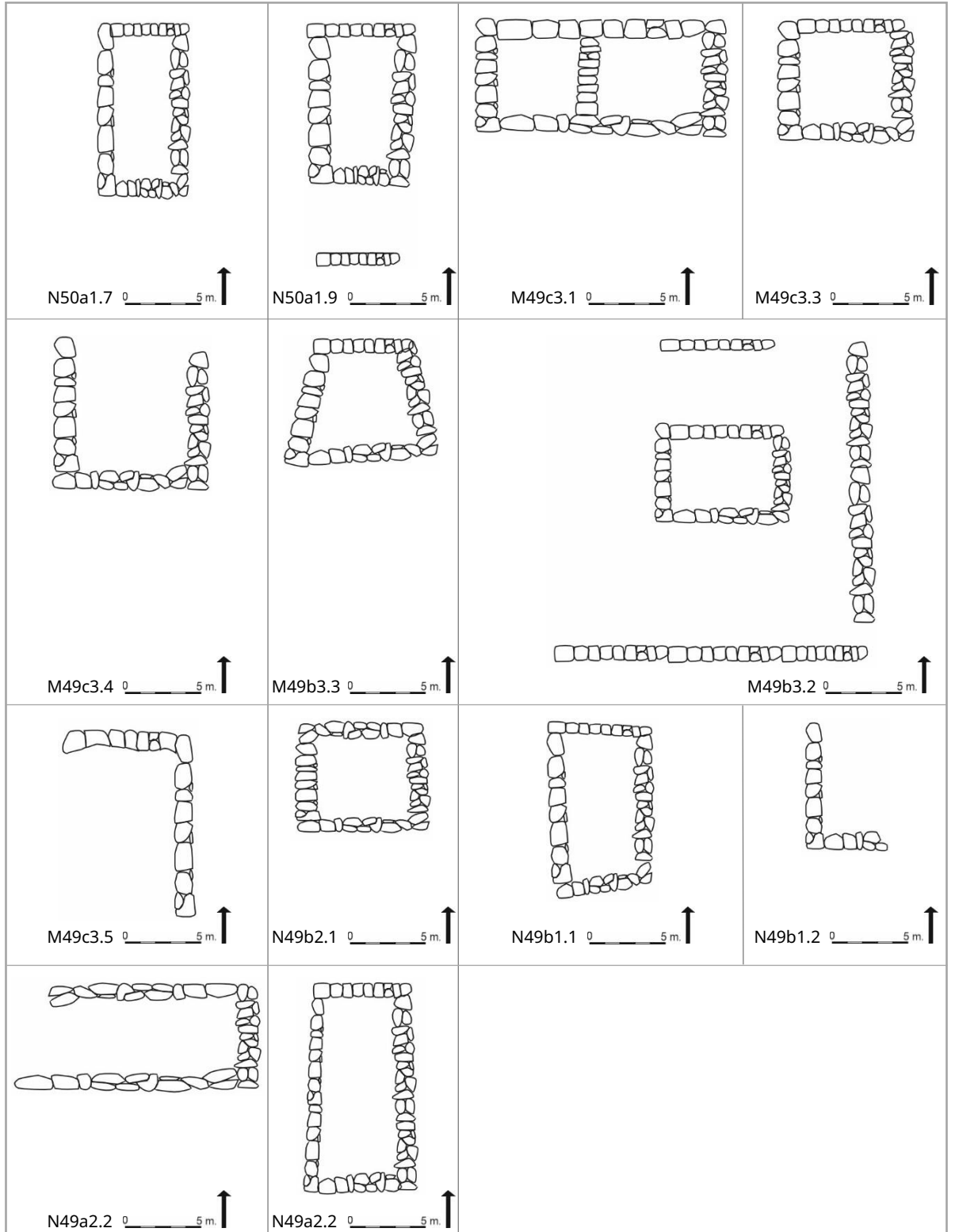
12. Q 46 cm, kiremit (2.5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, kaba kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, çark yapımı (N49b3.2).

Figür 11

1. Kiremit (2.5 YR 5/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, kaba kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, içi açkılı, çark yapımı (N49b2.1).
2. Q 4 cm, kahve (5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, kaba kum-taşçık-az bitki içerikli, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı (N49b2.1).
3. Q 14 cm, açık kahve (7.5 YR 6/3) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle içinde açığa doğru renk değişimi var, kaba kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, dışı hafif açkılı, çark yapımı (N49b2.1).
4. Q 31 cm, pembe (2.5 YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle açkılı koyulu renk değişimi var, kaba kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, çark yapımı (N49b3.2).
5. Kiremit (2.5 YR 5/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, kaba kum-taşçık içerikli, orta pişirilmiş, içi açkılı, çark yapımı (N49b2.4)

Tab. 1: Uludere Dirhe Planları (N. Coşkun).

Tab. 1: Uludere Dirhe Planları (devam).

KAYNAKÇA

Ayaz, G. – İ. Ayman – R. Kuvanç – N. Coşkun – E. Ödek. 2023. "Van İli, Gevaş, Bahçesaray, Çatak İlçeleri Yüzey Araştırması: 2021 Yılı Çatak ilçesi Çalışmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 38(2):73-95.

Barnett, R. D. – E. Bleibtreu – G. Turner 1998. *Sculptures from the Southwest of Palace of Sennacherib at Niniveh*. London: British Museum Press.

Belli, O. 1984. "Nairi-Hubuşkia Ülkesi Araştırmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* I:31-41.

Belli, O. 2000. "Van Gölü'nün Güneyinde "Dev Evleri"nin Araştırılması." O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 379-386.

Belli, O. 2012. "Untersuchungen zur Eisenmetallurgie in Hubuskia." *Anadolu Araştırmaları* 10:271-306.

Coşkun, N. 2018. "Gabar Dağı Dirheleri." *Arkeoloji ve Sanat* 159:31-43.

Coşkun, N. 2020. "Dirhelerin Kronoloji Sorunsalı Kapsamında Önemli Bir Veri: Pinişa (Şırnak-Uludere)." *Anadolu Anatolia* 46:167-186. DOI: 10.36891/anatolia.702850

Coşkun, N. – İ. Ayman – Ş. Yumruk – İ. T. Aşkar 2019. "2017 Yılı Şırnak İli, Merkez, Güçlükönak, Uludere ve Beytüşşebap İlçeleri Yüzey Araştırması." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 36 (3):175-195.

Coşkun, N. – R. Kuvanç – G. Ayaz – İ. Ayman 2020. "The Mountainous Şırnak Region (Southeastern Anatolia) Survey 2017-2018 Seasons First Observations on Dirhes (Tower-Shaped Buildings)." *Anatolica* XLVI:29-66. DOI: 10.2143/ANA.46.0.3288919

Coşkun, N. – G. Ayaz – M. Şimşek – İ. Ayman – R. Kuvanç 2022. "2019 Yılı Uludere ve 2020 Yılı Beytüşşebap (Şırnak) Yüzey Araştırması." *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları* 2:465-496.

Grayson, A. K. 1991. *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Vol. 2, Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, Part 1. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press.

Jeffers, J. 2011. "Fifth-campaign Reliefs in Sennacherib's "Palace Without Rival" at Nineveh." *Iraq* LXXIII:87-116. DOI: 10.1017/S0021088900000097

Kessler, K. 1980. *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausends v. Chr.* Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.

Khanmohammadi, B. – R. Dan – K. H. Mohammadi 2019. "Recently Discovered Archaeological Sites in Dostan Area, Salmas Region, Iran." *Aras* 1:83-94.

Kleiss, W. – S. Kroll 1978. "Urartäische Plätze und Anlagen des 2.-1. Jahrtausends v. Chr. In Iran." *AMIran* 11: 27-71.

Lanfranchi, G. B. – S. Parpola 1990. *The Correspondence of Sargon II, Part II. Letters from the Northern and Northeastern Provinces*. Helsinki: Helsinki University Press.

Luckenbill, D. D. 1927. *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol II. Historical Records of Assyria from Sargon to the End*. New York. Chicago: The University of Chicago Press.

Özdoğan, M. 2000. "Van-Hakkâri Bölgesi Yüzey Araştırması." O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 298-299.

Özdoğan, M. 2009. "Van-Hakkari Çevresinde Yapılan Bir Alan Çalışmasının Günümüz Verileri İle Değerlendirilmesi." H. Sağlamtimur – E. Abay – Z. Derin – A. Erdem – A. Batmaz – F. Dedeoğlu – M. Erdalkıran – M. B. Baştürk – E. Konakçı (ed.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 427-433.

Parker, B. J. 2001. *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.

Postgate, J. N. 1973. "The Inscription of Tiglath-Pileser III at Mila Merge." *Sumer* XXIX:47-58.

Radner, K. 2012. "Between a rock and a hard place: Muşaşır, Kumme, Ukku and Šubria – the buffer states between Assyria and Urartu." S. Kroll – C. Gruber – U. Hellwag – M. Roaf – P. Zimansky (ed.), *Bianili-Urartu. The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007*. *Acta Iranica* 51. Leuven: Peeters, 243-264.

Saraçoğlu, H. 1956. *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdlr. Doğu Anadolu Cilt: 1*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Sevin, V. 2015. *Hakkari Taşları II. Gizemin Peşinde*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 79-104
DOI: 10.36891/anatolia.1550529

Araştırma Makalesi
Research Article

SEYİTÖMER HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI III DÖNEMİ BEY (?) YAPISINDAN ELE GEÇEN METAL EŞYALAR VE BÖLGELERARASI İLİŞKİLER

Rana **BAŞKURT USTA**¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Rana Başkurt Usta (Dr.),
Akkent Mah. Süleyman Efendi Cad.
Bahçekonak Sitesi, B blok, Kat:4 Daire:12.
43100 Kütahya / TÜRKİYE

E-Posta: rana_bskurt@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4862-1880

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

15.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

24.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Başkurt Usta, R. 2024.
"Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III
Dönemi Bey (?) Yapısından Ele Geçen
Metal Eşyalar ve Bölgelerarası İlişkiler"
Anadolu Anatolia 50: 79-104
DOI: 10.36891/anatolia.1550529

Anahtar Kelimeler: Seyitömer Höyük, Erken Tunç Çağı, Metal, Silah, Süs Eşyası

Öz: Bu çalışma İç Batı Anadolu'da yer alan Seyitömer Höyük'te Erken Tunç Çağı III Dönemini temsil eden V. tabakanın B evresine ait Bey (?) yapısından ele geçen metal eşyaları tipolojik sınıflandırması ve benzerleri çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Höyüğün Erken Tunç Çağı III yerleşimi, çevre/savunma duvarı ile çevrelenmiş aşağı ve yukarı yerleşimler, dini ve idari kamusal nitelikli kompleks yapılar, uzmanlaşma, statü/prestij nesnelere, merkezi depolama sistemleri, üretim ve ticaret ile karakterize olmaktadır. Bu yerleşimin yöneticisine ait ayrıcalıklı bir konuma ve inşaya sahip yapıda bulunan silahlar, aletler ve süs eşyaları sayısal ve çeşitlilik olarak V. tabakanın metal eşyalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Büyük bir kısmı bölgede ilk kez temsil edilen örneklerden oluşan söz konusu eşyalar ile yerleşimin, doğusu ve batısında öne çıkan siyasi otoriteler ve Akkad Devleti hâkimiyetindeki Kuzey Suriye/Mezopotamya ile ticari ve/veya kültürel ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır.

SEYİTÖMER MOUND METAL ARTIFACTS FOUND IN AN EARLY BRONZE AGE III RULER (?) STRUCTURE AND INTERREGIONAL RELATIONSHIPS

Keywords: *Seyitömer Mound, Early Bronze Age, Metal, Weapon, Ornament*

Abstract: This study aims to evaluate the metal artifacts found in the Ruler (?) structure belonging to Phase B of Layer V representing the Early Bronze Age III Period at Seyitömer Mound in Inner Western Anatolia within the framework of their typological classifications and other similar examples. The Early Bronze Age III settlement of the mound is characterized by the upper and lower settlements surrounded by outer/fortification walls, complex structures with religious or administrative qualities, specialization, objects of status/prestige, centralized storage systems, production, and trade. The weapons, tools, and ornaments found in the structure, which had a distinguished location and build, belonging to the ruler of this settlement, offer an important contribution to the metal objects of layer V in terms of quantity and variety. Based on these artifacts, most of which represent the first emergence of their examples in this region, it can be said that the settlement had trade and/or cultural relationships with the prominent political authorities to its east and its west, and the Northern Syria/Mesopotamia under the rule of the Akkadian Empire.

GİRİŞ

Seyitömer Höyük, Kütahya il merkezinin 25 km kuzeybatısında, eski Seyitömer kasabası sınırları içinde, Seyitömer kömür havzasında bulunmaktadır (Fig. 1-2). Seyitömer Höyük'ün içinde yer aldığı Kütahya ili, Ege ile İç Anadolu arasında kalan İç Batı Anadolu bölgesinde konumlanmaktadır. Maden yatakları açısından zengin olan bölgede Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilen bakır, kurşun, çinko, gümüş gibi yatakların yanı sıra tarihöncesi dönemlerde kullanıldığı düşünülen maden galerileri de bulunmaktadır¹. Höyüğün altında bulunduğu belirtilen kömür rezervinin kullanılması için 1989 yılında başlatılan kurtarma kazıları aralıklarla, halen sürdürülmektedir. 2006-2014 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Prof. Dr. A. Nejat Bilgen başkanlığında gerçekleştirilen uzun süreli ve sistemli kazılarda yerleşimin stratigrafisi kesin olarak saptanmıştır. Erken Tunç Çağı², Orta Tunç Çağı, Akhaemenid Dönem, Hellenistik³ ve Roma Dönemi olmak üzere beş kültür katı tespit edilmiş ve bu katların kendi içinde farklı mimari evrelere sahip olduğu belirlenmiştir⁴. Bu çalışmanın konusunu oluşturan metal eşyalar Erken Tunç Çağı III Dönemine tarihli V. katın B evresine ait Bey (?) evi olarak tanımlanan yapıdan ele geçmiştir. Silahlar, aletler ve süs eşyalarından oluşan eser grubu tipolojik sınıflandırması ve benzerleri çerçevesinde değerlendirilerek yerleşimin yakın ve uzak bölgelerarası kültürel ve ticari ilişkileri anlaşılmasına çalışılmıştır⁵.

¹ MTA 2010; Kaptan 1982.

² Prof. Dr. A. Nejat Bilgen tarafından oluşturulan stratigrafide Erken Tunç Çağı V. tabaka ile temsil edilmektedir. 2019-2021 yılları arasında Kütahya Müzesi tarafından gerçekleştirilen kazılarda ise Erken Tunç Çağı II Dönemi ayrı olarak VI. tabaka şeklinde değerlendirilmiştir.

³ Usta 2019; Usta 2021.

⁴ Bilgen 2015, iv.

⁵ Bu çalışma, yazarın hazırladığı "MÖ 3. ve 2. Binyıl'da Seyitömer Höyük Madenciligi" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümüne dayanmaktadır. Kazı arşivini açarak, Seyitömer Höyük orijinal malzemesi üzerine çalışmaya izin veren hocam sayın Prof. Dr. A. Nejat Bilgen'e ve tezin danışmanlığını üstlenen hocam sayın Prof. Dr. Tayfun Yıldırım'a teşekkürü borç bilirim.

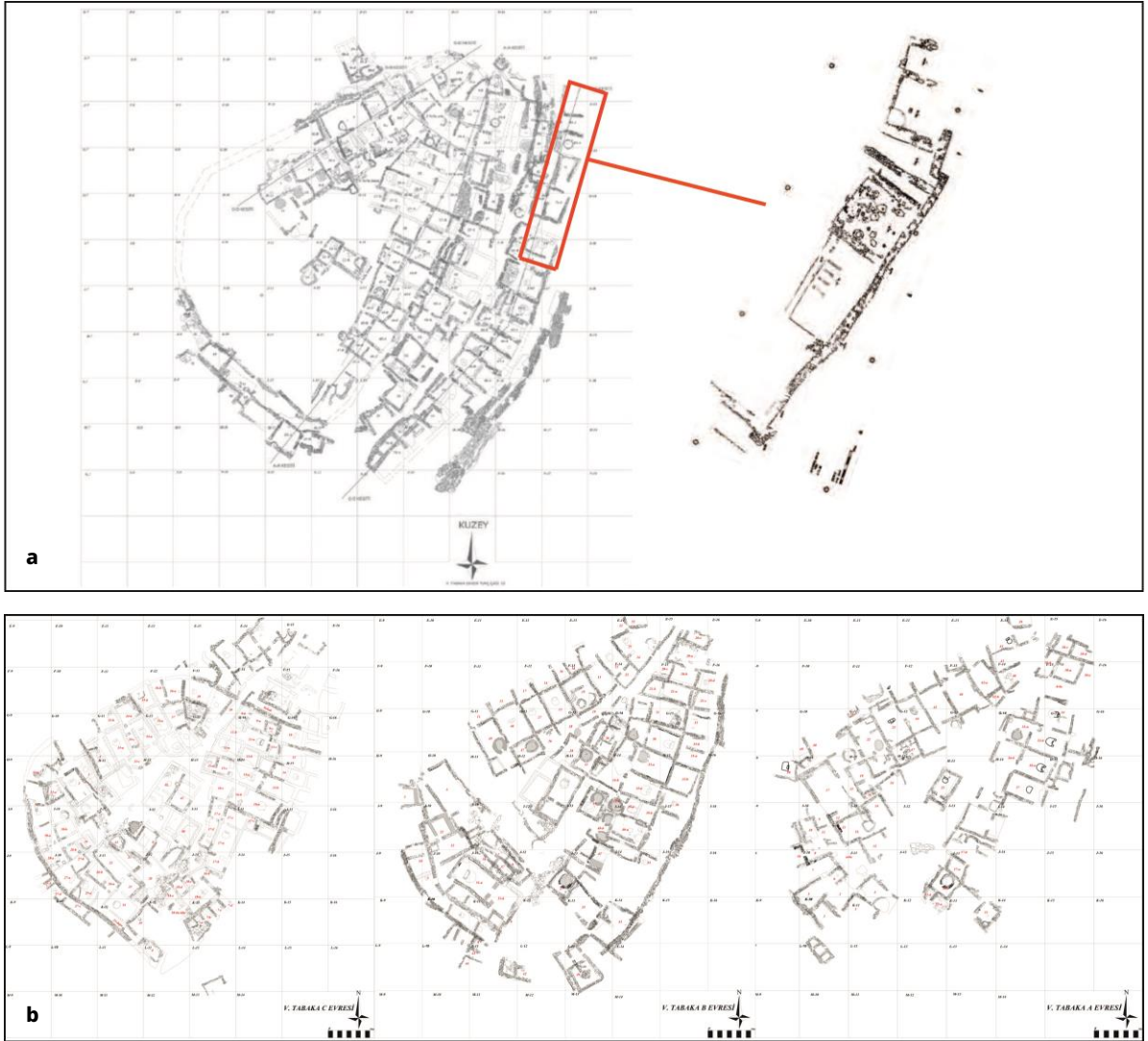
Fig. 1: Seyitömer Höyük ve Metinde Adı Geçen Bazı Merkezler (Harita: Çağrı Sarıkaya).

Fig. 2: Seyitömer Höyük'ün 2014 Yılı Kazı Sezonu Güneydoğudan Genel Görünümü (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

SEYİTÖMER HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI III DÖNEMİ V. TABAKA VE BEY (?) YAPISI

Seyitömer Höyük'te Erken Tunç Çağı III Dönemi erkenden geçe doğru D (MÖ 2469-2297)⁶, C (MÖ 2350-2250), B (MÖ 2250-2150) ve A (MÖ 2150-2000) olmak üzere dört evreye sahip V. tabaka ile temsil edilmektedir⁷. Yerleşim dört evrede de ortak mimari özelliklere sahiptir (Fig. 3a-b). Sokaklara açılan dikdörtgen planlı iki ya da üç odalı yan yana sıralanan, ortak duvarlı yapılar arka veya yan kısımlarından, yerleşimi çevreleyen çevre/savunma duvarına bitişik olarak inşa

Fig. 3a: Seyitömer Höyük V. Tabaka D Evresi Planı ve Aşağı Yerleşmeye Ait Savunma Sistemi (Ünan – Ünan 2022, Plan 4; İlaslı 2020, Çiz. 5) **b:** Seyitömer Höyük V. Tabaka C, B ve A Evreleri Planları (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

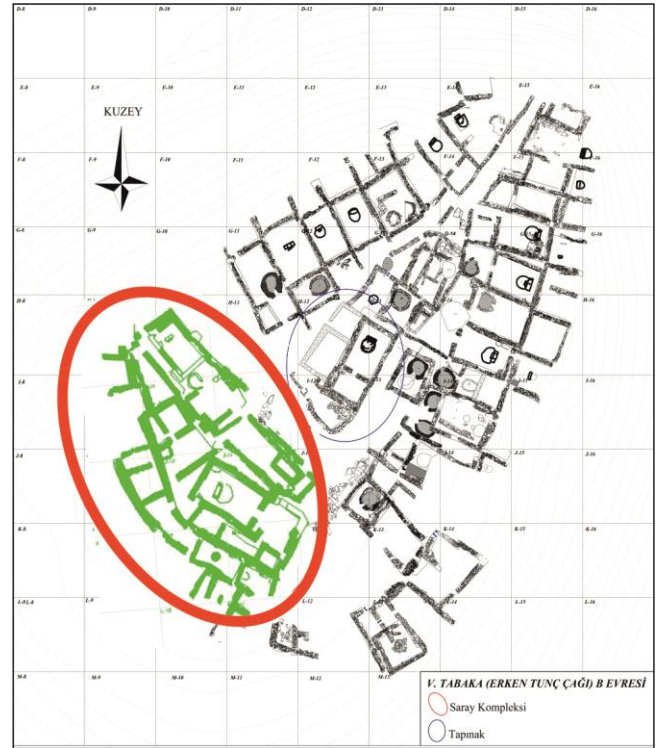
⁶ Ünan – Ünan 2022, 58.

⁷ Bilgen 2011; Bilgen 2013; Bilgen 2015.

edilmiştir. Erken evrelerde yerleşimin -kuzey ve doğu kesimlerinde- çevre duvarı dışında kalan, aşağı yerleşimin varlığını gösteren yapılar açığa çıkarılmıştır⁸. Yerleşimin kuzey kesiminde, yukarı yerleşimin çevre/savunma duvarının dışına, aşağı yerleşime doğru uzanan koridor şeklinde bir giriş yer almaktadır. Ayrıca aşağı yerleşmeyi çevreleyen testere dişi (?) şeklinde çıkıntılara sahip bir savunma sisteminin var olduğu da ifade edilmektedir⁹. Bu çevre duvarı üzerinde, kule şeklinde çıkıntılı, özenle inşa edildiği belirtilen bir kapı açığa çıkarılmıştır¹⁰.

Yerleşimde açığa çıkarılan yapıların önemli bir kısmında odaların biri ve/veya birkaçının -yapı iç unsurları ve buluntularından hareketle- atölye olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu atölyelerde kalıp ile çanak çömlek üretimi, dokumacılık, madencilik¹¹ ve taş işçiliği gibi farklı alanlarda üretimlerin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir¹². Atölyelerin aynı zamanda birer yaşam alanı olarak kullanıldığı düşünülmekle birlikte yer yer 2,5 metreye değin korunmuş duvarlar ve enkaz bulguları üst katların varlığını da akla getirmektedir. Arka odaların ise genellikle depolamaya ayrıldığı görülmektedir. Elde edilen veriler sosyo-ekonomik anlamda uzmanlaşmış bu üretim alanlarının, siyasi (?) bir yapılanmanın kontrolü altında olduğunu göstermektedir. C ve B evrelerinde, höyüğün güney kesiminde diğer yapılara göre daha büyük ve özenli inşa edilmiş kompleks yapılar yer almaktadır. Bu yapıların hem anıtsal mimarileri hem de ayırt edici buluntuları ile kamusal bir karaktere sahip olduklarına şüphe duyulmamaktadır¹³.

Çalışma kapsamında değerlendirilen buluntuların ele geçtiği, V-B evresine ait Bey (?) yapısı bir ön odaya sahip dikdörtgen planlı bir ana oda ve bu oda çevresinde yer alan ortak duvarlı depo ve yaşam alanlarından oluşmaktadır (Fig. 4). Yapının inşa edildiği alan diğer yapılardan yüksekte ve tüm yerleşime hâkim olacak şekilde doldurularak, yükseltilmiştir. Hemen karşısında, höyüğün tam merkezinde yer alan *megaron* planlı dini nitelikli yapının/tapınağın (?) yüzü de bu yapıya dönüktür. Ön odaya 9 basamaklı anıtsal bir merdivenle ulaşılmaktadır.

Fig. 4: Seyitömer Höyük V. Tabaka B Evresi ve Bey (?) Yapısı Planı (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

⁸ Bilgen 2015, 334, Plan 1; Ünan – Ünan 2022, Plan 4.

⁹ Çakalgöz 2000, 10-16. Ayrıca 2019-2021 yılları kazılarında yine aşağı yerleşmeye ait olduğu belirtilen bir duvar açığa çıkarılmıştır. Ünan – Ünan 2022, 55-56, Plan 4.

¹⁰ Çakalgöz 2000, 10-16; İlaslı 2020, 68 vd., dn.13.

¹¹ Başkurt-Usta 2023.

¹² Bilgen 2011.

¹³ D evresinde ise benzer karaktere sahip yine kompleks bir yapının yerleşimin kuzey kesiminde açığa çıkarıldığı belirtilmektedir. Bkz. Ünan – Ünan 2022.

Fig. 5: Bey (?) Yapısı Ana Odası ve Çanağa İstiflenmiş Toplu Buluntular (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

Ana oda içerisinde -diğer yapılardaki örneklere oranla oldukça büyük- boynuz şeklinde çıkıntılara sahip bir ocak yer almaktadır. Bu oda içerisinde, hazine buluntusu niteliğinde, bir çanağa istiflenmiş Kuzey Suriye-Mezopotamya'dan ithal Akkad tipi silindir mühürler¹⁴, farklı tiplerde fayans-firit(?)-karneol boncuklar ve altın, gümüş, bronz çeşitli eşyalar ele geçmiştir (Fig. 5-6). Ana odanın arka kısmında köşede yer alan geçiş ile depo odalarına ulaşılmaktadır. Depo odalarında çok sayıda çanak çömleğin (günlük kullanım-pişirme ve servis kapları ile *depas*-tankard gibi özel içki kapları) yanı sıra, içleri yanmış tahıl dolu büyük küpler bulunmuştur. C evresine ait kamusal nitelikte yapı ile benzer şekilde bu yapının bazı odalarının da tahıl depolama alanı/ambar olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tarımsal artı ürünün yönetici denetiminde depolanması ve yeniden dağıtımı sınıflı toplumların ekonomik yapısının bir gereği olarak görülmektedir¹⁵. Bu bağlamda söz konusu depolama şekli, Seyitömer toplumunun karmaşık sosyal örgütlenmesinin doğal bir yansıması olmalıdır. Yerleşimin farklı zanaat alanlarında uzmanlaşması düşünüldüğünde olasılıkla yakın çevre yerleşimlerle hazır ürünün ve tahılın değiş-tokuşuna ve/veya ticaretine dayanan bir sistemin varlığından söz edilebilir¹⁶.

¹⁴ Bilgen ve diğ. 2021.

¹⁵ Ünar 2020.

¹⁶ Ünar 2022, 23.

Fig. 6: Toplu Buluntulardan Örnekler (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

V. tabakaya ait mimari ile birlikte ele geçen buluntulardan Seyitömer sakinlerinin madencilik, dokumacılık, çömlekçilik gibi çeşitli üretim alanlarında uzmanlaştığı ve ticaret ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. Çanak çömlek repertuarına genel olarak bakıldığında Seyitömer Höyük için karakteristik kabul edilen kalıp yapımı tekniği ile üretilmiş -çoğunlukla kırmızı astarlı- çanaklar, çömler, testiler, birleşik kaplar, libasyon kapları ile küpler, tabaklar, *askos*'lar ve kapaklar görülmektedir¹⁷. Ayrıca bölgelerarası ilişkilere ışık tutan *depas*'lar, tankardlar¹⁸, halka kaideli kadehler/bardaklar, sepet kulplu çaydanlıklar, yonca ağızlı testi ve şişe¹⁹ gibi formlar da dikkate değer sayıdadır²⁰. Küçük buluntularda ise en yoğun grubu dokumayla ilişkili olarak ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları oluşturur. Bunların dışında ele geçen tek ve çift parçalı kalıplar, üfleçler, potalar, cürufklar ve atölyelerin varlığı yerleşimde madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Metal eşyalar ise silahlar, aletler, süs eşyaları ve halkalar²¹ olarak ayrılmaktadır. Bu grubun önemli bir kısmını V-B evresi Bey (?) yapısından ele geçen eserler oluşturmaktadır.

¹⁷ Bilgen – Kapuci 2019.

¹⁸ Seyitömer Höyük'te ele geçen *depas* ve tankard türü kapların ithal ya da ithal taklidi olarak üretilmiş olabilecekları önerilir. Bkz. Bilgen – Kapuci 2019, 198.

¹⁹ Alabastron formu şişe yerel taklittir.

²⁰ Bilgen 2015, 340.

²¹ Erken Tunç Çağı itibarıyla pek çok yerleşimde yaygın olarak bulunan halkaların genellikle süs eşyası (küpe, bilezik, saç süsü vb.) olarak kullanıldığı kabul edilmekle birlikte ihtiyaç dahilinde para olarak kullanılmış olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Öztan 1997, 243-244. Buna göre halkalar, Seyitömer Höyük metal eşyalarının tasnifinde ayrı bir grup olarak ele alınmıştır. Bkz. Başkurt-Usta 2023.

BEY (?) YAPISINDAN ELE GEÇEN METAL EŞYALAR

Silahlar

Haçerler

Tip 1²² (Fig. 7, Kat. No. 1): Dar-uzun saplı, tek perçin delikli, köşeli omuzlu haçerdir. Oldukça korozyonlu olan haçerin uç kısmı kırık ve eksiktir.

Omuz şekillerinde farklılıklar olmakla birlikte tek perçinli, uzun saplı haçerlere İzmir-Karaburun²³, Ovabayındır²⁴, Demircihöyük-Sarıket²⁵, Beycesultan²⁶, Bademağacı²⁷, Karataş-Semayük²⁸, Orta Anadolu'da ise Ahlatlıbel²⁹, Alaca Höyük³⁰, Resuloğlu³¹, Yeni Hayat³², Kayapınar³³, Horoztepe³⁴ ve İkiztepe'de³⁵ rastlanmıştır. Ayrıca Sinop³⁶, Amasya³⁷, Çorum³⁸, Eskişehir³⁹, Kütahya⁴⁰, Afyon⁴¹, Isparta⁴², Sadberk Hanım⁴³ Müzelerinde benzer haçerler korunmaktadır. MÖ 3. binyıl sonuna tarihli, bu tipte haçerler güneyde Soli'den⁴⁴ bilinmektedir. Bu haçer formu, aynı zamanda Anadolu'da bilinen en erken kılıç tiplerinden birini oluşturmaktadır⁴⁵. Seyitömer Höyük haçeri köşeli omuzları ve genel görünümü itibarıyla Karataş-Semayük, Bademağacı ve Soli'den ele geçen örnekler ile benzerdir.

Anadolu'da MÖ 3. binyıl başlarından itibaren⁴⁶ bilinen bu tip haçerlerde, gövdenin ortasında yer alan geniş zıhlı örneklerin ise MÖ 3. binyılın ikinci yarısına tarihli olarak, daha gelişmiş bir tipi temsil ettiği ifade edilmektedir⁴⁷. Seyitömer Höyük örneği, aşırı korozyonlu olduğu için gövde kesiti bilinmemektedir. Ancak özellikle yakın benzerleri⁴⁸ dikkate alındığında Seyitömer haçerinin gövdesinin de geniş zıhlı olduğu düşünülmektedir.

²² Maxwell-Hyslop 1946, 15, Tip 12; Stronach 1957, 92-96, Tip 2; Gernez 2007, 455-456, Tip P 2B.

²³ Ünlüsoy 2018, 226, Fig. 8-9.

²⁴ Stronach 1957, Fig. 1. 3, 5.

²⁵ Seeher 2000, 164, Abb 48. G. 485b.

²⁶ Stronach 1962, 285, Fig. 9. 3-4.

²⁷ Duru - Umurtak 2011, 37, Res. 21.

²⁸ Mellink 1969, 322, Pl. 74, Fig. 22; Şahoğlu ve Sotirakopoulou 2011, No. 345.

²⁹ Koşay 1934, 75-76, 92-93, A.B.545, 585. Ayrıca perçinsiz, uzun sap ve köşeli omuz ile paralel bir örnek için bkz. A. B. 363.

³⁰ Koşay 1951, 67, Lev. CXLIX. Al. D9.

³¹ Yıldırım 2006, 8, 10, Fig. 15. b-c.

³² Müller-Karpe 1994, Taf. 92. 6.

³³ Temizer 1954, 327, Res. 17.

³⁴ Özgüç - Akok 1958, 58, Lev. XVIII. 16; Muscarella 1988, 407-408, No. 542.

³⁵ Bilgi 1984, 44, 90, Fig. 13. 50-51.

³⁶ Bilgi 2001, 26, Tablo 13.106, Res. 61.

³⁷ Bilgi 2001, 26, Tablo 13. 105.

³⁸ Müller-Karpe 1994, Taf. 90. B. 2.

³⁹ Bilgen 1992, 358-360, Lev. II. 1.

⁴⁰ Müller-Karpe 1994, Taf. 95. 4.

⁴¹ Fidan ve diğ. 2017, 60, Fig. 2. 9, 12.

⁴² Çetin 2015, 125-125, Fig. 7.

⁴³ Anlağan - Bilgi 1989, 27, Res. 8-11.

⁴⁴ Bittel 1940, Taf. II. S. 3424, 3426, 3420, 3419.

⁴⁵ Alaca Höyük A mezarı için bkz. 82.4 cm Koşay 1938, 115, Lev. LXXXI. 26; Antalya-Kılıçını Mağarası için bkz. Keskin 2019.

⁴⁶ Stronach 1962, 285.

⁴⁷ Stronach 1957, 94.

⁴⁸ Karataş-Semayük, Bademağacı ve Soli.

Bu hançerlerin erken örneklerinin Batı ve Orta Anadolu'da bulunması ve özellikle MÖ 3. binyıl ikinci yarısı itibariyle yoğun bir şekilde dağılıma sahip olması göz önünde bulundurularak bu form, Anadolu'ya özgü olarak değerlendirilmiştir⁴⁹. Anadolu dışında benzer hançerler Kıbrıs'ta bulunmuştur⁵⁰.

Tip 2⁵¹ (Fig. 7, Kat. No. 2): Üç perçin delikli hançer parçasıdır. Silindirik metal kabzası ile birlikte bulunmuştur. Kabza olarak adlandırılan bu parça esasen hançer gövdesi ile kabzanın birleştiği, *balçak-siperlik-koruma* adları da verilen kısımdır. Olasılıkla ahşap bir sapın yerleştirileceği, kabzanın üst kısmı yuvarlak kesitlidir ve sapı sabitlemek için üstte bir perçini bulunmaktadır. Daha iyi kavrama ve koruma sağlamak için iki yana doğru çıkıntılı şekilde olan kabza, üç perçinle hançere birleştirilmiştir. Birleşim noktasından kırılan hançer gövdesinin üst kısmı görülebilmektedir.

Seyitömer Höyük'te bulunmuş kabzanın üç perçin ile hançerle birleştiği metal koruma kısmına Batı Anadolu'da ilk kez rastlanmaktadır. Hançerin kabzası, sap yuvalı kabza/koruma kısmı ve kabza içine yerleştirilmiş -olasılıkla- ahşap saptan oluşmaktadır. Bu haliyle üç parçadan oluşan bir hançerden bahsetmek mümkündür. Koruma kısmı çift parçalı döküm yöntemi ile üretilmiştir.

Metal kabzalar, gelişen madencilik faaliyetlerinin bir ürünü olarak Anadolu'da MÖ 3. binyıl ortalarından itibaren bilinmektedir⁵². Seyitömer örneği ile benzer yuvarlak kesitli sap yuvalı/kabzalı hançerler ise Anadolu'da Alaca Höyük'te⁵³ temsil edilmektedir. Bu örneklerin Mezopotamya'da Er Hanedanlar dönemine ait Ur⁵⁴ ve Kish'ten⁵⁵ bilinen hançerlere benzer, yerel olarak üretilmiş örnekler olduğu düşünülmektedir⁵⁶. Ek olarak Ur ve Alaca Höyük hançerlerinde, kabzalarının baş kısımları hilal şeklinde sonlanan örneklerde bulunmaktadır. Alaca Höyüğün C mezarında bulunan altın kabzalı demir hançer⁵⁷ ile Ur mezarlarından ele geçen altın ve gümüş kabzalı bronz bir örnek, perçin sayısı ve genel görünüm itibariyle Seyitömer hançerine yakındır. Alaca Höyük hançeri dışında Seyitömer örneğindeki gibi perçin düzenlemesine sahip⁵⁸ olanlar ise Alişar⁵⁹ ile güneyde Soli'den⁶⁰ ele geçmiştir. Üç perçin sistemine sahip hançerlerin Mezopotamya'da Er Hanedanlar döneminden itibaren bilindiği, Anadolu'ya ise MÖ 3. binyıl sonlarına doğru Kuzey Suriye üzerinden ulaştığı ifade edilmektedir⁶¹.

Bulutnu kontektleri ve üretildikleri malzeme itibari ile bu tip hançerlerin işlevselliğine ek olarak birer statü sembolü/simgesi olduğu açıktır. Seyitömer örneği de höyük içerisinde önemli

⁴⁹ Stronach 1957, 92-96; Gernez 2007, 456.

⁵⁰ Anadolu etkili olarak değerlendirilir. Gernez 2007, 456.

⁵¹ Maxwell-Hyslop 1946, 12-13, Tip 9; Stronach 1957, 102-103, "Western Asiatic Type 9".

⁵² İkiztepe için bkz. Bilgi 2005, Pl. 38. 1.

⁵³ Koşay 1951, 71, Lev. CLXXXII, Res. 4, Al. K.14; Koşay 1938, 124, Lev. CII.

⁵⁴ Woolley 1934, Pl. 152. U.10014, U. 10020; Pl. 157. U. 11512-11513; Müller-Karpe 2004, 60, Taf. 91, 1362, 1371.

⁵⁵ Müller-Karpe 2004, 25, Taf. 33. 512-513.

⁵⁶ Stronach 1957, 102-103.

⁵⁷ Koşay 1938, 124, Lev. CII; Stronach 1957, Fig. 3.5; Yalçın 2011, 60, Res.4.

⁵⁸ Stronach 1957, 100-101, Tip 6; Erkanal 1977, 30, Tip 3; Gernez 2007, 477-479, Tip P 3. E.

⁵⁹ Schmidt 1932, 207-208, Fig. 270. b3.

⁶⁰ Bittel 1940, Taf. II. S. 3437.

⁶¹ Stronach 1957, 99 vd.

1

2

3

4

5

6

Fig. 7: Silahlar ve Aletler (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

bir konuma sahip ve Kuzey Suriye-Mezopotamya kökenli eşyalar içeren, zengin bir buluntu envanteri sunan Bey (?) yapısından ele geçmiştir. Bu doğrultuda, MÖ 3. binyıl ikinci yarısında Anadolu'da az sayıda temsil edilen ve sembolik değeri de bulunan bu tip bir silahın Seyitömer Höyük'e ithal olarak gelmiş olduğu düşünülmektedir.

Baltalar

Tip 1 (Fig. 7, Kat. No. 3-4): Dikdörtgen kesitli, dar-uzun gövdeli, üst kısmı yuvarlatılmış baltalardır. Ağız kısımları ise hafif dışbükey şekildedir. V. tabakaya ait dar-uzun gövdeli masif söz konusu iki balta, Bey yapısının depo odalarında ele geçmiştir. Tek parçalı kalıpta döküm tekniği ile üretilen bu tipte baltaların üretiminin Seyitömer Höyük'te de yapıldığı bilinmektedir. Yerleşimde bu baltaların üretimi ve kullanımı Orta Tunç Çağı'na ait IV. tabakada da devam etmiştir⁶².

Batı Anadolu'dan Seyitömer Höyük yassı baltaları ile benzer örnekler Troya'dan⁶³ ele geçmiştir. Orta Anadolu'da ise paralellik kurulabilecek dar-uzun gövdeli yassı baltalara İkiztepe⁶⁴ ve Dündartepe'de⁶⁵ rastlanılmaktadır. Ayrıca Sinop⁶⁶, Samsun⁶⁷, Haluk Perk⁶⁸ ve Sadberk Hanım⁶⁹ Müzelerinde benzer özellikte baltalar korunmaktadır.

Aletler

Bıçaklar

Tip 1 (Fig. 7, Kat. No. 5-6): Sapa geçen kısmı ortasında içbükey şekildedir ve bu kısmın altında tek perçin deliği yer alır. Seyitömer Höyük'te bu tipteki bıçakların kullanımı V-C evresinde başlamaktadır ve Orta Tunç Çağı'na ait IV. tabakaya dek sürmüştür. Tam benzerine rastlanılmayan bu örneklerin yerleşime/bölgeye özgü yerel bir tipi oluşturduğu düşünülmektedir. Anadolu'da içbükey (kalp şeklinde) sap kısmına sahip hançerler Hitit Döneminden⁷⁰ bilinmektedir. Buna göre Seyitömer bıçakları bu sap tipinin görüldüğü en erken örneklerden olmalıdır.

Süs Eşyaları

İğneler

Tip 1 (Fig. 8, Kat. No. 7-13): Gövdesi düz/deliksiz iğnelerdir. Bu iğneler baş şekillerine göre küre, koni, piramit ve çift spiral başlı olmak üzere kendi içerisinde alt tiplere ayrılmaktadır.

Tip 1a (Kat. No. 7): Küre başlı iğnedir. Altın iğnenin başı dikey beş yivle dilimlere ayrılmış, baştan gövdeye geçişte ise üç sıra yatay halka yivlerle süslenmiştir.

⁶² Başkurt-Usta 2023.

⁶³ Schliemann 1881, 531, No. 806-809; Schmidt 1902, 227, No. 5832, 5835; Sazcı 2007, 382, 414.

⁶⁴ Bilgi 1984, 47, 91, No. 66-68.

⁶⁵ Kökten ve diğ. 1945, 373, Lev. LXVI, VI. 3.

⁶⁶ Bilgi 2001, 23, Tab. 6. 60.

⁶⁷ Bilgi 2001, 23, Tab. 6. 65.

⁶⁸ Dönmez 2008, 406, 411, Res. 5.

⁶⁹ Anlağan – Bilgi 1989, 41, 49, Res. 20.

⁷⁰ Söz konusu hançerler için bkz. Erkanal 1977, 33-34, Taf. 11. 17.

Başı dikey yivlerle süslü iğneler Demircihöyük-Sarıket⁷¹, Alaca Höyük⁷² ve Eskiyapar⁷³ kazıları ile Orta Anadolu kökenli Haluk Perk Müzesi Gümüşhacıköy⁷⁴ koleksiyonundan bilinmektedir.

Tip 1b (Kat. No. 8): Koni başlı bronz iğnedir. Erken Tunç Çağı II itibariyle görülmeye başlanan koni başlı iğneler Troya⁷⁵, Küllüoba⁷⁶, Kusura⁷⁷, Beycesultan⁷⁸, Bademağacı⁷⁹, Alişar⁸⁰, Alaca Höyük⁸¹ ve güneyde Tarsus-Gözlükule'den⁸² bilinmektedir.

Tip 1c (Kat. No. 9): Piramit başlı bronz iğnedir. MÖ 3. binyılın başından itibaren görülen piramit başlı iğneler Troya⁸³, Bozüyük⁸⁴, Demircihöyük-Sarıket⁸⁵ ve Küçükhöyük⁸⁶ Mezarlıkları, Kusura⁸⁷, Beycesultan⁸⁸ ile Alaca Höyük⁸⁹, Alişar⁹⁰, İkiztepe'den⁹¹ ele geçmiştir.

Tip 1d (Kat. No. 10-13): Çift spiral başlı iğnelerdir. Baş gövdenin üst kısmında metalin ikiye ayrılıp ince bir levha ya da tel haline getirilerek iki yandan içe doğru kıvrılmasıyla oluşturulmuştur. Bu tipteki yirmi beş iğnenin üçü altın, diğerleri ise bronzdandır.

Çift spiral başlı iğneler Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren bilinmektedir⁹². Seyitömer Höyük iğneleri ile çağdaş Erken Tunç Çağı III Dönemine ait olarak ise Troya⁹³, Kusura⁹⁴, Alaca Höyük⁹⁵, İkiztepe'de⁹⁶ bulunmuştur.

Geç Kalkolitik Çağ'da görülmeye başlanan ve Erken Tunç Çağı boyunca kullanımı devam eden çift spiral başlı iğneler Kafkasya, İran, Anadolu ve Ege'yi kapsayan oldukça geniş bir coğrafyada bulunmuştur⁹⁷. Seyitömer Höyük'te bu tip iğnelerin kullanımı, Orta Tunç Çağı'nda da (IV. tabaka) -çok daha yoğun olmak üzere- devam etmiştir.

⁷¹ Seeher 2000, 90, Abb. 29, G. 112a.

⁷² Koşay 1938, 115, L. XCIV. 29-31.

⁷³ Özgüç – Temizer 1993, 616, Pl. 110, 3a-b.

⁷⁴ Perk 2014, 88-90, HPM6757, 6705, 6774, 6764.

⁷⁵ Schmidt 1902, 252, No. 6292.

⁷⁶ Efe – Fidan 2006, Pl. 6. 15.

⁷⁷ Lamb 1937, 39, Fig. 18.7.

⁷⁸ Stronach 1962, 288-289, Fig. 11. 2, 3.

⁷⁹ Duru 2002, Lev. 48. 2.

⁸⁰ von der Osten 1937, Fig. 195. e. 802, c. 1492, c. 1128.

⁸¹ Koşay 1951, 51, Lev. CXXXIV-CXXXV. Res. 2, H. 59, Lev. CXII. Res. 9, Al. c. 273.

⁸² Goldman 1956, 294, Fig. 430. 164.

⁸³ Blegen ve diğ. 1950, 336, 351, Fig. 358, 36. 33, 35. 264, 35. 549; Blegen ve diğ. 1951, 68, Fig. 47, 34. 421, 33. 207, 33. 208, Schmidt 1902, 253, No. 6336.

⁸⁴ Körte 1899, 19, Pl. IV. 5.

⁸⁵ Seeher 2000, Abb.18, G. 53.a.

⁸⁶ Gürkan – Seeher 1991, 88, Abb. 22. 1.

⁸⁷ Lamb 1937, 39, Fig. 18. 9.

⁸⁸ Stronach 1962, 288-289, Fig. 11. 1.

⁸⁹ Koşay 1938, 140, Lev. CIX. Al. a. 316.

⁹⁰ Schmidt 1932, 61, Fig. 69, b. 1056, b. 1333, b. 124, b. 136, b. 102, b. 924.

⁹¹ Bilgi 1984, Fig. 16, 192-193.

⁹² Efe – Fidan 2006, 20, Pl. 1. 13; Steadman ve diğ. 2008, 61-61, Fig. 12.

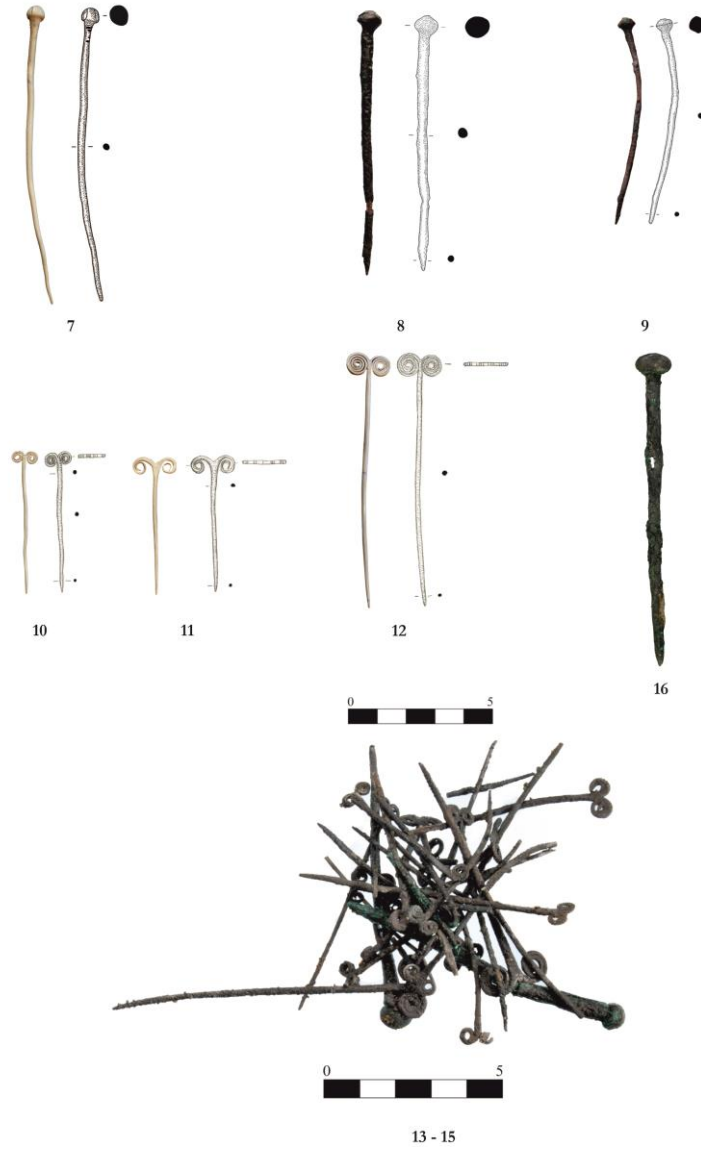
⁹³ Schliemann 1881, 546, 564, No. 848, 932; Schmidt 1902, 254, No. 6401.

⁹⁴ Lamb 1938, 258, Fig. 21. 24.

⁹⁵ Koşay 1951, 51, Lev. CXII. Al. d. 265; 71, Lev. CLXXXVII. Al. K. 13.

⁹⁶ Bilgi ve diğ. 2004, 64-65.

⁹⁷ Huot 1969.

Fig. 8: Süs İğneleri (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

Tip 2 (Fig. 8, Kat. No. 14-16): Gövdesi delikli iğnelerdir. Baş kısmının altında, gövdesi üzerinde ip deliği yer alan bu tip iğnelerin özellikle elbiseleri tutturmak için kullanıldığı bilinmektedir. Arkeoloji literatürüne *toggle pin* olarak girmiş bu iğnelerin Akkadça *tudittum/tudinatum* (broş ?) terimine karşılık geldiği ifade edilmiştir⁹⁸. Mari'de bulunan kakma panellerdeki tasvirlerde omuz hizalarında, giysileri tutturmak için tek ya da çift olarak çaprak takılmış iğnelerin, deliklerine geçirilmiş iplerde boncuklar ile silindir mühür gibi önemli eşyaların taşındığı görülmektedir⁹⁹. Seyitömer Höyük'ün V. tabakasında piramit, mercimek, küre ve basık küre başlı olmak

⁹⁸ Klein 1983.

⁹⁹ Couturaud 2019, Nos. 522, 566-567.

üzere on beş gövdesi delikli iğne bulunmuştur. Bunlardan küre ve basık küre başa sahip üç iğne Bey (?) yapısından ele geçmiştir.

Tip 2a (Kat. No. 14-15): Küre başlı, gövdesi delikli iğnelerdir. Benzer iğnelere Troya¹⁰⁰, Kül-lüoba¹⁰¹, Demircihöyük¹⁰² yerleşmeleri ile Demircihöyük-Sarıket¹⁰³, Küçükhöyük¹⁰⁴ ve Harmanören-Göndürle¹⁰⁵ Mezarlıklarında, Orta Anadolu'da ise Resuloğlu¹⁰⁶ Mezarlığında rastlanılmaktadır.

Gövdesi delikli iğneler, MÖ 3. binyıl başlarından itibaren Kuzey Suriye-Mezopotamya'da görülmektedir. MÖ 3. binyıl ikinci yarısına doğru ise farklı tiplerde örneklerine, bölgedeki pek çok yerleşmede rastlanılmaktadır¹⁰⁷. Küresel başlı iğnelerin ele geçtiği merkezler olarak ise Ur¹⁰⁸, Tell Beydar¹⁰⁹, Chagar Bazar¹¹⁰, Atji, Barri, Chuera, Raqa'¹¹¹ sayılabilir.

Tip 2a.1 (Kat. No. 16): Basık küre başlı, gövdesi delikli iğnedir. Basık küresel başlı, gövdesi delikli iğneler Demircihöyük-Sarıket¹¹², Kaklık Mevkii¹¹³, Karataş-Semayük¹¹⁴ ve güneyde Tarsus-Gözlükule'de¹¹⁵ bulunmuştur. Ayrıca Orta Anadolu menşeli olarak Haluk Perk Müzesi Gümüşhacıköy¹¹⁶ koleksiyonundan bilinmektedir. Kuzey Suriye'de Tell Beydar¹¹⁷, Tell Brak¹¹⁸, Tell Mozan¹¹⁹, Qatna¹²⁰ gibi merkezlerde bu tipte iğneler bulunmuştur.

Kuzey Suriye-Mezopotamya etkili bu iğneler Seyitömer Höyük'te önemli bir sayısal orana sahiptir. V. tabakanın diğer evrelerinde de küre ve basık küre başın yanı sıra mercimek ve piramit başlı olmak üzere farklı baş tiplerine sahip gövdesi delikli (*toggle pin*) iğneler ele geçmiştir¹²¹.

Boncuklar

Tip 1 (Fig. 9a-b, Kat. No. 17): Disk biçimli boncuklardır. Yuvarlak-oval görünümlü ikisi altın, birisi gümüş üç boncuğun ortalarında dairesel kesitli ip delikleri yer alır. Bu tip boncukların, iki ince metal levhanın üst üste dövülerek ya da lehimlenerek birleştirilmesiyle üretildiği ifade edilir.

¹⁰⁰ Easton 2002, 351, 597, Fig. 39. 72-1692.

¹⁰¹ Efe – Fidan 2006, Pl. 7. 13.

¹⁰² Obladen-Kauder 1996, 314, Taf. 156.3.

¹⁰³ Seeher 2000, Abb. 17. G. 7. b; 19. G. 62. b; 23. G. 100. b; 25. G. 141. d; 31. G.230. c; 32. G.233. b; 36. 295. h; 44. G. 389; 45. G. 405. c; 48. G. 487; 52. G. 552. b; 53. G. 583. e; 55. 19-20.

¹⁰⁴ Gürkan – Seeher 1991, Abb. 22: 4, Taf. 15: 3.

¹⁰⁵ Özsait 1997, 467, Res. 4.

¹⁰⁶ Yıldırım 2019, 156, Fig. 17.

¹⁰⁷ Bianchi – Franke 2011, 204 vd; Squadrone 2015, 300-301, Pl. 2, 1-4.

¹⁰⁸ Woolley 1934, Pl. 231, T. 7c.

¹⁰⁹ Tonussi 2008, Pl. 9, 6164. M-1, 8511. M-2, 8431. M10-11, 8429. M-5; Pl. 10, 8513. M-1, 3, 35114. M1.

¹¹⁰ Mallowan 1936, Fig. 8. 10.

¹¹¹ Bianchi – Franke 2011, 208, Pl. 2. 40, 54-57, 59-61.

¹¹² Seeher 2000, Abb. 20, G. 70. c; Abb. 50, G. 504. b; Abb. 51, G. 521. a, G. 523, G. 530. b.

¹¹³ Topbaş ve diğ. 1998, Fig. 51: 121

¹¹⁴ Mellink 1967, 255, Pl. 77.22.

¹¹⁵ Goldman 1956, 296, Fig. 431. 225, 231.

¹¹⁶ Perk 2014, 98, HPM6713.

¹¹⁷ Tonussi 2008, Pl. 9, 5633. M-1.

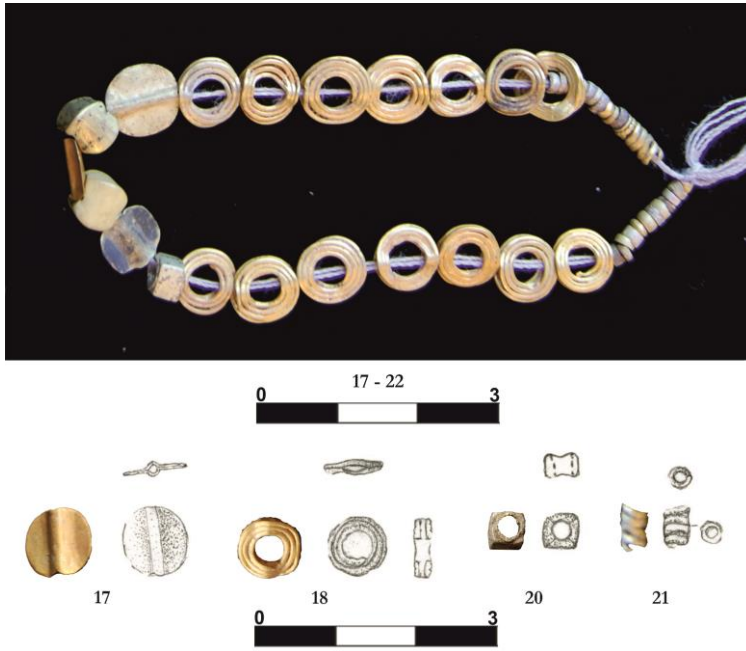
¹¹⁸ McDonald ve diğ. 2001, 240-241, Fig. 478. 50.

¹¹⁹ Bianchi – Franke 2011, Pl. 4. 100, 102-103.

¹²⁰ Iamoni 2012, Fig. 2. 9, Fig. 5. 9.

¹²¹ Başkurt-Usta 2023.

Fig. 9a-b: Boncuklar (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

Ortalarındaki ip deliklerinin ise dövülerek ya da lehimlenerek birleştirilen levhaların arasına yerleştirilen ince bir telin daha sonra çıkarılması ile oluşturulduğu düşünülmektedir¹²². Ayrıca Mari'de üzerinde disk biçimli boncuk negatif bulunan steatit bir kalıp ele geçmiştir¹²³.

Seyitömer Höyük disk biçimli boncuklarının en yakın benzerlerine Ege'de Poliochni'de¹²⁴, Anadolu'da ise Troya¹²⁵, Karataş-Semayük¹²⁶, Kültepe¹²⁷ ve Resuloğlu'nda¹²⁸ rastlanılmaktadır. MÖ 3. binyılda İndus Vadisi'nden Ege'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada görülen disk biçimli boncuklar Mohenjo Dara, Tell Abraq¹²⁹, Altın Tepe, Tepe Hissar¹³⁰, Ur¹³¹, Tell Brak¹³², Umm el-Marra¹³³, Novosvobodnaya¹³⁴ ve Aigina gibi merkezlerden bilinmektedir¹³⁵.

Tip 2 (Fig. 9a-b, Kat. No. 18): İnce altın telin iç-içe sarılmasıyla oluşturulmuş boncuklardır. Sarmallar, orta kısımlarında açılmış ip deliklidir. Bu tipteki on dört adet boncuğun tamamı altındır. Seyitömer Höyük Tip 2 boncuklarının benzerleri Troya'da bulunmuştur¹³⁶.

¹²² Maxwell-Hyslop 1971, 10; Reinholdt 2003, 263.

¹²³ Parrot 1967, 198, Fig. 245-246; Reinholdt 2003, 263.

¹²⁴ Bernabò-Brea 1976, 247, Tav. CCLII. 14-16

¹²⁵ Blegen ve diğ. 1950, 367, Fig. 367. 37-712-

¹²⁶ Mellink 1969, 323, Pl. 74, Fig. 15, 17.

¹²⁷ Özgüç 1986b, 43, Fig. 3-39, c-d.

¹²⁸ Yıldırım 2019, 158, Fig. 20.

¹²⁹ Potts 2000, 54; Potts 2003, 314, Cat. No. 211a-b.

¹³⁰ Schmidt 1937, 227, 229, Fig.138, Pl. LXVI. H. 2360-2361.

¹³¹ Woolley 1934, 368, Fig. 70; Maxwell-Hyslop 1971, 10.

¹³² McDonald ve diğ. 2001, 245-246, Fig. 266.

¹³³ Schwartz 2003, 128, No.120.

¹³⁴ Piotrovsky 2003, 296, No. 197.

¹³⁵ Aruz 2003, Fig. 72.

¹³⁶ Schliemann 1881, 516, No. 725; Schmidt 1902, 236, No. 5943-5966, c7.

Tip 3 (Fig. 9a, Kat. No. 19): Altı köşeli yuvarlak biçimli boncuklardır. Ele geçen iki örnek de altındır.

Tip 3 altında değerlendirilen Seyitömer boncuklarının en yakın benzerleri Troya ya da civarına ait olduğu ifade edilen Pensilvanya Üniversite Müzesi'nde¹³⁷ bulunan on beş altın örnektir. Bunların dışında yine Troya¹³⁸ ve Poliochni'de¹³⁹ bu tip boncuklar bulunmuştur.

Tip 4 (Fig. 9a-b, Kat. No. 20): Masif, kare biçimli altın boncuktur. Tek örnekle temsil edilen bu tipteki boncuğun benzerlerine Troya¹⁴⁰ ve Poliochni¹⁴¹ ile Troya ya da civarına ait olduğu ifade edilen Pensilvanya Üniversite Müzesi'nde¹⁴² korunan örneklerde rastlanılmaktadır.

Tip 5 (Fig. 9a-b, Kat. No. 21): İnce altın telin (beş sıra) sarılması ile oluşturulmuş, silindirik biçimli boncuktur. Silindirik biçimli bu tipteki altın boncuklar Alaca Höyük'ten¹⁴³ bilinmektedir.

Tip 6 (Fig. 9a, Kat. No. 22): Halka biçimli boncuklardır. Bu boncukların on beşi gümüş, dokuzu ise altındır. Masif döküm ya da yassı ince levhalardan üretilmiştir. Altın olan örneklerden birinin dış kısmı çıkıntılı, rozet biçimlidir. Bu boncuğun en yakın benzerleri Troya¹⁴⁴ ve Poliochni'de¹⁴⁵ ele geçmiştir.

Tip 6'da değerlendirilen gümüş ve altın küçük halka biçimli boncuklar Alaca Höyük¹⁴⁶, Es-kiyapar¹⁴⁷, Kültepe¹⁴⁸, Troya¹⁴⁹ ve Poliochni'de¹⁵⁰ bulunmuştur. Ayrıca Troya ya da civarına ait olduğu ifade edilen Pensilvanya Üniversite Müzesi'nde¹⁵¹ benzer tipte boncuklar yer alır.

Diğer Süs Eşyası

Tip 1 (Fig. 10, Kat. No. 23): Dairesel-yassı gövdeli, gövde üzerinde dış hat kenarında yan yana tüm gövde çevresini dolanan (29) ve ortada birbirini çapraz kesen (X) kabartma noktalar vardır. Ayrıca gövde merkezinde bir adet dairesel delik yer alır. Bu eşya olasılıkla bir başka eşya, takı ya da giysiyi süslemek için ya da birlikte bir süsleme için kullanılmış olmalıdır.

Benzer olabilecek örnekler Alaca Höyük mezarlarından¹⁵² bilinmektedir. Elbise süsü/toka olarak kullanıldığı düşünülen bu örnekler bitişik iki daire şeklinde kesilmiş altın levhadan yapılmıştır ve orta kısımlarından bir iğne geçmektedir. Seyitömer örneği süsleme olarak A mezarından ele geçen bir örnekle¹⁵³ oldukça benzerdir ancak tek olarak bulunması ile söz konusu örnek

¹³⁷ Bass 1970, 338, Pl. 85, Fig. 25.

¹³⁸ Schliemann 1880, 491, No. 855.

¹³⁹ Bernabò-Brea 1976, Tav. CCLII. 23.

¹⁴⁰ Schliemann 1881, No. 885-897.

¹⁴¹ Bernabò-Brea 1976, Tav. CCLII. 24.

¹⁴² Bass 1970, 338, Pl. 85, Fig. 26.

¹⁴³ Koşay 1951, 75, Lev. CCIV, Res. 2, Al. S. 42.

¹⁴⁴ Blegen ve diğ. 1950, 351, Fig. 356.13.

¹⁴⁵ Bernabò-Brea 1976, Tav. CCLII. 22.

¹⁴⁶ Koşay 1951, 67, Lev. CLV. Al. D. 36.

¹⁴⁷ Özgüç - Temizer 1993, 617, 621, Fig. 41- 42; Pl. 111. 2a- b.

¹⁴⁸ Özgüç 1986a, 35, Lev. 75. 2a-b.

¹⁴⁹ Blegen ve diğ. 1950, 351, Fig. 356. 6-7.

¹⁵⁰ Bernabò-Brea 1976, Tav. CCLII. 5-8.

¹⁵¹ Bass 1970, 338, Pl. 85, Fig. 29. a-b-c.

¹⁵² Koşay 1938, 103, Lev. LXXXII. 28-30, 34; Koşay 1951, 73, Lev. CXCVIII. L.5.

¹⁵³ Koşay 1938, 103, Lev. LXXXII. 34.

Fig. 10: Elbise Süsü/Toka (?) (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Seyitömer Höyük Kazı Arşivi).

ve diğer Alaca Höyük elbise süslerinden ayrılmaktadır. Ayrıca Filistin civarında yer alan Kinne-
rat'ta bulunan bir disk de Alaca Höyük örnekleri ile karşılaştırılmaktadır¹⁵⁴.

SONUÇ

Seyitömer Höyük İç Batı Anadolu'nun kuzeyinde Erken Tunç Çağı III Döneminin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yapısı ile ilgili son derece önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu dönem Anadolu'da uzak bölgelerarası ticaret sisteminin güçlenmesi ile birlikte madencilik ve çanak çömlek üretimindeki yeni tekniklerin, maden, obsidyen gibi hammadde ve hazır ürünlerin dolaşımı ile tanımlanmaktadır¹⁵⁵. Bu ticaret ağının işleyişinde eşek gibi binek hayvanlarının kullanıldığına dair veriler de gün geçtikçe artmaktadır¹⁵⁶. Yoğun ticaret ile birlikte ekonomik ve siyasi olarak güç kazanan yerleşmelerde yönetici sınıfın varlığına dair somut arkeolojik kanıtlar olarak anıtsal ve/veya organizasyon gerektiren mimari uygulamalar, statü eşyaları gibi unsurlar kabul edilmektedir¹⁵⁷. Çevre/savunma duvarı ile çevrelenmiş aşağı ve yukarı yerleşimler, dini ve idari kamusal nitelikli kompleks yapılar, uzmanlaşma, statü/prestij nesnelere, merkezi depolama sistemleri, bölgelerarası ilişkilere ışık tutan *depas*, tankard, Suriye şişesi, bardak/kadeh gibi formlar ile çeşitli metal eşyaların Seyitömer Höyük'teki varlığı dönemi karakterize eden tüm özelliklerin yerleşmede temsil edildiğini göstermektedir. Höyüğün gelişmiş bir yerel kültür ile birlikte, kurulan uzak mesafe kara ticaret sisteminde hem maden yataklarına yakın konumu hem de doğudan batıya, kuzeyden güneye ulaşan doğal ve tarihi yolların birleştiği stratejik bir noktada yer alması nedeniyle önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III Dönemi V-B Bey (?) yapısından ele geçen metal eşyalar, Batı Anadolu sahil kesimi ile Orta Anadolu ve Kuzey Suriye-Mezopotamya arasında kurulan ticari ve kültürel ilişkileri yansıtan tipler ile birlikte yerleşime özgü tiplerin varlığını ortaya koymaktadır. Bölgesel ilişkilere ışık tutan eşyaların büyük bir kısmının da fikir/teknik alışverişi sonucu yerel olarak üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Uzun dikdörtgen saplı, tek perçin delikli hançer ve yassı baltalar MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Batı ve Orta Anadolu'da yaygın olarak kullanılan silahlardır. Metal kabzası ile birlikte bulunmuş üç perçin delikli hançer parçası ise Kuzey

¹⁵⁴ Amiran 1983, 23-24.

¹⁵⁵ Efe 2004; Efe 2007; Efe 2020; Şahoğlu 2019.

¹⁵⁶ Acemhöyük için bkz. Kamış 2022.

¹⁵⁷ Efe 2004; Sarı 2012.

Suriye-Mezopotamya ile kurulan ticari ve kültürel ilişkileri yansıtmaktadır. Bıçakların ise tam benzerine rastlanılmamaktadır. Bunlar maden işçiliği ile öne çıkan yerleşimde olasılıkla yerel olarak üretilmiştir¹⁵⁸. Gövdesi düz iğneler, dönemin sevilen ve yaygın olarak kullanılan küre, koni, piramit ve -daha nadir görülen- çift spiral başlı iğnelere oluşmaktadır. Bu iğneler içerisinde altın örnekler dikkat çekmektedir. Kuzey Suriye-Mezopotamya ile kurulan ilişkilerin göstergesi, gövdesi delikli iğneler yine Anadolu'da bilinen tiplerden oluşmaktadır. Altın ve gümüş boncuklar özellikle kıyı şeridi, Poliochni ve Troya'da hazine buluntusu olarak ele geçen boncukların İç Batı Anadolu'daki temsilcileridir. Ayrıca boncuklar içerisinde yer alan disk biçimli örnekler dönemin sevilen ürünlerinden birisidir ve Ege, Anadolu, Kuzey Suriye-Mezopotamya, Kafkasya ile Mohenjo Daro'ya uzanan oldukça geniş bir coğrafyadan bilinmektedir. Süs eşyaları içerisinde değerlendirilen ve elbise süsü/toka olarak kullanım gördüğü düşünülen altın eşya ise Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Alaca Höyük ile olan etkileşimi göstermektedir.

Sonuç itibarıyla üretim ve uzmanlaşma ile karakterize olan ve bölgesel bir merkez/yerel bir beylik özellikleri sergileyen Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III yerleşiminin, doğusu ve batısında öne çıkan siyasi otoriteler ve Akkad Devleti hakimiyetindeki Kuzey Suriye-Mezopotamya ile ticari ve/veya kültürel ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Seyitömer Höyük'ün mimari, üretim, depolama, bölgelerarası ilişkileri yansıtan -başta metal eşyalar olmak üzere- tüm buluntuları ile birlikte zengin maden yatakları bulunan -özellikle Erken Tunç Çağı'ndan beri işletildiği belgelenen gümüş madenine sahip- bir bölgede yer alması¹⁵⁹, yazılı belgelerde¹⁶⁰ de bahsi geçen dönemin iletişim ağı içerisinde¹⁶¹ öne çıkan güçlü bir merkez olduğunu düşündürmektedir.

¹⁵⁸ Başkurt-Usta 2023.

¹⁵⁹ Kaptan 1982.

¹⁶⁰ Westenholz 1997; van de Mieroop 2000.

¹⁶¹ Efe 2007; Sarı 2012, 223; Şahoğlu 2019, 119; Yılmaz 2019.

EXTENDED ABSTRACT

Seyitömer Mound is located in the coal basin within the old Seyitömer town borders, 25 km northwest of Kütahya city center, in Central Western Anatolia region between the Aegean and Central Anatolia. Aside from the deposits of copper, lead, zinc, silver discovered by the General Directorate of Mineral Research and Exploration in this region, which is rich with mineral deposits, there are also adits that are thought to be used in prehistoric times. Five layers were unearthed in the mound which belong to the Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Achaemenid Period, Hellenistic, and Rome Periods and all of which were found to have different architectural phases of their own. The Early Bronze Age III Period is represented by layer V, which has four phases, from early to late: D (2469-2297 BC), C (2350-2250 BC), B (2250-2150 BC) and A (2150-2000 BC). The metal objects which are the subjects of this study were discovered in the structure found in phase B of layer V dated to Early Bronze Age III defined as the bey/ruler (?) house. The find group consisting of weapons, tools, and ornamental objects was evaluated within the framework of the typology and other similar examples. So the metal objects in question reveal the existence of the types unique to the settlement alongside the types reflecting the trade and cultural relationships between the Western Anatolian coastline, and Central Anatolia and Northern Syria-Mesopotamia. It is also thought that a majority of these objects illuminating the regional relationships were produced locally as a result of idea/technique exchanges. Long rectangular handled, single rivet-holed daggers and flat axes were widely used weapons in Western and Central Anatolia in the second half of the 3rd millennium BC. The three rivet-holed dagger fragments found together with the metal hilt reflect the commercial and cultural relations with Northern Syria-Mesopotamia. Whereas a close similarity to the knives is not yet found. These were most likely produced locally at this settlement that stands out with their workmanship of minerals. It consists of needles with flat bodies, needles with spherical, conical, pyramid heads which were popular and widely used at that time, and ones with double-spiraled heads which are seen relatively rarely. Examples made of gold stand out among these needles. A reflection of the relationships established with Northern Syria-Mesopotamia, the needles with holed bodies, again, consist of the types known in Anatolia. The gold and silver beads represent the Central Anatolian counterparts of the ones found along the coastline, in Poliochni and Troy as treasure finds. Also the disc-shaped examples found among these beads are one of the popular objects during this time and are known from a wide region stretching across Aegean, Anatolia, Northern Syria-Mesopotamia, Caucasus, and Mohenjo Daro. The golden object, which is evaluated among the ornamental objects and thought to be used as a garment ornament/buckle (?), reflects the interactions with Alaca Mound located in the north of Central Anatolia. To conclude, Seyitömer Mound offers highly significant data regarding the social, financial, cultural, and political structures in the north of Central Western Anatolia in the Early Bronze Age III. The upper and lower settlements surrounded with perimeter/defensive walls, religious and administrative complex structures with public-service qualities, specialization, objects of status/prestige, central storage systems, and the existence of forms such as *depas*, tankard, Syrian bottle, drinkware/cup and various metal objects and production materials for metal objects in Seyitömer Mound shows that all of the qualities that characterize the period were present at the settlement. It is understood that the mound, aside from having its own developed local culture, played an important role in the established long distance land trade system due to its proximity to the mineral deposits, and also its location at a strategic point where the natural and the historic roads stretching from east to west and from north to south converged.

KATALOG

1. Form: Hançer **Tip:** 1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** korunan uz.:23.28 gen.:2.23 kal.:0.5 **Tanım:** Dar-uzun saplı, tek perçin delikli, köşeli omuzlu üçgen gövdeli hançerdir. Oldukça korozyonlu olan hançer gövdesinin uca doğru olan kısmı kırık ve eksiktir.

2. Form: Hançer **Tip:** 2 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** korunan uz.:5.1 gen.:1.2 kal.:1.2 **Tanım:** Yuvarlak kesitli, silindirik sap yuvalı, kenarları çıkıntılı kabzalı üç perçin delikli hançer parçasıdır. Hançer gövdesinin yalnızca kabza ile birleştiği kısımda, ufak bir kısmı korunabilmiştir. Silindirik sapın üst kısmında da sap bağlantısı için bir perçini yer alır.

3. Form: Yassı Balta **Tip:** 1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:18.7 gen.:2.7x3.30 kal.:0.9 **Tanım:** Dikdörtgen kesitli, uzun gövdeli, uca doğru hafif genişleyen dışbükey ağızlıdır. Üst kısmı yuvarlatılmıştır

4. Form: Yassı Balta **Tip:** 1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.: 24.4 gen.:3.2x5.8 kal.:1.2 **Tanım:** Dikdörtgen kesitli, uzun gövdeli, uca doğru hafif genişleyen dışbükey ağızlıdır. Üst kısmı yuvarlatılmıştır.

5. Form: Bıçak **Tip:** 1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:12.2 gen.:1.7 kal.:0.5 **Tanım:** Sapa geçen kısmı içbükey şekilli, tek perçin delikli bıçağın ucu kıvrıktır. Oldukça korozyonludur.

6. Form: Bıçak **Tip:** 1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** korunan uz.:5 gen.:0.7 kal.:0.8 **Tanım:** Sapa geçen kısmı ortasında içbükey şekildedir ve bu kısmın altında tek perçini yer alır. Oldukça korozyonlu olan bıçağın uç kısmı kırık ve eksiktir.

7. Form: İğne **Tip:** 1a **Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** uz.:10.2 kal.:0.2 baş ç.:0.7 **Tanım:** Küre baş, beş dikey yiv bezeme ile beş dilime ayrılmış şekildedir. Baştan gövdeye geçişte de yine aynı şekilde üç sıra yatay dairesel yivlerle bezelidir.

8. Form: İğne **Tip:** 1b **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:9.2 kal.:0.4 baş ç.:0.9 **Tanım:** Koni başlı, yuvarlak kesitli uzun gövdeli, sivri uçludur. Aşırı korozyonludur.

9. Form: İğne **Tip:** 1c **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:7.1 kal.:0.2 baş gen.:0.5 **Tanım:** Piramit başlı, yuvarlak kesitli gövdeli, sivri uçludur.

10. Form: İğne **Tip:** 1e **Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** uz.:5.1 kal.:0.1 baş gen.:1.0 **Tanım:** Çift spiral başlı, yuvarlak kesitli gövdeli, sivri uçludur.

11. Form: İğne **Tip:** 1e **Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** uz.:4.8 kal.:0.2 **Tanım:** Çift spiral başlı, yuvarlak kesitli gövdeli, sivri uçludur.

12. Form: İğne **Tip:** 1e **Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** uz.:8.8 kal.:0.2 baş ç.:1.5 **Tanım:** Çift spiral başlı, yuvarlak kesitli gövdeli, sivri uçludur.

13. Form: İğne (22 Adet) **Tip:** 1e **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:8.1x4.8 kal.:0.2x0.3 **Tanım:** Çift spiral başlı iğne grubudur. Oldukça korozyonlu, 22 adet birbirine kaynaşmış iğnedir.

14. Form: İğne **Tip:** 2a **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:8.1 kal.:0.35 **Tanım:** Küre başlı, gövdesi delikli iğnedir. Oldukça korozyonlu olan iğne, çok sayıda çift spiral başlı iğne ile birlikte kaynaşmış şekildedir.

15. Form: İğne **Tip:** 2a **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** korunan uz.:6.2 kal.:0.22 **Tanım:** Küre başlı, gövdesi delikli iğnedir. İki parça olan iğnenin uç kısmı kırık ve eksiktir.

16. Form: İğne **Tip:** 2a.1 **Maddesi:** Bronz **Ölçüleri:** uz.:10.1 kal.:0.3 **Tanım:** Basık küre başlı, yuvarlak kesitli gövdesi deliklidir.

17. Form: Boncuk (3 Adet) **Tip:** 1 **Maddesi:** Altın-Gümüş **Ölçüleri:** gen.:0.4-0.6 **Tanım:** Disk biçimli boncuklardır. İki altın, biri ise gümüştür.

18. Form: Boncuk (14 Adet) **Tip: 2 Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** gen.:0.4-0.6 **Tanım:** On dört adet, ince altın telin iç-içe birden fazla sarılmasıyla oluşturulmuş boncuklardır. Sarmallar orta kısmında, oval ip deliklidir.

19. Form: Boncuk (2 Adet) **Tip: 3 Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** gen.:0.3-0.4 **Tanım:** Altı köşeli yuvarlak biçimli iki adet boncuktur.

20. Form: Boncuk **Tip: 4 Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** gen.:0.2 **Tanım:** Masif, kare biçimli altın boncuktur.

21. Form: Boncuk **Tip: 5 Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** gen.:0.1-0.2 **Tanım:** İnce altın telin (beş sıra) sarılması ile oluşturulmuş, silindir biçimli boncuktur.

22. Form: Boncuk (24 Adet) **Tip: 6 Maddesi:** Altın-Gümüş **Ölçüleri:** gen.:0.1-0.2 **Tanım:** Halka biçimli boncuklardır. Bu boncukların on beşi gümüş, dokuzu ise altındır.

23. Form: Elbise Süsü/Toka (?) **Tip: 1 Maddesi:** Altın **Ölçüleri:** ç.:2.9 kal.:0.1 delik ç.:0.2 **Tanım:** Dairesel yassı gövdeli, gövde merkezinde bir adet dairese delikli, gövde üzerinde dış hat kenarında yan yana tüm gövde çevresini dolanan (29) ve ortada birbirini çapraz kesen kabartma noktalar vardır.

KAYNAKÇA

Amiran, R. 1983. "The Kinheret Gold Plaque, The Alaca Gold Brooches and the Date of the Alaca Royal Tombs Again." R. M. Boehmer – H. Hauptmann (eds.), *Beitrage zur Altertumskunde Kleinasiens: Festschrift für Kurt Bittel*. Mainz: Philipp von Zabern, 23-38.

Anlağan, Ç. – Ö. Bilgi 1989. *Sadberk Hanım Müzesinde Bulunan Protohistorik Çağ Silahları*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Aruz, J. 2003. "Art of the First Cities the Third Millenium B.C. from the Mediterranean to the Indus." J. Aruz – R. Wallenfels (eds.), *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus. Catalogue Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art, 3-10.

Bass, G. F. 1970. "A Hoard of Trojan and Sumerian Jewellery." *AJA* 74(4):335-341.

Başkurt-Usta, R. 2023. MÖ 3. ve 2. Binyıl'da Seyitömer Höyük Madenciligi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Bernabò-Brea, L. 1976. *Poliochni, Citta Preistorica nell'Isola di Lemnos, Vol. II*. Roma: L'Erma di Bretschneider.

Bianchi, A. – K. Franke 2011. "Metal." M. Lebeau (ed.), *Jezirah. ARCANE I*. Turnhout: Brepols, 201-238.

Bilgen, A. N. 1992. "Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Madeni Eser." *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1-2:355-376.

Bilgen, A. N. 2011. *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*. Kütahya: Üç Mart Press.

Bilgen, A. N. 2013. *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2011-2012)*. Kütahya: Üç Mart Press.

Bilgen, A. N. 2015. *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2013- 2014)*. Kütahya: Üç Mart Press.

Bilgen, A. N. – Z. Bilgen – M. H. Okatan – B. R. Usta – B. Uygun 2021. "New Evidence of the Cultural Relationship between Inner North-West Anatolia and Northern Syria- Mesopotamia during the Early and Middle Bronze Ages: Exceptional Finds from Seyitömer Höyük" F. Kulakoğlu – G. Kryszat – C. Michel (eds.), *Kültepe International Meeting Kültepe/KIM 4, SUBARTU XLVI*. Turnhout: Brepols, 293-325.

Bilgen, A. N. – A. Kapuci 2019. *Seyitömer Höyük II. Erken Tunç Çağı III Seramiği*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bilgi, Ö. 1984. "Metal Objects from İkiztepe (Turkey)." *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 6, 31-98.

Bilgi, Ö. 2001. "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi." *Belleter* LXV.242:1-36.

Bilgi, Ö. 2005. "İkiztepe Erken Bronz Çağı Mezarlığından Ayrıcalıklı Mezarlar." *Anadolu Araştırmaları* 18-2:15-113.

Bilgi, Ö. – H. Özbal – Ü. Yalçın 2004. "Castings of Copper-Bronze / Bakır-Tunç Döküm Sanatı." Ö. Bilgi (ed.), *Cradle of the Casting / Anadolu Dökümün Beşiği*. İstanbul: Döktaş, 1-44.

Bittel, K. 1940. "Der Depotfund von Soloi-Pompeiopolis." *ZA NF XII/46*:183-205.

Blegen, C. W. – J. L. Caskey – M. Rawson – J. Sperling 1950. *Troy I: General Introduction the First and Second Settlements*. Princeton: Princeton University Press.

Blegen, C. W. – J. L. Caskey – M. Rawson 1951. *Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements*. Princeton: Princeton University Press.

Couturaud, B. 2019. *Les Incrustations En Coquille De Mari. Subartu XL*. Turnhout: Brepols.

- Çakalgöz, S. 2000. Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı Mimarisi ve Buluntuları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Çetin, C. 2015. "Isparta Müzesi'ne Ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme." *OLBA* 23:99-152.
- Dönmez, Ş. 2008. "An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research." *TÜBA-AR* 11:85-104.
- Duru, R. 2002. "Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu." *Belleten* LXI.246:549-594.
- Duru, R. – G. Umurtak 2011. "Bademağacı Höyüğü'nde (Antalya) Yapılan Tarihöncesi Kazıları Sona Erdi – II." *Türsab Dergisi* 307:30-37.
- Easton, D. F. 2002. *Schliemann's Excavations at Troy 1870-1873, Studia Troica Monograph 2*. Mainz: Philip von Zabern.
- Efe, T. 2004. "Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili." *Colloquium Anatolicum* III:15-29.
- Efe, T. 2007. "The theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III period in inland western Anatolia." *AnatSt* 57:47-64.
- Efe, T. 2020. "Once Again on Early Bronze Age Trade and Trade Routes in Western Anatolia." S. W. E. Blum – T. Efe – T. L. Kienlin – E. Pernicka (eds.), *From Past to Present. Studies in Memory of Manfred O. Korfmann*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 121-130.
- Efe, T. – E. Fidan 2006. "Pre-Middle Bronze Age Metal Objects From İnland Western Anatolia: A Typological and Chronological Evaluation." *Anatolia Antiqua* XIV:15-43.
- Erkanal, H. 1977. *Die Äxte 9und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien. PBF IX-8*. München: Beck.
- Fidan, E. – M. Massa – O. Mcilpatrick – M. Üyümez – A. İlaslı 2017. "Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen Bir Grup Metal Eser." *Colloquium Anatolicum* 16:55-69.
- Gernez, G. 2007. *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient Des origines à 1750 av. J.C. Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne: Paris.
- Goldman, H. 1956. *Excavations at Gözlükule, Tarsus II*. Princeton: Princeton University Press.
- Gürkan, G. – J. Seeher 1991. "Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük." *IstMitt* 41:39-109.
- Huot, J. L. 1969. "La Diffusion des Epingles a tête a Double Enroulement." *Syria* XLVI.1-2:57-93.
- Iamoni, M. 2012. "Toggle Pins of the Bronze Age: A Matter of Style, Function and Fashion?" G. B. Lanfranchi – D. M. Bonacossi – C. Pappi – S. Ponchia (eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 349-363.
- İlaslı, A. 2020. "Seyitömer Höyük'te 1995 Yılı Özelinde Afyonkarahisar Müzesi Tarafından Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı Sonuçları." S. Ünan (ed.), *Kütahya Arkeoloji, Sanat Tarihi Ve Tarih Araştırmaları, Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, 63-88.
- Kamış, Y. 2022. "Acemhöyük ve Erken Tunç Çağı Anadolu Ticaret Ağları." *Belleten* 86.307:779-826.
- Kaptan, E. 1982. "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Kütahya-Gümüşköy ve Yöresini Kapsayan Buluntular." *MTA Dergisi* 97-98:1-10.
- Keskin, H. L. 2019. "Kılıçını Mağarası (Antalya) Buluntusu Işığında MÖ 3. Binyıl Sonuna Kadar Anadolu Kılıçlarının Gelişimi: Tipolojik ve Fonksiyonel Bir Analiz." *TADXXXVIII*.65:83-102.
- Klein, H. 1983. "Tudittum." *ZA* 73:261-288.

Koşay, H. Z. 1934. "Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaletince Yaptırılan Ahlatlıbel Hafriyatı." *TAD* II:2-110.

Koşay, H. Z. 1938. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı: 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koşay, H. Z. 1951. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı: 1937-39'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kökten, K. – T. Özgüç – N. Özgüç 1945. "1940 ve 1941 yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor." *Bellekten* IX.35:361-400.

Körte A. 1899. *Kleinasiatische Studien IV: Ein Altphrygischer Tumulus bei Bos - Öjük (Lamunia). Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts XIV*, 1-45.

Lamb, W. 1937. "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar." *Archaeologia* LXXXVI:1-64.

Lamb, W. 1938. "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar: II." *Archaeologia* LXXXVII: 217-273.

Mallowan, M. E. L. 1936. "The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region 1934-35." *Iraq* III.1:1-86.

Maxwell-Hyslop, R. 1946. "Daggers and Swords in Western Asia." *Iraq* VIII:1-65.

Maxwell-Hyslop, K. R. 1971. *Western Asiatic Jewellery, c. 3000-612 B.C.* London: Methuen.

McDonald, H. – J. Curtis – R. Maxwell Hyslop 2001. "Third-Millennium Metalwork" D. Oates, J. Oates, H. McDonald (eds.), *Excavations at Tell Brak. Vol. 2: Nagar in the third millennium BC*, Cambridge - London: McDonald Institute for Archaeological Research- British School of Archaeology in Iraq, 233-254.

Mellink, M. J. 1967. "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1966." *AJA* 71(3):251-267.

Mellink, M. J. 1969. "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1968." *AJA* 73(3):319-331.

MTA 2010. Kütahya İli Maden ve Enerji Kaynakları, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden_potansiyel_2010/kutahya_madenler.pdf

Muscarella, O. W. 1988. *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art.

Müller-Karpe, A. 1994. *Altanatolisches Metallhandwerk*. Neumünster: Wachholtz Verlag.

Müller-Karpe, M. 2004. "Untersuchung Metallobjekte aus Mesopotamien." H. Hauptmann – E. Pernicka (eds.), *Die Metallindustrie Mesopotamiens von den Anfängen bis zum 2. Jahrtausend v. Chr.* Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH, 1-90.

Obladen-Kauder, J. 1996. "B: Die Kleinfunde Aus Ton, Knochen Und Metall." A. Baykal-Seeher – J. Obladen-Kauder, *Demircihöyük IV: Die Kleinfunde*. Mainz: Philipp von Zabern.

Özgüç, T. 1986a. *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar. Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/41*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgüç, T. 1986b. "New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B.C." J. V. Canby – E. Porada – B. S. Ridgway – T. Stech (eds.), *Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development. Essays in Honor of Machteld J. Mellink*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 31-47.

Özgüç, T. – M. Akok 1958. *Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri. Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/18*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgüç, T. – R. Temizer 1993. "The Eskiypar Treasure." M. J. Mellink – E. Porada – T. Özgüç (eds.), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia*

- and its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 613-628.
- Özsait, M. 1997. 1995 "Harmanören Mezarlık Kazısı." *KST XVIII-1*, 457-474.
- Öztan, A. 1997. "Acemhöyük Gümüş Hazinesi." *Bellefen LXI*.230:233-271.
- Parrot, A. 1967. *Mission archéologique de Mari. Vol. III. Les Temples d'Ishtar et de Ninni-zaza*. Paris: Paul Geuthner.
- Perk, H. 2014. *Haluk Perk Müzesi Koleksiyonundaki Anadolu İlk Tunç Çağ Toplu Buluntusu*. İstanbul: Halûk Perk Müzesi.
- Piotrovsky, Y. 2003. "The Maikop (Oshad) Kurgan." J. Aruz – R. Wallenfels (eds.), *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Catalogue Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art, 290-296.
- Potts, D. T. 2000. *Ancient Magan: The Secrets of Tell Abraq*. London: Trident Press.
- Potts, D. T. 2003. "The Gulf: Dilmun and Magan." J. Aruz – R. Wallenfels (eds.), *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Catalogue Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art, 307- 345.
- Reinholdt, C. 2003. "The Aegean and Western Anatolia: Social Forms and Cultural Relationships." J. Aruz – R. Wallenfels (eds.), *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Catalogue Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art, 255-306.
- Sarı, D. 2012, "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi." *Masrop E-Dergi 7*:112-249.
- Sazcı, G. 2007. *The Treasures of Troia*. İstanbul: Aygaz.
- Schliemann, H. 1880. *Ilios. The City and Country of the Trojans*. New York: Harper & Bros.
- Schliemann, H. 1881. *Ilios. Stadt und Land der Trojaner*. Leipzig: Brockhaus.
- Schmidt, E. F. 1932. *The Alishar Hüyük, Seasons of 1928 and 1929, Part I. Oriental Institute Publications XIX*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Schmidt, E. F. 1937. *Excavations at Tepe Hissar Damghan*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Schmidt, H. 1902. *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*. Berlin: Georg Reimer.
- Schwartz, G. M. 2003. "Tell Umm el-Marra." J. Aruz – R. Wallenfels (eds.), *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Catalogue Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art, 179-183.
- Seeher, J. 2000. *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sariket*. Tübingen: Ernst Wasmuth.
- Squadrone, F. F. 2015. "Metal." U. Finkbeiner – M. Novák – F. Sakal – P. Sconzo (eds.), *Middle Euphrates. ARCANE IV*. Turnhout: Brepols, 297-340.
- Steadman, R. S. - J. C. Ross – G. McMahon – R. L. Gorny 2008. "Excavations on the north-central plateau: The Chalcolithic and Early Bronze Age occupation at Çadır Höyük." *AnatSt 58*:47-86.
- Stronach, D. 1957. "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia." *AnatSt 7*:89-125.
- Stronach, D. 1962. *Metal Objects, Beycesultan I*. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 280-290.
- Şahoğlu, V. 2019. "The Early Bronze Age Anatolian Trade Network and its Role on the Transformation of the Anatolian and Aegean Communities." V. Şahoğlu – M. Şevketoğlu – H. Erbil (eds.), *Connecting Cultures: Trade and*

Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period, Ankara: Ankara University Press, 115-131.

Şahoğlu, V. – P. Sotirakopoulou 2011. *Karşıdan Karşıya. MÖ 3. Binde Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Temizer, R. 1954. "Kayapınar Höyüğü Buluntuları." *Belleten* XVIII.71:317-330.

Tonussi, M. 2008. "Metal Workshops and Metal Finds from Third-millennium Tell Beydar/Nabada (1992-2005 Seasons)." M. Lebeau – A. Suleiman (eds.), *Beydar Studies 1/ Subartu XXI*. Turnhout: Brepols, 195-258.

Topbaş, A. – T. Efe – A. İlaslı 1998. "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii." *Anatolia Antiqua* VI:21-94.

Usta, H. 2019. "Seyitömer Höyük Akhaemenid Dönem Siyah Firnisli Gri Hamurlu Seramikleri." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 61:173-194.

Usta, H. 2021. "Seyitömer Höyük Hellenistik Dönem Siyah Firnisli Gri Hamurlu Seramikler." S. Ünan (ed.), *Kütahya Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Araştırmaları, Kütahya Müzesi 2020 Yıllığı*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, 367- 373.

Ünan, N. – S. Ünan 2022. "Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III (D Evresi) Yerleşimi Üzerine Bir Ön Değerlendirme." S. Ünan (ed.), *Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989-2021*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 49-323.

Ünar, A. 2020. "Orta Anadolu'da Tunç Çağlarında Tahıl Depolama Sistemlerine Genel Bakış." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 2/14:295-341.

Ünar, A. 2022. "Resuloğlu Erken Tunç Çağı Toplumunun Sosyoekonomik Yapısına İlişkin Gözlemler," *Arkeoloji Dergisi* 29/2:17-52.

Ünlüsoy, S. 2018. "İzmir Karaburun'dan Tunç Bir Hançer Üzerine Değerlendirmeler." *Phaselis* IV:219-229.

van de Mieroop, M. 2000. "Sargon of Agade and his Successors in Anatolia." *SMEA* 42-1:133-159.

von der Osten, H. H. 1937. *The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32, Part I, Oriental Institute Publications XXVIII*. Chicago: The University of Chicago Press-

Westenholz, J. G. 1997. *Legends of the Kings of Akkade*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

Woolley, C. L. 1934. *The Royal Cemetery. Ur Excavations II*. New York : The Carnegie Corporation.

Yalçın, Ü. 2011. "Alacahöyük İTÇ Kral Mezarları Üzerine." 1. *Uluslararası Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*. Çorum: Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 55-64.

Yıldırım, T. 2006. "An Early Bronze Age Cemetery at Resuloğlu, Near Uğurludağ, Çorum. A preliminary Report of The Archaeological Work Carried Out Between Years 2003-2005." *Anatolia Antiqua* XIV:1-14.

Yıldırım, T. 2019. "Yeni Araştırmalar Işığında Kuzey Anadolu Erken Tunç Çağı Maden Sanatı ve Çevre Kültürlerle İlişkiler." V. Şahoğlu – M. Şevketoğlu – H. Erbil (eds.), *Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, Ankara: Ankara University Press, 147-163.

Yılmaz, D. 2019. "The Geography of the Kings: Cultural Interactions Between Anatolia and Mesopotamia During the Akkadian Period." V. Şahoğlu – M. Şevketoğlu – H. Erbil (eds.), *Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, Ankara: Ankara University Press, 165-186.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 105-138
DOI: 10.36891/anatolia.1374832

Araştırma Makalesi
Research Article

GEOMETRİK VE ARKAİK DÖNEM TEOS KÂSELERİ (KOTYLELER VE SKYPHOSLAR)

Hazal ERGİN¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Hazal Ergin (M.A.)
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Teos
Kazısı, Siğacık Mahallesi, Teos Caddesi,
No: 59.

35460 İzmir / TÜRKİYE

E-Posta: hazalergin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3413-6139

ROR ID: <https://ror.org/04zsc3j83>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

12.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date:

10.10.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Ergin, H. 2024.

"Geometrik ve Arkaik Dönem Teos
Kâseleri (Kotyleler ve Skyphoslar)"
Anadolu Anatolia 50: 105-138

DOI: 10.36891/anatolia.1374832

Anahtar Kelimeler: *Teos, İonia, Kuşlu Kotyle, Kuşlu Skyphos, Rozetli Skyphos, Bantlı Skyphos*

Öz: Teos'ta 2010 yılından itibaren yürütülen kazı çalışmalarından ele geçmiş MÖ 8. yüzyıl sonu ile MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen *kotyle* ve *skyphos* parçaları bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Geç Geometrik ve Arkaik Dönemlerde Kuzey İonia'da Khios'tan sonra en önemli seramik üretim merkezlerinden biri olduğu arkeometrik analizlerle kanıtlanmış olan Teos, bölgesel ve denizaşırı ticarete etkin bir rol oynamıştır. Kil ve bezeme kalitesiyle Naukratisli Athenaios'un Deipnosophistai adlı eserinde ve Nestor Kâsesi'nde övgü ile bahsedilen Teos kâseleri başta Batı Anadolu olmak üzere, Karadeniz, Mısır, Sicilya gibi birçok bölgede ele geçmiştir. "Kuşlu Kotyle/Skyphos Atölyesi" olarak literatüre geçen ve bu kadar geniş bir alana yayılan kâselerin Teos'ta üretiliyor olması, kentte sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçen kuşlu kâse parçalarını bilim dünyasına sunmayı gerekli kılmıştır. Teos kâseleri üzerine yapılan arkeometrik analiz sonuçları kentte ele geçen arkeolojik verilerle desteklenmeye çalışılmıştır. Söz konusu kâse parçaları, geleneksel seramik belgeleme yöntemleriyle belgelenmiş, bezeme türlerine ve formlarına göre gruplandırılmış, kapsamlı bir katalog oluşturulmuştur. Teos atölyelerinin yüksek kalitede, parlak, pürüzsüz yüzeylere ve dayanıklı hamura sahip seri üretim yapılan ürünler ürettikleri, kendine özgü geleneksel bezeme şemasının dışına çıkmadıkları tespit edilmiştir. Bu zamana kadar yayımlanmayan kazı buluntularının değerlendirilmesi hem kazı çalışmalarından elde edilecek yeni buluntular ile geliştirilebilecek hem de diğer merkezlerde ele geçen Teos kâseleri için karşılaştırma örneği oluşturacaktır.

BOWLS OF THE GEOMETRIC AND ARCHAIC PERIODS FROM TEOS (KOTYLAE AND SKYPHOI)

Keywords: *Teos, Ionia, Bird Kotyle, Bird Skyphos, Rosette Skyphos, Banded Skyphos*

Abstract: The subject of this article constitutes the kotyle and skyphos fragments dating back to the end of 8th century BC and the first half of 6th century BC, which have been unearthed from the excavations taking place at Teos since 2010. Teos, which has been proven to be one of the most important ceramic production centers after Chios in North Ionia during the Late Geometric and Archaic Periods, had played an active role in regional and overseas trade. Teos bowls, which were praised for their clay and ornamentation quality by Athenaios of Naucratis in his work called *Deipnosophistai* as well as the Nestor's Cup, have been found primarily in West Anatolia and various regions including Black Sea, Egypt and Sicily. The fact that the bowls known as the "Bird Kotyle/Skyphos Workshop" in literature were produced in Teos and expanded to such a wide region, has made it necessary to present the bird ornamented bowl fragments unearthed by the excavation works at the city to the scientific community. The results of archaeometric analyses on Teos bowls have been attempted to be supported by archeological data recovered from the city. The bowls in question were documented by traditional ceramic documentation methods and were grouped according to their ornamentation types and forms, and a comprehensive catalog has been created. It has been determined that Teos Workshops produce mass-produced bowls with high quality, glossy, smooth surfaces, and durable clay composition and does not deviate from their authentic ornamentation scheme. The evaluation of excavation finds that have not been published to date will serve both as a basis for comparison with Teos bowls found in other centers and an opportunity for further development based on newly discovered artifacts from excavation work.

GİRİŞ¹

İzmir İli, Seferihisar İlçesi, Sığacık Mahallesi'nde bulunan Teos'ta en erken döneme tarihlenen arkeolojik kalıntı, 1960'lı yıllarda ele geçen Protogeometrik bir *amphora*'dır². Aynı zamanda birçok Geometrik ve Arkaik Dönem seramik parçaları yine bu dönem E ve B Çukuru kazılarında ortaya çıkmıştır³. 2010 yılından itibaren başlayan sistematik kazılarla birlikte Teos'un erken dönemlerine dair bilgiler artmış, Teos'ta ele geçen arkeolojik veriler dönemin ticari ilişkilerini gözler önüne sermiştir⁴. Arkaik Dönem'e tarihlenen İon mimari öğelerin varlığı ile kentte dönem içerisinde büyük imar faaliyetlerinin gerçekleştiği anlaşılmıştır⁵. MÖ 540'lı yıllarda Perslerin tüm Batı Anadolu'yu ele geçirmeleriyle Teosluların Thrakia sahilinde Abdera kentine göç ettiği düşünülse de⁶ kentte seramik üretiminin ve imar faaliyetlerinin devam etmesi kentin tamamen terk edilmediğini göstermektedir⁷. Epigrafik ve mimari kanıtların yanı sıra Teos'ta Geometrik ve Arkaik

¹ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Musa Kadioğlu danışmanlığında tamamlanan "Geometrik ve Arkaik Dönem Teos Kâseleri (Kotyle ve Skyphos)" adlı yüksek lisans tezi kapsamında Teos kazılarında ele geçen Geometrik ve Arkaik Dönem *kotyle* ve *skyphos* buluntuları değerlendirilmiştir. Bu makaleye konu olan kâse parçaları söz konusu tez kapsamında ele alınmıştır.

² Boysal 1963, 6; Ögün 1964, 117; Boysal 1965, 231; Lemos 2007, 718.

³ Boysal – Ögün 1962, 12; Ögün 1964, 117; Boysal 1965, 231; Kadioğlu 2021b, 75.

⁴ Kadioğlu – Adak 2021, 82-83.

⁵ Arkaik İon mimari öğeleri için bkz. Kadioğlu ve diğ. 2015, 353-363; Kadioğlu 2021c, 146-151.

⁶ Herodotos I.168; Strabon XIV. 1. 30; Adak 2021, 86.

⁷ Kadioğlu ve diğ. 2015, 345-366; Kadioğlu 2021a, 56; Adak 2021, 86.

Dönem'lere tarihlenen çok sayıda seramik buluntu ele geçmesi kent'in bu dönemlerdeki önemini ortaya koymuştur.

Teos'taki potansiyel seramik üretimi uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. İlk olarak 1968 yılında Coldstream, bir grup kuşlu *kotyle*'nin Rhodos, Ialysos ya da Kameiros'ta üretildiğini önermiştir⁸. Kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı bu düşünceyi desteklemiş fakat 1970'lerde kil analizi teknolojisinin gelişmeye başlamasıyla birlikte Coldstream'ın kabul gören önerisine karşı öneriler oluşmaya başlamıştır. Cook söz konusu kâselerin Kuzey İonia'da, Klazomenai yakınında bir yerde üretildiğini öne sürmüştür⁹. Dupont ise yaptığı analizler sonucunda üretim yeri Rhodos olarak önerilen kâselerin Kuzey İonia kökenli olduğunu ileri sürmüş ve Kuzey İonia'da iki önemli üretim yeri olabileceği düşüncesine yoğunlaşmıştır. Söz konusu merkezlerden birinin Klazomenai olduğu düşünülürken Grup D olarak adlandırılan seramiklerin üretim merkezinin Klazomenai yakınında başka bir atölye olabileceği öne sürülmüştür¹⁰. Jones ise Ephesos, Rhodos ve Al Mina örneklerinde yaptığı analizler sonucunda Dupont ile aynı fikirde olmadığını, örneklerin farklı merkezlerde üretildiğini belirtmiştir¹¹. Kerschner ve Mommsen tarafından Miletos, Bayraklı ve Ephesos'ta ele geçen seramikler üzerinde yapılan arkeometrik analizlerle Kuzey İonia'da üretilen ve Köken Grup B olarak adlandırılan bir grup seramik tespit edilmiştir¹². 1996 yılında Teos yakınlarında ortaya çıkan bir kremasyon mezardan ele geçen buluntular, ilk olarak Özkan tarafından 2009 yılında¹³ ve İren ile Ünlü tarafından 2012 yılında yeniden ele alınmıştır¹⁴. Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen buluntuların muhtemel üretim yeri olarak yine Teos önerilmiştir¹⁵. Söz konusu yirmi üç adet *kotyle* ve bir adet *krater*'in katkı malzemeleri Klazomenai ile benzer bulunmuş, bu nedenle birbirlerine yakın bu iki merkezden ele geçen buluntuların aynı kil yatağı kullanılarak farklı atölyelerde üretilmiş olabileceği düşünülmüştür¹⁶. 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak Konak, 2017 yılında ise bilimsel araştırma projesi olarak Bulut, 1960'lı yıllarda ele geçen, Geç Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenen Teos seramiklerini stilistik açıdan incelemiş ve içlerinde ithal seramiklerin azlığına dikkat çekmişlerdir¹⁷. Teos'ta yeni dönem kazılarının ilk yılları olan 2011 ve 2012 yıllarında Hellenistik Sur'un batısındaki sondaj çalışmalarında, MÖ 7. ve 6. yüzyıl tabakalarında bulunan yedi adet defolu seramik parçası bu zamana kadar yapılan üretim yeri araştırmalarına yeni bir yön vermiştir¹⁸. Seramik fırınındaki yüksek sıcaklıktan dolayı deforme olmuş ve kullanılamaz hale gelmiş olan bu parçalar, ihraç edilmiş ve üretim yerinde kalmış olmalıdır. Fırın atıkları ihraç edilemeyecekleri için kuşkusuz kentteki seramik atölyelerinin varlığına işaret etmiştir¹⁹. Söz konusu seramikler Bonn Üniversitesi Helmholtz Enstitüsü'nde Nötron Aktivasyon Analizi (NAA) yöntemi ile incelenmiş ve yapılan incelemeler sonucunda tüm parçalar için aynı sonuç ortaya çıkmıştır. Hatalı olduğu için atölyede atık

⁸ Coldstream 2008, 277.

⁹ Cook – Dupont 2003, 27-28.

¹⁰ Dupont 1983, 31-33; Cook – Dupont 2003, 51-56; von Miller 2019, 70-71.

¹¹ Jones 1986, 661.

¹² Akurgal ve diğ. 2002, 76; Schlotzhauer – Villing 2006, 57; Kerschner – Mommsen 2022, 179-181.

¹³ Özkan 2009, 57-58.

¹⁴ İren – Ünlü 2012, 309-333; Kerschner – Mommsen 2022, 172.

¹⁵ İren – Ünlü 2012, 309-333; Kerschner – Mommsen 2022, 172.

¹⁶ İren – Ünlü 2012, 309-333.

¹⁷ Bulut 2017, Yayınlanmamış Araştırma Projesi. Sayın hocam Doç. Dr. Hülya Bulut'a Teos ile ilgili araştırmalarını içeren Bilimsel Araştırma Projesi raporunu benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

¹⁸ Kadioğlu ve diğ. 2012, 214-216

¹⁹ Kadioğlu ve diğ. 2015, 349; Kadioğlu 2021d; 311; Kerschner – Mommsen 2022, 179-181.

olarak bırakılan seramiklerin analiz sonuçlarından yola çıkarak Kuzey İonia'da üretildiği düşünülen fakat yeterli arkeolojik veri olmadığı için kökeni kesinleşemeyen seramik grubunun Teos'ta üretildiği kesin olarak ispatlanmıştır. Hatalı seramiklerin yanı sıra Teos'tan ele geçen *kotyle*, *skyphos* (Fig. 22, **K20**), *krater* ve *amphora* parçalarından alınan örneklerin analiz sonuçları bunların üretim yerlerinin Teos olduğunu kesinleştirmiştir²⁰. Söz konusu element bileşimi Bonn Bilgi Bankası'nda bulunan, farklı yerleşimlerde ele geçen ve B Grubu'na atfedilen 218 örnek ile eşleşmiş ve örneklerin Teos üretimi olduğu anlaşılmıştır²¹. Analiz sonuçları, bu denli büyük bir ihracat gücüne sahip Teos seramik atölyelerinin yalnızca kentin ihtiyacını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda farklı kentlere de seramik ihraç ederek ticarete önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca Tarsus-Gözlükule kazılarında ele geçen ve MÖ 12. yüzyıla tarihlenen "Ege Tipi IIIC" seramiklerinin arkeometrik analizleri sonucunda bir örneğin Teos (Teos B) atölyesi üretimi olduğu tespit edilmiştir²². Bu örneğin varlığı ile Teos'taki üretimin Geometrik Dönem sonlarında başlamadığı, Bronz Çağı'na kadar geri gittiği ortaya konmuştur²³. Aynı zamanda Ephesos Artemis Tapınağı'ndan ele geçen ve Teos elementleriyle eşleşen bir *oinokhoe* kulbu MÖ 10. yüzyılda Teos'un Ephesos'a seramik ihraç ettiğini göstermiştir²⁴. Bronz Çağı'ndan itibaren kesintiye uğramadan üretilen ve birçok merkeze ihraç edilen Teos seramiklerinin yanı sıra Naukratisli Athenaios'un Lesboslu şair Alkaios'tan aktardığı üzere Teos'ta üretilen kaliteli şarap da, Teos'ta üretilen *amphora*'larla denizaşırı kentlere taşınmıştır²⁵.

KOTYLE VE SKYPHOSLAR

"Nestor'un bir kadehi vardı iyi içim sağlayan.

Bu kadehten ise kim içerse, anında

Güzel taçlı Aphrodite'ye istek duyacaktır."²⁶

Teos'ta üretilen ünlü Nestor Kâsesi'nin üzerinde taşıdığı Eski Yunanca şiirden, MÖ 8. yüzyılın sonlarında Teos'un iyi içim sağlayan, kaliteli seramikler üreten bir merkez olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 1). Aynı zamanda MÖ 7. yüzyılda yaşamış Lesboslu şair Alkaios'un Teos'un içki kâseleri ve şarabına olan övgüsüne Naukratisli Athenaios'un Deipnosophistai adlı eserinde yer verilmiştir²⁷.

Fig. 1: Teos Üretimi Nestor Kâsesi (Villing ve diğ. 2019, Fig. 18).

²⁰ Kerschner – Mommsen 2022, Fig. 2, 5, 7, 13, 14, 15, 18, 19, 26, 29, 30, 31.

²¹ Oldukça geniş bir alana yayılan örnekler yalnızca Ege Adaları ve Batı Anadolu'daki örneklerle (Arisbe, Bademgediği Tepesi, Didyma, Drama, Ephesos, Erythrai, Kyme, Miletos, Pergamon, Phokaia, Smyrna, Sardeis, Teos ve Troia) eşleşmemiş aynı zamanda Karadeniz Bölgesi'nde (Borysthenes/Berezan, Istros/Histria, Nemirov, Taganrog ve Taman-Yarımadası), Kilikia'da (Tarsus), Levant'ta (Tell Dor), Eski Mısır'da (Naukratis, Thebes) ve Sicilya'da (Gela, Katane, Naxos, Selinus ve Syrakousai) ele geçen örneklerle de uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Kadioğlu ve diğ. 2015, 351; von Miller 2019, 60; Kadioğlu 2021d, 311; Kerschner – Mommsen 2022, 179-181.

²² Mountjoy ve diğ. 2018, 75-98.

²³ Mountjoy ve diğ. 2018, 75-98.

²⁴ Kerschner – Mommsen 2022, 183, Fig. 12.

²⁵ Athenaios XI.481a; Sezgin 2012, 283-288; Sezgin 2017, 15-36; Kadioğlu 2021d, 314.

²⁶ Latacz 2007, 682-684; Villing ve diğ. 2019, Fig. 18; Kadioğlu – Adak 2021, 82-83, Fig. 28.

²⁷ Athenaios XI.481a; Kadioğlu 2021d, 310.

Bu övgülere mazhar olmuş iyi içim sağlayan, yüksek kalitede çömlekçilik anlayışına sahip, marka kalitesine ulaşmış Teos kâseleri parlak, pürüzsüz yüzeylere sahip ve ince gözenekli, dayanıklı hamurludurlar (Fig. 2). Parçaların tamamında ince gümüş mika katkısı görülmektedir. Yüzeyleri astarlanmıştır. Söz konusu kâselerde, analiz sonuçlarına göre "standart seri" ve "turuncu seri" olarak iki ana üretim tipi tespit edilmiştir²⁸. İki üretim tipi, bezeme şablonu olarak aynı olsa da renk ve sertlik derecesi olarak birbirinden ayrılmaktadır. Turuncu seri daha düşük bir dereceyle pişirildiği için standart olana nazaran daha kırmızımsı ve yumuşaktır²⁹. Analiz edilmiş örnekler dışında, 2018 yılında Dionyos Tapınağı'nın kuzey *kepidoma*'sının önünde, temel altında herhangi bir yapılaşma olup olmadığını ve tapınağın inşa tarihi hakkında fikir verebilecek buluntuları içeren bir tabakanın varlığını araştırmak amacıyla çalışılan DT7 ve DT8 sondajlarından çıkan seramikler farklı bir üretim tipini ortaya koymuştur³⁰. Grimsi sert hamurdan oluşan, üzerinde kahverengimsi bej bir astar olan ve sıkı pişirme derecesine sahip söz konusu kâse parçaları Geometrik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar farklı dönemlere tarihlenen çok sayıda pişirme, saklama ve sofraya ait parçalar ile birlikte ele geçmiştir. Grimsi hamurlu bu örneklerin yoğun miktarda, farklı dönemlerden parçalar ile birlikte tapınağın üzerine yerleştiği ana kaya yarığının içine bilinçli şekilde doldurulmuş olmaları, parçaların yakında bir atölyede üretildiğini düşündürmüştür. Kerschner tarafından tespit edilen iki üretim tipine ek olarak Dionyos Tapınağı kazılarında çıkan grimsi sert hamurlu kahverengi/bej astarlı kâseler, Teos'ta üretilen üçüncü üretim tipi olmalıdır. Üretim yerleri Teos olan kuşlu *kotyle* ve *skyphos*'ların form özelliklerinde zaman içinde küçük değişimler olsa da bezeme şeması her zaman geleneksel olarak kullanılmaya devam etmiş, standardın dışına çok çıkmamıştır³¹. Teos atölyelerinin ürünleri Samos, Ephesos ve Karia merkezlerinde taklit edilmiş fakat Teos atölyesindeki gibi standartlaştırılmamış ve ihraç edilecek kadar büyük miktarlarda üretilmemişlerdir³². Ephesos ve Samos üretimi seramiklerde yapılan analizler Teos kâseleri ile hem bezeme hem de astar farklılıkları olduğunu göstermiştir³³. Teos kâselerinde bezemeler oldukça özenli fakat özgün değildir. Aynı bezeme elemanlarını kullanmaya devam etmelerinin nedeni bezemelerin ustalar tarafından kısa sürede düşük maliyet ile üretiliyor olmasıdır³⁴. Moda olan ve talep gören şemanın dışına çıkmamaları seri üretim yapabilmelerine olanak sağlamış olmalıdır³⁵. MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinde geometrik anlayış terk edilmiş ve rozetli, bantlı, gözlü kâseler üretilmeye başlamıştır. Bu dönemde Teos ürünleri ile ticari rekabet artmış, Klazomenai, Smyrna ve Kyme kendi rozetli, bantlı

Fig. 2: Ephesos Artemis Tapınağı'nda Bulunmuş Teos Üretimi Kuşlu Kâse (Kerschner – Mommsen 2022, 186, Fig. 17).

²⁸ Kerschner – Mommsen 2022, 186.

²⁹ Akurgal ve diğ. 2002, 66; Kerschner – Mommsen 2022, 186.

³⁰ Kadioğlu ve diğ. 2019, 372-373.

³¹ Akurgal ve diğ. 2002, 63-66; Cook – Dupont 2003, 19-24; Coldstream 2008, 277-279, 479; İren – Ünlü 2012, 313; Kadioğlu 2021b, 78.

³² Akurgal ve diğ. 2002, 47-50; Kerschner 2007, 223; Kerschner – Mommsen 2009, 86; Kerschner – Mommsen 2022, 187.

³³ Kerschner – Mommsen 2022, 187.

³⁴ Akurgal ve diğ. 2002, 104; Kerschner – Mommsen 2009, 86; Posamentir – Solovyov 2006, 119-124; Kerschner – Mommsen 2022, 189.

³⁵ Kadioğlu ve diğ. 2015, 351-353; Kadioğlu 2019, 300.

ve gözlü kâselerini üretmişlerdir³⁶. İlk olarak *kotyle* formunda üretilip zaman içerisinde *skyphos* formuna geçiş yapan kâseler ile ilgili bugüne kadar birçok kronolojik gruplamalar yapılmıştır. Robertson Al Mina'da³⁷, Boardman ise Emporio'da³⁸ ele geçen kuşlu kâseleri dört grup altında incelemiştir. Kerschner Ephesos³⁹ buluntularını beş alt grupta incelerken Hürmüzlü Klazomenai Akpınar Nekropolisi⁴⁰ kuşlu kâselerini altı alt grupta incelemiştir. Kuşlu *kotyle* ve *skyphos*'lar ile ilgili genel olarak Coldstream'ın önerileri kabul görmüştür. Coldstream *kotyle*'leri iki evreye, *skyp-hos*'ları ise dört evreye ayırarak incelemiştir⁴¹. Cook bu kronolojiyi desteklemiştir⁴².

Bu çalışmada gruplamalar genel olarak Coldstream'ın kronoloji ve tipolojisi kabul edilerek yapılmıştır. Teos kâseleri form ve bezeme şemasındaki farklılara göre altı başlık altında incelenmiştir. Söz konusu kâselerden bazıları kronolojik olarak birbiri ile eş zamanlı üretilmiştir.

Dört Metop'lu Kuşlu Kotyle'ler

Kuşlu *kotyle* ve *skyphos*'ların en erken tarihli örnekleridir⁴³. Bu grubu oluşturan Teos *kotyle*'leri derin, kalın çentikli ağız kenarına, yarı küresel, derin gövdeye ve halka formunda, düz profilli kaideye sahiptir. Söz konusu *kotyle*'lerin cidarları kalındır. Ağız kenarının hemen altında küçük, hafif yukarı kalkık kulp görülmektedir. Bu grubu oluşturan bezeme paneli (*metop*) yüksek ve geniş olup kulplar arasında yer almaktadır. Panel içi hamur renginde bırakılmıştır⁴⁴. Teos atölyelerine ait en erken örnek Pithekoussai'da kremasyon bir mezarda bulunan Nestor Kâsesi'dir⁴⁵. Rezerve panel içerisinde eşit dört *metop* uygulanmış *kotyle*'de; standart bezeme şemalarından biri olan ilk ve son *metop*'ta içi taralı eşkenar dörtgen, ikinci *metop*'ta *meander*'li ağaç, üçüncü *metop*'ta ise kuş yerine kırık *meander* motifi görülmektedir. Panel içinde yer alan ikinci frizde ise zikzak motifi yapılmıştır. Beraber ele geçtiği bir gümüş *fibula*, dört *krater*, üç *oinochoe*, bir *kant-haros*, bir *skyphos*, on yedi *lektytos* ve *aryballos* ile birlikte MÖ 720-715 civarına tarihlenir ve Coldstream'a göre bu gruba ait en erken örnek olması ve kuş motifine henüz rastlanmaması nedeniyle kuşlu *kotyle*'lerin başlangıç tarihi için oldukça önemlidir⁴⁶. Yine bu grubun erken örneklerine Teos Akropolis'i'nin kuzeybatısında yer alan Türbe Mevkii'nde ele geçen kremasyon mezar içindeki yirmi üç *kotyle*'den on tanesi dâhil edilebilir⁴⁷. Bu dört *metop*'lu *kotyle*'lerde ilk ve son *metop*'ta yine içi taralı eşkenar dörtgen bulunmakta olup bu kez kuş yerine sıralı zikzak motifi gözlemlenir. Türbe Mevkii *kotyle*'lerinde Nestor Kâsesi'nden farklı olarak ikinci frizde içi boyalı kelebek motifleri görülmektedir. Söz konusu *kotyle*'ler MÖ 720-715 yıllarına tarihlenmişlerdir⁴⁸.

³⁶ Kerschner – Mommsen 2022, 187-189.

³⁷ Robertson 1940,14, Fig. 8

³⁸ Boardman 1967, 132-134.

³⁹ Kerschner 1997, 189-193.

⁴⁰ Hürmüzlü 2003, 268-282.

⁴¹ Coldstream 2008, 277-279; 298-301.

⁴² Cook – Dupont 2003, 26.

⁴³ Coldstream 2008, 278.

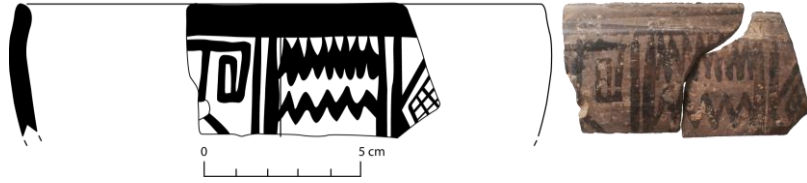
⁴⁴ von Miller 2019, 70-71.

⁴⁵ Coldstream 2008, 278; Latacz 2007, 682-684; Hürmüzlü 2003, 271; Kerschner 2014, 109-110; Kadioğlu – Adak 2021, 82-83.

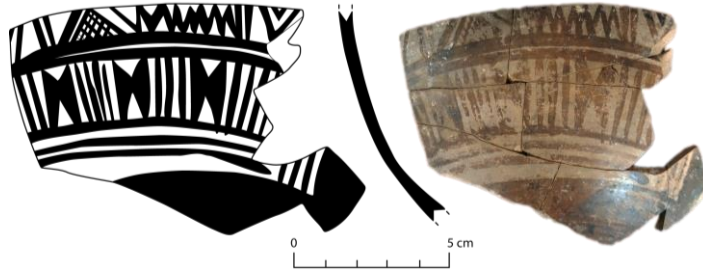
⁴⁶ Dunbabin 1968, 55-57; Buchner – Ridgway 1993, 212-223; Hürmüzlü 2003, 271; Coldstream 2008, 278; Zunal 2015, 248-249; Gaunt 2017, 94-96.

⁴⁷ Özkan 2009, 57-58 Kat. Nr. 2-13; İren – Ünlü 2012, 311-314, Cat. 2-13.

⁴⁸ Özkan 2009, 57-58 Kat. Nr. 2-13; İren – Ünlü 2012, 311-314, Cat. 2-13.

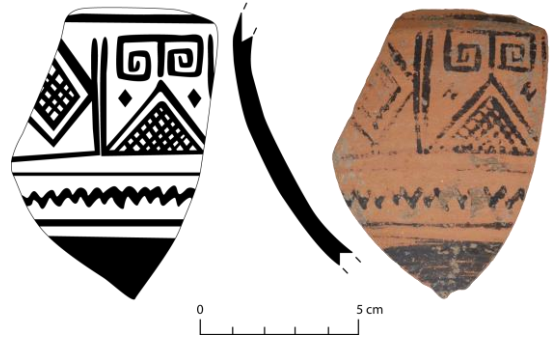
Fig. 3: K1. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 4: K2. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 5: K3. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

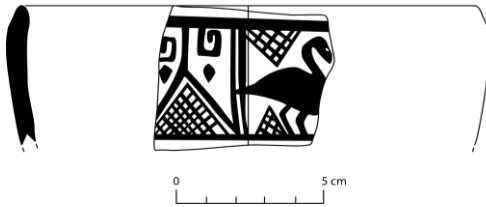
Fig. 6: K4. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Teos'ta ele geçen ve bu gruba dâhil olan *kotyle* parçalarına bakıldığında erken örnekleri orta *metop*'ta kuş yerine yatay zikzak motifi yapılan örnekler oluşturur (**K1**, Fig. 3; **K2**, Fig. 4). Örneklerin tamamında *metop*'lar dikey çift çizgi ile birbirinden ayrılmıştır. Söz konusu parçaların ağız kenarı derin çentikli olup zikzak motifinin solundaki *metop*'ta *meander*'li ağaç motifi ve her iki yan *metop*'ta içi taralı eşkenar dörtgen motifi bulunmaktadır. Bezemeler dışında kalan alanlar hamur renginde bırakılmıştır. **K2** (Fig. 4) ve **K3** (Fig. 5) örneklerinde, Türbe Mevkii'ndeki *kotyle*'lerde görülen ikinci frize içi boyalı kelebek dizisinin uygulandığı görülmektedir. Erken örnekler arasında değerlendirilmesi gereken **K4** (Fig. 6) örneğinde ilk *metop*'ta içi taralı eşkenar dörtgen, ikinci *metop*'ta *meander*'li ağaç ve ağacın bulunduğu *metop*'ta içi dolu eşkenar dörtgen doldurma motiflerine rastlanmaktadır. Alt frizde yer alan zikzak bezemesi ve gövde altının siyah firnisli olması ile tüm dekorasyonu literatürde dört *metop*'lu kuşlu *kotyle*'ler arasında en erken döneme tarihlenen Nestor Kâsesi ile aynıdır.

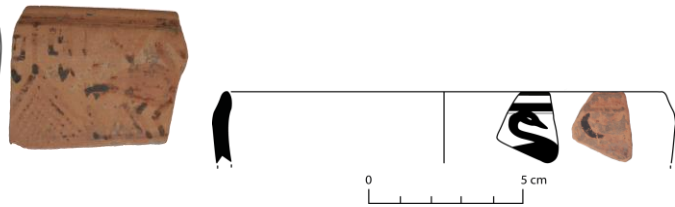
Klaros'ta ele geçen ve dört *metop*'lu *kotyle*'ler grubunda değerlendirilen parçalarda ikinci frizde kelebek motifinin kullanıldığını belirtmiştir⁴⁹. Özgünel, kelebek motifli örneklerin erken örnekler olduğunu, geç örneklerde zikzak motifinin kullanıldığını ve bu örneklerin MÖ 8. yüzyılın sonları ile MÖ 670 yılları arasında tarihlendiğini belirtmektedir⁵⁰. Walter-Karydi, Aigina'da ele geçen örneklerden kelebek motifli olanı MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine, kelebek motifinin kalktığı dalgalı çizgi motifli bulunan örneği ise MÖ 700 dolaylarına tarihlemiştir⁵¹. **K4** (Fig. 6) numaralı örneğin alt frizinde yatay zikzak bezemesi olması ve Nestor Kâsesi ile benzer bezemeye sahip olması göz önüne alındığında bu örneğin MÖ 720 ile 700 arasında tarihlendiği düşünülmektedir. Alt frizde içi boyalı kelebek motifinin zikzak motifinden daha önceye tarihlendiği düşünüldüğünde Türbe Mevkii'nden ele geçen *kotyle*'lerde olduğu gibi **K2** (Fig. 4) ve **K3** (Fig. 5) numaralı örnekler Nestor Kâsesi'nden biraz daha erkene tarihleniyor olmalıdır. Türbe Mevkii'nde *kotyle*'lerle birlikte ele geçen *krater*, MÖ 740-725 yıllarına tarihlenmiştir. Bu durumda içi boyalı kelebek motiflerinin olduğu parçaların MÖ 8. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenmesi yanlış olmayacaktır.

Teos'ta ele geçen dört *metop*'lu kuşlu *kotyle*'ler grubunda bulunan kuş figürü **K5** (Fig. 7), **K8** (Fig. 8), **K6** (Fig. 9) ve **K7** (Fig. 10) örneklerinde karşımıza çıkar. *Metop*'ları ayıran dikey çift çizgi ve ağız kenarlarında bulunan derin çentikler nedeniyle aynı gruba dâhil edilmişlerdir. **K5** (Fig. 7) ve **K8** (Fig. 8) örneklerinde bulunan kuş motifi kalın silüetli ve hantaldır. **K5** (Fig. 7) örneğinde kuşun bulunduğu *metop*'ta yukarıdan sarkan, içi taralı ters üçgen motifli ve düz üçgen motifli dolgu olarak bulunmaktadır. Kuşun ayakları taban çizgisine tam oturmuş, kuyruk kısmı *metop* çizgisinden hafif taşmıştır. **K8** (Fig. 8) örneğinde kuşun göz detayı verilmiştir. MÖ 650 ve sonrası kuş motiflerinde göz detayının artık verilmiyor olması ve bu örnekte göz detayının verilmiş olması nedeniyle söz konusu parça MÖ 650 öncesine ait olmalıdır⁵².

K6 (Fig. 9) ve **K7** (Fig. 10) numaralı örneklerde kuş motifi stilistik olarak yukarıdaki örneklerden farklıdır. Kuş figürleri ince ve çizgisel olarak betimlenmiştir. Her iki örnekte de kuşun karnadı benzer örneklerde görüldüğü gibi gövdeden bağımsız, gövdenin içine yerleştirilmiştir⁵³. Derin çentikli ağız parçası olan **K6** (Fig. 9) örneğinde dolgu amaçlı düz üçgen motifli bulunmakta,

Fig. 7: K5. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 8: K8. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

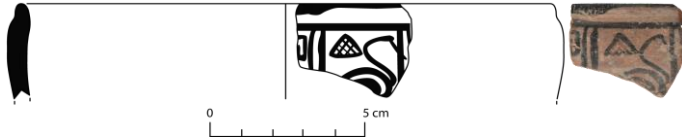
⁴⁹ Zunal 2015, 243-344, Fig. 3-4.

⁵⁰ Özgünel 1978, 17-26.

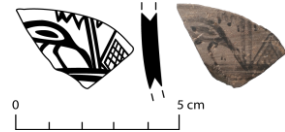
⁵¹ Walter-Karydi 1982, 8-31, Taf. 1-3.

⁵² Coldstream 2008, 298-301; Ersoy 1993, 305; Boardman 1967, 133; Kerschner 2001, 79; Hürmüzlü 2003, 277-278; von Miller 2019, Kat. Nr. 1376.

⁵³ Akurgal ve diğ. 2002, 99.

Fig. 9: K6. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 10: K7. Dört *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

ikinci *metop*'ta bulunan kuşun ince uzun gagası üçüncü *metop*'a taşmış vaziyettedir. **K7** (Fig. 10) numaralı gövde parçasında **K5** (Fig. 7) örneğinde olduğu gibi kuşun ayakları taban çizgisine tam oturmuş durumdadır. Fakat farklı olarak kuş yere eğilerek yem yiyor vaziyette tasvir edilmiştir. *Metop*'un üst kısmında sarkan yatay zikzak dolgu motifleri görülmektedir. Söz konusu kuş motifinin görüldüğü *metop*'larda dolgu amaçlı üçgen, ters üçgen gibi motifler kullanılması üç *metop*'lu kuşlu *kotyle*'lerin üretildiği dönemde kullanılan yeni bir özelliktir. Dolayısıyla bu parçaların üç *metop*'lu kuşlu *kotyle*'ler ile çağdaş ve dört *metop*'lu kuşlu *kotyle*'lerin son aşamasına, MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği düşünülmektedir⁵⁴.

Üç *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle*'ler

Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle*'ler ile benzer özelliklere sahip, hemen hemen çağdaş olarak üretilmiş bir gruptur⁵⁵. Bu grupta yer alan *kotyle*'lerin ağız kenarında bulunan derin çentik sığlaşmış ya da kaybolmuştur⁵⁶. *Kotyle*'ler yine derin gövdeye, ağız kenarının hemen altında hafifçe yukarı kalkık kulplara sahiptir. Kaideler daha yuvarlak bir görünüm alarak dar ve halka formundadır. Bezeme alanı yine hamur renginde bırakılmıştır. Üç *metop*'lu *kotyle*'lerin en önemli özelliği ana paneldeki *metop* sayısının üçe düşmüş olmasıdır⁵⁷. Teos üretimi üç *metop*'lu *kotyle*'lerde görülen standart şema ilk ve son *metop*'ta eşkenar dörtgen, orta *metop*'ta ise kuş motifi olmasıdır. Dördüncü *metop*'un ortadan kalkmasıyla *meander*'li ağaç motifi de ortadan kalkmış, *metop*'lar genişlemiş ve kuş motifleri bu genişlemeye bağlı olarak daha ince ve uzun görünüm almıştır. Samos örneklerinde *meander*'li ağaç figürünün kuş yerine orta *metop*'ta yer alması ve bu örneğin Samos üretimi olması Teos üretimi üç *metop*'lu *kotyle*'ler ile farklı olduğunu göstermiştir. Ayrıca Samos üretimi örneklerde taban bandı görülmemektedir⁵⁸. Kuşlar tıknaz yapıdan kurtularak daha ince ve gövdesinin içi taralı olarak yapılmaya başlanmıştır. *Metop*'lardaki genişleme daha çok doldurma motifi kullanma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Ağız kenarından sarkan ya da alt çizgiye bitişik yapılmış, düz ve ters içi taralı üçgen motifi sıklıkla görülmektedir. Bu motif gibi yine N ve Z biçimli doldurma motifleri karşımıza çıkmaktadır. Paneli sınırlayan dikey çizgiler bazen ikinci frize dek ulaşmaktadır. İkinci frizde dört *metop*'lu *kotyle*'lerde görülen kelebek motifi bu

⁵⁴ Cook – Dupont 2003, 26-28. Benzer örnekler için bkz. Al Mina: Robertson 1940, 14, Fig 8: f; Emporio: Boardman 1967, 132, Pl. 42; Klazomenai Akpınar Nekropolisi: Hümmüzlü 2003, 270-272, Fig 55; Ephesos: Akurgal ve diğ. 2002, 47-48, Fig 17; Smyrna: Akurgal ve diğ. 2002, 99; Kerschner 2007, 238; Samos: Walter 1968, 40, Taf. 42-44; Delos: Dugas – Rhamaïos 1934, 13-15, Lev. 47; Aigina: Walter-Karydi 1982, 10, Taf. 1-3; Ephesos: von Miller 2019, 70-75; Kat. Nr. 36, 37, 72, 94, 96, 124, 125, 159, 201, 251, 315, 313, 314, 316, 351, 350, 352, 354, 590, 470, 468, 469, 786, 533, 535, 537, 536, 615, 616, 617, 618, 1487, 1750.

⁵⁵ Coldstream 2008, 299.

⁵⁶ Cook – Dupont 2003, 26.

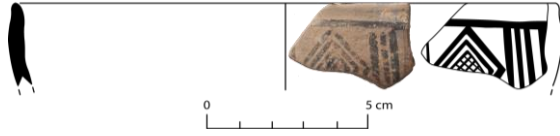
⁵⁷ Zunal 2015, 249.

⁵⁸ Kerschner – Mommsen 2022, 187.

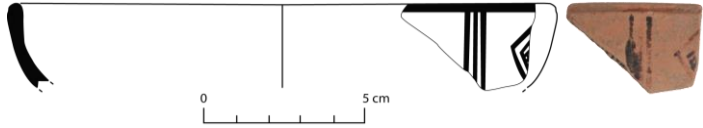
gruptaki örneklerde devam etmez. Yerine yatay bantlar arasında yer alan nokta dizisi ya da kalın, kısa çizgilerden oluşan motif dizisi karşımıza çıkar⁵⁹.

K9 (Fig. 11) ve **K10** (Fig. 12) numaralı örnekleri dört *metop*'lular grubundan ayıran en önemli özellik *metop*'ları ayıran dikey çizgilerin iki yerine üç adet olmasıdır. İki örneğin de yanlarında içi taralı eşkenar dörtgen motifleri bulunmaktadır. **K9** (Fig. 11) örneğinde ağız kenarındaki çentik henüz sığlaşmamış olup hala derin olduğu için bu grubun en erken örnekleri arasında olduğu düşünülmüştür. **K10** (Fig. 12) numaralı örnekte ağız kenarında bulunan çentik sığlaşmıştır. **K11** (Fig. 13) numaralı örnek, bu gruba ait kuş motifinin görülebildiği tek örnektir. Bu döneme ait örneklerde olduğu gibi kuşun gövdesi tıknaz yapıdan kurtulmuştur. İlk defa bu dönemde görülen kuşun gövdesinin içinin çapraz taranması söz konusu örnekte yer almaktadır⁶⁰. Kuşun bulunduğu *metop*'ta, doldurma motifleri olarak dil motifleri bulunmaktadır. Söz konusu örnekler MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir⁶¹.

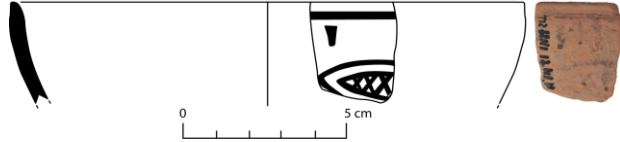
Bu gruba dâhil edilen standart bezeme şemasına aykırı örnekler de bulunmaktadır. Sığacık Türbe Mevkii'ndeki kremasyon mezardan ele geçen bir *kotyle* farklı bezeme şeması taşımaktadır⁶². Diğer üç *metop*'lu *kotyle*'lerde olduğu gibi *metop*'lar dikey çift çizgiler ile ayrılmaktadır. Her iki yan *metop*'ta içi taralı eşkenar dörtgen bulunmaktadır. Farklılık ise kuşun olduğu orta *metop*'ta yatay üç frizden oluşan bir bezeme dizisi yer almasıdır. Aynı bezeme şeması **K12** (Fig. 14) numaralı örnekte de görülmekte, frizler içinde ilk sırada yatay zikzak, ikinci sırada S motifleri, üçüncü sırada ise yay motifleri sıralı bir şekilde devam etmektedir. Bu türden friz bezemesi tek *metop*'lu *kotyle*'lerde görülmektedir. Söz konusu parçada uygulandığı gibi tek *metop*'lu *kotyle* ile üç *metop*'lu *kotyle*'nin bezeme şeması birleşmiş ve MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde birlikte kullanılmış olmalıdır.

Fig. 11: Üç *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 12: Üç *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

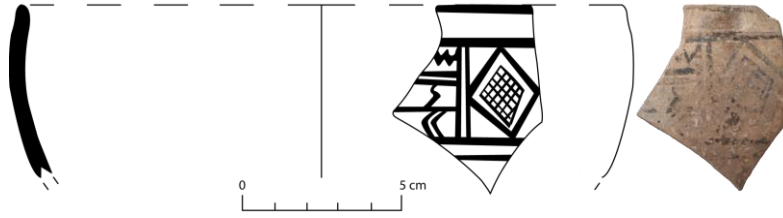
Fig. 13: Üç *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

⁵⁹ Coldstream 2008, 298-301; Kerschner 1997, 189-193; Kerschner 1999, 19-20; Cook – Dupont 2003, 26-28; Akurgal ve diğ. 2002, 66; Hürmüzlü 2003, 273-274; Zunal 2015, 249; Özkan 2009, 60.

⁶⁰ Hürmüzlü 2003, 273-274.

⁶¹ Coldstream 2008, 250, Levha 61e. Benzer örnekler için bkz: Emporio: Boardman 1967, 133, Pl. 42; Klazomenai Akpınar Nekropolisi: Hürmüzlü 2003, 273-274, Fig. 55: 217/3, 217/4, 217/5, 217/6 ve Fig. 57: 219/1; Tarsus: Boardman 1965, 297, 298, Fig. 1; Samos: Walter 1968, Taf. 44: 267; Nif: Bilgin – Derin 2013, 97-113, Fig 7; Karia: Özgünel 2006, 55-56, 81-82, Lev. XLIVa, a1, Lev. XKLVIb, Lev. XLII a-c; Klaros: Zunal 2015, 249, Fig 5; Didyma: Schattner 2007, Abb. 99, Abb. 100, 10-16; Ephesos: von Miller 2019, Kat. Nr. 1275, 1339, 15391, 1752, 1757.

⁶² İren – Ünlü 2012, 311-314, Fig. 19, Cat. 17.

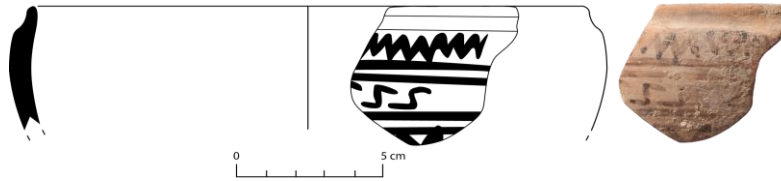

Fig. 14: K12. Üç *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Tek *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle*'ler

MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde *metop*'lu *kotyle*'ler ile çağdaş bir grup olan tek *metop*'lu *kotyle*'ler, bezeme şemalarındaki farklılık ile ayrılmaktadır. Form olarak *kotyle*'ler ile benzer özellikler taşıyan bu kâseler ağız kenarından derin çentikli, küresel ve derin gövdeli yapıdadırlar. Üç veya dört *metop*'a ayrılan bezeme paneli bu kez tek ve kulplar arasındaki tüm alanı kaplar vaziyettedir. Söz konusu panel içerisinde iki, üç ya da dört tane alt alta ince friz sıraları yer alır. Frizlerin içerisindeki motifler ise Erken Geometrik Dönem'den beri kullanılan zikzak motifi, ters ya da düz Z/S motifi, çizgi *meander*, içleri dolu kelebek motifi gibi motiflerdir. *Metop* sağda ve solda dörtlü ya da üçlü *triglyph* ile sınırlanır. Panelin üstünde ağız kenarı ile arasında ince bir bant, altta ise ince üçlü bant yer alır⁶³.

Söz konusu *kotyle*'lere en yakın örnekler Dirmil⁶⁴ ve Ialysos⁶⁵ kâseleridir. Dirmil örneğinde üç, Ialysos örneğinde ise dört friz yer alır⁶⁶. Türbe Mevkii'nden ele geçen *kotyle*'lerde hem üç hem de dört frizli örnekler mevcuttur⁶⁷. Yine söz konusu grubun örnekleri Al Mina⁶⁸, Delos⁶⁹, Samos⁷⁰ ve Karia⁷¹ bölgesinde birçok merkezde görülmektedir. Teos'ta ele geçen **K13** (Fig. 15) ve **K14** (Fig. 16) örnekleri üç frizden oluşmaktadır. İki parça da derin çentikli ağız parçasıdır. Her iki parçada da ağız kısmında derin çentik, ilk frizde zikzak, ikinci frizde ters Z ve en alt frizde iki dikey çizgi ile ayrılmış içi boyalı kelebek motifi yer almaktadır. **K14** örneğinde *metop*'un üç *triglyph* ile sınırlandığını görmekteyiz. Hemen hemen aynı form özelliklerini gösteren parçaların ağız çapları 16

Fig. 15: K13. Tek *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

⁶³ Özkan 2009, 60; İren - Ünlü 2012, 313-321.

⁶⁴ Özgünel 1976, 34-36 Lev. XVI; Özgünel 2006, 62, Lev. XXXIVa.

⁶⁵ Jacobi 1929, 102-103, Fig. 96; D'Acunto 2017, 486, Fig. 28.

⁶⁶ Özgünel 1976, 34-36 Lev. XVI.

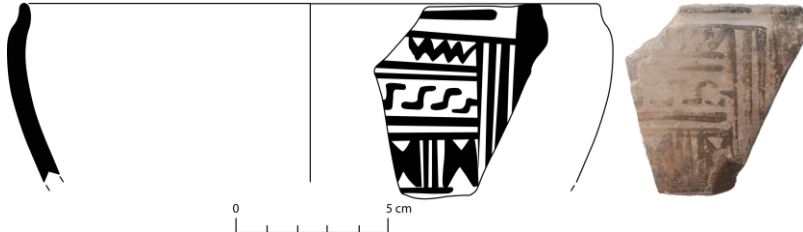
⁶⁷ İren - Ünlü 2012, 313-321, Cat. 18-22.

⁶⁸ Robertson 1940, Fig. 8g.

⁶⁹ Dugas - Rhomaios 1934, Lev. 28.

⁷⁰ Walter 1968, Taf. 41.

⁷¹ Özgünel 2006, 62, Lev. XXXIVa.

Fig. 16: K14. Tek *Metop*'lu Kuşlu *Kotyle* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

ile 20 cm arasında değişmektedir. Türbe Mevkii'ndeki *kotyle*'ler, Dirmil kâsesi ve Ialysos kâsesine göre daha geniş olan söz konusu örnekler bezeme şemalarındaki benzerlik nedeniyle MÖ 740 ile 705 tarihleri arasında üretilmiş olmalıdır.

Kuşlu *Skyphos*'lar

MÖ 7. yüzyılın başında üç *metop*'lu *kotyle*'ler ile çağdaş bir dönemde, *kotyle* formundan çıkan kâseler *skyphos* formunu almaya başlamıştır⁷². Üç *metop*'lu *kotyle*'ler ile benzer bezeme şemasını içeren söz konusu *skyphos*'lar küresel bir forma sahiptir ve *kotyle*'ye göre daha sığ formdadır. Önceki grupta görülen ağız kenarındaki çentik, çok sığ bir şekil almış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Bezeme alanındaki en büyük farklılık bezeme panelinin ortadan kalkmasıdır. Kâse üzerinde yine kulplar arasında bezeme kuşağı yer alır ve üç *metop*'tan oluşur. Her iki yan *metop*'ta eşkenar dörtgen motifi görülmeye devam ederken kuşun olduğu *metop* daha çok genişlemiştir. Kuşun olduğu *metop*'ta farklı bir doldurma motifi olarak halka motifi görülmektedir. Halka motifine ek olarak ağız kenarına asılı dil motifi ve ters üçgen motifi kullanılmaktadır. Kuş motifinde göz detayı bazı örneklerde unutulmuştur ve motif daha az özenli yapılmaya başlanmıştır. Bezeme kuşağının altında üçlü yatay bant bulunmaktadır. Gövde altı ise ya tamamen firnisli ya da içi boş ışın motifi ile kaplıdır. Kaidelerde hem disk hem de halka kaide görülmektedir. Disk formulu kaidede oturma düzlemi üçgen kesitli ve ortasında yer alan oyuğu sığ yapılmıştır⁷³. **K15** (Fig. 17) örneğinde *metop* içerisinde içi taralı eşkenar dörtgen bezemesi görülmektedir. Bezeme motifleri özenli ve ince çizgilerden oluşmaktadır. Parça içe eğimli, yuvarlatılmış ağızlı olup *kotyle*'lerde görülen çentik görülmediği için MÖ 675-640 yıllarına tarihlenmektedir⁷⁴.

Kuşlu *skyphos*'ların en geç örneklerinde bezeme şemasındaki en büyük fark, kuş motifinin altındaki bandın kalkması ve gövde altındaki ışın motifinin kuş motifine kadar uzamasıdır⁷⁵. Kuş motifinin yapılışı daha özensiz bir hal almış ve boyu uzamıştır. Boynu ince bir S biçimindedir. Gövde ve bacaklar erken örnekler nazaran daha uzun yapılmıştır. Kuş motifinin altında bazen yatay bant uygulaması devam etse de kuşun bacaklarının banttı taşıdığı görülmektedir. Söz konusu kâselerde artık sadece disk kaide kullanılmaktadır. Disk kaide kalın ve ortası derin oyukludur. İç yüzde hamur rengi bant görülmeye devam eder. *Tondo*'da ise merkezde boya ve etrafında

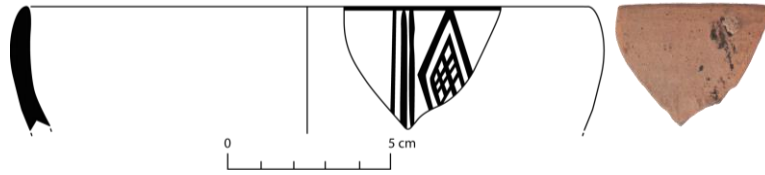
⁷² Coldstream 2008, 299-300.

⁷³ Coldstream 2008, 298-301; Ersoy 1993, 309-311; Cook – Dupont 2003, 26; Hürmüzlü 2003, 273-274. Benzer örnekler için bkz. Sardeis: Greenewalt 2010, 484, Res. 119-120; Klazomenai: Ersoy 1993, 311, Pl. 191; Miletos: Grave 1975, 35-59, Taf. 24.

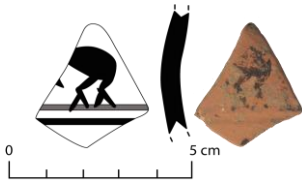
⁷⁴ Coldstream 2008, 298-301; Cook – Dupont 2003, 26-28; Hürmüzlü 2004, 85, Fig. 16.

⁷⁵ von Miller 2019, 77-80.

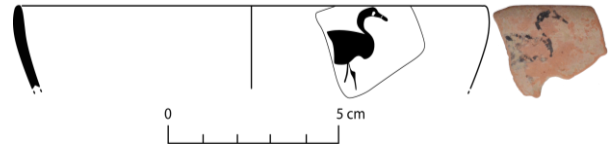

Fig. 17: K15. Kuşlu *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 18: K16. Kuşlu *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 19: K17. Kuşlu *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

rezerve bantlar yer alır. İç yüzde zaman zaman beyaz boya görülmektedir⁷⁶. Teos'ta ele geçen **K16** (Fig. 18) numaralı örnek, üzerinde kuş betimi olan bir gövde parçasıdır. Bacakları, gövdesi ve kuyruğunun ucu korunmuş olan kuşun ayakları, oturduğu yatay banttı hafif taşmış vaziyettedir. **K17** (Fig. 19) numaralı ağız parçasında ise boşlukta yer alan kuş motifi bulunmaktadır. Bu parçada yer alan kuşun bodurluktan kurtulup uzadığı, boynunun S şeklini aldığı ve ayaklarının altında bir taban çizgisi olmadığı görülmektedir. Kuşun göz bölgesindeki boyanın bir kısmı korunmamıştır **K16** (Fig. 18) ve **K17** (Fig. 19) numaralı parçalarda ayakların taban çizgisinden taşması ve taban çizgisinin tamamen yok olması gibi geç özellikler göz önüne alındığında söz konusu parçaları geç dönem kuşlu *skyphos*'lar arasına dâhil etmek doğru olacaktır. Bu gruba ait parçalar MÖ 620-600 yıllarına tarihlenmektedir⁷⁷.

Rozetli *Skyphos*'lar

Rozetli *skyphos*'lar ya da rozetli kâseler olarak adlandırılan kâseler adını kulplar arasında bulunan rozet motifinden almaktadır. Söz konusu kâseler, Dupont ve Kerschner'e göre Kuzey İonia'da üretilmiş olup bu fikir kil analizleri ile de desteklenmiştir⁷⁸. Daha sonra üretim yerlerinin Teos olduğu kesinleşen rozetli *skyphos*'lar, kuşlu *skyphos*'lar gibi çok geniş bir yayılım alanına sahip olup Smyrna⁷⁹, Klazomenai⁸⁰, Abdera⁸¹ ve Samos⁸² gibi birçok merkezde ele geçmiştirler. Rozetli kâselerin formu kuşlu kâselerin formunu taşımaya devam eder⁸³. Fakat rozetli kâseler ile

⁷⁶ Coldstream 2008, 298-301; Cook – Dupont 2003, 26.

⁷⁷ Coldstream 2008, 298-301; Cook – Dupont 2003, 26. Benzer örnekler için bkz. Ephesos: Kerschner 1997, 119, 128, 190, Taf. 4: 22, Taf. 6: 42-43; Kerschner 2001, 79-80; Kadioğlu ve diğ. 2015, 351-352, Res. 4; von Miller 2019, 677, 950, 1062, 1274, 1215, 1275, 1342, 1326, 1385, 1764, 1762; Klazomenai: Hürmüzlü 2003, 281, Fig. 25: 112/12, 112/13, Fig. 42: 188/3, 188/4, Fig. 44: 192/13, 192/14, 192/15, Fig. 49: 205/4, 205/5, 205/6 ve Fig. 51: 208/4, 208/16, 208/17; Tocra: Boardman – Hayes 1973, 21; Naukratis: Price 1924, 185, Fig. 7; Didyma: Schattner 2007, Abb. 112.

⁷⁸ Dupont 1983, 40-41; Akurgal ve diğ. 2002, 70-71; Kerschner 2007, 238; Kerschner – Mommsen 2022, 186-189.

⁷⁹ Akurgal ve diğ. 2002, 70-71.

⁸⁰ Ersoy 1993, 307; Ersoy – Koparal 2007, 54.

⁸¹ Koukouli-Chrysanthaki 1994, 42.

⁸² Walter-Karydi 1973, 21.

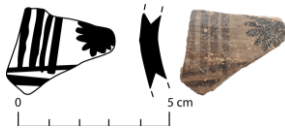
⁸³ Kinch 1914, 170.

geometrik bezeme anlayışı terk edilmiştir⁸⁴. MÖ 7. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar üretilmişlerdir⁸⁵. Bu çalışmadaki örnekler alt grupta yapılmadan tek başlık altında değerlendirilmiştir.

Rozet formu iki farklı şekilde gözlemlenmektedir. Yıldız biçimli rozetler, merkezde yer alan bir noktanın etrafındaki noktalar ile arasında ince bir hat olduğu örneklerdir. Nokta rozetlerde ise bu hat ortadan kalkmış, rozetler merkezde bir nokta ve onun etrafında bağımsız altı ya da sekiz noktadan oluşmaktadır⁸⁶.

Grubun en erken örneklerini, *metop* anlayışı tamamen yok olmadan önce *metop*'lar içine rozet motifi işlenerek rozetli *skyphos*'lara geçiş yapılan örnekler oluşturur. Geometrik anlayışın devam ettiği bu örneklerde üç ya da iki dikey çizgi tarafından ayrılan genellikle üç *metop* içerisinde rozet figürü bulunmaktadır. Benzer örnekler göz önüne alındığında *metop* kullanılan kâseler MÖ 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁸⁷. Yıldız biçimli rozet kullanılan *metop*'lu rozetli *skyphos*'larda genellikle düğme formlu kaide gözlemlenir. Söz konusu kaidenin merkezinde küçük bir oyuk bulunur. Nokta biçimli rozet kullanılan örneklerde ise genellikle halka kaide bulunmaktadır. Kaidenin hamur renginde bırakılmış *tondo*'sunda yıldız motifi görülmektedir. Her iki tipte de *tondo* hariç iç yüzü tamamen firnisli olan örneklerde beyaz-kırmızı ek boya kullanılan ince bantlar bulunmaktadır. Yıldız biçimli rozetlerin kullanımına göre daha geç bir tarih verilen nokta rozetliler MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir⁸⁸.

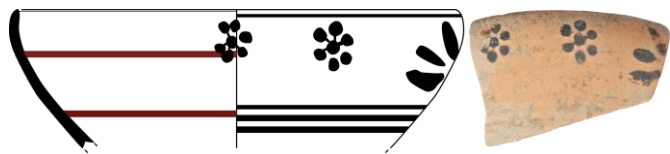
Teos örnekleri içerisinde yer alan **K18** (Fig. 20) numaralı parça söz konusu gruptaki örneklerle benzemeyen özgün bir bezemeye sahiptir. Dört dikey çizgi ile *metop*'lara ayrılması ve *metop* içerisinde rozet bulunması nedeniyle bu gruba dâhil edilmiştir. Parçanın üzerinde yer alan rozet ne nokta ne de yıldız biçimindedir. Olasılıkla on iki/on üç yapraktan oluşan, yaprakları merkez-

Fig. 20: K18. Rozetli *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 21: K19. Kâse Kaidesi Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 22: K20. Rozetli *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

⁸⁴ von Miller 2019, 79-81.

⁸⁵ Cook - Dupont 2003, 26-27; Kerschner 2007, 238.

⁸⁶ Hürmüzlü 2003, 295.

⁸⁷ Ersoy 1993, 368; Cook - Dupont 2003, 26-27.

⁸⁸ Ersoy 1993, 362-364.

den gelişigüzel şekilde ayrılmış bir çiçek motifidir. Motifin büyüklüğü *metop*'ları oluşturan bantlar ile orantılıdır. Yani söz konusu motif, doldurma motifi olamayacak kadar büyüktür ve bulunduğu *metop*'un içini hemen hemen kaplamıştır. Cıdarı, *metop*'lu rozetli kâselerde olduğu gibi kalındır. Kuşlu *skyphos*'lardan rozetli *skyphos*'lara geçişte kullanılmış olabilecek, olasılıkla yerel bir bezemedir olmalıdır. Söz konusu parça MÖ 7. yüzyıl sonu ile MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihleniyor olmalıdır.

Geometrik anlayışın terk edilmeye başlamasıyla bezeme şemasını sınırlayan *metop*'lar ortadan kalkmış, motifler bezeme alanına bağımsız olarak yapılmaya başlamıştır⁸⁹. Bu grupta öncü olarak kullanılan yıldız rozetler kulp kuşağında üç ya da beş adet yer alırlar. Gövde altı çoklu bant, iç yüzde beyaz-kırmızı-beyaz bant uygulaması rozetli *skyphos*'larda sık görülen uygulamalardır. Genellikle *tondo* hamur renginde bırakılıp yıldız motifi ya da rezerve nokta içerir. Ortası çukurlaştırılmış disk kaide yaygındır⁹⁰ (**K19**, Fig. 21). Teos'ta ele geçen **K20** (Fig. 22) numaralı örnekte kulplar arasındaki bezeme alanında iki adet yıldız biçimli rozet korunmuştur. Rozet dışında bir adet çiçek motifi kâsenin kulp kenarı bezemesi olmalıdır. Benzer örneklerde olduğu gibi gövde altında üçlü bant bulunur. İç yüzde iki adet kırmızı ince bant yer almaktadır. Söz konusu parçalar MÖ 620-590 yıllarına tarihlenmiştir⁹¹.

Yıldız rozetlerde görülen noktaları merkeze bağlayan ince hattın ortadan kalkmasıyla merkezde bir nokta ve çevresinde altı ya da sekiz bağımsız nokta tarafından kuşatılan nokta rozet bezemesi ortaya çıkmıştır. Noktalar arasında ölçüsel orantısızlıklar mevcuttur. Diğer rozetli *skyphos*'lar ile aynı form özellikleri gösteren söz konusu kâselerde hem halka hem de disk kaide kullanılmaktadır. Rozetler bir standart çerçevesinde yerleştirilirken gövde altı bezemesi farklılıklar göstermektedir⁹². Gövde altı çok sayıda bant ya da ışın motifleri içeren örnekler çok yaygındır. Bu örneklerde iç yüz *tondo* dışında tamamen boyalı ve *tondo*'sunda beş ya da altı kollu yıldız motifi bulunur. İç yüzde yine beyaz-kırmızı-beyaz bant uygulaması devam eder. Yıldız rozette olduğu gibi rozetler eşit uzaklıklarla kulp hizasında yerleştirilmişlerdir. Tek rozetli *skyphos*'larda ise çok rozetli *skyphos*'lardan farklı olarak bezeme kuşağında merkezde tek rozet ve kulpların hemen yanında dikey çizgi grupları yer almaktadır⁹³. Bezeme alanı altta bir ya da iki yatay bant ile sınırlandırılır. Kaide her zaman halka kaide formundadır. MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen erken örneklerde kulpların her iki yanında yer alan dikey çizgi sayısı yediyi geçmez ve kalın formdadır. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen geç örneklerde ise daha ince cıdar söz konusudur. Bu örneklerde kulplar ağız açacak şekilde diyagonal olarak yapılmıştır. Kulpların her iki yanında yer alan dikey çizgilerin sayısı artmıştır ve bezeme için bırakılan alan daralmıştır. İç yüzde rulet bezemesinin görülmesi geç örneklerde yer alan yeni bir özelliktir⁹⁴. *Tondo* hariç kabın içi tamamen boyalıdır. *Tondo*'nun merkezinde kırmızı boya ile yapılmış bir nokta ve onu çevreleyen çemberler bulunur⁹⁵ (**K21**, Fig. 23).

⁸⁹ von Miller 2019, 79-81.

⁹⁰ Hürmüzlü 2003, 295, Fig 49: 205/7; Utili 1999, 149-150, Fig. 2.20.

⁹¹ Cook – Dupont 2003, 26-27; Hürmüzlü 2004, 83, Fig. 18; Hürmüzlü 2011, 108-109, Abb. 24.

⁹² Ersoy 1993, 370; Hürmüzlü 2003, 296-299.

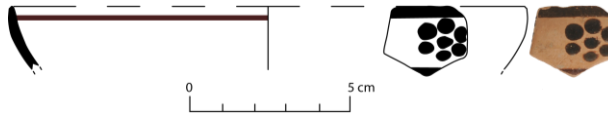
⁹³ Hürmüzlü 2003, 300-301.

⁹⁴ Ersoy 1993, 366-367; Hürmüzlü 2003, 300.

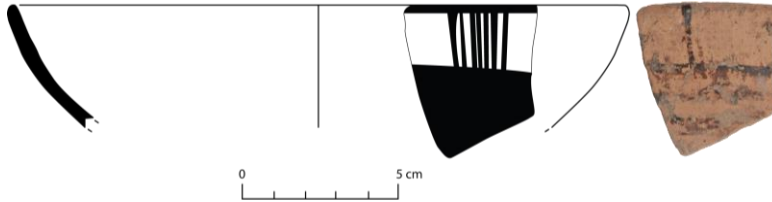
⁹⁵ Benzer örnekler için bkz: Klazomenai: Ersoy 1993, 370; Tocra: Boardman – Hayes 1973, 20-24, Fig. 9, Pl. 2031-2032; Vroulia: Kinch 1914, 138, Pl. 25:12; Kaninia – Schierup 2014, 89-129; Naukratis: Price 1924, 197, Fig. 10; von Miller 2019, 79-81; Kat. Nr. 992, 993, 947, 1064, 1065, 1276, 1343, 1766.

Fig. 23: K21. Rozetli *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 24: K22. Rozetli *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 25: K23. Rozetli *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

K22 (Fig. 24) numaralı parçada dışta ağız kenarında ince bir bant ve onun altında bir adet nokta rozet bulunmaktadır. Rozet motifi, merkezi bir nokta etrafında altı adet büyüklükleri birbirinden farklı noktadan oluşmaktadır. İç yüzleri sulandırılmış firnislidir. **K23** (Fig. 25) numaralı parça, tek rozetli *skyphos*'ların kulplarının yanında yer alan çoklu dikey çizgi gruplarını içermektedir. Söz konusu örnekler MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihleniyor olmalıdır⁹⁶.

Bantlı *Skyphos*'lar

MÖ 7. yüzyılın sonlarından MÖ 6. yüzyılın sonuna dek kullanılan bantlı *skyphos*'lar, dış yüzlerinde bulunan yatay bantlar sebebiyle bu şekilde adlandırılmışlardır. Kullanıldıkları dönemlerde form ve bezeme farklılıkları görülmüştür⁹⁷.

Bantlı *skyphos*'lar arasında en belirgin ayırt edilebilen grup dış yüzünde üçlü bant grupları bulunan kâselerdir. Bu grubun erken örnekleri yuvarlatılmış dik profile sahip olup diğer örneklerden daha kalın cidarlıdır. Kulplar ağız kenarına paralel yer almaktadır. Bu örneklerde genelde disk kaide bulunmakta olup halka kaide de nadiren kullanılmıştır. İç dekorasyonda kabın içi tamamen boyalıyken rezerve bant uygulaması vardır. *Tondo*'da hamur renginde bırakılan daireler

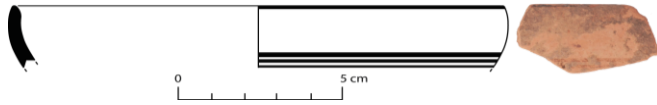
⁹⁶ Ersoy 1993, 366-367; Hürmüzlü 2003, 300.

⁹⁷ Boardman 1967, 134.

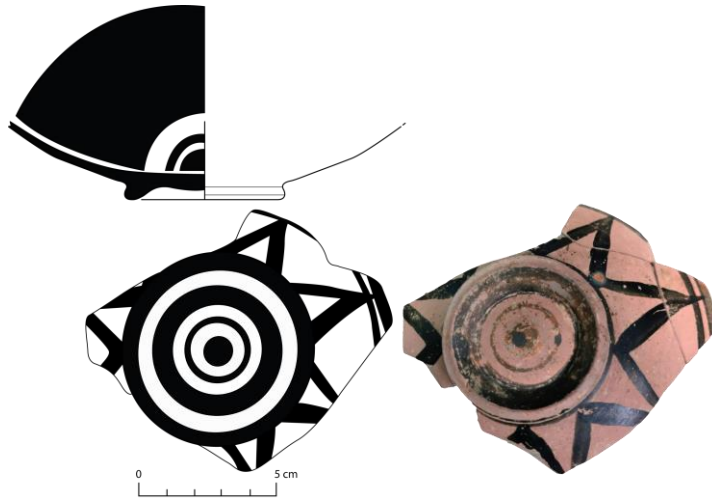
bulunur. Rezerve bantların yanı sıra beyaz-kırmızı-beyaz bant uygulamaları devam ettirilmiştir⁹⁸. Teos'ta ele geçen **K24** (Fig. 26) numaralı örnekte ise ağız kenarında bulunan üç adet ince bantın yanı sıra kulp kuşağında belli belirsiz boya izleri mevcuttur. Bu örnekte bantların kırmızı boya ile yapıldığı görülmektedir.

Gövdesinde, kulp kuşağında rezerve bant bulunan örnekler farklı bir grubu oluşturmaktadır. Dış yüzde tamamen siyah boya hâkim olup yalnızca kulp hizası rezerve hamur renginde bırakılmıştır. Gövde altında hamur rengi ince bantlar bulunur. *Tondo*'da hamur rengi bantlar görülür. Grubun erken örneklerinde disk kaide yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca ağız kenarından gövdeye geçiş vurguludur. Geç örneklerde daha çok halka kaide kullanılmaya başlanmıştır. Gövde derinliği artmış, iç yüzünde ek kırmızı boya kullanılmıştır⁹⁹. Klazomenai-Akpınar örnekleri MÖ 650 ile 580 yılları arasına tarihlenmektedir¹⁰⁰. Söz konusu rezerve bantlı *skyphos*'lar MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar kullanılmıştır.

Kalın bantlı *skyphos*'lar ise önceki gruplara göre daha ince cidara sahip ve halka kaideli formdadır. Ağız kenarında ince bant, gövdesinde bir ya da iki kalın bant bulunur. Erken örneklerde ağız kısmı yuvarlatılmış hafif dışa açıktır. Halka kaidenin oturduğu düzlem düz biçimlidir.

Fig. 26: K24. Bantlı *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 27: K25. Kâse Kaidesi Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

⁹⁸ Benzer örnekler için bkz. Klazomenai: Ersoy 1993, 373-374; Hürmüzlü 2003, 283-285, Fig. 2: 5/2, Fig. 3: 9/3- 13/2; Abdera: Skarlatidou 1985, 99-108; Assos: Utili 1999, 153-154, Abb. 3: 42-45; Histria: Lambrino 1938, 64 Fig. 31a; Tocra: Boardman – Hayes 1973, 23, Pl. 12: 2015-2018-2021; Samos: Walter-Karydi 1982, 300-302, Taf. 36; Khios: Boardman 1967, 134.

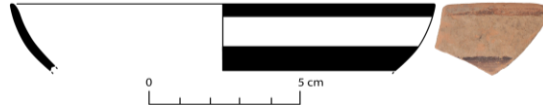
⁹⁹ Kerschner 1999, 19-20; Hürmüzlü 2003, 289.

¹⁰⁰ Hürmüzlü 2003, 289-291, Fig. 21: 113/4, Fig. 33: 139/3, 139/17, Fig. 36: 168/1 ve Fig. 47: 197/2, Fig. 42: 188/1.

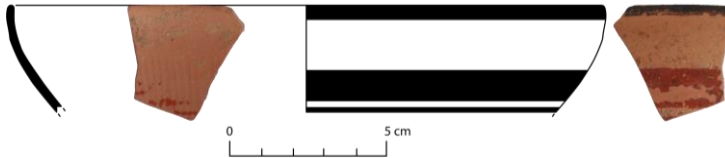
İç dekorasyon tamamen siyah boyalıdır. *Tondo*'da yine hamur rengi ince bant uygulaması devam etmektedir. Geç örneklerde ise cidar kalınlığı oldukça azalmıştır. İç yüzde bazen rulet izleri kullanılmıştır. Gövde altı düz bırakıldığı gibi **K25** (Fig. 27) numaralı örnekte olduğu gibi ışın motifi ile de bezenmiş olabilir¹⁰¹. Söz konusu *skyphos*'lar Klazomenai¹⁰², Abdera¹⁰³, Didyma¹⁰⁴ ve Tenedos'ta¹⁰⁵ ele geçmiştir. Bu gruba ait *skyphos*'lar MÖ 580 ile 500 yılları arasına tarihlenmiştir.

Teos örnekleri ele alındığında genellikle çok küçük parçalar olduğu için bunları rezerve bantlı ya da kalın bantlı olarak ayırmak oldukça zordur. İnce cidarlardan oluşan ve rezerve bırakılan alan diğerlerine göre daha geniş olan parçalar, gövdesi rezerve bantlılar arasında değerlendirilebilir (**K26**, Fig. 28). Rezerve alanın altındaki bant kuşağından itibaren kırık oldukları için gövde dekorasyonunda kaç adet bant kullanıldığı anlaşılamamıştır.

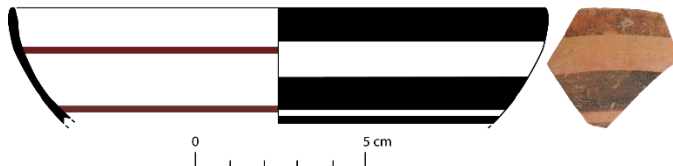
K27 (Fig. 29), **K28** (Fig. 30) numaralı örnekler gövdede en az iki adet bant içerdiği belirgin olan parçalardır. Rezerve alanında daralma olmasından ve gövdede iki bant kullanılmasından dolayı bu parçaların kalın bantlı *skyphos*'lar oldukları düşünülmüştür. **K27** (Fig. 29) numaralı örnekte gövdede yer alan kalın bant kırmızı boya kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca söz konusu parçada kalın bantlı *skyphos*'ların geç evresinde görülen iç yüzde rulet uygulaması görülmektedir¹⁰⁶. **K28** (Fig. 30) numaralı parçada ise iç yüzde kırmızı ek boya kullanılarak iki adet bant uygulanmıştır.

Fig. 28: K26. Bantlı *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 29: K27. Bantlı *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

Fig. 30: K28. Bantlı *Skyphos* Parçası (Teos Kazı Arşivi, H. Ergin).

¹⁰¹ Kerschner 1999, 19-20; Ersoy 1993, 375-378.

¹⁰² Hürmüzlü 2003, 293, Fig. 12: 60/1, Fig. 17: 85/1, 8512, Fig. 18: 100/2, Fig. 27: 119/1 ve Fig. 28: 123/3, 124/2, Fig. 6: 34/1, 34/2 ve Fig. 12: 63/2.

¹⁰³ Koukouli-Chrysanthaki 1994, 46.

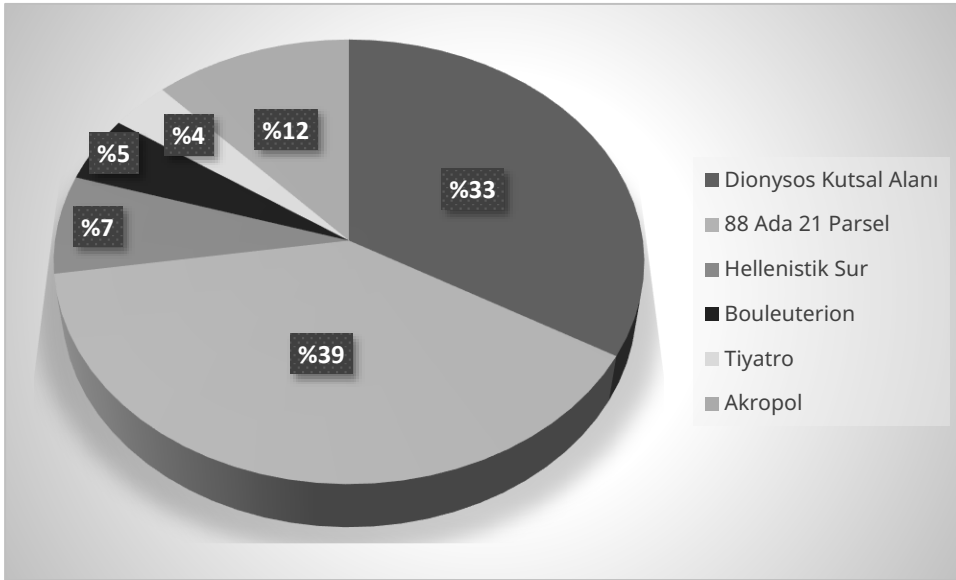
¹⁰⁴ Schattner 2007, Abb. 97.

¹⁰⁵ Özkan 1993, 99-100.

¹⁰⁶ Kerschner 1999, 19-20; Ersoy 1993, 375-378.

SONUÇ

MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı aralığında Teos'un seramik endüstrisinde yaşadığı parlak dönem, arkeometrik analizler sonucunda kanıtlanmış ve Teos'ta oldukça geniş bir alana ihracat yapan bir atölye olduğu tespit edilmiştir. Kentte yapılan kazı çalışmalarında çoğunlukla Hellenistik Dönem ve sonrasına ait yapılarda dolgu toprak içerisinde ele geçen kâse parçaları, arkeometrik analiz sonuçlarını arkeolojik açıdan doğrulamış ve desteklemiştir (Fig. 31-32). Söz konusu parçaların kentteki buluntu yerlerine göre oransal dağılımı aşağıda verilen grafikteki gibidir (Fig. 31).

Fig. 31: Teos Kâselerinin Kentteki Buluntu Yerlerine Göre Oransal Dağılımı.

Değerlendirilen kâseler arasında Dionysos Kutsal Alanı'nda ana kaya yarığı içerisinde dolgu olarak ele geçen *kotyle*'ler buluntuların çoğunluğunu oluşturmuştur. Ele geçen kâse grubu Dionysos Kutsal Alanı'nın yer aldığı alanda veya çok yakınında, Hellenistik Dönem öncesinde dini amaçlı kullanım olabileceğini düşündürmüştür. Kutsal alanların konumlarının tesadüfen seçilmediği genellikle kendinden önceki dönemlerde dini amaçlı kullanılan alanların tekrar kullanıldığı düşünüldüğünde bu durum Teos Dionysos Kutsal Alanı'nda da geçerli olabilir. Ancak mevcut arkeolojik veriler kutsal alanın Geometrik ve Arkaik Dönemler'deki kullanımı ve dini aktivitelerini yorumlamak için yeterli değildir. Ayrıca kentin Akropolis'inde yapılan kazı çalışmalarında Hekatompedon olarak adlandırılan tapınak ile sunak arasında kalan alanda yapılan çalışmalarda MÖ 630-590 yıllarına tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir.

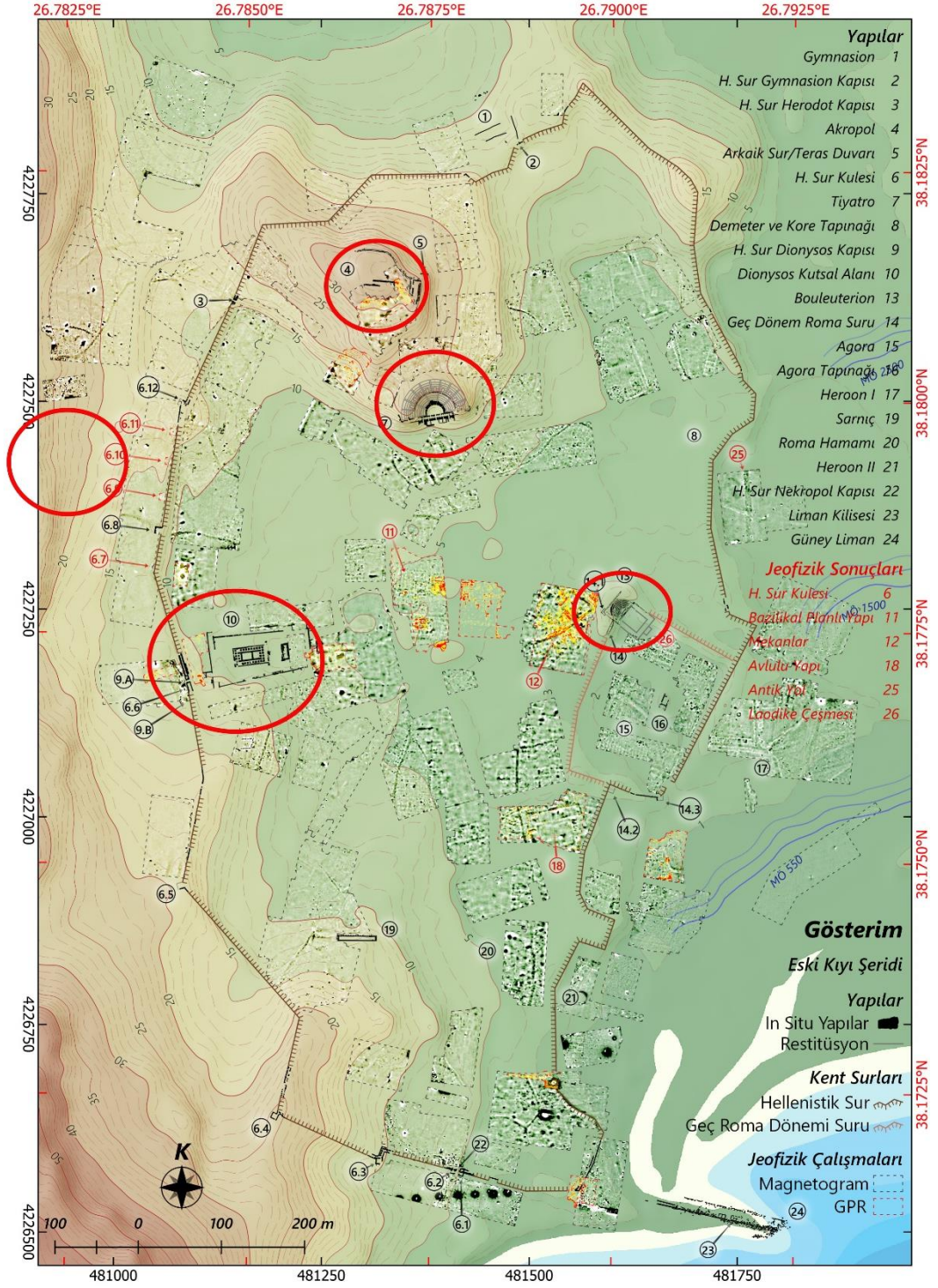
Teos'ta ele geçen, makale kapsamında incelenen kâse parçaları, başta Batı Anadolu olmak üzere birçok farklı merkezden ele geçen kâse parçalarıyla tipolojik olarak karşılaştırılmış olup benzer örnekler ilgili dipnotlarda belirtilmiştir. Teos üretimi olarak atfedilen kâse parçalarının pürüzsüz ve kaliteli bir yüzeye ve ince gözenekli kil özelliğine sahip oldukları gözlemlenmiştir. M. Kerschner'in yaptığı değerlendirmelere göre Batı Anadolu'da farklı merkezlerden ele geçen ve

Teos üretimi olan kâselerde, kil özelliklerinden dolayı standart ve turuncu seri olmak üzere iki üretim tipi tespit edilmiştir. Teos'ta ele geçen parçalarda da bu iki üretim tipi gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra grimsi hamurlu, üzerinde kahverengimsi ve bej astar bulunduran kâse parçalarının da kazı çalışmalarında çok sayıda bulunmuş olması farklı bir üretim tipi daha olduğunu ortaya koymuştur. MÖ 8. yüzyılın sonuna ve 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu kâselerin varlığı, Teos'ta en az üç farklı atölyede üretim yapıldığı düşüncesini doğurmuştur. Bezeme şemasına göre gruplandırılan Teos kâselerinde MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından 6. yüzyılın ilk yarısına kadar form ve bezemelerde değişiklikler gözlemlense de talep gören standart motiflerin dışına çıkılmadığı tespit edilmiştir (Fig. 33). Büyük bir ihracat gücüne sahip Teos atölyeleri bu standardın dışına çıkmayarak ürünlerini, Geç Geometrik ve Arkaik Dönem seramik endüstrisinde, bezeme şeması ve kil kalitesiyle öne çıkarmış olmalıdır. Tarsus- Gözlükule kazılarında ele geçen ve MÖ 12. yüzyıla tarihlenen Teos üretimi seramiğin varlığı bu endüstrinin Geç Geometrik Dönem'de ortaya çıkmadığını, Teos'un Bronz Çağ'da üretim yaptığı ve ihracat yaptığı sonucunu ortaya koymuştur. Kentin geç dönem yapılarında yürütülen kazı çalışmalarında bulunan kâse parçaları, "Kuşlu *Kotyle/Skyphos* Atölyesi" olarak literatüre geçen ve büyük ölçekte ihracat yapan Teos Atölyelerinin bezeme repertuarının nasıl olduğunu anlamamıza olanak sağlamıştır. Son yıllarda Teos'ta yürütülen kazı çalışmalarında ortaya çıkan yeni erken dönem yapılarının varlığı ile birlikte özellikle MÖ 6. yüzyıl seramiklerinin sayısı hızla artmış, söz konusu parçalar ile birlikte makaleye konu olan bezeme repertuarları çeşitlenmiştir. Yeni kazı buluntularının değerlendirilmesinin ardından Teos üretimi kâselerin tipolojik özellikleri ile ilgili yeni sonuçlar ortaya konacaktır.

TEŞEKKÜR

Üniversite eğitimime başladığım ilk yıldan bugüne kadar mesleğe dair bildiğim her şeyi bana öğreten; ilgisini ve hoşgörüsünü benden hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Musa KADIOĞLU'na sonsuz şükran borçluyum. Kendisine, öğrenci ve arkeolog olarak geçirdiğim 15 yıl boyunca ekibinin bir parçası olmamı sağladığı için, Teos kazı deposunun kapılarını bana açıp hiçbir imkânı sakınmadan kazı malzemesi öğrenmeme ve çalışmama olanak sağladığı için; en önemlisi tanıştığımız günden bugüne bana güvendiği ve emek verdiği için çok teşekkür ederim. Meslek hayatım boyunca bilgilerini benden esirgemeyen tüm hocalarıma; her zaman desteklerini hissettiğim, yolculuğumu hep keyifli hale getiren dostlarıma, ekip arkadaşlarıma; en iyi takım arkadaşım, eşim Görkem Yenice'ye ve bugüne kadar bir parçası olmaktan her zaman gurur duyduğum canım ailem; annem Handan Ergin, babam Haluk Ergin ve kardeşim Hazar Ergin'e çok teşekkür ederim.

Fig. 32: Teos Kâselerinin Buluntu Yerlerine Göre Dağılımı (Kadioğlu 2021, Plan 3).

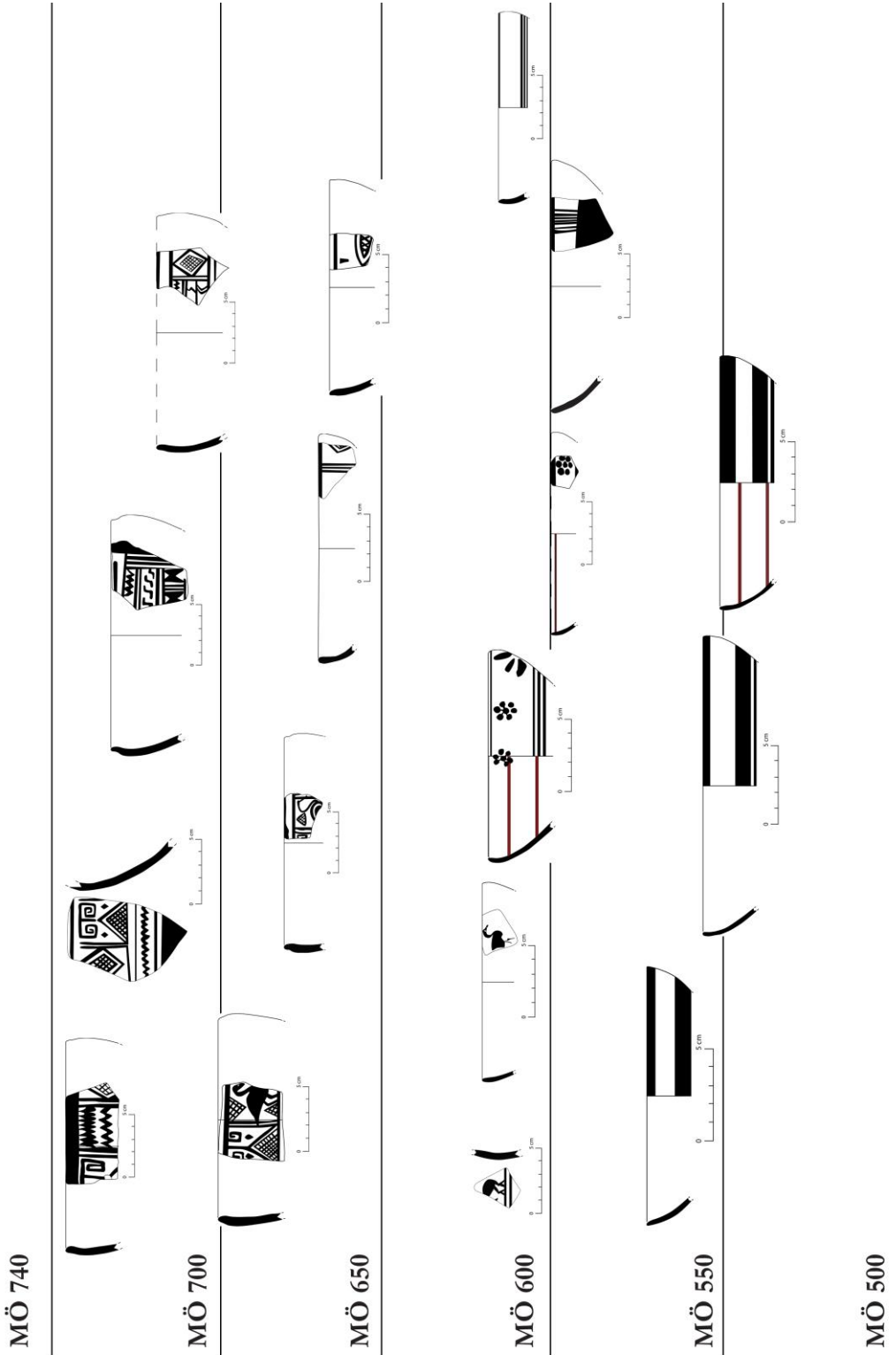

Fig. 33: Teos Kâselerinin Kronolojik Dağılımını Gösteren Tablo.

EXTENDED ABSTRACT

The subject matter of this article is the kotyle and skyphos fragments dating from the late 8th century BC to the first half of the 6th century BC, unearthed from the excavations that have taken place in Teos since 2010. Archaeometric analyses have shown that – after Chios – Teos was one of the most significant pottery production centers in Northern Ionia during the Late Geometric and Archaic Periods and that Teos played an active role in regional and overseas trade. The Teos bowls, praised for their clay quality and ornamentation, as mentioned in Athenaios' "Deipnosophistai" and the Nestor Cup, were found primarily in various regions, including Western Anatolia, the Black Sea, Egypt, and Sicily. The presence of the "Bird Kotyle/Skyphos Workshop," a workshop noted in the literature and producing vessels spread across such a vast region, prompted the investigation and presentation of the fragments recovered during the excavation in Teos to the academic community. During the excavations carried out in the city, the bowl fragments recovered from fill deposits of the Hellenistic Period and later evaluated within the scope of this article confirmed and supported the results of the archaeometric analysis from an archaeological point of view. The aforementioned bowl fragments have been documented using traditional ceramic documentation methods, and examined in seven groups based on differences in form and decorative patterns, resulting in the creation of a comprehensive catalog. It has been determined that Teos workshops mass-produced bowls with high quality, glossy, smooth surfaces, and durable clay composition. In previous research conducted on Teos-produced bowls found at different excavation sites, two production types were identified based on clay characteristics: the standard and orange series. In addition to these, the presence of bowl fragments with grayish clay and reddish-brown or beige slip, which have been found in abundance during the excavation at Teos, has suggested the existence of another distinct production type. The existence of these bowls, dated to the end of the 8th century BC and the first half of the 7th century BC, gave rise to the idea that production took place in at least three different workshops in Teos. Although there have been minor changes in the form characteristics of the bowls produced in Teos over time, the decorative patterns have consistently adhered to the tradition, remaining within the established standards. The decorations are very carefully done in terms of form, but they are not original. Rhombus shapes, meander tree, bird motifs, rosettes and geometric filling motifs are the most used decoration elements. With their significant export capacity, the workshops of Teos must have stood out in the Late Geometric and Archaic Period ceramic industry through their decorative patterns and quality of the clay. The evaluation of excavation finds that have not been published to date will serve both as a basis for comparison with Teos bowls found in other centers and an opportunity for further development based on newly discovered artifacts from excavations.

KATALOG

K1: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-31

Ölçüler: A.Ç: 16 cm, Y: 4,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç katkılı, 2,5 YR 6/1 gray

Astar: 2,5 YR 5/1 reddish gray

Firnis: 2,5 YR 2,5/1 reddish black

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli, boyalı. *Metop*'lar arası çift dikey bant. Soldan ikinci *metop*'ta *meander*'li ağaç bezemesi. Orta *metop*'ta iki sıra zikzak. En sağ *metop*'ta çift konturlu içi taralı eşkenar dörtgen. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 740-725.

K2: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-21

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 7,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç katkılı, 5 YR 6/3 light reddish brown

Astar: 5 YR 6/3 light reddish brown

Firnis: 5 YR 4/4 reddish brown

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* gövde parçası. İki friz arası kalın yatay bant. Üstte *metop*'ları ayıran çift dikey bant. Birinci ve dördüncü *metop*'larda çift konturlu içi taralı eşkenar dörtgen. İkinci *metop*'ta *meander*'li ağaç motifi. Üçüncü *metop*'ta yatay zikzak motifi. Alt frizde dört kelebek sırası. Kelebekler arası dörtlü ve üçlü dikey bant. Alt friz üç yatay bant. Panel üç dikey bant ile sınırlı. Panelin dışı tamamen koyu firnis kaplı. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 740-725.

K3: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-48

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 4,4 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç, az kalsit katkılı, 5 YR 6/6 reddish brown

Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu kâse gövde parçası. Alt friz sırası korunmuş. Dikey iki bant ile ayrılmış iki kelebek motifi. Panelin altı ve üstü iki yatay bant ile sınırlı. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 740-725.

K4: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S8-1

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 8 cm

Hamur: İnce gözenekli, az taşçık, az kireç katkılı, 7,5 YR 5/2 brown

Astar: 5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle*. Ağız kenarı çentikli, kırık. Soldan ilk *metop*'ta çift konturlu, içi taralı eşkenar dörtgen. *Metop*'lar iki dikey bant ile ayrılmış, ikinci *metop*'ta *meander*'li ağaç motifi. Ağaç *metop*'unda doldurma N motifi. *Metop*'ların olduğu friz altta iki yatay bantla sınırlandırılmış, ikinci frizde yatay zikzak motifi. Gövde altı ve iç yüzü siyah firnisli.

Tarihleme: MÖ 725-700.

K5: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S8-2

Ölçüler: A.Ç: 14 cm; Y: 4,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç, az kalsit katkılı, 5 YR 6/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 7/4 pink

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli. Orta iki *metop* dikey çift çizgi ile ayrılmış. Solda *meander*'li ağaç motifi. Sağ *metop*'ta kuş motifi kalın silüetli, hantal. Kuşun ayakları taban çizgisine oturmuş, kuyruğu *metop*'lar arası dikey çizgilerin üzerine kadar gelmiş. Kuş *metop*'unda yukarıdan ve aşağıdan sarkan içi taralı sarkık üçgen doldurma motifi. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K6: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S10-31

Ölçüler: A.Ç: 16,2 cm, Y: 3,3 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç, az kalsit katkılı, 5 YR 5/6 yellowish red

Astar: 5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 2,5 YR 5/8 red

Tanım: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli. *Metop*'lar çift dikey bantlar ile ayrık. Orta *metop*'ta kalın konturlu kuş motifi. Arkasında içi taralı yarım üçgen doldurma motifi. Sol *metop*'ta *meander*'li ağaç motifinin sağ üst kısmı. Panel üstten yatay tek bant ile sınırlı. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K7: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-39

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 2,2 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç, az kalsit katkılı, 10 YR 5/1 gray

Astar: 10 YR 5/1 gray

Firnis: 10 YR 4/1 dark gray

Tanım: Dört *Metop*'lu kuşlu *kotyle* gövde parçası. *Metop*'lar çift dikey bantlar ile ayrık. Orta *metop*'ta kalın konturlu kuş motifi öne eğik.

Kuşlu *metop*'un üst kısmında doldurma zikzak motifi. Kuşun ayakları taban çizisinde. Sağ *metop*'ta çift konturlu içi taralı üçgen. *Metop*'lar altta çift yatay bant ile sınırlı. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K8: Dört *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S18-14

Ölçüler: A.Ç: 13,2 cm, Y: 32,3 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince kum, az ince gümüş mika, az kireç kalsit ve az taşıçık katkılı, 5 YR 6/6 reddish brown

Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Olasılıkla dört *Metop*'lu kuşlu kâse ağız parçası. Ağız kenarında derin çentikli. Ağız kenarında iki yatay bant panelin üst sınırını oluşturmakta. Orta *metop*'ta yer alan kuş motifi korunmuş. Tıknaz ve kalın konturlu kuş motifinin göz detayı verilmiş. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K9: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-28

Ölçüler: A.Ç: 16 cm, Y: 2,7 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, 10 YR 5/2 grayish brown.

Astar: 10 YR 5/2 grayish brown

Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Üç *Metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli. Ağız kenarının hemen altında panel üst sınırı yatay bant. *Metop*'lar arası dikey üçlü bant. *Metop* içerisinde içi taralı eşkenar dörtgen. İç yüzü siyah firnisli

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K10: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S20-007-5

Ölçüler: A.Ç: 14 cm, Y: 2,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, katkılı. 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarında bulunan çentik sığlaşmış. Ağız kenarı ile gövde arası geçiş kısa. *Metop*'lar arası dikey üçlü bant. *Metop* içerisinde içi taralı eşkenar dörtgen. İç yüzü siyah firnisli

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K11: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S18-42

Ölçüler: A.Ç: 14,2 cm, Y: 3 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit, az kireç katkılı. 7,5 YR 8/4 pink.

Astar: 2,5 YR 5/6 yellowish red

Firnis: 2,5 YR 4/2 dark reddish gray

Tanım: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarında bulunan çentik sığlaşmış. *Metop*'u üstten sınırlayan yatay bant. İçi taralı kuş motifinin alt gövde kısmı. İç yüzü kırmızımsı firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı.

K12: Üç *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, T18-DT7-002-33

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 5,2 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika katkılı. 10 YR 7/3 very pale brown

Astar: 10 YR 6/3 pale brown

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Üç *Metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarında derin çentikli. Sağ *metop*'ta içi taralı eşkenar dörtgen bezemesi. Orta *metop* üç frize ayrılmış. İlk frizde zikzak bezemesi, ikinci frizde S motifi, üçüncü frizde ise yay motifi mevcut. Panel altta yatay çift bant ile sınırlı. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 8. yüzyılın son çeyreği.

K13: Tek *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-16

Ölçüler: A.Ç: 18 cm, Y: 5,4 cm

Hamur: İnce gözenekli, ince gümüş mika, az kalsit ve az kireç katkılı. 5 YR 5/6 red

Firnis: 5 YR 3/1 very dark gray

Tanım: Tek *Metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli. Üçlü friz şeması mevcut. İlk frizde yatay zikzak bezemesi, orta frizde ters Z, alt frizde ise içi boyalı kelebek motifi bulunmakta. Frizler birbirinden çift yatay bantlar ile ayrılmış. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 740-705.

K14: Tek *metop*'lu kuşlu *kotyle* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT7-002-24

Ölçüler: A.Ç: 18 cm, Y: 5,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az taşçık. 10 YR 5/3 brown

Astar: 10 YR 5/2 grayish brown

Firnis: 5 YR 3/1 very dark gray

Tanım: Tek *Metop*'lu kuşlu *kotyle* ağız parçası. Ağız kenarı derin çentikli. *Metop*'un sağ sınırını oluşturan ikili *triglyph* bantları. Üçlü friz şeması mevcut. İlk frizde yatay zikzak bezemesi, orta frizde ters Z, alt frizde ise içi boyalı kelebek motifi bulunmakta. Frizler birbirinden çift yatay bantlar ile ayrılmış. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 740-705.

K15: Kuşlu *skyphos* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S18-5

Ölçüler: A.Ç: 16,2 cm Y: 3,6 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, bol kalsit, orta kireç katkılı, 7,5 YR 7/4 pink

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Kuşlu *skyphos* ağız parçası. Bezeme kuşağında dikey üç çizgi ile ayrılmış *Metop*'lar. İlk ya da son *metop*'ta yer alan içi taralı eşkenar dörtgen motifi. İç yüz koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 675-640.

K16: Kuşlu *skyphos* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S10-13

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz Y: 3,4 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit katkılı, 5 YR 7/8 reddish yellow

Firnis: 5 YR 3/2 dark reddish brown

Tanım: Kuşlu *skyphos* gövde parçası. Orta *metop*'ta kuş motifi. Kuşun ön ve arka bacağı ve kuyruğu görülmekte, boyun ve baş kısmı noksan. Kuş motifinin altında yatay çift bant mevcut. Kuşun ayakları oturduğu bant düzleminden hafif taşmış vaziyette. İç yüz koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 620-600.

K17: Kuşlu *skyphos* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S5-16

Ölçüler: A.Ç: 18,6 cm Y: 3 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit, az kireç, az taşçık katkılı, 5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 2,5 YR 2,5/1 reddish black

Tanım: Kuşlu *skyphos* ağız parçası. Ağız kenarının hemen altında kuş boyu uzun, S boyunlu kuş motifi. Kuşun göz detayı yapılmamış. Olasılıkla kuşun altındaki yatay bantlar kalkmış kuş boşlukta durmakta. İç yüzü koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 620-600.

K18: Rozetli *skyphos* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Bouleuterion, T15-B13A-004-17

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz, Y: 2,6 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, orta kireç, az kalsit, az taşçık katkılı, 10 YR 7/4 very pale brown

Astar: 10 YR 6/4 light yellowish brown

Firnis: 10 YR 3/1 very dark gray

Tanım: Rozetli *skyphos* gövde parçası. *Metop* içinde yer alan çiçek biçimli rozet. *Metop*'ları sınırlayan iki yatay bant. İçte koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 7. yüzyıl sonu MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K19: Kâse kaidesi parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S12-11

Ölçüler: D.Ç: 4,8 cm; Y: 1,8 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit katkılı, 5 YR 6/6 reddish yellow

Firnis: 5 YR 3/1 very dark gray

Tanım: Disk biçimli kâse kaidesi parçası. İç yüzünde *tondo*'da geniş yapraklı rozet motifi. Dış yüz tamamen koyu firnisli. Kaidenin oturma düzleminde merkezde çukur mevcut.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği.

K20: Rozetli *skyphos* parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T11-88-21-S10-49

Ölçüler: A.Ç: 19,6 cm, Y: 5,3 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, bol kalsit, az kireç, bol taşçık katkılı, 7,5 YR 7/4 pink

Astar: 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 7,5 YR 2,5/2 black

Tanım: Rozetli *skyphos* ağız parçası. Kulplar arasında merkezde iki rozet ve bir adet geniş yapraklı rozet motifi. Rozetler merkezde bir nokta ve noktayı çevreleyen altı adet noktadan oluşmakta. Rozetleri oluşturan noktalar merkeze ince bir hat ile bağlı, yıldız şeklinde. Olasılıkla rozetin altında iki ince bant ve onların altında bir kalın bant. Ağız kenarında ince

siyah bant. İçte sulandırılmış siyah firnis, kırmızı ek boya kullanılarak oluşturulmuş iki ince bant.

Tarihleme: MÖ 620-590.

K21: Kâse kaidesi parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Tiyatro, T13-T-001-9

Ölçüler: D.Ç: 4,5 cm; Y: 1 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kireç katkılı, 7,5 YR 6/6 reddish yellow

Astar: 10 YR 6/2 light brownish gray

Firnis: 10 YR 4/1 dark gray

Tanım: Halka biçimli kâse kaidesi parçası. Kaide altında merkezde nokta ve daireler. Oturma düzlemi firnisli. İç yüzünde *tondo* merkezinde nokta motifi, etrafında daire. Daireler dışında kalan alan hamur renginde.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K22: Rozetli skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT8-003-48

Ölçüler: A.Ç: Belirsiz Y: 2 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit katkılı, 7,5 YR 6/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 6/6 reddish yellow

Firnis: 10 YR 2/2 very dark brown

Tanım: Rozetli *skyphos* ağız parçası. Kulplar arasında merkezde bir nokta ve noktayı çevreleyen altı adet noktadan oluşan rozet. Rozet tamamen korunmuş. Noktalar birbirinden bağımsız. Dudak kenarında ve gövdede siyah bant. İçte koyu firnis ve ek kırmızı boya ile oluşturulmuş bant.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K23: Rozetli skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S20-2

Ölçüler: A.Ç: 18 cm, Y: 3,5 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kireç, az kalsit katkılı, 7,5 YR 7/4 pink

Astar: 7,5 YR 7/4 pink

Firnis: 7,5 YR 2,5/1 black

Tanım: Rozetli *skyphos* ağız parçası. Tek rozetli *skyphos*larda kulpların yanlarında yer alan çoklu dikey bant motifi. Yedi adet bant bulunmaktadır. Ağız kenarında ince siyah bant. Gövde altı tamamen siyah boyalı. İçte koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K24: Bantlı skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S18-13

Ölçüler: A.Ç: 14 cm, Y: 2,2 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit, az taşçık katkılı, 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 7,5 YR 3/3 dark brown

Tanım: Bantlı *skyphos* ağız parçası. Ağız kenarında ince koyu bant. Kulp kuşağı boş bırakılmış. Gövdede üç adet, yatay ince bant.

Tarihleme: MÖ 650-600.

K25: Kâse kaidesi parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18- DT8-001-80

Ölçüler: D.Ç: 5,6 cm, Y: 6,7 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika katkılı, 7,5 YR 6/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 6/4 light brown

Firnis: 10 YR 4/1 dark gray

Tanım: Halka biçimli kâse kaidesi parçası. Kaide altında merkezde nokta ve daireler. Oturma düzlemi firnisli ve üçgen profilli. Gövde altında yedi adet ışın motifi. İç yüzünde *tondo* merkezinde nokta motifi, etrafında daire. Daireler dışında kalan alan hamur renginde. Gövde altı koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K26: Bantlı skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, 88 Ada 21 Parsel, T12-88-21-S20-007-3

Ölçüler: A.Ç: 14 cm Y: 2,7 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit, az kireç katkılı, 5 YR 7/6 reddish yellow.

Astar: 5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 2,5 YR 4/1 dark reddish gray

Tanım: Bantlı skyphos ağız parçası. Ağız kenarında ince koyu bant. Kulp kuşağı rezerve bırakılmış. Gövdede kalın bant. İç yüz koyu firnisli.

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.

K27: Bantlı skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT8-003-38

Ölçüler: A.Ç: 18 cm, Y: 2,4 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kalsit katkılı, 2,5 YR 7/6 reddish yellow

Astar: 2,5 YR 7/8 reddish yellow

Firnis: 2,5 YR 5/8 red

Tanım: Bantlı skyphos ağız parçası. Ağız kenarında ince koyu renkte bant. Kulp kuşağı rezerve bırakılmış. Gövdede iki adet kalın kırmızı bant. İç yüz kırmızı firnisli, gövdede rulet bezemeleri var.

Tarihleme: MÖ 580-500.

K28: Bantlı skyphos parçası

Buluntu yeri ve kodu: Teos, Dionysos Kutsal Alanı, T18-DT8-001-5

Ölçüler: A.Ç: 15 cm, Y: 3,3 cm

Hamur: İnce gözenekli, az ince gümüş mika, az kireç katkılı, 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Astar: 7,5 YR 7/6 reddish yellow

Firnis: 7,5 YR 3/1 very dark gray

Tanım: Bantlı skyphos ağız parçası. Ağız kenarında koyu renkte bant. Kulp kuşağı rezerve

bırakılmış. Rezerve bırakılan alan oldukça daralmış. Gövdede iki adet kalın koyu bant. İç yüz koyu firnisli, iki adet ince kırmızı bant.

Tarihleme: MÖ 580-500.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Herodotos: *Herodotos Tarihi*, çev: M. Ökmen (İstanbul 2006).

Strabon: *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XU-XUI-XIV*, çev: A. Pekman (İstanbul 2000).

Titus Livius: *Roma Tarihi Kitap XXI-XXII*, çev: S. Şenbark (İstanbul 2001)

Modern Kaynaklar

Adak, M. 2021. "Koloni Faaliyetleri ve Pers İstilasları": Kadioğlu 2021, 74-105.

Akurgal, M. – M. Kerschner – H. Mommsen – W.-D. Heilmeyer 2002, *Töpferzentren der Ostägäis Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleinasien*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut Wien.

Bilgin, M. – B. Derin 2013. "Nif (Olympos) Dağı Karamattepe Yerleşmesi'nde Bulunan Kuşlu Kotyle ve Skyphoslarla İlgili İlk Değerlendirmeler": M. Tekocak (ed.), *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*. Antalya: Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 97-114.

Boardman, J. 1965. "Tarsus, Al Mina and Greek Chronology", *JHS* 85: 5-15.

Boardman, J. 1967. *Excavation in Chios 1952-1955. Greek Emporio. BSA Suppl. 6*. London: Thames and Hudson.

Boardman, J. – J. Hayes 1973. *Excavation at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits. BSA Suppl. 10*. London: Thames and Hudson.

Boysal, Y. 1963. "1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor", *TAD* 12.2: 5-7.

Boysal, Y. 1965. "Teos Kazısı 1965 Yılı Kısa Raporu", *TAD* 14.1-2: 231-233.

Boysal, Y. – B. Öğün 1962. "Teos Kazısı 1962 Kısa Raporu", *TAD* 12.1: 12-13.

Bulut, H. 2017. 1962-1965 Yılları Arası Teos Antik Kenti Sondajlarından Gelen Erken Demir Çağı ve Arkaik Dönem Seramiklerinin Belgeleme ve Yayın Çalışması. Yayınlanmamış Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 15/104 no.lu Bilimsel Araştırma Projesi. Muğla.

Buchner, G. – D. Ridgway 1993. *Pithekoussai I. La necropoli: Tombe 1-723 scavate dal 1952 al 1962*. 3 vols. Monumenti Antichi, serie monografica 4. Rome: Giorgio Bretschneider.

Coldstream, J. N. 2008. *Greek Geometric Pottery, A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology*². Bristol: Bristol Phoenix Press.

Cook, R. M. – P. Dupont 2003. *East Greek Pottery*. London – New York²: Routledge.

D'Acunto, M. 2017. "The Protogeometric and Geometric Necropolis of Ialysos (Rhodes): Burial Customs, Commerce and Society": A. M. Ainian – A. Alexandridou – X. Charalambidou (eds.), *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World*. Volos: University of Thessaly Press, 437-486.

Dugas, C. – C. Rhomaios 1934. *Exploration Archeologique de Delos, Les vases prehelléniques et géométriques, Vol. XV*. Paris: Boccard.

Dunbabin, T. J. 1968. *The Western Greeks. The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* Oxford: Clarendon Press.

Dupont, P. 1983. "Classification et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'istros. Rapport préliminaire", *Dacia* 27: 19-43.

- Ersoy, Y. 1993. *Clazomenai: The Archaic Settlement*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bryn Mawr: UMI.
- Ersoy, Y. – E. Koparal 2007. "Klazomenai Khorası ve Teos Sur İçi Yerleşim Yüzeý Araştırması", *AST* 25.3: 47-70.
- Gaunt, J. 2017. "Nestor's Cup and Its Reception": N. W. Slater (ed.), *Voice and Voices in Antiquity: Orality and Literacy in the Ancient World, Vol. 11*. Leiden: Boston, 92-122.
- Grave, V. 1975. "Milet, Vorläufiger Bericht über die Grabungen im Südschnitt an der Hellenistischen Stadtmauer", *IstMitt* 25: 35-59.
- Greenewalt, C. H. 2010. "Lidya'da Çömlekçilik": N. D. Cahill (ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 107-124.
- Hürmüzlü, B. 2003. *Klazomenai-Akpınar Nekropolisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Hürmüzlü, B. 2004. "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods": A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes, Y. Ersoy (eds.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony: Proceedings of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera*. Thessaloniki: 19th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities of Komotini, 77-95.
- Hürmüzlü, B. 2011. "Die früheste Gruppe Klazomenischer Sarkophage Aus Klazomenai", *JdI* 125: 89-155.
- İren, K. – A. Ünlü 2012. "Burning in Geometric Teos": R. Descat (ed.), *Stephanèphoros de l'économie Antique à l'Asie Mineure*. Bordeaux: Ausonius, 309-333.
- Jacobi, G. 1929. *Scavi nella necropoli di Jalisso, 1924-1928. Clara Rhodos III*. Rodos: Istituto storico-archeologico.
- Jones, R. E. 1986. *Greek and Cypriot Pottery: A Review of Scientific Studies*. Athens: British School At Athens.
- Kadioğlu, M. 2019. "Teos'ta Seramik ve Mermer Üretimi ile Dağılımı": V. Şahoğlu – M. Şevketoğlu – Y. H. Erbil (eds.), *Kültürlerin Bağlantısı: Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler / Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*. *Anadolu Anatolia Ek Dizi I.4*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 293-320.
- Kadioğlu, M. (ed.) 2021. *TEOS: Yazıtlar, Kültür ve Kentsel Doku*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kadioğlu, M. 2021a. "Kentin Nüfusu": Kadioğlu 2021, 54-57.
- Kadioğlu, M. 2021b. "Geç Bronz Çağı'ndan Arkaik Dönem'e": Kadioğlu 2021, 74-81.
- Kadioğlu, M. 2021c. "Geç Arkaik Dönem İon Tapınağı": Kadioğlu 2021, 146-151.
- Kadioğlu, M. 2021d. "Seramik Üretimi": Kadioğlu 2021, 310-315.
- Kadioğlu, M. – M. Adak – C. Özbil – S. H. Öztaner – R. Tamsü Polat – Y. Polat 2012. "2011 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (2. Sezon)", *KST* 34.2: 211-232.
- Kadioğlu, M. – C. Özbil – M. Kerschner – H. Mommsen 2015. "Teos im Licht der neuen Forschungen/Yeni Araştırmalar Işığında Teos": Ü. Yalçın – H.-D. Bienert (eds.), *Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften / Kültürlerin Köprüsü Anadolu. Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açılıarı. Tagungsband des internationalen Symposiums "Anatolien – Brücke der Kulturen" in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014 / 7-9 Temmuz 2014. Anschnitt 27*. Bonn: DFG, 345-366.

Kadioğlu, M. – C. Özbil – M. Adak – B. Tekkök Karaöz – Ö. Vapur – Ç. Gençler Güray – Ç. H. Bora 2019. "2018 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (9. sezon)", *KST* 41.3, 365-388.

Kadioğlu, M. – M. Adak 2021. "İonia'nın Altın Çağında Teos": Kadioğlu 2021, 82-85.

Kaninia, E. – S. Schierup 2014. "Vroulia revisited From K. F. Kinch's excavations in the early 20th century to the present archaeological site", *PoDIA* VIII: 89-129

Kerschner, M. 1997. "Ein stratifizierter Opferkomplex des 7. Jh.s v. Chr. aus dem Artemision von Ephesos", *ÖJh* 66: 85-224.

Kerschner, M. 1999. "Das Artemisheiligtum auf der Ostterrasse des Kalabaktepe in Miletos", *AA*: 7-51.

Kerschner, M. 2001. "Perspektiven der Keramikforschung in Naukratis 75 Jahre nach Elinor Price": U. Höckmann – D. Kreikenbom (eds.) *Naukratis: Die Beziehungen zu Ostgriechenland, Ägypten und Zypern in archaischer Zeit, Akten der Table Ronde in Mainz, 25-27. November 1999*. Möhnesee: Bibliopolis, 69-94.

Kerschner, M. 2007. "Das Keramikbild von Ephesos im 7. und 6. Jh. v.Chr.": J. Cobet – V. v. Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999 Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme Deutsches Archäologisches Institut, Milesische Forschungen Band 5*. Mainz: Philipp von Zabern, 221-245.

Kerschner, M. 2014. "Euboean Imports to the Eastern Aegean and Eastern Aegean Production of Pottery in the Euboean Style: New Evidence from Neutron Activation Analyses": M. Kerschner – I. S. Lemos (eds.), *Archaeometric Analyses of Euboean and Euboean Related Pottery: New Results and Their Interpretations*.

Wien: Österreichisches Archäologisches Institut Wien, 109-140.

Kerschner, M. – H. Mommsen 2009. "Neue archäologische und archäometrische Forschungen zu den Töpferzentren der Ostägäis": P. Dupont – V. Lungu (eds.), *Les productions céramiques du Pont-Euxin à l'époque grecque. Actes du colloque international Bucarest, 18-23 septembre 2004, Il Mar Nero VI, 2004/2006*. Roma: Edizioni Quasar di Severino Tognon s. r. l., 79-93.

Kerschner, M. – H. Mommsen 2022. "Teos in the Geometric and Archaic Period: a Major Production Centre of Pottery in North Ionia" *Colloquia Antiqua* 27: 169-213.

Kerschner, M. – H. Mommsen – T. Beier – D. Heimermann – A. Hein 1993. "Neutron Activation Analysis of Bird Bowls and Related Archaic Ceramics From Miletus", *Archaeometry* 35: 197-210.

Kinch, K. F. 1914. *Vroulia*. Berlin.

Koukouli-Chrysanthaki, C. 1994. "The Cemeteries of Abdera": J. de La Genière (ed.), *Nécropoles et sociétés antiques. Grèce, Italie, Languedoc. Actes du Colloque International du Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III. Lille, 2-3 décembre 1991*. Naples: Chaiers du Centre Jean Bérard 18, 33-77.

Lambrino, M. F. 1938. *Les Vases archaïques d'Histria*. Bucarest: Fundatia Regele Carol I.

Latacz, J. 2007. "Frühgriechische Epik und Lyrik in Ionien": J. Cobet – V. v. Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999 Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme Deutsches Archäologisches Institut, Milesische Forschungen Band 5*. Mainz: Philipp von Zabern, 681-700.

- Lemos, I. S. 2007. "The Traditions to the West Coast of Asia Minor: Tradition and Archaeology": J. Cobet – V. v. Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzeltçamlı 26. September – 1. Oktober 1999 Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme Deutsches Archäologisches Institut, Milesische Forschungen Band 5*. Mainz: Philipp von Zabern, 713-727.
- Mountjoy P. A. – H. Mommsen – A. Özyar 2018. "Neutron activation analysis of Aegean-style IIC pottery from the Goldman excavations at Tarsus-Gözlükule", *Anatolian Studies* 68: 75-98.
- Öğün, B. 1964. "Teos Kazıları 1963", *TAD* 13.1: 115-121.
- Özgünel, C. 1976. "Dirmil'de (Gökçebel) Bulunmuş Geometrik Kaplar", *BELLETTEN* 40 (157) 3-48.
- Özgünel, C. 1978. "Spätgeometrische Keramik in Bayraklı: Alt-Smyrna", *Les Ceramiques de la Grece de L'est et Leur Diffusion en Occident*: 17-26.
- Özgünel, C. 2006. *Karia Geometrik Seramiği*. Ankara: Homer Yayınları.
- Özkan, T. 1993. Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Özkan, T. 2009. "Funde aus einem spätgeometrischen Brandgrab (Geç Geometrik Bir Kremasyon Mezarın Buluntuları)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Arkeoloji Dergisi* XIV: 57-78.
- Posamentir, R. – S. L. Solovyov 2006. "Zur Herkunftsbestimmung archaisch-ionischer Keramik: die Funde aus Berezan in der Eremitage von St. Petersburg", *IstMitt* 56: 103-128.
- Price, E. R. 1924. "Pottery of Naucratis", *JHS* 44: 180-222.
- Robertson, M. 1940. "The Excavation at Al Mina, Suedia IV: The Early Greek Vases", *JHS* 60: 2-21.
- Schattner, T. G. 2007. *Die Fundkeramik vom 8. Bis zum 4. Jahrhundert v. Chr. Didyma, Band 4*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Schlottzhauer, U. – A. Villing 2006. "East Greek pottery from Naukratis: the current state of research": A. Villing – U. Schlottzhauer (eds.), *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*. London: The British Museum Press, 53-68.
- Sezgin, Y. 2012. *Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Sezgin, Y. 2017. "Arkaik Dönemde Teos'ta Ticari Amphora üretimi: Sorunlar ve Gözlemler / Trade amphora production of Teos in Archaic Period: Problems and Observations", *Anadolu Anatolia* 43: 15- 36.
- Skarlatidou, E. 1985. "The Archaic Cemetery of Abdera", *Thracia Pontica III*: 99-108.
- Utili, F. 1999. *Die archaische Nekropole von Assos, Asia Minor Studien Band 31*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- von Miller, A. C. J. 2019. *Archaische Siedlungsbefunde in Ephesos. Forschungen in Ephesos, Band XIII/3*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Villing, A. – J. L. Fitton – V. Donnellan – A. Shapland 2019. *Troy. The BP exhibition myth and reality*. London: Thames and Hudson/ British Museum.
- Walter, H. 1968. *Frühe samische Gefässe Samos V*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

Walter-Karydi, E. 1973. *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. Chr. Landschaftsstile ostgriechischer Gefässe Samos VI,1*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

Walter-Karydi, E. 1982. *Ostgriechische, Lakonische Attische Schwarz und Rotfigurige, Spätklassische und Hellenistische Keramik, Alt Agina II-1*. Mainz: Philipp von Zabern.

Zunal, O. 2015. "East Greek Kotylai from Klaros": R. G. Gürtekin-Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat, G. Polat (eds.), *Keramos Ceramics: A Cultural Approach*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 243-254, 343-344.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 139-155
DOI: 10.36891/anatolia.1520149

Araştırma Makalesi
Research Article

KÜLTEPE'DEN PASIPHAE BETİMLİ KURŞUN SIRLI BİR SKYPHOS

Burcu TÜYSÜZ¹

Fikri KULAKOĞLU²

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Burcu Tüysüz (Dr. Öğr. Üyesi),
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,
50300 Nevşehir / TÜRKİYE
E-Posta: burcutuysuz@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3935-6373
ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

²Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Fikri Kulakoğlu (Prof. Dr.),
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Anabilim Dalı,
06100 Ankara / TÜRKİYE
E-Posta: kulakoglu@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8163-1378
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:
22.07.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:
06.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:
20.12.2024

Atıf/Cite as: Tüysüz, B. – F. Kulakoğlu
2024. "Kültepe'den Pasiphae Betimli
Kurşun Sırlı Bir Skyphos"
Anadolu Anatolia 50: 139-155
DOI: 10.36891/anatolia.1520149

Anahtar Kelimeler: Kültepe, Hellenistik Dönem, Kurşun Sırlı
Seramik, Pasiphae, Tarsus

Öz: Kültepe'nin Hellenistik Dönem'ine yönelik yapılan kazı çalışmaları sırasında, yerleşimin farklı coğrafyalarla kurduğu kültürel ve ticari ilişkileri kanıtlayan ithal seramik grupları ele geçmiştir. Söz konusu ithal seramikler arasında yer alan kurşun sırlı bir *skyphos* bu çalışmada değerlendirilmeye alınmıştır. İlk kez detaylı bir şekilde değerlendirilecek olan parça 1971 yılı kazılarında 111/LXXXV-LXXXVI karesinde MÖ 2. yüzyılın ortaları ile MÖ 1. yüzyıla tarihlenen yapı katında bulunmuştur. *Skyphos* ağız kenarı, gövde ve kaide parçası olarak ele geçmiş olup kulp ve gövdesinin bir bölümü eksiktir. Hamur-sır özellikleri *skyphos*'un Tarsus üretimi olduğunu göstermektedir. Parçanın en önemli özelliği üzerindeki betimlemedir. İkonografik değerlendirmelere göre kabartma tekniğinde yapılmış olan bu betimlemeye Yunan mitolojisinden Pasiphae miti konu olmuştur. *Skyphos*'un benzer bir örneğine Anadolu'da rastlanmamıştır. Ancak karşılaştırma yapılabilecek ve Kültepe *Skyphos*'unun eksik olan bölümlerin yorumlanmasını sağlayacak tek bir örnek Los Angeles'ta özel bir müzede tespit edilmiştir. *Skyphos* bu yönüyle oldukça ünk bir parça olup, kullanıldığı dönemde yüksek alım gücüne işaret etmektedir.

A LEAD-GLAZED SKYPHOS WITH PASIPHAE DEPICTION FROM KÜLTEPE

Keywords: Kültepe, Hellenistic Period, Lead Glazed Ceramics, Pasiphae, Tarsus

Abstract: During the excavations carried out for the Hellenistic Period of Kültepe, imported ceramic assemblages proving the cultural and commercial relations of the settlement with different geographies were recovered. Among these imported ceramics, a lead-glazed skyphos is analysed in this study. The sherd, which will be analysed in detail for the first time, was found during the 1971 excavations in square 111/LXXXV-LXXXVI in the building level dating to the mid-2nd century BC and the 1st century BC. The skyphos was recovered as rim, body and base fragments; the handle and part of the body are missing. The paste-glaze characteristics indicate that the skyphos was produced in Tarsus. The most important feature of the sherd is the depiction on it. According to iconographic evaluations, this depiction in relief technique is based on the myth of Pasiphae from Greek mythology. A similar example of the skyphos was not found in Anatolia. However, a single example that can be compared and that will enable the interpretation of the missing parts of the Kültepe skyphos was found in Los Angeles. In this respect, the skyphos is a very unique piece, indicating the high purchasing power of the period in which it was used.

GİRİŞ

Kültepe, Kayseri il sınırları içinde, Erciyes Dağı'nın kuzeyinde, Kızılırmak Nehri'nin 16 km güneyinde yer almaktadır. Burada ilk bilimsel kazılar 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından başlatılmış ve 2005 yılına kadar kesintisiz yürütülmüştür. 2006 yılından itibaren de Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu başkanlığında yeni dönem kazıları başlamış ve bu kazılar günümüzde de halen devam etmektedir.

Yapılan çalışmalarla Kültepe'deki en erken yerleşimin Geç Kalkolitik Dönem'de başladığı ve birtakım kesintilerle Roma Dönemi'ne kadar devam ettiği anlaşılmıştır¹. Genellikle çalışmaların ağırlık noktasını oluşturan Tunç Çağı yerleşimleriyle Kültepe, Protohistorya ve Önasya arkeolojisi için her zaman kilit merkezlerden biri olmuştur². Ancak yeni dönem kazıları ile birlikte detaylı olarak araştırılan Hellenistik Dönem yerleşiminden de elde edilen sonuçlarla Kültepe artık Orta Anadolu Bölgesi Hellenistik Dönem arkeolojisi bağlamında da önemli merkezlerden biri olmaya başlamıştır³.

Yeni dönem kazılarıyla Hellenistik Dönem Kültepesi'nin tanımlanmasına katkı sağlayacak önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle seramikler üzerinde yapılan çalışmalarda, yerleşimin sosyo-ekonomik yapısının, kültürel özelliklerinin ve ticari ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacak buluntu grupları tespit edilmiştir. Bu gruplar içinde ithal seramikler ön plana çıkmaktadır. İthal seramikler arasında Atina ve Batı Anadolu üretimi siyah astarlı seramikler, Batı Yamacı Stili'nde bezenmiş seramikler, Pergamon üretimi seramikler, gri hamurlu İonia/Ephesos üretimi seramikler, kurşun sırlı Tarsus üretimi seramikler ile Rhodos ve Thasos üretimi mühürlü *amp-hora* parçaları yer almaktadır⁴. Söz konusu ithal örnekler içinde, lüks tüketim mallarından birini temsil eden kurşun sırlı seramik bu çalışmada değerlendirmeye alınmıştır.

¹ Özgüç 1999; Özgüç 2005; Kulakoğlu 2018; Kulakoğlu ve diğ. 2020; Kulakoğlu ve diğ. 2023.

² Kulakoğlu 2012; Kulakoğlu ve diğ. 2023.

³ Tüysüz 2021; Tüysüz 2022; Tüysüz ve diğ. 2023; Tüysüz - Kulakoğlu 2023.

⁴ Tüysüz 2022, 122-215; Tüysüz ve diğ. 2023, 62-74.

KURŞUN SIRLI SERAMİKLER

Kurşun sırlı seramikler, yoğun olarak MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasında görülen, adlarını yüzeylerini kaplayan ve kurşun içeren sırdan alan bir seramik grubudur⁵. Döneminin lüks kap grupları içinde yer alan bu tarz seramiklerin en belirgin özelliği parlak sırları ve kabartma süslemeleridir⁶. Bu nedenle metal kaplardan esinlenilerek yapıldıkları düşünülmektedir⁷. Kabartma bezemeli dış yüzeyleri ve sır renkleri, metal görüntüsü yaratabilmek için özellikle tercih edilmiştir. Bu bağlamda kapların dış yüzeylerinde kullanılan yeşil renkli sıranın okside olmuş bakır veya gümüş; iç yüzeylerinde kullanılan sarı tonlu parlak sıranın ise bronz veya altın görünümünü temsil ettiği kabul edilmektedir⁸.

MÖ 1. yüzyıldan itibaren üretilen kurşun sırlı seramiklerin en yoğun üretim tarihi MS 1. yüzyıldır⁹. MS 1. yüzyılın sonuna doğru cam endüstrisinin gelişmesi bu tarz seramiklerin üretiminin azalmasına neden olmuştur¹⁰.

Kurşun sırlı seramiklerin ilk üretim yerinin Suriye'nin kuzeyi olduğu önerilmektedir¹¹. Kısa sürede popüler olan bu tarz seramiklerin üretim alanı buradan batıya ve kuzeye doğru yayılmıştır¹². Üretim alanı içinde kaliteli örneklerin imal edildiği coğrafyanın veya bölgelerin başında Anadolu gelmektedir. Anadolu'daki ana üretim merkezleri ile ilgili ise farklı görüşler¹³ olsa da çoğunlukla Tarsus¹⁴, Perge¹⁵ ve Güneybatı Anadolu-Labraunda¹⁶ olmak üzere üç ana üretim merkezi üzerinde durulmaktadır¹⁷. Bu merkezler içinde üretim, ilk kez Tarsus'ta MÖ 1. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir¹⁸.

⁵ Hochuli-Gysel 1977, 9, 15-20. Tarsus üretimi kurşun sırlı seramikler üzerinde yapılan ilk analizlerde sırların %65-67 oranında kurşun içerdiği tespit edilmiştir. Bkz. Jones 1950, 11. Tarsus kurşun sırlı seramikleri üzerine son dönemlerde yapılan güncel analiz çalışmaları için bkz. Akyol ve diğ. 2007; Tekkök ve diğ. 2009. Bu tarz seramiklerin Antik Dönem'deki ismi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Cicero'nun Kilikia valisi olduğu dönemde (MÖ 50/51) Roma'daki arkadaşı Atticus'a yazdığı mektupta "...*Rhosian malları sipariş ettim...*" ifadesinde geçen "*Rhosian malları*"nın Rhosus (bugünkü Hatay'ın batısında Arsuz ilçesi) kentinde üretilen kurşun sırlı seramikler olduğu çoğunlukla kabul görmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Jones 1945.

⁶ Jones 1945, 47.

⁷ Jones 1945, 46-47; Hochuli-Gysel 2002, 303.

⁸ Oransay 2001a, 48.

⁹ Jones 1945, 50-51.

¹⁰ Jones 1950, 196; Hochuli-Gysel 1977, 101-106; Greene 2007, 653.

¹¹ Jones 1945, 50; Jones 1950, 195-196.

¹² Jones 1945, 50-21; Jones 1950, 195-196; Greene 2007, 654.

¹³ Son yıllarda yapılan çalışmalarda kurşun sırlı seramiklerin üretim merkezlerine yönelik yeni görüşler getirilmiştir. Bu görüşe göre metal kapların taklitleri olarak üretilen kurşun sırlı seramik atölyeleri merkez kuyumcu atölyelerinin bulunduğu kentlere konumlandırılmış ve Antiokhia, Lampsakos ve Güneybatı Anadolu/Karia atölyeleri olmak üzere üç yeni merkezi üretim atölyesi önerilmiştir. Bkz. Akyay-Meriçboyu 2005.

¹⁴ Jones 1950, 191-196; Tekkök ve diğ. 2009.

¹⁵ Atik 1995a, 18-58.

¹⁶ Güneybatı Anadolu sınırları içinde kalan Labraunda antik kentinde yapılan çalışmalar sırasında çok sayıda kurşun sırlı seramik ele geçmiştir. Bölgede bilinen atölyelerin üretimlerinden farklı özelliklere sahip olan bu seramik grubuna Güneybatı Anadolu'daki başka kentlerde de rastlanmıştır. Ancak Labraunda'da ele geçenlerin sayısı çok fazla olması kentte bir üretim atölyesinin olduğunu düşündürmüştür. Ancak yine de kesin tespiti yapılamadığı için bu grup literatürde Güneybatı Anadolu Grubu olarak anılmaktadır. Hellström 1965, 34-36.

¹⁷ Tarsus ve Perge atölyeleri, kazılar sırasında ele geçen üretim artıklarından ve pişirme ayaklarından yola çıkılarak saptanmıştır. Güneybatı Anadolu-Labraunda atölyesi ise buluntu yoğunluğundan yola çıkılarak belirlenmiştir. Bkz. dn. 16.

¹⁸ Jones 1950, 191-196.

Tarsus’un ardından, diğer ana üretim merkezlerinde de üretim başlamıştır. Ana üretim merkezlerinin yanı sıra Pitane¹⁹, Smyrna²⁰, Notion²¹, Aizanoi²², Lesbos Adası²³ ve Troia²⁴ gibi farklı merkezlerde de üretimlerin yapıldığını kanıtlayan buluntular ele geçmiştir. Bu kentlerde bulunan kalıp parçaları, sır toprakları, pişirme ayakları ve hatalı üretim parçaları üretime işaret etmektedir. Bunların dışında Priene, Ephesos, Kyme, Myrina, Arykanda ve Laodikeia gibi kentlerde kil, bezeme ve form özellikleri açısından kendi içinde homojenlik gösteren ancak bu özellikleri ile şimdiye kadar belirlenmiş atölyelerin hiçbirine dahil edilemeyen çok sayıda kurşun sırlı seramik parçası ele geçmiştir²⁵. Bu durum araştırmacılara adı geçen kentlerde de üretimlerin yapılmış olabileceğini düşündürmüştür.

Bu tarz seramiklerin yapımında farklı teknikler kullanılmıştır²⁶. Bu tekniklerden en çok kullanılanı kalıp tekniğidir. Kalıp tekniğinde kabın neredeyse tamamı daha önceden hazırlanmış negatif bezemeli kalıpta üretilmiştir. Ancak yine de kapların gövde, ağız ve kaide kısımlarının detay şekillendirilmesi çarkta yapılmış, kulplar ise daha sonra eklenmiştir. Sık olmamakla birlikte tercih edilen bir diğer yöntem aplike tekniğidir. Bu teknikte ise kap çarkta şekillendirilmiş, dış yüzeydeki bezemeler, tek tek motif kalıpları basılarak yüzeye aplike edilmiştir. Bu yöntemde de kulplar sonradan eklenmiştir. Tüm kaplar sır öncesi ve sır sonrası olmak üzere iki kez fırınlanmışlardır. Fırınlama sırasında kaplar fırına düz ya da ters dizilmiştir. Kapların birbirine temas etmesini engellemek için aralarına farklı tiplerde pişirme aparatları yerleştirilmiştir.

Kurşun sır ile seramik imal eden atölyeler çoğunlukla masa servisinde kullanılan kaplar üretmişlerdir²⁷. Bunlar arasında da çoğunluğu *skyphos*’lar oluşturmak üzere *kantharos* ve kadeh formları yer almaktadır. Daha az sayıda olmak üzere krater, *oinokhoe*, *askos* ve *patera* formları ile kâse ve parfüm şişeleri de kurşun sır ile üretilen kap formları arasında bulunmaktadır²⁸.

Bahsi geçen seramikler üzerinde görülen bezeme şemaları bitkisel motifler, mitolojik sahneler ve çeşitli motifler olmak üzere üç ana gruptan oluşmaktadır²⁹. En çok bitkisel motifler tercih edilmiş olup bunlar arasında da en sık asma dalları, sarmaşık dalları, zeytin dalları, üzüm salkımları, rozetler ve çeşitli yaprak dizeleri kullanılmıştır. Bitkisel motifli kompozisyonların dışında Dionysos, Menad’lar ve çeşitli mitolojik olayların konu olduğu figürlü bezeme kompozisyonları da kurşun sırlı seramiklerin bezeme şeması içinde görülmektedir³⁰.

Kurşun sırlı seramikler, Anadolu, Kuzey Suriye ve Güney Rusya başta olmak üzere Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de çeşitli yerleşimlerde ele geçmektedir³¹. Arkeolojik kazı ve araştırmaların

¹⁹ Loeschcke 1912, 396-397.

²⁰ Reinach 1883, 78.

²¹ Demangel – Laumonier 1925, 341-342.

²² Atik 1995b, 729-730.

²³ Hochuli-Gysel 2002, 308-301, Fig. 10.

²⁴ Tekkök ve diğ. 2007.

²⁵ Oransay 2001a, 54; Oransay 2001b; Duman 2010, 154-170.

²⁶ Jones 1950, 191-194; Hochuli-Gysel 1977, 15-20.

²⁷ Hochuli-Gysel 2002, 306-307.

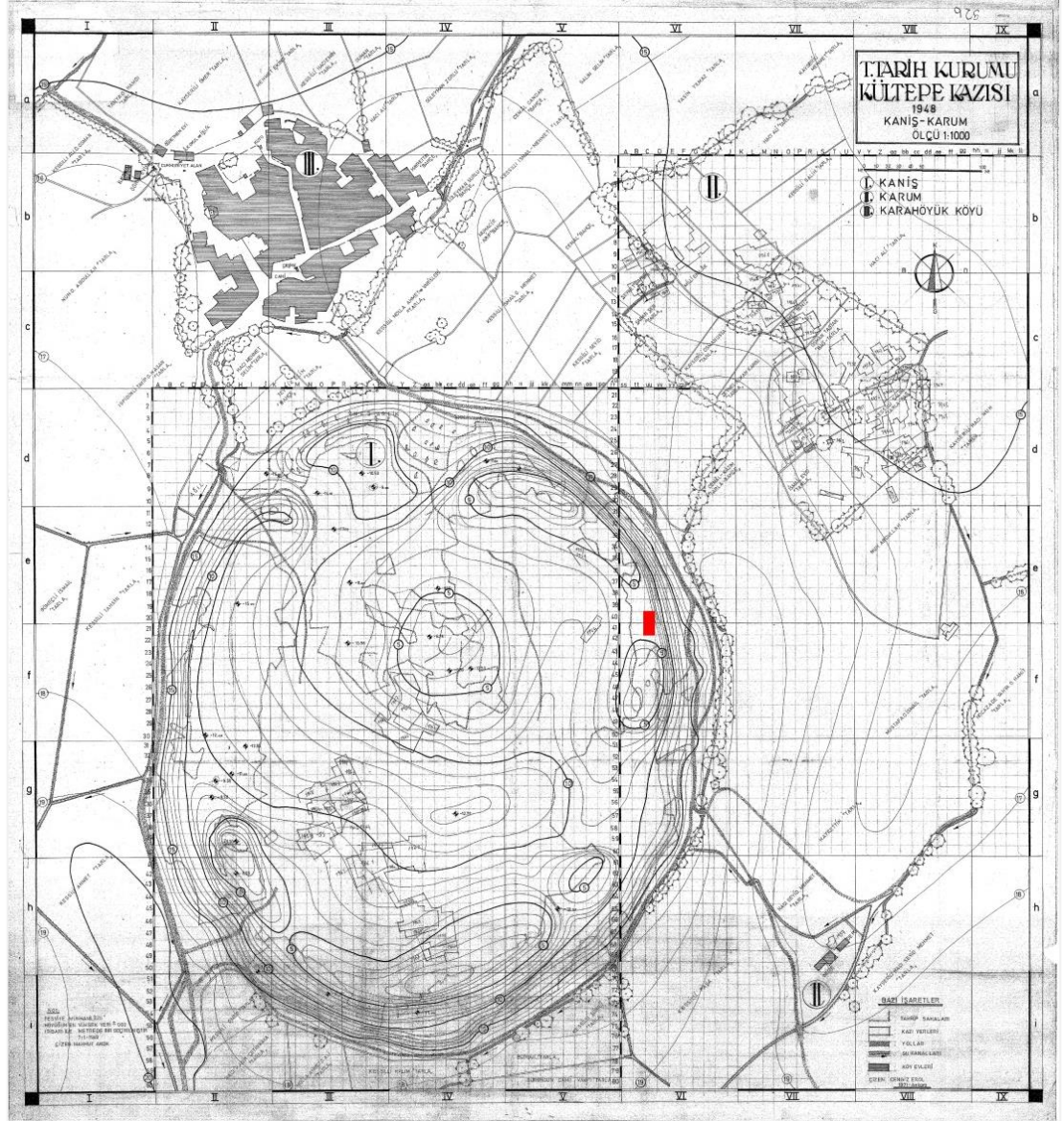
²⁸ Hochuli-Gysel 1977, 21.

²⁹ Hochuli-Gysel 2002, 303.

³⁰ Süsleme öğeleri için bkz. Hochuli-Gysel 1977, 51-99.

³¹ Jones 1945, 50-51.

artmasıyla birlikte buluntu merkezlerinin de sayısı artmaktadır³². Son yıllarda yapılan çalışmalarla Kültepe de kurşun sırlı seramiklerin buluntu merkezlerine eklenmiştir³³.

Fig. 1: Kültepe Topografik Planı / Kurşun Sırlı *Skyphos*'un Buluntu Plankaresi (Kültepe Kazı Arşivi).

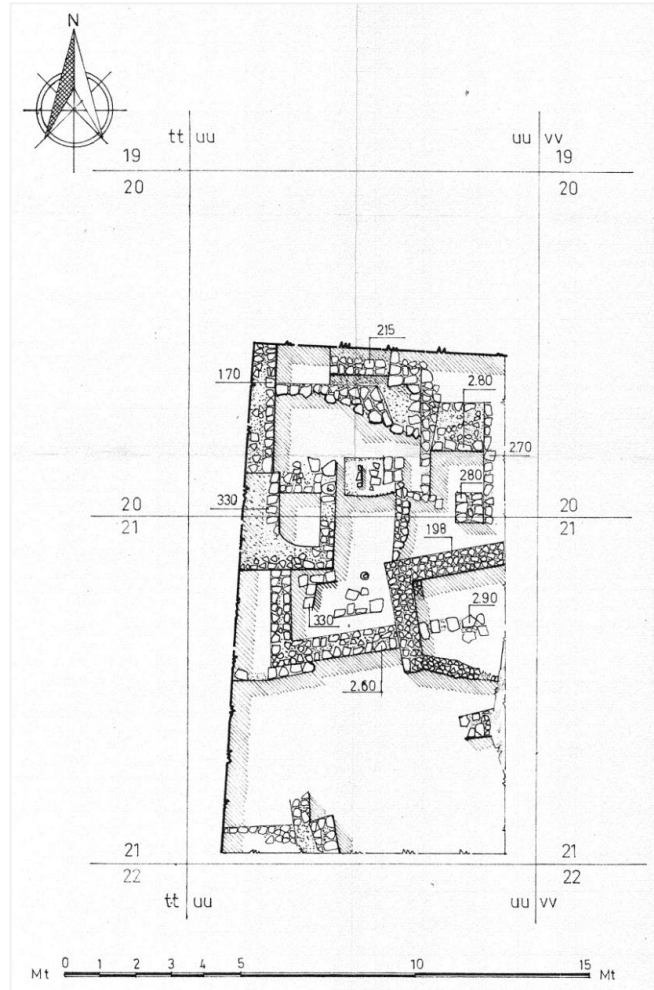
³² Ephesos: Gassner 1997, 153-154, Taf. 50, 616-620; Pergamon: Pinkwart 1972, 140-163; Miletos: Pülz 1987, 35, 46, Abb. 6, Kat. No. 1-2, Taf. 20-3; Labraunda: Hellström 1965, 34-37, Pl. 14; Perge: Atik 1995a, 18-58; Arykanda: Oransay 2001b, 171-178; Laodikeia: Duman 2010, 154-170, Lev. LXIII-LXX: J1-J46; Hierapolis: Corritore 2016, 486, Fig. 14; Tripolis: Ok 2018, 113-124, Lev. 18-21; Tarsus: Jones 1950, Fig. 151-154; Sardes: Rotroff – Oliver 2003, Pl. 128-131; Troia: Tekkök-Biçken 1996, Fig. 22, A114-117; Philadelphia: Körsulu 2019.

³³ Tüysüz 2022, 203.

KÜLTEPE KURŞUN SIRLI SKYPHOS’U

Kültepe kazılarının yeni döneminde Hellenistik Dönem Kültesesi’nin daha iyi anlaşılabilmesi için Tahsin Özgüç dönemi kazılarının buluntuları incelenmeye başlanmıştır. İncelemeler sırasında 1971 yılı kazılarında bulunmuş kurşun sırlı bir *skyphos* parçası tespit edilmiştir. Bu parça 111/LXXXV-LXXXVI plankaresindeki yapı kalıntılarının içinde ele geçmiştir³⁴ (Fig. 1-2). Parçanın kulpları ve gövdesinin büyük bir bölümü eksiktir. Ancak söz konusu parça ağız, gövde ve kaide olarak tama yakın profil vermektedir (Fig. 3a-b). Ağız kenar çapı 9 cm, kaide çapı 6,7 cm ve yüksekliği ise 6,1 cm’dir.

Hamuru kırmızımsı sarı (5YR 7/6) renktedir. Mika katkılı, iyi arıtılmış, sık dokulu, gözeneksiz ve oldukça kaliteli bir yapıya sahiptir. Dış yüzeyi koyu yeşil, iç yüzeyi hardal sarısı renkte sırlıdır. Özellikle dış yüzeyde açıklı koyulu renk dalgalanmaları mevcuttur.

Fig. 2: Kurşun Sırlı *Skyphos*’un Ele Geçtiği Plankare ve Mimari Yapıları (Kültepe Kazı Arşivi).

³⁴ Tüysüz 2022, 203-209.

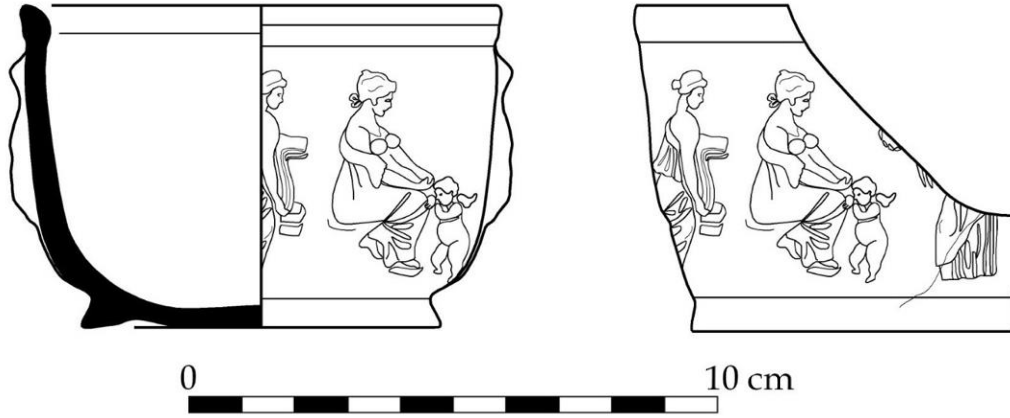
Fig. 3a-c: Kültepe'de Bulunan Kurşun Sırlı *Skyphos* (Kültepe Kazı Arşivi).

Tipolojik Değerlendirme³⁵

Değerlendirilen parçanın formu, iç yüzeyde kalınlaştırılmış, dış yüzeyde ise yukarı doğru çekilerek inceltilmiş ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarının iç ve dış yüzeyinde iç bükey profiller bulunmaktadır. Gövde, ağız kenarından itibaren dik bir şekilde alta doğru devam etmektedir. Dik devam eden gövde, altta yumuşak bir dönüş ile kısa kaide boynuna, daha sonra da alçak halka kaideye bağlanmaktadır. Kaide, zemine temas ettiği noktadan itibaren eğimli bir profille devam ederek, *tondo*'nun alt kısmında iç ve dış bükey profillerle sonlanmaktadır (Fig. 4a). Kaidenin hemen altında pişirme ayağı izi bulunmaktadır (Fig. 3c). Bu iz *skyphos*'un ikinci fırınlama sırasında fırına düz bir şekilde yerleştirildiğini göstermektedir. Eksik olan kulp ve başparmak tutamağının hangi tipe ait olduğunu tahmin etmek oldukça güçtür. Ancak benzer örnekler dikkate alınarak kulp yorumlanabilir³⁶. Buna göre halka kulbun hemen üzerinde yer alan başparmak tutamağının plakası uç kısmında köşeli, dikdörtgen bir forma sahip olmalı ve yan kısımlarında basitleştirilmiş volütleri bulunmalıdır. Plaka üzerindeki kabartma bezemesi ise iki ucu sağa ve sola doğru kıvrılan basitleştirilmiş dallar ile bu dalların tam ortasına yerleştirilmiş nokta motifinden oluşmalıdır.

³⁵ Parça Hochuli-Gysel tarafından yapılan sınıflandırmaya göre değerlendirmiştir.

³⁶ Benzer örnek için bkz. Hochuli-Gysel 1977, 52-54, Taf. 39, Taf. 45, T6.

Fig. 4a-b: Kültepe’de Bulunan Kurşun Sırlı *Skyphos* Çizimi (Kültepe Kazı Arşivi).

Kültepe *Skyphos*’u, Hochuli-Gysel tarafından oluşturulan kurşun sırlı *skyphos* tipolojisinde halka kulplu gruba aittir³⁷. Halka kulplu *skyphos*’lar, Küçük Asya sırlı seramiklerinin en yaygın içki kabı formudur. Bu kap grubunda gövde dik veya yarı küresel, kaide ise alçak halka şeklindedir. Formun isimlendirilmesinde belirleyici olan kulplar, gövdeye dikey olarak eklenen halka ve halkanın üzerine düz olarak yerleştirilen başparmak tutamağından oluşur. Halka kulplu *skyphos*’lar kendi içinde, Tip 1 ve Tip 2 olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Ana tipleri gövdenin formu belirler; Tip 1’de gövde dik; Tip 2’de ise yarı küresel formudur. Gövde formunun dışında kulpların üzerinde bulunan başparmak tutamakları ve kaideleri de yapılarına göre kendi içinde tiplere ayrılır³⁸. Kültepe örneğinin gövde formu, bu tipolojide Tip 1 ile benzerlik gösterir. Kaidе yapısı ise halka kaide T1 grubu ile uyumludur. Başparmak tutamağı ise 3e grubuna dahil olmalıdır.

Değerlendirilen örnek ile tipolojik açıdan yakın formulu *skyphos* parçaları Anadolu’da; Miletos³⁹, Perge⁴⁰, Pergamon⁴¹, Troia⁴², Sardeis⁴³, Laodikeia⁴⁴, Tripolis⁴⁵, Tarsus⁴⁶ ve Philadelphia’da⁴⁷ tespit edilmiştir. Bunlar arasında Miletos Heroon’nu ve Sardeis’de bulunan örnekler, ağız ve gövde yapısı bakımından Kültepe parçası ile yakın benzerlik göstermektedir. Pergamon, Perge, Troia, Laodikeia, Tripolis ve Tarsus’da bulunan örnekler ise gövde ve ağız profili açısından Kültepe *Skyphos*’una kısmen benzemektedir. Philadelphia parçası ise üretim (hamur/astar) özellikleri açısından Kültepe örneği ile benzeşmektedir.

³⁷ Hochuli-Gysel 1977, 21.

³⁸ Hochuli-Gysel 1977, 22.

³⁹ Pülz 1985, 78-79, Abb. 1, Kat. No. 4, Geç Hellenistik Dönem.

⁴⁰ Atik 1995a, Abb. 17, Kat. No. 21, Abb. 18, Kat. No. 25-27, MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

⁴¹ Pinkwart 1972, Abb. 42, 44, 47, 48, Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk.

⁴² Tekkök-Biçken 1996, Fig. 22, A114.

⁴³ Rotroff – Oliver 2003, 169-170, Pl. 128, 730, Geç Hellenistik Dönem.

⁴⁴ Duman 2010, Lev. LXV, J20, Augustus Dönemi-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

⁴⁵ Ok 2018, Lev. 18, Kat. No. 119, 120, 123, Augustus Dönemi-MS 1. yüzyıl.

⁴⁶ Jones 1950, Fig. 198, 669.

⁴⁷ Körsulu 2019, 251-254, Lev. 1-3, Augustus Dönemi-MS 1. yüzyıl.

İkonografik Değerlendirme

Çalışmanın konusunu oluşturan parçanın ağız kenarı ile kaide arasında kalan gövde bölümünde kabartma şeklinde yapılmış bezeme yer almaktadır. Friz şeklinde düzenlenen bezeme alanının ortasında başı hafif öne eğik, yükselti üzerinde oturan, cepheden tasvir edilmiş bir kadın figürü yer almaktadır. Figür *khiton* ve *himation* giyimlidir. *Khiton* omuzu açıkta bırakarak, göğüs hizasından itibaren gövdeyi örtmektedir. Üst bölümü açık bırakılan göğüsler belirgin yapılmıştır. *Khiton* üzerindeki *himation* ise kolun omuz ile dirsek arasında kalan kısmını kapatmış, dirsekten itibaren ele kadar olan bölümü açıkta bırakmıştır. Sırttan serbest bir şekilde aşağı dökülen *himation* oturma pozisyonuna bağlı olarak bacakların altında toplanmıştır. Saçlar dalgalı olup yarlarda kulağı kapatacak şekilde toplanarak ensede topuz yapılmıştır. Kadın figürünün hemen önünde dizlerine yaslanmış kanatlı çıplak bir figür bulunmaktadır. Kolaylıkla bir Eros tasviri olduğunu anlayabileceğimiz bu figür profilden betimlenmiştir. Oturan kadın figürünün arkasında yine profilden betimlenmiş ayakta yürür şekilde bir kadın figürü yer almaktadır. Figür, sağ omuz ve bacağının bir kısmını açıkta bırakan *peplos* giymiştir. Saçlarını bir şal ile kapatmış, şalı kulak hizasında bant ile bağlamıştır. Böylelikle baş bölümünde şapka gibi kafayı kapatan şal, alın ve ense üzerinde dökümlü bir hal almıştır. Söz konusu figür elinde dörtgen biçimli bir kutu taşımaktadır. Ortada oturan figürün tam karşısında sadece alt gövdesi korunan farklı bir figür daha bulunmaktadır. Korunan kısmından bu figürün yönünün oturan figüre dönük olduğu aynı zamanda *khiton* ve *himation* giyimli olduğu anlaşılmaktadır. Bu figür sol ayağı ile zemine düz bir şekilde basmış, sağ ayağını ise dirsekten itibaren hafif bükerek öne doğru çıkarmıştır. Elinde de olasılıkla ne olduğu tam olarak anlaşılmayan bir obje tutmaktadır.

Sahnedeki tüm figürler yüksek kabartma şeklinde birbirinden bağımsız yerleştirilmiştir. Figürler detaylı incelendiğinde, bunların kap henüz pişirilmeden önce kabın yüzeyine tek tek motifler şeklinde applike edilerek yapıldığı anlaşılmaktadır.

Oldukça az bir bölümü korunmuş olan kompozisyonda anlatılmak istenen konuyu literatürde tanınan örneklerinden yola çıkarak tanımlamak mümkündür. Buna göre yukarıda anlatılan figür grubu ile ikonografik açıdan doğrudan benzeşen tasvirlerin Pasiphae *mythos*'u ile ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü yukarıda tanımlandığı şekilde -ortada oturan bir kadın figürüne, ayakta figürlerin ve Eros'un eşlik ettiği- figürlerin ikonografik birlikteliğine sahip eserlerin gerek üzerindeki yazıtlar gerekse sahne bütünlükleri konunun Pasiphae *mythos*'una ait olduğunu ortaya koymuştur.

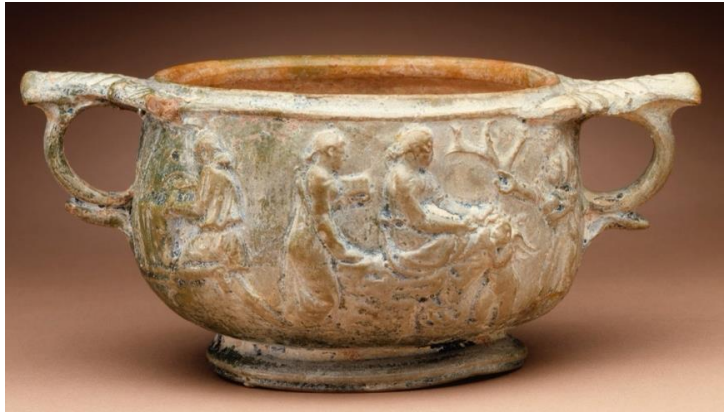
Pasiphae *mythos*'u Minos'un Poseidon'a verdiği sözü tutmamasının ardından, Pasiphae'nin beyaz boğaya aşık olmasını ve bu yasak aşk sonucunda Minotaur'un doğmasını içermektedir⁴⁸. Efsaneye göre Girit kralı Minos, Girit üzerindeki meşru yönetiminin bir teyidi olarak Poseidon'dan, kendisine denizden bir boğa göndermesini ister. Bu istek gerçekleşirse boğayı Poseidon'a kurban edeceğine söz verir. Poseidon, Minos'un bu isteğini kabul ederek ona denizden, daha önce hiçbir yerde benzeri görülmemiş güzellikte beyaz bir boğa gönderir. Minos denizden gelen boğayı çok beğenir ve sözünü tutmayarak onu Poseidon'a kurban etmez. Öfkelenen Poseidon bu suçun cezası olarak, Minos'un karısı kraliçe Pasiphae'yi boğaya aşık eder. Pasiphae günlerce içinde bulunduğu bu dayanılmaz durumdan nasıl kurtulacağını düşünür. Ancak böyle bir düşüncüyü kimsenin onaylamayacağından emindir. Pasiphae son çare olarak o sırada Knos-

⁴⁸ Grimal 1997, 611-612.

sos yakınlarından geçen Daidalos’a sırrını açar. Daidalos ona yardım edeceğine söz verir ve ahşaptan karni boş bir inek yapar. Pasiphae’ye erkek boğayla birlikte olabilmesi için ahşap ineğin içine girmesi gerektiğini söyler. Pasiphae ahşap ineğin içine girer ve inek açık bir alana bırakılır. Pasiphae’nin içinde bulunduğu ahşap ineği gören beyaz boğa onu canlı sanarak onunla birleşir ve böylelikle de Pasiphae boğa ile birleşmiş olur. Pasiphae’nin boğayla olan bu birlikteliğinden Minotaur dünyaya gelir⁴⁹.

Özünde tanrının gücünü ve bu güçten gelen ilahi cezalandırmayı yansıtan Pasiphae’nin bu hikayesi Yunan özellikle de Roma dünyasında sevilerek kullanılan konulardan biri olmuştur. Bu *mythos*’a ait temsiller MÖ 4. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmakta olup en yoğun olarak da Roma Dönemi’nde görülmektedir. Bu temsillerde de Pasiphae’nin sırrını Daidalos’a açması, ahşap ineğin yapılması, Daidalos’un ahşap inek maketini Pasiphae’ye sunması, Pasiphae’nin ahşap ineğin içine girmesi, Pasiphae ve çocuk Minotaur, Minos’un Minotaur’u keşfetmesi gibi *mythos*’un farklı bölümleri sahneler halinde seramik, lahit, duvar resmi ve taban mozaiği gibi çeşitli alanlarda tasvir edilmiştir⁵⁰.

Kültepe *Skyphos*’unda da Pasiphae *mythos*’undan bir bölümün anlatıldığını düşünmemize olanak sağlayan ilk eser Hochuli-Gysel tarafından yayınlanan kurşun sırlı bir *skyphos*’tur⁵¹ (Fig. 5). Söz konusu *skyphos* MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiş olup Los Angeles’ta özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. *Skyphos*’un bütün olarak korunmuş durumda olması Pasiphae *mythos*’unun büyük bir bölümünü izlemeyi mümkün kılmaktadır. *Mythos*, *skyphos* üzerinde bir friz şeklide anlatılmıştır. Ön yüzde Pasiphae’nin Daidalos ile karşılaşması görülmektedir. Burada sahnenin ortasında Pasiphae, hemen önünde dizlerine yaslanmış bir Eros, karşısında ise ayakta betimlenmiş Daidalos yer almaktadır. Pasiphae’nin arkasında ise hizmetçisi olarak tanımlanan elinde kutu tutan bir kadın figürü bulunmaktadır. Arka yüzde ise *mythos*’un en popüler bölümlerinden biri ve betimdeki konunun belirlenmesinde büyük paya sahip olan ahşap ineğin yapımı işlenmiştir. Burada da ortada ahşap ineğin başsız hali, ineğin önünde ve arkasında ise ineğin yapımında çalışan ustalar yer almaktadır⁵².

Fig. 5: Los Angeles *Skyphos*’u

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/87/Relief_Skyphos_with_Pasiphae_%2C_Daedalus_and_the_Heifer_LACMA_AC1992.152.15.jpg) Erişim tarihi: 13.10.2024.

⁴⁹ Scherling 1949, 2069-2082; Grimal 1997, 510-511.

⁵⁰ Pasiphae betimli eserler için bkz. Scherling 1949, 2077-2082; LIMC VII 1, 194-200; LIMC VII 2, 129-132, no: 4-37; Hochuli-Gysel 1977, Taf. 45; Sichtermann 1992, Taf. 24.1; Şahin 2013.

⁵¹ Hochuli-Gysel 1977, 52-54, Taf. 39, Taf. 45, T6.

⁵² Arka yüzdeki erkek figürleri ile ilgili farklı öneriler de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Hochuli-Gysel 1977, 53-54.

Kültepe *Skyphos*'u ile Los Angeles *skyphos*'unun ön yüzündeki figür tasvirleri karşılaştırıldığında her iki eserde figürlerin küçük farklılıklar dışında ana görünümleri ile benzeştiği açıkça görülmektedir. Figürlerdeki farklılıkları ise anatomi, duruş, saç ve elbise detaylarında görmek mümkündür. Ayrıntılar dışında ana görünümde ortak paydaya sahip olan bu iki eserden Kültepe örneğinde ortada oturan figür, arkasında ve karşısında ayakta duran figürler ile Eros, Hochuli-Gysel örneğindeki (sırayla) Tip 87, 88, 63 ve 121 olarak kodlanmış Pasiphae, hizmetçi, Daidalos ve Eros figürü ile eşleşmektedir⁵³.

Fig. 6: Pasiphae Lahti (Sichtermann 1992, Taf. 24.1).

Los Angeles *skyphos*'u dışında ikonografik açıdan Kültepe betiminin benzer örneğini taşıyan farklı bir eser daha tespit edilmiştir. Bu eser Paris Louvre Müzesi'nde bulunan ve MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Pasiphae Lahti'dir⁵⁴ (Fig. 6). Lahdin uzun yüzünden birisinde Pasiphae *mythos*'u ile ilişkili yan yana üç sahne işlenmiştir. Sırayla ilk sahnede Pasiphae'nin Daidalos'a sırrını açması, ortadaki sahnede üç erkek işçi tarafından ahşap ineğin yapılışı, son sahnede ise Pasiphae'nin, hizmetçisi ve Eros eşliğinde ahşap ineğin önünde peçesini açması betimlenmiştir. Bunlar arasında ilk sahnede yer alan figür birlikteliği Kültepe tasviri ile benzer bir ikonografiyi yansıtmaktadır. Lahit üzerindeki söz konusu sahneye yeniden bakmak gerekirse burada Pasiphae ile Daidalos'un konuşması ve nihayetinde Pasiphae'nin sırrını açması ve Daidalos'un ona çözüm sunması anlatılmaktadır. Figürlerin ikonografik diziliminde Pasiphae oturur şekilde, Daidalos karşısında ayakta, Eros ise ikisinin ortasında Pasiphae'nin dizlerine yaslanmış bir şekilde betimlenmiştir. Bu durumda da Kültepe *Skyphos*'u ve Pasiphae lahdi temelde, oturan kadın figürü, karşısında ayakta erkek figürü ve aralarında da bir Eros figürü ile ortak bir tipoloji sergilemektedirler. Bu ortak tipoloji yalnızca Kültepe betiminde yer alan oturan figürün arkasındaki ayaktaki kadın figürünün Pasiphae Lahti'nde olmaması ile birbirinden ayrışır. Ayaktaki kadın figürünün lahitte olmaması ise alanın darlığı nedeniyle figürün yerleştirilememiş olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla ana görünümleri ortak olan bu iki sahnenin aynı konuyu tasvir ettiğini söyleyebiliriz.

⁵³ Tipler için bkz. Hochuli-Gysel 1977, Taf 39, Tip 87, Tip 88, Tip 121.

⁵⁴ Sichtermann 1992, Taf. 24.1.

Sonuç olarak Hochuli-Gysel tarafından yayınlanan *skyphos* ile Pasiphae Lahiti ışığında Kültepe *Skyphos*’u üzerinde de Pasiphae *mythos*’una ait bir bölümün betimlendiği açıktır. Peki Kültepe *Skyphos*’unun korunan bezemesinde bu *mythos*’un hangi bölümü tasvir edilmiştir? Bu bölüm konunun aydınlatılmasına ışık tutan diğer iki eserde olduğu gibi Pasiphae’nin Daidalos’a sırrını açtığı, Daidalos’un da çözüm sunduğu konuşma anının betimidir (Fig. 4a-b). Bu durumda ortada oturan başı hafif öne eğik figür Pasiphae’dir. Pasiphae boğaya karşı hissettiği doğadışı aşkın utanç ve mahcupluğu ile başı hafif öne eğik tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra Pasiphae’nin göğüslerinin belirgin ve bir kısmının açık gösterilmesi ise boğaya karşı duyduğu arzunun betimsel yansıması olmalıdır. Pasiphae’nin hemen önündeki Eros da yine boğaya karşı hissedilen tutku ve aşkın simgesi olarak yerleştirilmiştir. Pasiphae’nin arkasındaki kadın figürü elinde kutusu ile Pasiphae’nin hizmetçisidir. Pasiphae’nin tam karşısındaki figür ise Daidalos olmalıdır. Daidalos’un elinde tuttuğu tanımlanamayan obje ise ahşap ineğin yapılışını anlatmada kullandığı araçlar ya da dal parçaları olmalıdır.

Kültepe Kurşun Sırlı *Skyphos*’unun Üretim Merkezi

Kültepe *Skyphos*’unun kil özelliklerini ve yapım tekniklerini dikkate alarak üretim atölyesini belirlemek mümkündür. Bu *skyphos*’un bej renkli hamuru iyi arıtılmış, ince taneli, mika katkılıdır. Sırı dış yüzeyde yeşil, iç yüzeyde sarı tonlarındadır. Bezemeler tek tek motifler halinde yüzeye applike edilmiş olup yüksek kabartma şeklindedir. Kaide altındaki pişirme ayağı izi *skyphos*’un ikinci pişirim sırasında, fırına düz bir şekilde yerleştirildiğini göstermektedir. Tüm bu özellikler Tarsus Grup 1 atölyesini işaret etmektedir⁵⁵. Tarsus Grup 1 atölyesinde de hamur iyi arıtılmış, mika katkılıdır. Hamur rengi bej, devetüyü ya da kırmızımsı kahverengi tonlarındadır. Dış yüzeydeki yeşil sır açık koyulu tonlarda, iç yüzeydeki sarı sır ise açık sarı, kahverengimsi sarı ve kahverengi tonları arasında değişiklik göstermektedir. Yüksek kabartma şeklindeki bezemeler, kalıp yöntemiyle ya da applike edilerek yüzeye yerleştirilmiştir. Bu atölyenin ürünleri ikinci fırınlama sırasında pişirme ayaklar üzerine daima düz yerleştirilmiştir. Bu veriler Kültepe örneğinin ve Tarsus Grup 1 atölyesinin üretim özelliklerinin benzediğini göstermektedir. Benzeşen bu özelliklerle Kültepe *Skyphos*’unun Tarsus Grup 1 atölyesinde üretilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihleme

Kültepe *skyphos*’u MÖ 2. yüzyılın ortaları ile MÖ 1. yüzyıla tarihlenen yapı katında bulunmuştur. Bu veri eserin tarihlendirilmesi için en önemli unsurlardan biridir. Bunun yanı sıra bu örneğin ait olduğu Grup 1 atölyesinin üretim tarihinin saptanmış olması, değerlendirilen parçanın üretim ve kullanım tarihleri hakkında daha detaylı bilgi edinmemizi sağlamıştır. Buna göre MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında üretim yapan Tarsus Grup 1 atölyesi ürünü olan Kültepe buluntusu da bu tarih aralığında üretilmiş olmalıdır⁵⁶. Bu veriler *skyphos*’un, MÖ 2. yüzyılın ortaları ile MÖ 1. yüzyıla tarihlenen yapı katında, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla parçayı MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmek mümkündür.

⁵⁵ Jones 1950, 191; Hochuli-Gysel 1977, 108.

⁵⁶ Hochuli-Gysel 1977, 23-24.

SONUÇ

Sonuç olarak Kültepe’de tespit edilen kurşun sırlı *skyphos* üzerinde yapılan ikonografik değerlendirilmeye göre parça Pasiphae *mythos*’undan bir sahnenin betimini taşımaktadır. Bu sahne Pasiphae’nin boğaya karşı duyduğu tutkuyu Daidalos ile paylaşması ve Daidalos’un Pasiphae için çözüm bulmasını içeren konuşma anı betimlenmiştir. Parça üzerinde yapılan tipolojik inceleme de ise parçanın kurşun sırlı *skyphos* grubu içinde halka kulplu *skyphos* tipine ait olduğu belirlenmiştir. Bu örnek halka kulplu *skyphos*’lar içinde de gövde formuyla Tip 1; kaide yapısıyla halka kaide T1 grubu ile uyumludur. Eksik olan başparmak tutamağı ise 3e grubuna dahil olmalıdır. Buraya kadar elde edilen sonuçlar ile ikonografik konusu Pasiphae olan eserlere ve kurşun sırlı halka kulplu *skyphos*’lara bir yenisi eklenmiştir.

Bunların yanı sıra bu çalışmayla elde edilen sonuçlar aynı zamanda Hellenistik Dönem Kültepesi’nin ticari, kültürel ilişkileri, sosyo-ekonomik yapısı ve seramik kullanıcılarının beğenileri hakkında önemli ipuçları da vermektedir.

Öncelikle Tarsus atölyesi ürünü olan *skyphos*’un Kültepe’de bulunmuş olması MÖ 1. yüzyılda Kültepe’nin Kilikia Bölgesi ile ticari ve kültürel etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan zahmetli yapım teknikleri ile antik çağın pahalı malları arasında bulunan bu seramik grubundan bir örneğin, Kültepe yaşayanı tarafından temin edilmesi, kullanıcısının yüksek alım gücüne işaret etmektedir. Ayrıca üzerinde Yunan *mythos*’undan bir sahnenin betimlenmesi kullanıcısının Yunan kültürüne ilgi duyduğunu da akla getirmektedir.

Tüm bu bulgular ve yorumlar Kültepe’de bahsi geçen dönemde yüksek alım gücüne sahip, Yunan kültürüne ilgi duyan bir kesimin/kişilerin var olduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Kültepe kazıları sırasında tespit edilen ve MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1. yüzyıla ait mimari kalıntılarla⁵⁷ ilişkili olarak ele geçen Pergamon üretimi seramikler⁵⁸ ile Rhodos adası üretimi *amphora*’lara ait mühürlü kulp parçaları⁵⁹ ve makroskopik gözlemlerle Ionia/Ephesos, Güneybatı Paphlagonia ve Kappadokia Komanası üretimi⁶⁰ olduğu düşünülen seramikler de bu sonucu destekleyen önemli verilerdir.

KATALOG

Buluntu Tarihi : 1971

Buluntu Yeri :111/LXXXV-LXXXVI Plankaresi

Form Adı : *Skyphos*

Ölçüler : **AÇ:** 9 cm **KÇ:** 6,7 cm **Y:** 6,1 cm **CK:** 0,4 cm

Tanım : Ağız kenarı-gövde ve kaide parçası. Kırmızımsı sarı (5YR 7/6) hamur, iyi arıtılmış, yer yer mika katkılı, sık dokulu, serttir. Dış yüzey yeşil sırlı olup, açıkli koyulu renk dalgalanmaları bulunmaktadır. İç yüzey hardal renkli sırlıdır.

⁵⁷ Tüysüz 2022, 45-103.

⁵⁸ Tüysüz 2022, 176-182, Kat. No. 88, 98-106.

⁵⁹ Tüysüz ve diğ. 2023, Kat. No. 5-6.

⁶⁰ Ionia/Ephesos üretim için bkz. Tüysüz 2022, 184-193, Kat. No. 115-119, 121, 123, 124; Güneybatı Paphlagonia Bölgesi üretimi için bkz. Tüysüz 2022, 194-197, Kat. No. 134-135; Kappadokia Komanası için bkz. Tüysüz 2022, 197-203, Kat. No. 138-147.

EXTENDED ABSTRACT

Kültepe is located 21 km northeast of Kayseri city centre and consists of two main parts: a mound and a lower city. Archaeological excavations have been carried out systematically since 1948 and have revealed that the settlement was used as a continuous settlement area from the Late Chalcolithic Period until the Roman Period, despite some interruptions.

Kültepe is recognized as one of the leading canters of Anatolian archaeology, especially for its rich finds from the Bronze Age. Archaeological findings from these periods provide in-depth information on the social, economic and cultural structure of the region and illuminate the historical development. While studies on the Bronze Age have highlighted the mounds role in international trade networks and diplomatic relations, recent research and studies on the Hellenistic Period have revealed that the mound was an important settlement for this period as well. These studies have detailed the stratigraphic structure of the mound and provided important information on the social, economic and cultural structure of the Hellenistic Period both at Kültepe and in the region. A lead-glazed skyphos discovered during the excavations at Hellenistic Kültepe is evaluated in this study. The skyphos was found during the 1971 excavations among the remains of the building in square 111/LXXXV-LXXXVI.

The skyphos was recovered in the form of rim, body and base fragments; the handle and part of the body are missing. The rim diameter is 9 cm, the base diameter is 6.7 cm and the height is 6.1 cm. According to the typological analysis, the skyphos belongs to the ring-handled skyphos group. Among the ring-handled skyphos, it is similar to Type 1 in terms of body form. The pedestal structure is compatible with the ring pedestal T1 group. The thumb handle should belong to group 3e.

The most important feature of the sherd is its depiction in relief technique. In the composition, of which only a small part is preserved, there is a seated female figure in the centre and an Eros leaning on his knees just in front of her. In addition, behind the seated female figure there is a woman in a walking position carrying a box and in front of her there is a standing figure. The subject to be described here is defined based on examples recognized in the literature. Similarly, both the inscriptions and the scene integrity of the artifacts containing figures with iconographic unity reveal that the subject belongs to the Pasiphae mythos. Which part of the mythos was depicted was interpreted in the light of the skyphos published by Hochuli-Gysel and the Pasiphae Sarcophagus. The general iconography similar to these two artifacts reveals that the Kültepe skyphos depicts the moment of Pasiphae’s speech in which she confides her secret to Daidalos and Daidalos offers a solution.

With its clay-glaze characteristics, the skyphos also bears the production characteristics of the Tarsus Group 1 workshop known from the literature. In this respect, we can say that this piece was produced in the Tarsus Group 1 workshop. According to the context and the production date of the Tarsus Group 1 workshop, the skyphos dates to the 2nd half of the 1st century BC.

The results obtained from this study add a new one to the artifacts whose iconographic subject is Pasiphae and to the lead-glazed skyphos with ring cups. Moreover, the Tarsus produced skyphos reveals that Kültepe was in commercial and cultural interaction with Cilicia in the 1st century BC. In addition to these, it provides important clues that there was a segment/person with high purchasing power and an interest in Greek culture in Kültepe during the period in question. The ceramics of Pergamon production found during the excavations in Kültepe in association with the architectural remains dating to the 2nd - 1st century BC, the sealed handle fragments of amphorae from the island of Rhodos, and the ceramics that are thought to be produced in Ionian Ephesus, southwestern Paphlagonia and Cappadocian Comana based on macroscopic observations are also important data supporting this conclusion.

KAYNAKÇA

- Akyay-Meriçboyu, Y. 2005. "Kurşun Sırlı Keramiklerin Üretim Merkezleri." *TÜBA-AR VII*:99-126.
- Akyol, A. A. – B. Tekkök – Y. K. Kadioğlu – Ş. Demirci 2007. "Tarsus-Gözlükule Erken Roma Dönemi Seramikleri Arkeometrik Çalışmaları." *22. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 99-114.
- Atik, N. 1995a. *Die Keramik aus den Südthermen von Perge*, *IstMitt* Beiheft 40. Tübingen.
- Atik, N. 1995b. "Die Keramik aus Aizanoi. Vorbericht." *AA* 4:729-739.
- Corritore, D. S. 2016. "Uno scarico di ceramiche ellenistiche e della prima eta imperiale dall'area della Porta di Frontino." F. D'Andria – M. P. Caggia – T. Ismaelli (ed.), *Hierapolis Di Frigia VIII, 1, Le Attivita Delle Campagne Di Scavo E Restauro 2007-2011*. İstanbul: Ege Yayınları, 475-489.
- Demangel R. – Laumonier, A. 1925. "Fouilles de Notion 1921." *BCH* 49:322-346.
- Duman, B. 2010. *Laodikeia Hellenistik ve Erken Roma Dönemi Seramiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Gassner, V. 1997. *Das Südtor der Tetragonos-Agora Keramik und Kleinfunde*. *FiE XIII/1/1*. Wien: ÖAW.
- Greene, K. 2007. "Late Hellenistic and Early Roman Invention and Innovation: The Case of Leaad-Glazed Pottery." *AJA* 111(4):653-671. DOI: 10.3764/aja.111.4.653
- Grimal P. 1997. *Mitoloji Sözlüğü Yunan-Roma* (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hellström, P. 1965. *Labraunda. Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*. *Swedish Excavations and Research II/1*. Lund: Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series in 4, V, II-1.
- Hochuli-Gysel, A. 1977. *Kleinasiatische Glasierete Reliefkeramik (50 v. Chr. bis 50 n. Chr.) und ihre Oberitalischen Nachahmungen*. Bern: Stämpfli.
- Hochuli-Gysel, A. 2002. "La céramique à glaçure plombifère d'Asie Mineure et du bassin méditerranéen oriental (du Ier s. av. J.-C. au Ier s. ap. J.-C.)." *Céramiques Hellénistiques et Romaines TMO* 35:303-319.
- Jones, F. F. 1945. "Rhosica Vasa." *AJA* 49(1):45-51. DOI: 10.2307/499939
- Jones, F. F. 1950. "The Pottery." H. Goldman (ed.), *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus: The Hellenistic and Roman Periods*. New Jersey: Princeton University Press, 146-296.
- Körsulu, H. 2019. "Isauraia Bölgesindeki Philadelphia (Ermenek-Gökçeseki) Antik Kentinden Kurşun Sırlı Seramikler." *Seleucia IX*: 247-271.
- Kulakoğlu, F. 2012. "Kültepe-Kaniş (1948-2005, 2006-)." O. Bingöl – A. Öztan – H. Taşkıran (ed.), *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı. Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)*. *Anadolu Anatolia Ek Dizi III.2*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 207-218.
- Kulakoğlu, F. 2018. "Kaniş Karumu: Eski Asur Ticaretinin Anadolu'daki Başkenti." K. Köroğlu – S. F. Adalı (ed.), *Assurlular. Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 56-83.
- Kulakoğlu, F. – R. Kontani – A. Uesugi – Y. Yamaguchi – K. Shimogama – M. Semmoto 2020. "Preliminary Report of Excavations in the Northern Sector of Kültepe 2015-2017." F. Kulakoğlu – C. Michel – G. Öztürk (ed.), *Proceedings of the 3rd Kültepe International Meeting. To Mogens Larsen on the occasion*

of his Eighteenth Birthday, *Subartu* XLV. Turnhout: Brepols, 9-88.

Kulakoğlu, F. – E. Genç – G. Öztürk – Y. Rıdvanoğulları 2023. “Yeni Dönem Kazı Sonuçları Işığında MÖ 3. Binyıl Sonu-2. Binyıl Başında Kültep-Kaniş.” *Höyük* 12:39-55. DOI: 10.37879/hoyuk.2023.2.039

LIMC VII: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), VII(1) and VII(2)*. Switzerland 1984.

Loeschcke, S. 1912. “Die Arbeiten zu Pergamon 1910-1911. Sigillata-Töpferin in Tshandarlı.” *AM* XXXVII:344-407.

Ok, M. 2018. Tripolis Hellenistik Roma Dönemi Seramiği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü: Denizli.

Oransay, A. 2001a. “Antik Çağda Anadolu’da Kurşun Sırlı Seramikler.” *I. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayınları, 47-55.

Oransay, A. 2001b. “Arykanda’dan Bir Grup Kurşun Sırlı Seramik.” C. Özgünel – O. Bingöl – V. İdil – S. Doruk – K. Görkay – M. Kadioğlu (ed.), *Günüşiğında Anadolu. Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar*, İstanbul: Homer Kitabevi, 171-178.

Özgüç, T. 1999. *Kültepe Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabretleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgüç, T. 2005. *Kültepe Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pinkwart, D. 1972. “Hellenistisch-Römische Bleiglasurkeramik aus Pergamon.” E. Boehrer (ed.), *Pergamenische Forschungen Band I*. Berlin: De Gruyter, 140-163.

Pülz, S. 1985. “Kaiserzeitliche Keramik aus dem Heroon III.” *IstMitt* 35:77-99.

Pülz, S. 1987. “Milet 1986. Zwei Keramikkomplexe aus dem Heroon III”, *IstMitt* 37:34-69.

Reinach, S. 1883. “La Poterie Jaune emaille de Smyrne.” *BCH* 7:78.

Rotroff, S. I. – A. Oliver 2003. *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994*. *SardisMon* 12. London: Harvard University Press.

Scherling, K. 1949. “Pasiphae.” *RE* XVIII(4):2069-2082.

Sichteremann, H. 1992. *Die mythologischen Sarkophage 2: Apollon bis Grazien*, ASR 12.2. Berlin: Gebr. Mann.

Şahin, M. 2013. “Pasiphae-Daidalos Mozaïği üzerine Yeni Düşünceler.” *Journal of Mosaic Research* 6:33-44.

Tekkök-Biçken, B. 1996. The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: The Second Century BC. To the Sixth Century AD. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Missouri: Columbia.

Tekkök, B. –A. A. Akyol – Y. K. Kadioğlu – Ş. Demirci 2007. “Bir Grup Troia Seramiğinde Sır ve malzeme Analizleri.” *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 173-186.

Tekkök, B. – A. A. Akyol – Y. K. Kadioğlu – Ş. Demirci 2009. “The Importance of Archaeometric Analysis on Ceramics from Archaeological Excavations: The Example of Early Roman Glazed Ware from Tarsus and Troia.” *I. International Ceramic, Glass, Porcelain Enamel, Glaze and Pigment Congress*. Eskişehir, 101-121.

Tüysüz, B. 2021. “Preliminary Assessments of Black-Glazed Attic Pottery Found at Kültepe.” F. Kulakoğlu – G. Kryszat – C. Michel (ed.), *Cultural Exchanges and Current Researches at Kültepe and Surroundings, Kültepe, August 1-4, 2019*. Kültepe

International Meetings 4. Subartu XLVI. Turnhout: Brepols, 161-177.

Tüysüz B. 2022. Kültepe'nin Hellenistik Dönem Seramikleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü: Denizli.

Tüysüz, B. – F. Kulakoğlu 2023. "Kaniş'ten Anisa'ya: Hellenistik Dönem Bölge Arkeolojisine Yeni Katkılar." *Lycus* 8:25-41. DOI: 10.54577/lycus.1379816

Tüysüz, B. – E. Alkaç – F. Kulakoğlu 2023. "Kültepe'de Bulunan Thasos ve Rhodos Amphora Mühürleri." *Cedrus* XI:61-78. DOI: 10.13113/CEDRUS.202304

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 157-191
DOI: 10.36891/anatolia.1522372

Araştırma Makalesi
Research Article

MUĞLA VE MİLAS MÜZELERİNDE BULUNAN İKİ YONTU PARÇASI

Ramazan ÖZGAN¹

Nihal DURNAGÖLÜ²

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Ramazan Özgan (Prof. Dr.),
Cihannüma Mahallesi, Akdoğan Sokak,
No: 6/1, Beşiktaş
34353 İstanbul / TÜRKİYE
E-Posta: rozgan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5322-521X

²Yazar/Author: Nihal Durnagözü (Dr.),
Stratonikeia ve Lagina Kazısı, Eskişehir
Mahallesi, Yatağan
48516 Muğla / TÜRKİYE
E-Posta: nihalkurum@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7498-6015

Başvuru Tarihi/Submitted Date:
25.07.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:
04.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:
20.12.2024

Atıf/Cite as: Özgan, R. – Durnagözü N.
2024. "Muğla ve Milas Müzelerinde
Bulunan İki Yontu Parçası"
Anadolu Anatolia 50: 157-191
DOI: 10.36891/anatolia.1522372

Anahtar Kelimeler: Attis, Kybele, Hellenistik Dönem Heykeltıraşlığı, Muğla Müzesi, Milas Müzesi

Öz: Muğla ve Milas müzelerinde koruma altına alınan iki adet nitelikli eser, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu eserlerden Muğla Müzesi envanterine kayıtlı yontu parçası emniyet mensupları tarafından müzeye teslim edilmiş ve buluntu yeri bilinmeden müze kayıtlarına etütlük olarak geçmiştir. Parçamıza önden baktığımızda göze çarpan ilk husus her iki elin göbek altında birleştirilerek betimlenmiş olmasıdır. İkonografik anlamda ünük bir buluntu olarak karşımıza çıkan ve stilistik açıdan MÖ erken 1. yüzyıla tarihlediğimiz yontucuk parçasının Ana Tanrıça Kybele'nin hizmetkarı Frigyalı Attis'i betimlediği önerilmiştir. Değerlendirmeye aldığımız nitelikli ikinci eser, 1994 yılında Milas Sakarya İlköğretim Okulu bahçesinden korunmak üzere Milas Müzesi'ne götürülen ve bugün bahçede sergilenen tahtında oturan Kybele ikonografisini içermektedir. Stilistik açıdan MÖ 2. yüzyılın ortalarından sonraya (MÖ 130-120) tarihlediğimiz ve her iki tarafında erkek aslanların eşlik ettiği Kybele yontusu, Frigyalı Attis'e göre normal insan ölçülerinin üzerindedir. Örtüsü ve koşum takımlarıyla betimlenen hareket halindeki aslanlar bugüne kadar literatürde görmediğimiz ve bilimsel çalışmalara çok fazla ışık tutacak önemli detaylar sunmak tadır. İkonografik anlamda ünük buluntular olarak değerlendirmeye aldığımız ve ilk kez bilim dünyasına sunduğumuz her iki eser teknik, tipolojik, ikonografik, stilistik tarihlenmenin yanı sıra olası kökenleri de dahil olmak üzere detaylı ele alınmıştır.

TWO SCULPTURE FRAGMENTS IN MUĞLA AND MILAS MUSEUMS

Keywords: *Attis, Cybele, Hellenistic Period Sculpture, Muğla Museum, Milas Museum*

Abstract: Two high quality artifacts under protection in Muğla and Milas museums constitute the subject of this article. Among these artifacts, the sculpture fragment registered in the inventory of the Muğla Museum was delivered to the museum by members of the police force and entered into the museum records as a study piece without knowing the place of discovery. When we look at our piece from the front, the first thing that catches the eye is that both hands are joined and depicted below the navel. The fragment, which is an iconographically unique find and stylistically dated to the early 1st century BC, depicts Attis of Phrygia, the servant of the Mother Goddess Cybele. The second work of high quality that we evaluated includes the iconography of Cybele seated on her throne, which was taken to the Milas Museum for preservation from the garden of Milas Sakarya Primary School in 1994 and is now exhibited in the garden. Stylistically dated to the mid to late 2nd century BC (130-120 BC) and accompanied by male lions on both sides, the Cybele sculpture is above normal human measurements compared to Attis of Phrygia. The lions on the move, depicted with their mantles and harnesses, offer important details that have not been seen in the literature to date and will shed much light on scientific studies. Both works, which are considered as iconographically unique finds and presented to the scientific world for the first time, have been evaluated through comparative examples in addition to technique, typology-iconography, style and dating, and have been examined in detail, including their possible origins.

ATTİS YONTUSU

Tanım

Normal insan ölçülerinden küçük ve sadece göbek üzerinden diz kapaklarına kadar korunmuş olan heykelcik parçası Muğla Müzesi'nde yer almaktadır. Söz konusu etütlük yontucuk, Muğla Emniyet mensupları tarafından müzeye teslim edilmiş olduğundan parçanın kesin olarak ne zaman ve nerede bulunduğu ne yazık ki bilinmemektedir (Fig. 1)¹. İri kristalli beyaz mermerden olan parçanın korunan yüksekliği 27 cm, genişliği 15 cm, derinliği 22 cm'dir. Tüm olarak düşünüldüğünde parçanın küçük boyutlu yani normal insan ölçülerinin altında bir heykelcik olduğu açıktır. Parçanın ele geçen kısmı, gövdenin ortasından yani göbek seviyesinin hemen üstü ile diz kapakları arasına ait olup karın altı, kalça ve üst baldırlar korunagelmış, parçanın alt kısmının boydan boya kırılmış olduğu tespit edilmiştir. Altta ise her iki diz kapağının altında bulunan dübel yuvalarından, bacakların ayrı ayrı yapılıp sonradan gövdeye birleştirildikleri anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere kollar da gövdeye pek yapışık-birleşik değildir. Ayrıca yontucuk parçasının yüzeyinde de fazlaca zedelenmeler mevcuttur. Sağ arka kalça yüzeyinde büyük eski kırık izleri görülmektedir.

Betimlenen kişi dizlerinin üstüne kadar uzanan *tunika* denilen bir giysi taşımaktadır (Fig. 1). *Tunika*'nın alt kısmı tümten kalça altında, eller alt seviyesinde sonlandırılır biçimde vurgulanmıştır. *Tunika*'nın altında da bacakları örten ve diz kapakları seviyesinde sonlanan bir garip *khiton*

¹ Söz konusu yontu parçası R. Özgan tarafından 1999 yılı Knidos kazı çalışmaları öncesi Muğla Müzesi'nde görülmüş, fotoğrafları çekilmiş ve tanımı yapılmıştır. O dönem henüz bir envanter numarası verilmeyen eser sonraki komisyon değerlendirilmesiyle müze kaydına etütlük olarak kaydedilmiştir.

Fig. 1a: Attis tasvirli yontu parçasının farklı yönlerden gösterimi (Fotoğraf: R. Özgan).

Fig. 1b: Attis'in giydiği iki adet ince giysi ve pantolon kıvrımlarını gösteren ön görünüş çizimi (Çizim: N. Durnagözü).

giydiği görülür ve bu giysinin alt kenarı birbirine paralel iki çizgi ile vurgulanmıştır. Betimlenen kişi ayrıca sol diz kapağı altındaki hafif kabarık ince ve hassas giysi kıvrımlarıyla belirtilen bir pantolon giymiştir (Fig. 1b). Anlaşılamayan bir husus ise giysi kenarının kalça altında son bulan bölümünün *tunika* biçimli bir giysi mi yoksa kumaş fazlası omuzlardan aşağı sarkıtılan *apoptygma* mı olduğudur.

Ele geçen parçadan anlaşıldığı kadarıyla ayakta betimlenmiş olan figür sağ bacağı üzerinde durmaktayken sol bacak dizden hafif bükülerek hafifçe öne atılmıştır. Bu duruş nedeniyle *kontrapost* gereği sağ kalça sol kalçaya göre dışarı taşkın gösterilmiştir. Sol bacağın hafif öne atılmasıyla üzerindeki giysi kumaşı hafif gergin ve dolayısıyla kıvrımsız düz bir yüzey biçiminde vurgulanmıştır. Dik duran sağ bacağın düz ve hareketsiz inen kalın giysi kıvrımlarının gerisinde

bacak görünmez olarak ifade edilmiştir. Ayrıca her iki bacak ve diz kapakları, arasındaki dikey iki kumaş kıvrımı tarafından ayrılmış olup kalın ve dikey kıvrımlar, benzer biçimde kalın bir kanalla karakterize edilmişlerdir.

Figürün giydiği *tunika* kumaşı oldukça kalın ve ağır yün kumaş karakterinde verildiğinden kumaş kıvrımları az sayıda hareketsiz ve sakin betimlenmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi hafif ileri atılan sol bacak hafif dizden büküldüğünden sol ayakta hafif yana bastırılmış olmalıdır. Bacağın bu hareketinden dolayı kumaş bacak üzerinde gerginleştirdiğinden kıvrımsız ve düz bir alan hatta neredeyse kalın bir plastik boru görünümündedir.

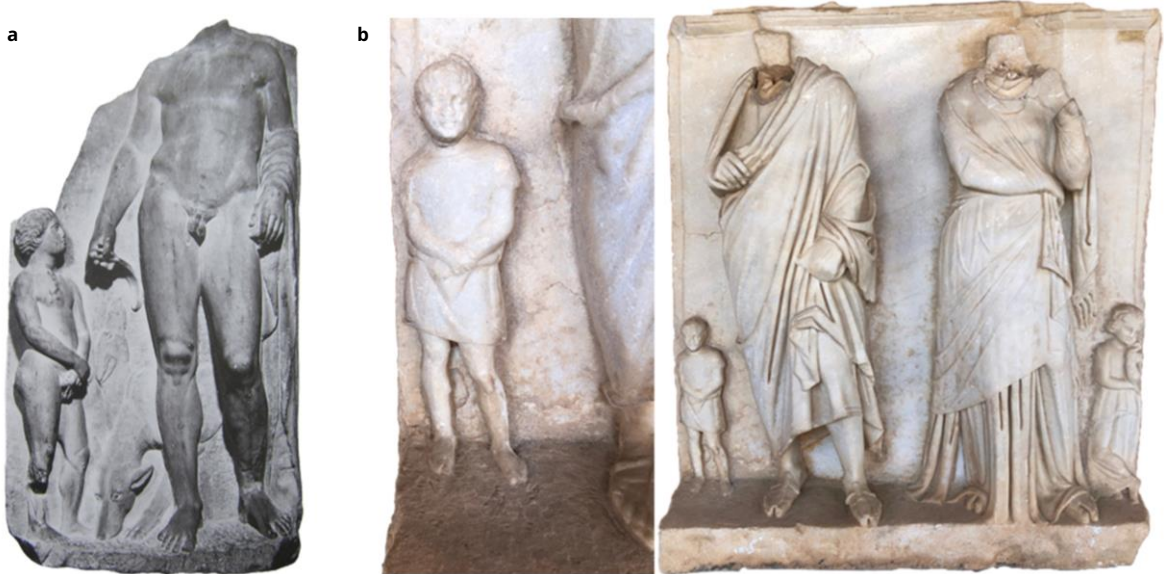
Sol bacağa karşı gövde ağırlığını taşıyan sağ bacak üzerinde giysi kalın ve geniş kanallarla birbirlerinden ayrılan hareketsiz, dik ve kalın kıvrımlarla doldurulmuş, sağ bacak giysi altında kaybolmuştur. Aynı kumaşın kıvrımları ise figürün yanlarında kıvrımsız genişleyen yüzeyler üzerinde birbirine paralel yay biçimli ikili uzun kıvrımlar şeklinde gösterilmiş olup bu kıvrımlar herhangi bir harekete uyum göstermeyen anlamsız kıvrım bezemeleri görünümündedir. Giysinin yanlardaki üst kısımlarında ise kıvrımlar yün kumaşın doğasına uygun daha canlı, daha yumuşak ve katlanmalar olarak verilmiştir.

Figürün arka kısmının işlenmemiş ve kaba bırakılmış olması, figürün bir niş içerisine veya bir duvar önüne yerleştirildiğine işaret etmektedir. Eserin giysisinde görülen çelişkili karakterdeki kıvrımların benzerlerini figürün ellerinin betimlemelerinde de görmek mümkündür. Yontu parçamızda betimlenen kişinin her iki elini göbek seviyesi üzerinde birleştirmesi yani bir elini diğer eli üzerine koyarak sol bileğinden kavraması hem dikkat çekici bir motif hem de ileride göreceğimiz gibi ikonografik açıdan önemli bir ayrıntı olarak dikkate değerdir. Eller karın üzerinde gevşek, iri ve ağırca gösterilmiş olup sol el hafif yumruk haline yakın verilmiş, baş parmak diğer parmaklarından daha irice ve epey ayrık gösterilmiştir. Diğer dört parmak ise orantısız biçimde kısa ve kaba betimlenmiştir. Sağ el ise sol eli bileğinden kavramış ve sağ elin baş parmağı oldukça düzgün verilen dört parmağa göre fazlaca ayrık ve daha ince gösterilmiştir. Kollar bilekten kopmuş olup kolların gövdeye bitişik verilmediği görülmektedir.

Kumaş ve kumaş kıvrımlarında olduğu gibi ellerde de gözle görülür biçimde gelişigüzellik, özensizlik ve estetik yorum eksikliği hâkim olup figürün sanatsal değerini indirgemektedir. Gerçekten de eller anatomik yapıya ters düşer şekilde fazla iri, etli, büyük ve şişkin gösterilmiştir. Vurgulanması gereken bir diğer küçük ayrıntı da ellerin üst kısmındaki dikey iki derin çizginin varlığıdır. Bu iki çizgi olasılıkla göğüsler altından aşağıya indirilen geniş ve kalın merkezi bir giysi kıvrımının sınır çizgileri olmalıdır. Bütün bu kabalıklara karşı ellerin altında ve yanlarında verilen ve yukarıdan aşağıya indirilen kıvrımlar hafif kabartılan biçimde daha ince, doğal ve canlı olarak verilebilmiştir. Tüm bu detaylar özensizlik yerine acaba kırsallıktan gelen bir yapıt olarak mı değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Zira bu küçük eserde arzu edilen veya beklenen özen, dikkat, gerçekçilik ve zarafet eksikliği ustasının pek de tanınır iyi bir yontucu olmadığı fikrini doğurmaktadır. Tüm bu olumsuz değerlendirmelere karşı, yontu parçasında özellikle stilistik değerlendirmeler için önemli izler de var olup bu ayrıntılar belki de yapıldığı dönemin giysi ve giysi kıvrımlarının betimlenme geleneği ile ilintilidir. Bilhassa sözünü ettiğimiz ince kabartılı kıvrımların yanı sıra figürün yanlarında görülen ince ve derinliği verilebilmiş kumaş katlanmalarından oluşan göz biçimli kıvrımlar kumaşın özüne uygun yumuşak ve kalın gösterilmiştir.

Tipolojik ve İkonografik Değerlendirme

Attis yontu parçasına önden bakıldığında göze çarpan ilk husus her iki elin birleştirilerek göbek altında betimlenmiş olmasıdır. Söz konusu el pençe durma motifi özellikle Antik Dönem mezar sanatında, çok büyük bir yoğunlukta da Hellenistik Dönem mezar stellerinde karşılaştığımız bir motif olup mezar taşı sahiplerinin hizmetçileri olarak mezar taşının bir köşesine sıkıştırılmış küçük boyutlardaki figürlerdir² (Fig. 2a-b) ve bu erkek hizmetçi figürleri de genellikle burada olduğu gibi kısa *tunika* giyen kişiler olup duruş ve *ponderasyon*'ları da hemen hemen aynı görünümündedir³. Hizmetçiler ekonomik ve sosyal konumlarından dolayı böyle bir yontuyu küçük boyutlarda da olsa yaptırıp adayamayacaklarına göre buradaki yontunun şüphesiz bir başka anlam ve nedeni olmalıdır. Bu hususta bize yine betimlenen kişinin giysisi yardımcı olacaktır. Görsellerde pek açık olarak görülüyorsa da özgün eserin yanı sıra yaptığımız çizimde (Fig. 1a-b), eserin sol diz kapağı üzeri ve iç yan tarafında ince ve hassas giysi kıvrımlarının varlığı görülmektedir. Bu eserin elleri altı ve yanlarındaki ince kabartı biçimli kumaş kıvrımlarının bir tekrarı görünümünde olup betimlenen şahsın açık seçik olarak *tunika*'sı altında bir pantolon giymiş olduğu görülür. Dolayısıyla bu önemli ayrıntı da ilgi alanımız olan Antik Dönem yontuculuğunda sadece yabancılar (yani doğulular, oryantaller, özgün Yunan ve Romalı olmayan barbarlar) için kullanılan önemli bir belirteçdir⁴.

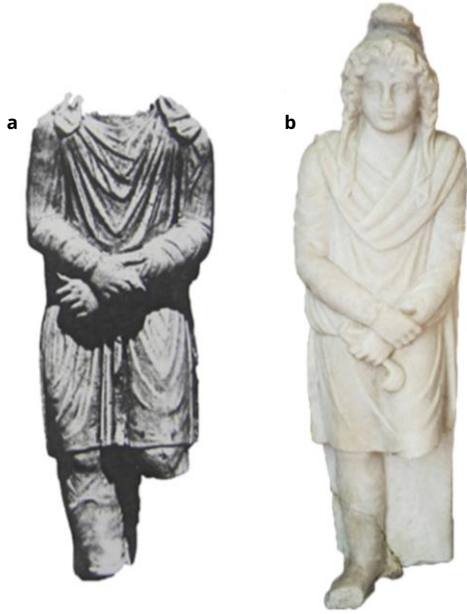

Fig. 2a: Hizmetçi Figürlü Mezar Taşı (Paris Louvre Müzesi; Hamiaux 2001, 158, Kat. No. 152); **b:** Giyimli Hizmetçi (Efes Selçuk Arkeoloji Müzesi; Atalay 1988, 99, Lev. 11, Kat. No. 20).

² Mezar taşlarındaki hizmetçi betimlemeleri Klasik Dönem'den itibaren değişmeyen tipoloji olarak devam etmektedir. Özellikle Hellenistik Dönem Anadolu mezar taşlarındaki sayısız örnekleri için bkz. Pfuhl – Möbius 1977; Pfuhl – Möbius 1979; Atalay 1988.

³ Efes Selçuk Arkeoloji Müzesi'nde teşhir edilen 1845 envanter numaralı Geç Hellenistik Dönem mezar stelindeki el pençe duruşlu erkek hizmetçi için bkz. Atalay 1973, 231-243, Res. 1-3, 7-8; Atalay 1988, 49-50, Lev. 11, Kat. No. 20. Benzer hizmetçi örnekleri için ayrıca bkz. Lev. 4, Kat. No. 7; Lev. 15, Kat. No. 25; Lev. 41, Kat. No. 64. Efes Selçuk Arkeoloji Müzesi'nde yer alan mezar stelinin fotoğraf desteği için Prof. Dr. Mustafa Büyükkolancı'ya çok teşekkür ediyoruz.

⁴ Doğuya ait olan bu giysi türünün yani pantolonun olasılıkla bacakları korumak amaçlı yapıldığını düşünmekteyiz.

Fig. 3a: Attis yontusu (Sevilla Arkeoloji Müzesi, İspanya; Vermaseren 1986, Nr. 158, Lev. 45); **b:** Giyimli hizmetçi Attis (Napoli National Arkeoloji Müzesi, İtalya; Vermaseren 1986, 20, Nr. 44, Lev. 18).

Antik Yunan sanatında Hellas kökenli olmayan, yani yabancı-barbar şeklinde betimlenebilen mitolojik şahıslarla ilgili literatür taramasında akla gelen ve bilinenlerin çoğunluğu Anadolu kökenliler olup bunlar Ganymedes, Orpheus, Mithras, Paris (Alexandros) ve Frigyalı Attis'tir. Bunların hepsi hem pantolon giyen hem de yine kökeni Anadolu'ya daha doğrusu Frigya'ya dayanan Frig başlığı olarak tanınan baş takkesini/başlığını giyen mitolojik kahramanlardır. Yalnız burada eserimizin üst kısmı korunmadığı için eserin tanımlanmasına başlık pek yardımcı olmamaktadır. Söz konusu doğulu mitolojik kişilerle ilgili literatür taramasında⁵ (Fig. 3a-b) el pençe duran ve aynı zamanda hizmetçi rolünde betimlenen tek mitolojik kişilik Attis'tir. Bu motifi gerek koroplastik⁶ gerekse heykeltıraşlık sanatına yansıyan grotesk figürlerde de⁷ görmek mümkündür.

Değerlendirmeye aldığımız ikinci yontu (Fig. 6-9), tanıtımında da belirteceğimiz gibi özellikle M. J. Vermaseren'in kapsamlı ve ayrıntılı araştırmalarında⁸ ortaya koyduğu üzere Attis-Kybele mitolojisi oldukça dağınık ve karmaşık gözükmektedir⁹. Hiç şüphesiz Attis denilince Kybele,

⁵ Cumont 1896, 2247-2252; LIMC III/1: 23-44 ve LIMCH III/2: 15-45; Hepding 1903; Hunger 1974, 80-81; Vermaseren 1986; Vermaseren 1977a; özellikle de Vermaseren 1982; Vermaseren-Boer 1986, 24, Nr. 9, Res. 9.

⁶ Koroplastik sanatlara yansıyan ve kişinin taşıdığı yükün altında ezik durumdaki gerçekçi duruşu ile köle/hizmetçi sınıfından olan terrakotta figürinler de Anadolu ve Anadolu dışında farklı merkezlerden takip edilebilmektedir. Gün-lük hayatta sıradan bir köle ya da köylüyü temsil eden ve el pençe duran hizmetçi motifli terrakotta figürinler için bkz. Winter 1903 (I), Pl. 419, 6 (Kıbrıs); Pl. 419, 7 (Boeotia); Pl. 424, 6 (Vulci); Pl. 424, 9 (Capua); Pl. 425, 7 (Myrina); Winter 1903 (II), Pl. 171d, g; Pl. 172f (Myrina).

⁷ Leka 2018, 451-452, Fig. 8 (masa ayağı, MS 2. yüzyıl).

⁸ Vermaseren 1966; Vermaseren 1977a, 1-186, özellikle 88 vd.; CCCA I – VI; Vermaseren – Boer 1986, 22-44, Res. 3, 445. Ayrıca bkz. Hepding 1903; Hunger 1974, 80-81; Cumont 1896, 2247-2252; Thomas 1984, 1500-1535.

⁹ Antik dönem yazarlarının iletileri ile ele geçen yazıtlardan derlenen geniş kapsamlı bilgiler ışığında çok fazla karmaşık olmasına rağmen Attis'in Anadolu ve özellikle de Frigya kökenli mitolojik/efsanevi bir varlık olduğu şüphesizdir. Gerek H. Hepding (1903) ve gerekse M. J. Vermaseren'in (1966, 1977, 1986, 1987) çok ayrıntılı çalışmalarında bu karışıklık ve karmaşa ortaya konulmuştur. Zira gerek antik yazarların ve gerekse ele geçen yazıtların verdiği bilgiler ve yerlere göre buraların halkları tarafından Attis efsanesi değiştirilerek anlatılmışlardır. Örneğin Herodotos (I.34-45)

Kybele denilince de akla hemen Attis gelmektedir. Burada Attis kültü ve mitolojisini ayrıntılı ele almak niyetinde olmayıp çoğunlukla Attis'in Ana Tanrıça, tanrıların anası (Meter Theon) ya da Kybele'nin sevgilisi olarak bilindiğini belirtmek istiyoruz. Ayrıca plastik, özellikle de büyük küçük yontuculuk sanatında, değişik mitolojik ileti ve anlatımlara göre, Attis bazen Kybele'nin çocuğu, bazen sevgilisi, bazen Kybele'ye olan sadakatsizlik ve ihanetten dolayı hadım edilmişliği yanı sıra bazen de tanrıçanın aşığı güzel yakışıklı delikanlı çoban olarak da betimlenmiştir¹⁰.

Buradaki çalışmamızla ilgili olarak bizi ilgilendiren önemli iki husustan biri Kybele ve Kybele'nin aşığı Attis'in birlikte betimlenmiş olmalarıdır. Bu da ikonografiye göre bize Zeus-Hera; Poseidon-Amphitrite veya Dionysos-Ariadne birlikteliklerini ve böylece aynı konumda betimlen-

Attis'in Lidya kralı Kroisos'un oğlu olduğunu anlatırken, Attis'in bir domuz avında öldüğü vurgulanmış olup efsane Yunanistan'ın Meleagros Atalanta domuz avı mitosuyla karıştırılmış veya bu mitosa benzetilmiştir. Bir başka efsane de Attis-Kybele aşkı çerçevesinde ihanet sonucu Attis'in Kybele tarafından cezalandırılarak Attis'in çıldırması sonucu kendisinin cinsel organını keserek ölümü de ünlü Aphrodite-Adonis efsanesine (Uranić 2005, 12, 24) uydurulduğu açıkça görülmektedir. İfade edildiği üzere Sicilyalı Diodoros (Bibliotheca Historia III, 58-69), Pausanias (7, 17, 9), Plinius (35, 70), Polybios (Histories 21, 37), Kyzikoslu Neanthes'e göre (Hepding 1903, 101-102) Attis Frigya'nın en üst düzeyde onurlandırılan kült sahibidir. Bir başka yazar Yunanistan'ın ünlü Eleusis kentinden rahip Timotheos'un anlatımlarına göre de (Hepding 1903, 102) Pessinus'taki kült olayları çerçevesinde Zeus'un yere düşen dölünden çift cinsiyetli Attis'in doğduğunu ve vahşi bir yaratık olarak Agdistis olarak adlandırılıp bu yaratığın Bakkhos tarafından ehlileştirilmesi istenmiştir (Hepding 1903, 98-122). Bu anlatımla da Yunanistan'ın Herakles-Telephos efsanesiyle karıştırıldığı açıkça görülmektedir. Buna paralel bir efsane de İmparatorluk Dönemi'nde yaşayan Sicilyalı tarihçi Diodoros'un anlatımıdır (Hepding 1903). Frigya-Lidya kralı Maion'un karısı Dindyme bir çocuk doğurur ve doğan kız çocuktan herhangi bir biçimde hoşlanılmadığı ya da istenmediğinden Kybelon dağına bırakılır. Çocuk vahşi hayvanlar tarafından bulunur, büyütülür ve sonra da onu bir çoban sahiplenir. Bulduğu yerden dolayı çocuğa Kybele adı konulur. Kybele büyüyünce çoban Attis'le tanışır ve Kybele'nin bir kral kızı olduğu anlaşılır. Attis-Kybele aşkıdan Kybele hamile kalır ve bunu hazmedemeyen kral Maion, çoban Attis'i koruyup kollayan herkesi öldürmeye başlar. Kybele, Demeter gibi yastadır. Tabiat kurur doğa küskündür (Demeter-Persephone mitos). Kehanet merkezinden yol gösterici talimat gelir: Attis'i öldürün, gömün, kaybedin; Kybele'yi de tanrıça olarak kabul edip kendisine ibadet edin. Söz konusu efsane de bugün içimizde yaşayan trajedik aşk hikayeleri zengin kız-fakir oğlan, çoban ile kralın oğlu ya da tersini anlatan ve hala içimizde yaşayan masalımsı efsanelerdir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de hiç şüphesiz Kybele-Attis aşkıdır. Bir efsaneye göre ölümüne seven bu sevdalılardan Attis, Kybele'ye olan büyük aşkına ve verdiği sözle rağmen Sangarios'un (Sakarya Nehri) çok güzel kızı Kybele'yi aldatır ve Kybele'ye ihanet etmiş olur. Bunu haber alan Kybele sevgilisi Attis'i ağır biçimde cezalandırır ve Zeus'un yardımı ile Attis ne yaptığını bilmez halde çıldırır ve sağa sola koşuşturur. Neticede çok yorgun düşen Attis, bir ağacın altında durur ve ne yaptığını bilmeden, ihaneti sonucu kendisini cezalandırmak için cinsel organını keser ve kendini iğdiş etmiş olur. Akan kanlardan çok güzel bir çam ağacı meydana gelir. Attis kültü Roma'ya yerleştikten sonra bu acıklı olay her yıl kutlanır. Rahipler ellerindeki taze çam ağacı fidanlarıyla resmi geçide katılırlar. Tüm bu olaylar da bize Hristiyanlığın kutsal ayında (yıl sonlarındaki) çam ağacı ile kutlamaları yanı sıra kendilerini iğdiş etmeyen rahiplerin hayatta hiçbir zaman evlenemeyeceklerini anımsatmakta ve bu tür dinsel düşünce ve uygulamalarının kökenlerinin geçmişte aranması gerektiğini ifade etmektedir (Sfameni Gasparro 1985, 125).

Yukarıdaki efsaneye ilaveten öldürülen Attis'in cesedi hiçbir yerde bulunmaz. Onun yerine tek çözüm olarak Attis'in heykelini dikip her yıl anma törenleri düzenlenmekteydi. Bu ilginç kandırmacı anma törenleri, bugünkü çarşıya getirilmiş Hz. İsa'nın önünde diz çöküp saygı duruşu olayını anımsatmaktadır. Netice itibarıyla halkın arasında ve dilinde dolaşan ve içiçe geçmiş karışık efsaneden aşk, ihanet, kıskançlık, acı ve trajedi, intikam gibi hala yaşamını sürdüren psikolojik değerlerdir. Sonuç olarak ileride de değineceğimiz gibi nerede Kybele inancı ve tapınımı varsa orada da şüphesiz Attis vardır. Bu da tüm Akdeniz dünyasını kapsar ve bu karmaşık efsaneler çerçevesinde de Attis yontuları veya yontucukları çok değişik ve karmaşıktır. M. J. Vermaseren'in de (1966) ortaya koyduğu gibi Attis'in her yaşta, her düzeyde, çeşitli görev ve işlevde betimlemeleri yapılmıştır. Örnek olarak, Attis'in Stratonikeia mezar buluntusu *terrakotta* oyuncak betimlemesi için bkz. Durnagözü 2020, 440-441, Lev. 110, Kat. Nr. 300.

¹⁰ Vermaseren 1977a, 96-101; Thomas 1984, 1500-1535.

miş olduklarını anımsatmaktadır¹¹. Yontuculuk sanatında çok az da olsa bugüne değin elimize ulaşan Attis yontu tiplerinden biri Muğla’daki eserde de görüldüğü gibi (Fig. 1a-b) doğulu giyimli Attis’in bir hizmetçi daha doğrusu Kybele’nin hizmetçisi olarak yontulmuş olmasıdır. Hizmetçi Attis tipinin en güzel örnekleri bugün İspanya Algodonales’te bulunup Sevilla Arkeoloji Müzesi’nde¹² (Fig. 3a), İtalya Pompeii’de bulunmuş örneği de bugün Napoli Milli Arkeoloji Müzesi’nde¹³ (Fig. 3b) yer almaktadır. Söz konusu her iki eserde de benzer giyim tarzı ve özellikle de Frig başlığı ve pantolon taşımaları yanı sıra el pençe duran hizmetçi motifiyle Frigyalı Attis’in betimlendiği ve bundan dolayı da Muğla’daki eserimizin de söz konusu ikonografiden Ana Tanrıça Kybele’nin hizmetkârı Frigyalı Attis’in betimlendiği açıktır. Bu yontunun bulunduğu yer bilinmemekle birlikte aynı yerde bir de Kybele kültünün varlığı şüphesiz olup Anadolu’da Anadolu Ana Tanrıçası’nın da kült tapınımının olmadığı yer herhalde yoktur.

Stilistik Değerlendirme

Küçük yontu parçasının ilginç görünümü nedeniyle ikonografisini değerlendirdikten sonra stilistik değerlendirmesini yapıp daha sonra yapıldığı zamanı ele almak istiyoruz. Hatta bu vesile ile de eserin yapıldığı yer veya bölge de tahmin edilebilecektir. Daha öncesinde de vurgulandığı gibi daha ilk bakışta eserin giydiği kalın giysi (*tunika*) altında gizlenen gövdenin belirsizliği dikkat çekmektedir. Karşılaştırma yolu ile betimlenen kişinin elleri altında sadece diz kapağının hemen altından kopmuş olan sol bacağının varlığını tahmin edebiliyoruz. Normal insan anatomisi bilgileri ışığında ellerin vücudun neresinde birleşebileceği bilgisinden dolayı yapıtımızın karın ile hemen göbek üstü ve diz kapakları arası korunduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle ağır ve kaba giysi ve giysi kıvrımları arasında kaybolmuş olan sağ bacağın varlığı da açıktır. Ayrıca sağ ve sol yanlardan bakıldığında eserin belirsiz hatta anlamsız bir kütleden ibaret olduğu görülür. İlginc olan husus da zaten bu kütleli yapının stilistik değerlendirmesini yapmak ve kronolojik sorununun çözümünü sağlamaktadır.

Vücut hatlarını ve hareketlerini gözleyen bu kalın ve ağır yün kumaş betimlemeleri genellikle yüksek Hellenistik Dönem yontuculuğunda görülen önemli özelliklerdir. İlk akla gelenler dönemin ünlüleri olup MÖ 3. yüzyıl ortalarından sonraya tarihlenir. Örneğin Tralleisli Ephebos¹⁴ ve Karyatidlerin orijinaleri¹⁵ yanı sıra dönemin sonlarına doğru tarihlenen Magnesia Artemis Altarı yontuculuk süslemeleri, Anadolu kökenli olup da Roma’ya götürülen ünlü Juno Cesi adlı kadın yontusu, Samoslu Hera, Bergamalı Tragodia, Roma Capitol Müzesi’nde bulunan Hygeia¹⁶ yontularına ilaveten Thasos adası yontu grupları¹⁷ ve daha birçok yapıtlardır. Andığımız tüm bu

¹¹ Örnek betimlemelerde görüldüğü üzere Dionysos-Ariadne’nin arabası panterler tarafından çekilirken, Poseidon-Amphitrite de deniz Kentauros’larının çektiği bir arabada betimlenmektedirler. Bunlara eşit konumda veya eş değer sayılabilecek betimlemelerde de Kybele-Attis aslanlar tarafından çekilen arabada betimlenmişlerdir.

¹² García y Bellido 1967, 59, Nr. 12; Vermaseren 1986, Nr. 158, Lev. 45; LIMC III, 24, Nr. 9, Res. 9.

¹³ Vermaseren 1986, 20, Nr. 44, Lev. 18.

¹⁴ Mendel 1914, 260-263, Nr. 542 (1191); Sichtermann 1965, 71-85, Lev. 39-45; Steuben 1972, 133-140, Taf. 37; Özgan 1995, 114-117, Taf. 32, 1-4; Taf. 32; Özgan 2016, 117-118, Res. 99.

¹⁵ Mendel 1914, 257-260, Nr. 541 (1189); Laubscher 1966, 126, Taf. 18.1; Schmidt – Colinet 1977, 40, 144, 148; Schmidt 1982, 92-106, Taf. 20-21; Özgan 1995, 125-134, Kat. Nr. TR. 70, Taf. 35, 36; Özgan 2016, 116-123, Res. 95-98.

¹⁶ Horn 1931, 29-31; Horn 1972, 7-8, Taf. 5-9; Bieber 1967, Fig. 97-100, 473, 493-496; Andreae 2001, 35-45, Res. 34, 36, 40, 61, 84, 85, 162, 164, 165; Bingöl 2015, Res. 2-6; Linfert 1976, 28-40, Res. 18-19, 108, 111, 251, 252-256; Özgan 2016, 116-122, Res. 95-100; Özgan 2018, 9-16, Res. 6-10, 12, 14, 17-38.

¹⁷ Bkz. dn. 15 ve Özgan 2016, 48-80, Res. 41-54, 56, 60-63.

yontulardaki ortak özellikler manto ve *himation* betimlemelerinde taşınan yün kumaşın doğasına uygun olarak yumuşak, akıcı, hareketli ve canlı verilmiş olmasıdır. Buradaki husus dönemin ruhu olarak gerçeği yansıtmak ve doğallığı verebilmek, gösterebilmektir. İşte bu gerçekçi düşüncelere paralel olarak da giysi yüzeyindeki kıvrımların azlığı yanı sıra kıvrımların da aslına ve özüne uygun olarak yumuşak ve akıcı, canlı biçimde birbirleri üzerine veya yan yana katlanmış veya yığılmış kalın ve derin kıvrımlar olarak verilmiş olmalarıdır.

Söz konusu dönemin sakin, sessiz ve ağırbaşlı yontuları ve bu yontu hareketlerine uydu-rulan ağır ve sakin giysi ile giysi kıvrımları, dönemin sonlarından itibaren yeni bir yön kazanır. Hareketler ve hareketlere uygun giysi betimlemeleri de çok canlı ve şiddetli, huysuz ve heyecanlı verilmeye başlanır. Bu tür betimlemelere verilebilecek en iyi örnek şüphesiz Yüksek Hellenistik Dönem Bergama eserleridir. Bu dönemde tarihi olaylar, şiddetli, korkulu ve varoluş mücadeleleri veren Bergama krallığının bu tür zor yaşamı yontuculuk sanatına da yansıtılmıştır. Bu sanatta elbette yoğun olarak krallığın politik propagandası da en üst düzeyde vurgulanmıştır. Bu görkemli sanat eserleriyle Bergama krallığının antik devrin kültür ve sanatında da bir lider konumuna gelerek, bu yönde de ölçsüz katkılarda bulunduğu çok açıktır. Bu hususları belgeleyen destekleyen ünlü Bergama Büyük Galat yontu grupları yanı sıra ünlü Bergama Zeus Sunağı ve bunların yanı sıra yaratılan sayısız yontu ve mimari yapıtlarıdır. Bu yeni akım doğrultusunda Rodoslu yontucuların yarattığı ünlü Sperlonga yontu grupları¹⁸ ve yine Paris Louvre Müzesi'ndeki Samothrake Nikesi¹⁹ akla gelen ilk örneklerdir. Fakat yukarıda dile getirdiğimiz ve dönemin sanatına öncülük eden yapıtlarla bizim küçük yontu parçamız (Fig. 1a-b) stilistik açıdan karşılaştırdığımızda sonucun olumsuz olduğu açıktır. Yukarıda bahsedilen eserlerin gerek vücut yapılarındaki ve gerekse giysi ve giysi kıvrımlarına karşın küçük parçada görebildiğimiz kadarıyla ne vücut yapısında ne de giysi ve giysi kıvrımlarında herhangi bir benzerlik bulunur. Ayrıca bahsedilen gerçekçi-doğal betimlemelerden de epey uzaktır. Eserin korunan yüksekliği (27 cm) dikkate alındığında eserin bütününe en fazla bir metre civarında olması gerekir. Bu ölçüler nedeniyle de gövde önünde birleşen ellerin orantısız büyüklüğü yanı sıra el parmaklarının işlenişleri de doğallıktan uzak olup normal boyutlardan da daha büyük gösterilmiştir. Söz konusu gerçekçiliğe uyum göstermeyen ve gözü rahatsız eden önemli bir husus da sol elin parmaklarının gelişi güzel sanki doğumdan gelen anatomik bir eksiklik gibi işleniş, yontunun yapımındaki ciddi bir özensizlik, dikkatsizlik hatta belki de bir yetersizlik göstergesi olarak yorumlanabilecektir. Sonuç olarak bütün dikkatsizlik ve olumsuzluklar Yüksek Hellenistik Dönem ve devamında karşılaşamayacağımız hususlar olamaz. Yapıtımızın ellerinde gördüğümüz olumsuzluklar giysi ve giysi kıvrımlarında da rahatlıkla gözlenebilmektedir. Giysinin kalınlığı ve oluşturacağı uyumlu doğal kıvrımların da eksikliği aynı yönde olup burada kumaş daha çok sert, katı ve cansız verilebilmiştir; aynı özensizlik ve beceriksizlik dikkat çekicidir. Sağ bacak üzerindeki dikey, kalın ve hareketsiz-cansız kıvrımlar hem doğallıktan uzak hem de bacağın anatomik yapısını, bacak konturlarını görünmez kılmıştır. Bu stilistik değerlendirmelerden dolayı yapıtımızın stilistik bir benzerini tüm Hellenistik Dönem'de bulmak ne yazık ki pek olası görülmemektedir. Antik yazar Plinius'un da²⁰ bahsettiği gibi özellikle Geç Hellenistik Dönem'de normal boyutlar altında küçük boyutlardaki yontuculuk

¹⁸ Andrae 1964, 238-244; Andrae – Conticello 1987; Andrae 2001, 36-40, 147-157, Res. 122-133; Özgan 2018, 204-219, Res. 209-222.

¹⁹ Bieber 1967, 123-128, Fig. 493-496; Linfert 1976, 83-84; Hamiaux 1998, 27-37.

²⁰ Plinius, *Nat. Hist.* 34, 52; Lippold 1950, 364; Hebert 1989, 174-175.

üretimini öncelikle özel tapınımlar veya ev ve villa-bahçe dekorasyonu için yoğun olarak üretil-
diğini de bilmekteyiz.

Yukarıdaki olumsuz eleştirilere rağmen özensiz yapılan küçük yontumuzda ilginç olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nin kuru, keskin, cansız ve metalimsi betimleme özelliklerini bula-
mamaktayız. Özellikle sağ el parmakları altındaki yumuşak, ince, hareketsiz küçük kıvrımlarla
aynı karakterdeki sağ bilek altında aşağıya doğru indirilen küçük kıvrımlar karakter olarak Roma
İmparatorluk Dönemi'nde pek rastlayamadığımız hassas ve ince kıvrım biçimleridir. Benzer ince,
yumuşak ve canlı kumaş kıvrımları aynı kumaş olmamalarına karşın yanlardaki kumaş katlama-
larıyla oluşturulan yumuşak dönüşlü ve göz biçimli kıvrımlarda az da olsa geçmişin yontuculuk
sanatının betimleme biçim ve stil özelliklerinin halen yaşayan kalıntılarıdır. Bundan dolayı da
eserimiz bize göre Hellenistik Dönem'in gerçekçi yontuculuk sanatının yavaş yavaş özgünlüğünü
kaybederek ölümüne ve Roma'nın çabuk, düzensiz ve özgünlükten uzak kopyacılık sanatına
doğru yol aldığı bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Düşüncelerimizin olasılıkla doğru-
luğunu gösterebilecek az da olsa örnekler mevcut olup bu örnekler araştırmacılar tarafından
genellikle MÖ 2. yüzyılın sonlarıyla MÖ 1. yüzyılın içlerine hatta Erken İmparatorluk Dönemi'ne
kadar uzanan zaman aralığına tarihlenmektedir. Zaten çok iyi biliyoruz ki söz konusu bu dönem
özellikle stilistik yolla henüz tam olarak açıklanamamış olup kronoloji de belirsizliğini sürdürmek-
tedir. Bunun en önemli nedeni ise olasılıkla yapılış tarihi belirlenememiş yapıtların eksikliğidir.

Yapıtımızla stilistik benzerlikler gösteren örneklerin azlığı dikkat çekmekle birlikte bunlar
da komşu adalar yontuculuğuna ait örnekler olup MÖ 100 yılı ve sonrasına tarihlenen örnekler-
dir. Bunların başında özellikle Karia Bölgesi tarih ve kültürüyle iç içe olan Rodos adası yontuculuk
örnekleri²¹ yanı sıra her yönüyle zengin olan diğer komşu Samos adası²² yontuculuk örnekleridir

Fig. 4a: Kadın yontusu (Hera/Samos; Özgan 2018, Res. 9'dan); **b:** Kadın yontusu (Hera/Samos; Horn 1972, Kat. Nr. 88a'dan); **c:** Hekate heykel parçası (Rodos Müzesi; Machaira 2011, 66, Kat. No. 29, Res. 42a.

²¹ Gualandi 1976, Res. 196, 197, 259; Linfert 1976, Res. 387. Ayrıca bkz. Machaira 2011, özellikle 66-80, Kat. Nr. 33a, 43a, Lev. 57-58, Lev. 44.

²² Horn 1972, 41, 118-120, Kat. Nr. 88a, 86a Beilage 11. Benzer örnekleri Delos adası yontuculuğunda da bulmak müm-
kündür, bkz. Marcadé 1969, Lev. 30, A. 5481; Lev. 59, A. 1006; Lev. 66, A. 1881.

(Fig. 4). Tüm bu yapıtlarda benzer kumaş ve kumaş kıvrımlarının aynı düşünce, aynı anlayış ve stilde yapıldıkları açıktır. Özellikle Samos örneklerinde gördüğümüz tipoloji, Yüksek Hellenistik Dönem üretimi Hera yontusunun (Fig. 4a-b) sanki basit ve kaba bir geç dönem kopyası görünümündedir. Aynı biçimde oynayan bacak betimi derin, dikey ve kalın kanallarla birbirinden ayrılan ve hatta yukarlarda iç içe geçmiş 'V' biçimli kıvrımların varlığı, bizim parçamıza yakınlık ve fazlasıyla benzerlikler gösteren stil özellikleridir. Bu giysi stil anlayışı ile sabit bacaklar neredeyse kumaş altında görünmez kılınmıştır.

Dönemin betimleme ve stil özelliklerini yansıtan ve belki de inandırıcı gözükmeyen yeni bir kadın yontusu, Ana Tanrıça Kybele'nin ünlü kenti Metropolis'te ele geçmiştir (Fig. 5a)²³. Daha ilk bakışta hem benzerliklerin hem de farklılıkların oluşu şaşırtıcı ve pek inandırıcı gözükmemektedir. Her şeyden önce göze ilk çarpan husus her iki eser arasındaki sanatsal kalite farkı olup Samos torsosu (Fig. 4b)²⁴ günümüze kötü korunagelmiştir. Ayrıca tipolojik farkların da varlığı gözden kaçmamaktadır. Hareketli ve gövde ağırlığını taşıyan bacakların yer değiştirmiş olmasının yanı sıra Metropolis yontusunda bir de *apoptygma* fazlalığı mevcut olup Metropolis kadın figürünün taşıdığı yarım kollu *khiton*'un sağ kol üzerindeki aralıklı düğmelenmiş biçimi de tipolojik ayrıcalıklar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu tipolojik ve motifsel ayrıcalıklara karşın her iki eser arasındaki stil benzerliklerini vurgulamak yerinde olacaktır. Her iki yontunun hareketli bacaklarının kalın, aba biçimli *khiton* kumaşı altında belirgin olarak sanki kumaş yokmuş gibi gös-

Fig. 5a: Metropolis kadın yontusu (İzmir; Metropolis kazı arşivi); **b:** Eirene-Ploutos yontu grubu (Münih Glyptothek Müzesi; Özgan 2016, Res. 65); **c:** Halikarnassos kökenli kadın yontusu (Paris Louvre Müzesi; Hamiaux 2001, 272, Kat. No. 299).

²³ 2021 yılı Metropolis antik kentindeki kazı çalışmalarında bulunan mermerden yontunmuş başı eksik, giyimli genç kadın heykeli yaklaşık 150 cm boyundadır. Metropolis Kybele heykeli hakkında bkz. Aybek 2023, 265, Res. 205, 207.

²⁴ Bkz. Horn 1972, Kat. Nr. 88a, Ek 11.

terilişi yanı sıra aynı kumaş diğer yerlerde özüne ters olarak verilmiştir. Klasik Arkeoloji terminolojisinde ince ve aslında inceliğinden dolayı hafif şeffaf olan *khiton* kumaşı her iki eserde de özüne pek uygun olmayan kabalıkta ve kalınlıkta verilmiştir. Bundan dolayı da aba gibi gösterilen kumaşın altında hareket eden bacağın iç konturlarının dışındaki sabit bacaklar neredeyse kalın perde kumaşı altında kaybolmuşlardır. Yine aynı kumaşın niteliğini yansıtan önemli husus, kumaşın özüne uygun verilen kalın, kuru, hareketsiz, uzun ve dikey kıvrımlardır. Her iki eserde de fazlaca derin ve uzun kanal yarıkları arasındaki katı ve kalın kumaş kıvrımları cansız ve ağacımsı hareket ve cansızlığında verilmişlerdir. Ayrıca iç içe geçmiş uzun 'V' biçimli kıvrımlar da hem motifsel hem de stilistik benzerlikler olup zikrettiğimiz tüm eserlerin ortak betimleme ve stil özellikleridir. Fakat her şeye rağmen bunların içinde gerek Rodos Hekateiaları (Fig. 4c) ve gerekse Metropolis yontusu (Fig. 5a) hiç şüphesiz en nitelikli, en özenli olanlarıdır ve bu da yontuların becerileriyle veya ekol tecrübeleriyle ilintili olmalıdır.

Yukarıda yorumlamaya, özellikle de stil benzerliklerine değinmeye çalıştığımız yapıtlar arasında hem tipolojik hem ikonografik hem de stilistik açılarından daha ilginç olabileceğini düşündüğümüz Metropolis yontusunu (Fig. 5a) yakından ve daha ayrıntılı ele almak istiyoruz. Böylece belki de daha sağlıklı tarihlendirme ve değerlendirme mümkün olabilecektir. Her iki eserde sözü edilen kalın, ağır ve hareketsiz giysi kıvrımları benzerliğine ilaveten, bir çelişki gibi görünüyorsa da Metropolis kadın yontusunun göğüslerin arası ve altındaki ince, zarif ve yumuşak giysi kıvrımlarının stilistik yakın benzerlerini Muğla yontu parçasının (Fig. 1) sağ el parmakları önünde ve sağ el bileği altındaki kıvrımlarda bulabilmekteyiz. Metropolis yapıtının göğüsler arası ve göğüsler altındaki ince ve yumuşak kumaş kıvrımlarının benzerini Muğla parçasının sağ el parmakları ve sağ el bileği altında da bulabilmekteyiz. Her iki yapıtta da bu kıvrımların hareketleri destekleyecek veya hareket nedeniyle yapıldıklarını söyleyebilmek hayli zor gözükmektedir. Bu husus Metropolis yontusunda çok daha bariz ve anlamsız görünmektedir zira özellikle üst gövdede herhangi bir hareket görülmemektedir. Benzer stilistik hususlardan bir başkası da Metropolis yontusunda ve Samos *torso's*unda (Fig. 4b) kumaşın kalın ve ağırlığından dolayı göğüsler üzerinden kalça altına kadar indirilen kumaş fazlası *kolpos*'un benzer derin kanallarla oluşturulan dikey derin yarıklar yanı sıra üst üste katlanarak oluşturulan *kolpos* kenar kıvrımlarının da aynı teknik, aynı biçim ve dolayısıyla aynı stilde verilmiş olmalarıdır.

Metropolis kadın yontusunda tipolojik ve motifsel anlamda daha ilk bakışta stilistik olarak da değerlendirilebilecek birbirleriyle çelişkili iki ayrıntının vurgulanması gerekir. Bunlardan ilki kadın figürün giydiği yarım kollu *khiton*'un sağ kolu üzerindeki düğmeleme izleridir (Fig. 5a). Birbirinin tekrarlarında simetrik biçimli olup Arkaik Dönem *kore* yontularında çok sık rastlanılan bir motiftir. İkinci husus ise Arkaik Dönem'de bilinmeyen ama yüksek Klasik Dönem sanatından itibaren çok yoğun olarak kadın yontularında bir nevi moda olan ve sevilerek tercih edilen *apoptygma* ve altındaki *kolpos* ile *kolpos* kıvrımlarının hem motifsel hem de stil olarak işlenmiş olmalarıdır. Kronolojik olarak kafa karıştıran bu hususları yorumlamak gerekir. Yani eserde bir yerde arkaistik öğeler varken bir yerde de arkaistik olmayıp klasik-klasistik öğeler mevcut olup bu hususların ne zaman ve nasıl birlikte kullanıldıklarını sorgulamak gerekir. Benzer karışık stil anlayışı yani Arkaik Dönem kadın yontularında nezaket ve asaletin göstergesi olan bir elle uzun giysiyi yukarı kaldırarak rahat ve kibar yürüyüşü simgelemesi *karyatid*'lerde aynı anlamı olmasa da kullanılmıştır. Bu betimleme geleneği Bergama'nın ünlü dans eden kızlar²⁵ yontusunda da

²⁵ Vorster 2011, 508-509; Kat. Nr. 5.24.

görülmektedir. Burada da Klasik-Hellenistik geleneğindeki giysi tipi ve stiliyle betimleme yapılmış ve arkaik motif tekrarlanmış yani karışık motif kullanılmıştır.

Kadın yontularında *apoptygma* ve *kolpos* betimlemelerinin en güzel örneklerini Klasik Dönem'in yüksek safhasını, sanatın ve toplumun zenginlik ve refahını yansıtan ünlü Panathenea şenliklerine katılan ve Parthenon frizlerinde kendilerini bulan Atina'nın saygın ve müstesna kadınlarında, daha sonra ünlü Erechtheion *kore*'lerinde, aynı zamanda çalışan ünlü yontucu Kresilas'a atfedilen Prokne-Itys yontu grubunda ve nihayet ünlü yontucu Praksiteles'in babası Kephisodotos'un ünlü ve barışın derin anlamını yansıtan Eirene-Ploutos yontu grubunda²⁶ (Fig. 5b) görmenin yanı sıra motifin zirve yaptığı yıllar ve bunların etkisinde sayısız kabartmalarda da²⁷ kendini bulmaktadır.

Görüldüğü üzere Metropolis kadın yontusunda geçmişin değişik zamanlarına ait sevilen motifler harmanlanarak uygulamaya konulmuştur. Gerek Plinius'un gerekse modern araştırmacıların ileri sürdükleri gibi Geç Hellenistik Dönem'den itibaren Yunan sanatının kendine has içeriği ve anlayışı zengin, düzeyli ve özellikle de özgün-orijinal yapıtlar üretilmediği yolunda olup özgün yapıtlara uygun büyüklükte yontuların da yapılamadığı ileri sürülmektedir. Neticede değişik devir ve dönemlerin bilinen ve sevilen motiflerinin birlikte harmanlanarak yontuculukta tek yontuda birlikte beraber değerlendirildiği, gerçekten hem ilginç hem de bu kolaycılık modasının ne zaman başladığını saptamak herhalde önemli olacaktır ve bu sorun ele aldığımız Metropolis kadın yontusunda da mevcuttur. Bu tür harmanlama uygulanmasının bir örneği Tralleis'in İstanbul Arkeoloji Müzesi *Karyatid* yontusunda²⁸ görülmekte olup yontu geçerli ve haklı nedenlerle, repliklerin varlığı da dikkate alınarak Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir. Söz konusu tarihlenmenin Metropolis yontusu için de geçerliliği elbette tartışılması gerekir. Antik Dönem yontuculuk sanatında Arkaik Dönem motiflerinin kullanılması özellikle MÖ erken 3. yüzyıl başlarında da görülmekle birlikte, uygulamanın Tralleis *Karyatid*'inde de olduğu gibi bu erken ve özgün eserde yine çok iyi korunmuş olarak günümüze kadar ulaşmış olan kuzey Yunanistan'daki Amphipolis Tümülüs *Karyatid*'leridir²⁹. Benzer betimlemeleri İmparator Augustus Dönemi'ne tarihlenen Lagina Hekateion'un dan iyi korunmuş bir kabartmada³⁰ da bulabilmekteyiz. Benzer sorunlu kronoloji ve betimlemelere ünlü üçlü Hekateia betimlemelerinde de karşılaşabiliyoruz ki bu tür Hekateia betimlemeleri yoğunlukla MÖ geç 2. yüzyıl ve 1. yüzyıla tarihlenmektedirler³¹. İşin ilginç tarafı ise bu harmanlama uygulamasının yoğunlukla *Karyatid* ve Hekateia yontularında görülmesi olup bunun nedeni de olasılıkla eserlerin tipolojisiyle ilgili olmalıdır. Görebildiğimiz kadarıyla oldukça geniş ve kapsamlı olan bu konuya burada fazla değinmeden Metropolis kadın yontusunun özellikle daha önce bahsettiğimiz Rodos, Samos ve Delos ada eserlerine olan

²⁶ Klasik Arkeoloji yontuculuğunda herkesin tanıdığını ve bildiğini düşündüğümüz bu ünlü yontu ve yontu grupları hakkındaki literatürün tamamına yakını burada yazmamızın hem olanaksız hem de gereksiz olduğunu düşünürsek sadece anımsatmak amacıyla bir iki yayını vermekle yetiniyoruz, bkz. Bieber 1977, Fig. 38-46; Bol 2004, Res. 108, 146, 152-154, 240a-b; Özgan 2016, 82-83, Res. 65.

²⁷ Örneğin Napoli Arkeoloji Müzesi'ndeki ünlü Hermes Eurydice ve Orpheus örneğinde olduğu gibi, bkz. Bieber 1977, Res. 13; Bol 2004, Res. 111, benzerleri için ayrıca bkz. Res. 156, 164, 192, 193.

²⁸ Mendel 1914, 257-257, Nr. 541; Laubscher 1966, 126, Lev. 18,1; Schmidt - Colinat 1977, 40, 144, 148; Özgan 1995, 125-134, TR70, Lev. 35-36.

²⁹ Özgan 2016, 120-122, Res. 100-101.

³⁰ Lagina Hekateion'un dan *Karyatid* kabartması için bkz. Tırpan - Söğüt 2005, Res. 22; Özgan 2016, Res. 102.

³¹ D. Willers'e göre şimdiye kadar ele geçen Hekateia yontularının neredeyse tamamı küçük boyutlardadır ve çoğunlukla da kamusal alana ait olmayıp özel inanç ve tapınımlar için değerlendirilmiştir, bkz. Willers 1990, 301-302. Ayrıca genel olarak bkz. Kraus 1969; Harrison 1965, 86-98; Simon 1985, 271-282; Werth 2006.

stil benzerliğinden, bu güzel yontunun da Muğla yontusuyla (Fig. 1) aynı tarihe yani MÖ erken 1. yüzyıla tarihlenebileceğini önermek istiyoruz.

Metropolis kadın yontusu (Fig. 5a) ile ilgili karşılaştığımız önemli bir diğer nokta ise yontunun, bugün Paris Louvre Müzesi'nde bulunan ve de orijinal olarak yorumlanıp MÖ 350-340 yıllarına tarihlenen Halikarnassos kökenli kadın yontusu (Fig. 5c) ile her yönüyle olan benzerliğidir³². Aşağı yukarı birbirine yakın boyutlarda olan yontularda göze çarpan ilk aykırılık Metropolis kadın yontusunun sağ kolu üzerindeki, vurgulanarak betimlenen Arkaik Dönem karakteristiği olan *khiton* düğmeleme motif ve kıvrımlarıdır. Bu farklılığın dışında her iki yontunun da duruşları, bacak ve ayak pozisyon ve *ponderasyon*'ları, taşıdıkları giysi ve giysi kıvrımları en küçük ayrıntıya kadar şaşırtıcı biçimde benzemekte hatta benzemenin de ötesinde bir tekrarlılık göstermektedir. Tüm bu yakın benzerlikler ve tekrarlardan hareketle Metropolis kadın yontusunun diğerinden habersiz olarak yapıldığına inanmak fazlaca iyimserlik olur. Metropolis yontusunun yontucusu büyük bir olasılıkla önceki özgün Klasik Devrin tanınmış Halikarnassos yontusunu belki de dönemin modası olarak bir nevi kopya ederek ve yontusuna fark yaratmak adına arkaik motifini de ekleyerek nitelikli güzel bir eser yaratmış olmalıdır. Netice itibarıyla görülüyor ki bütün bu sorular ciddi ve ayrıntılı araştırmaya değer hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır³³.

TAHTTA OTURAN KYBELE YONTUSU

Tanım

Değerlendirmeye aldığımız nitelikli ikinci eser, 1994 yılında Milas Sakarya İlköğretim Okulu bahçesinden korunmak üzere Milas Müzesi'ne getirilen ve bugün bahçede korunan tahtında oturan Kybele yontusudur (Fig. 6-9).

Fig. 6: Kybele yontusunun ön ve arka cepheden görünümü (Fotoğraf: R. Özgan).

³² Bieber 1977, 105-106, Res. 463-465; Hamiaux 2001, 272-273, Kat. No. 299 (Ma 2838) zengin literatür listesiyle birlikte.

³³ Bu tür karmaşık konu ve sorunlar için bkz. Lippold 1923; Zanker 1974; Gernand 1975; Gelzer 1979; Niemeier 1985.

Eser her iki tarafında erkek aslanlarla birlikte betimlenen, alçak bir *plinthos* üzerinde arkalı, kolluksuz, ayak tabureli, döşemeli taht benzeri bir yerde oturan yontunun bel altından gövde altına kadar olan kısmına aittir. Kadın figürün belden yukarısı ile dübelle tamamlanan sol ayak ucu eksiktir. Yontumuzun arka yan kısımları, taht sırtının neredeyse üst kısmının tamamı, sol dizden aşağısı, sağ diz kenarı, ayak koyma yeri ve *plinthos* kısmı ise eksik ve yıpranmıştır. Sağ ayağına ait baş parmak kırık olup diğer üç parmak kısmen belirgindir. Ne yazık ki figürün kol veya el pozisyonuna dair hiçbir ipucu tespit edilememiştir. Kolların gövdeyle ilişkisi olmadığından kollar gövdeden ayrı yapılmış olmalıdırlar. Sol ayak bileği üzerinde yer alan 2 x 2 cm ölçülerindeki küçük dübel yuvası sol ayağın ayrı yapılıp alt gövde ile birleştirildiğine işaret etmektedir. Her iki tarafındaki aslanlarıyla tek parça dörtgen bir bloktan yontulan eserimizin korunmuş yüksekliği 93,6 cm; genişliği 77,4 cm; derinliği ise 65,3 cm'dir. Tamamlanmış olarak düşündüğümüzde (oturma pozisyonuyla yaklaşık 140-150 cm) normal insan ölçülerinin üzerinde bir yontudur. Nitelikli orta gözenekli, gri-beyaz mermerden yapılmış, yüzeyi düz ve perdahlıdır. Parçanın ön ve yan bölümleri özenle işlenmiş ve perdahlanmış olmasına karşın arka kısmı kaba bırakılmıştır (Fig. 6-8). Dikkat çeken bir nokta ise kırılarak üçgen bir form kazanan arka yüzeyin üst kısmının (yaklaşık 30x50 cm) ince yonu, alt kısmının ise çentikli kalın yonu şeklinde bırakılmasıdır³⁴. Üç yönden görülebilecek şekilde cephesel bir sergilemenin amaçlandığı bu yontunun arka yüzeyine ait üst kısmının ince yonu olması bu kısmın görüldüğünü ve buna göre konumlandırıldığını düşündürmektedir.

Ana Tanrıça Kybele dizleri ve ayakları ayırık yani birbirine mesafeli bir şekilde oturan pozda cepheden betimlenmiş olup her iki yanında yer alan aslan betimlemeleri bu ikonografiyi destekleyen en önemli unsurdur. Kybele sağ bacağı hafif yukarı kaldırıp dizden bükerek geriye doğru

Fig. 7: Kybele yontu parçasının 3/4 görünüşü (Fotoğraf: R. Özgan).

³⁴ Burası herhalde bir yerle birleştirilmek veya bir yere yanaştırılmak için yapılmıştır.

çekmiş ve sol bacağı hafifçe öne doğru olacak şekilde düz oturmaktadır. Kalın bir kumaş hissi veren *himation*'un üstten sarkan ucu sağ bilek üzerinden sol bileğe doğru verevine aşağı doğru dökülmüştür. Sağ ayağın daha geride olması nedeniyle sağ diz sol dizden hafifçe daha yüksekte olup bu izlenim *himation* kumaşını sağ dizden sol bacağa kadar olan gergin kıvrımlarıyla daha da güçlendirilmiştir. Bacak arasında oluşan yarım ay şeklinde iç içe kıvrımlar kucak üzerindeki kuşak tomarına kadar devam etmektedir. Kalçanın her iki yanından gelen geniş bant şeklindeki *himation* kıvrımları kucak üzerinde birbirini kesen kısa çizgiler halinde verilmiş olup sarkık kumaş kıvrımları altından bacaklar ve bacak arası boşluğu daha iyi hissedilebilmektedir.

Kısmen korunmuş olan göbek üstünde ve bacaklarının arasında görünen bir *khiton* giyimlidir. *Himation* eteğinin altında kalan ve kıvrım düzenlemeleriyle daha ince bir kumaş olduğu anlaşılan *khiton* kıvrımları bacak arasında sıkı, derin dikey kıvrım kanallarıyla ayak taburesi üzerine düşürülürken, sağ ayak ucunu açıkta bırakan kıvrımlar bacağı hissettirerek ayak üzerine yayılarak dökülmüştür. Sağ taraftan döndürülerek tomar şeklinde kucak üzerinden geçirilen *himation* kuşağı sol kalça yanından iç içe geçmiş halka şeklinde döşeme üzerine yayılarak, etek kısmı sol bacak hizasına açık zik zak kıvrımları şeklinde serbestçe sarkıtılmıştır.

Yontumuz tahtta oturan klasik Kybele tasvirleri ile ikonografik anlamda benzeşse de aslanların betimlenişinde (Fig. 8-9) farklılıklar söz konusu olup önemli detaylar barındırmaktadır. Tahtın her iki yanında hareket halinde yürür pozisyonda verilen aslanlar bu görünümüyle üzerine oturtulan Kybele'nin tahtını taşıyor pozisyonundadır. Kybele iki aslanın taşıdığı arkalıklı bir taht üzerinde sırtını dayamış şekilde oturur pozisyonundadır. Tahtın üzerinde kenarları yuvarlatılmış dolgun bir minder görünümündeki düz bir döşeme, derin bir kanalla tahtın zemininden ayrılmıştır. Döşeme detayı sol tarafa göre sağ tarafta daha net bir şekilde görülmektedir. Sol tarafta ise minder üzerine yayılan *himation* kıvrımlarından ve kırıklardan dolayı algısı zayıftır. Döşeme üzerinde oturmadan dolayı oluşan esneme, döşeme kenarından figürün sağ kalça altına inen üç adet yüzeysel ince çizgi ve de yine döşeme kenarında görülen hafif-yumuşak boğumlarla verilmeye çalışılmıştır. Bu da döşemenin sert bir yüzey şeklinde olmayıp çok yumuşak olmayan bir minder olduğu algısını yaratmaktadır (Fig. 7-8).

Kolçaksız tahtın her iki yanında yüksek kabartma şeklinde betimlenen erkek aslanların başları iyi korunmamıştır ancak oldukça iri ve uçları yuvarlatılmış yarım ay şeklindeki kabarık yelelere sahip oldukları görülebilmektedir. Her iki yönde yer alan aslanların başı Kybele'nin diz altı seviyesinde yanlardan birleşmiştir. Erkek aslanlar simetrik olarak gözükse de sağdaki aslan daha aşağıdadır. Aslanların iki ayağı tahtın yan tarafında yüksek kabartma olarak, diğer iki ayağı ise dört yönden görülebilir şekilde *plinths* üzerine basmaktadır.

Sağ taraftaki aslanın ölçülebilen uzunluğu 53,2 cm; yüksekliği 56,3 cm; derinliği ise 16,2 cm'dir. Gövdesinin yarısı ve arka iki ayağı kırık ve eksiktir. Korunmuş olan ve kabartma olarak betimlenen sol ön ayak, zemine düz basar şekilde gergin ve güçlü verilmiştir ancak pençesi kırıktır. Sağ ön bacağın ise sadece gövdeyle birleşen kısmı korunabilmiştir ve takip edildiğinde adım atar şekilde diğer ayağın ilerisindedir yani aslanlar yürümektedir.

Sol taraftaki aslanın ölçülebilen uzunluğu 56,5 cm; yüksekliği 60 cm; derinliği ise 16,2 cm'dir. Sol taraftaki aslanın gövdesi daha iyi korunmuş olup diğer aslana göre gövde yüksekliği (20,5 cm) daha kısadır (18,4 cm). Ön ayak arka ayağa göre daha gergin olup zemine düz basmaktadır. Arka ayak ise adım atmak üzereyken betimlenmiştir. Bundan dolayı öndeki gergin bacağa göre dirsekten hafif kırılmış şekildedir. Boşlukta kalan sol ön ve arka ayak ise ne yazık ki

korunmamıştır. Ancak her iki ayağın da gövdeden koptuğu yer bellidir ve takip edildiğinde sol ön ayak sağ ön ayağın ilerisinde; sol arka ayak ise sağ arka ayağın gerisindedir. Sol taraftaki aslanda görebildiğimiz bir diğer önemli ayrıntı ise aslanın kuyruğudur (Fig. 6). Arka gövdenin üst kısmı kırık olmasına rağmen gövdesini geçecek şekilde yukarı doğru halka şeklinde dönen kuyruk yine kabartma olarak betimlenmiştir. Ancak genişleyen kuyruk ucu gövdenin kırılan üst bölümüne denk gelmiş, korunmamıştır.

Fig. 8: Hareket halindeki erkek aslanların görünümünden detay (Fotoğraf: R. Özgan).

Fig. 9: Aslan koşum takımından detay (Fotoğraf: R. Özgan).

Aslanların gövdesi üzerinde giysi olarak kalın bir kumaştan örtüsü yer almaktadır (Fig. 8-9). Örtüyü sabitlemek için kullanılan ve gövdenin başlangıcında yer alan kemer, gövde altından geçirilmiştir. Daha iyi korunan sol taraftaki aslanın gövde ortasından geçen aynı kalınlıktaki ancak yukarı doğru daralan daha ince bir kemer daha bulunmaktadır. Ayrıca boyun altından geçen kemer boyunun yan tarafından, boyun arkasında yer alan üzeri yivlendirilmiş topuz şeklindeki

koşum çivisine halka ile sabitlenmiştir. Koşum çivisi iki aslanın birbirine bağlantısını sağlayan pim görevi görmektedir. Gövde ortasında örtü üzerinden çaprazlama geçen ve örtünün sabitlendiği kayışın altından geçirilen ince kayış ise hayvanı kontrol etmeye yarayan ve binicisi tarafından tutulan dizgine ait olmalıdır. Sağ taraftaki aslandan takip edebildiğimiz kadarıyla boynun sağ yan tarafında kalan örtüye ait kısa kenar etek uçları kalın ve girinti şeklinde profilli verilmiştir. Söz konusu girinti şeklindeki bu profilin, dizginin çekiştirilmesiyle oluşan bir toplanmaya ait olması da olasıdır. Nitekim benzer girinti sol taraftaki aslanda görülmemektedir. Hatta gövde kısmı daha iyi korunan sol taraftaki aslanda kalın giysi örtüsünün yuvarlatılmış yumuşak görümlü kenar kısımları daha iyi takip edilebilmektedir.

Tipolojik ve İkonografik Değerlendirme

Şimdiye kadarki kapsamlı Kybele literatüründen dolayı görsel sanatlarda betimlenen Kybele yontularının³⁵ tipolojisi ve ikonografisi hakkında ilave yapabileceğimiz yeni bir bilgi yok gibi görünüyorsa da Milas yontu parçasının literatürde tam bir benzerini bulamadığımızdan ve kendine has özgün bir yapıt görünümünde olmasından dolayı konuyu tekrar gözden geçirerek irdelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Başlangıçta da vurgulandığı üzere tüm görsel sanatlarda şimşek demeti Zeus, üç bölümlü zıpkın Poseidon, *kerykeion* Hermes veya buğday/başak demeti Demeter için nasıl süresiz ve geçerli bir belirteç ise Kybele betimlemeleri için de aslan ve *tympanon*/tef aynı anlam ve değerdedir. Dolayısıyla literatürde kimliksiz bir Kybele betimlemesi nerdeyse yok denecek oranda az olup kimliksiz söz konusu yapıtların da en ünlüleri Roma Palatin'deki Magna Mater (Fig. 10)³⁶, İtalya Formia kökenli Kopenhag³⁷ ve nihayet yeni Kurul Kalesi-Ordu³⁸ yontusudur. Bu ünlü yapıtlar da kendilerine mahsus tipolojileri ve birlikte bulunan buluntu kontekstlerinden dolayı doğru adlandırılmışlardır.

Milas yontu parçasında (Fig. 6-9) oturan tanrıçanın her iki yanında yer alan erkek aslanlardan dolayı, biz burada kimliği belli Kybele yontularının geneline bir göz atıp kendi eserimizi irdelemeye ve yorumlamaya çalışacağız. Kybele'ye kimlik oluşturan aslanlar çoğu zaman tanrıçanın yanında tek olarak, bazen tanrıçanın tahtının her iki yanında ayakta, bazen de Anadolu kökenli Berlin'deki iyi korunmuş *terrakotta* figüründe de olduğu gibi tahtın her iki yanında ve hem de tanrıçanın kucağında uslu uslu oturan bir çocuk görünümünde konumlandırılmıştır³⁹. Bu çoklu refakatçi aslan figürlerinin sayısal çoğunluğunun başka bir anlamının olup olmadığı araştırılmamıştır. Ya yanında tek ya da tahtın her iki yanında betimlenen aslanlar hareketsiz ayakta veya kedi gibi arka ayaklarının üzerinde oturur pozisyonda betimlenmişlerdir. Bu sakin ve hareketsiz oturuş, aslanların ön bacaklarının birbirine paralel ve dik duruşlarıyla da açık olarak ifade

³⁵ Cumont 1896, 2247-2252; Schwenn 1922, 2250-2297; LIMC III, Vermaseren 1977b; Vermaseren 1987; Naumann 1983; Thomas 1984, 1500-1535; Işık 1986; Roller 2004; Mandel 2007, 161-175; Schraudolph 2007, 197-215, Res. 175a-l.

³⁶ Vermaseren 1977b, Nr. 3, Lev. 13-15; Simon 1997, 754, Res. 49; Geominy 2007, 35-66, Res. 1-6; Stähler 1966.

³⁷ Vermaseren 1977b, Nr. 473, Lev. 299; Simon 1997, 754, Nr. 49a; Fuchs 1982, 72-78, Lev. 12; Geominy 2007, 39 vd, Res. 7.

³⁸ Şenyurt – Durugönül, 305-344, Fig. 4-14.

³⁹ Köster 1926, 81-82, Lev. 180; Naumann 1983, 270-271,369, Nr. 623; Simon 1997, 755, Res. 58.

Fig. 10: Magna Mater'in Hellenistik mermer yontusu (Roma Palatine; Geominy 2007, 36, Fig. 1).

edilmiştir⁴⁰. Önden betimlenen bu refakatçi aslanlar mı tanrıçayı koruyorlar yoksa tanrıçanın koruduğu refakatçi aslanlar mı sorusu akla geliyorsa da ikinci olasılık daha akla yatkın gelmektedir; zira aslan sayısının artması ve genellikle erkek aslanların tercih edilmeleri ve tanrıçanın yanında uslu uslu oturmuş ve neredeyse eğitilmiş itaatkâr sadık hayvanlar gibi gösterilmeleri, tanrıçanın tüm canlılara ve genel olarak da doğaya hatta ileride de değineceğimiz gibi tüm evrene hâkimiyetinin göstergesi olmalıdır. Zaten bu düşüncüyü en iyi doğrulayan husus da tanrıçanın eğitilmiş, itaatkâr, güç, kuvvet ve cesaretin sembolü olan ormanların daha doğrusu doğanın kralı olan aslanları ehlileştirilmiş bir binek hayvanı olarak kullanmasıdır⁴¹. Bu düşünce ve irdeleme Milas Kybele yontusunda da daha açık olarak gösterilmiştir. Zira dikkatle bakıldığında buradaki refakatçi aslanlar daha önceki örneklerdeki gibi hareketsiz, ayakta duran veya arka ayaklarının üzerine oturan aslanlar olarak düşünülmemiştir. Aslanların bacaklarından ve özellikle at arabalarının at koşumlarını anımsatan koşum kayışları ve koşum süslemelerinden (Fig. 9) açıkça anlaşıldığı gibi aslanların burada hareket halinde ve hatta tahtında oturan tanrıçanın tahtını çeken yük hayvanları ehliliğinde yani tanrıçanın hizmetinde olduklarının güzel bir örneğidir. Bu betimleme yontu parçamızın içerik ve tipolojisi açısından da diğer alışık tipler ya da örneklerden açıkça ayrıldığını ortaya koymaktadır. Burada açıkça aslanlar bir yük hayvanı görünümünde tanrıçayı tahtı

⁴⁰ Çok sayıdaki örneklerden Naumann 1983, Lev. 42, 43, 44.1; Simon 1997, Res. 50, 51, 58.

⁴¹ Bieber 1968, 5-6, Res. 14-16; Carter 1983, 121-123, Lev. 11a, 26c, 27c; Naumann 1983, 267, 367-368, Nr. 614; Thomas 1984, 1525-1533; Simon 1997, 758, Res. 82, 85, 87, 87a, 91, 92.

ile birlikte bir yere taşıyor veya bir yere götürüyor olmalıdırlar. Burada da açıkça aslanlar tanrıçanın bir kimliği olmasının ötesinde tanrıçanın hizmetinde, hakimiyetinde olduklarının bir ifadesi ve özellikle de tanrıçanın tanrısallık görev ve gücünün yanı sıra ana tanrıçalığının da vurgusu yapılmış olmalıdır. Yukarıdaki sanatsal içerik ve yorumlamamıza engel olabilecek önemli husus ise koşum aslanlarının taşımakla görevli vasitanın yani tahtın taşındığı arabanın eksikliği ya da arabayı işaret edebilecek araba tekerleklerinin gösterilmemiş olmasıdır.

Gerek coğrafi ve gerekse meteorolojik nedenlerden burada kutuplarda kızakları çekmekle görevlendirilen kızak köpeklerinin işlevlerinin benzeri elbette beklenemez. Bir dönemin insanları tanrıçayı ve tanrıçanın güçlü kuvvet ve yetenekleri yanı sıra mitolojisini, efsanesini de çok iyi bildiklerinden ve de bu hususlar ilgili sanat ve betimlemeleri bizden daha iyi görüp ve daha doğru yorumlayacaklarından söz konusu ayrıntı eksikliğini de dikkate almamış olabilmektedirler. Yani burada tanrıça bir araba üzerinde tahtında oturur olarak aslanlar tarafından çekildiğini ifade etmek için izleyiciye aslanların hareket halinde ve koşum kayışlarıyla betimlenmesi yeterli olmakta, araba veya tekerleklerinin eksikliği yapılacak yorum veya düşünceyi etkilememektedir. Ancak elimizde örnek olarak bu tür bir düşünceyle yaratılmış yontuculuk yapıtları da Hellenistik Dönem Anadolu yontuculuğunda mevcuttur. Buna en güzel örnek olabilecek ünlü bir yontu grubu olan Yüksek Hellenistik Dönem Bergama yontuculuğunun gözdesi, karısını ve kendisini öldüren Galat Yontu grubudur⁴². İnsanlık, onur, haysiyet, şeref, namus, mertlik ve cesaret gibi ulvi düşünce ve davranışlarının hepsini içinde barındıran bu muhteşem yontu ve yontu grubunun konusu şüphesiz Bergama krallığının Galatlara karşı yürüttüğü var oluş veya yok oluş mücadelesi ve savaşının sonucunu anlatan yontu grubudur. Galatlar bu acımasız savaşta bozguna uğratılmış olup kaçan, dağılan Galatlara son darbeyi vurmaya üzere Bergama ordusu özellikle de süvariler son süratle Galatları yakalayıp yok etmek ve intikam hırsıyla dolu olarak yaklaşmaktadırlar. İşte gittikçe yaklaşan bu ölümcül süvarilerin eline düşmesinin ne anlama geleceğini çok iyi bilen bir Galat beyi veya Galat yöneticisi, Bergamalılardan eline sağ olarak ele geçmemek için önce karısını öldürmüş korku, dehşet ve telaş dolu gergin yüz ifadesi ve iyice açılmış gözleriyle geriye, iyice yaklaşan süvarilere bakarak kendi hayatına da son vermektedir. Bu ünlü yontu grubunda muzaffer olan ne bir Bergama kralı ne bir komutan ve ne de bir asker birlikte betimlenmiştir. Söz konusu bu tarihsel olayı anlatan ünlü yontucu da bu ayrıntıya gerek duymadan olayı çok iyi anlatır ve yorumlar biçiminde sanatında çok iyi göstermiştir. Ayrıca bu yontu ve yontu grubunu izleyen insanlar da bu tarihsel olayı çok iyi bildiklerinden söz konusu ayrıntıya yani galip gelen Bergamalılardan yontu grubundaki yokluğunu garipsememişlerdir⁴³. İşte aynı düşüncelerle tanrıça Kybele'nin tahtında oturur olarak aslanlar tarafından çekilen bir arabayla bir yere götürüldüğünü ve tüm bunların ne olduğunu ve ne anlama geldiğini çok iyi bildiklerini inançları doğrultusunda Kybele kült ve tapınımını çok iyi bildiklerini ve bunun neticesi olarak olayı veya yontuyu anlamada bir eksiklik olmadığını bilmekteydiler.

Tanrıça Kybele'nin aslanlar tarafından çekilen arabada betimlenişi pek yeni bir konu olmayıp görsel sanatlarda özellikle de yontuculuk sanatında MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Şimdiye kadar korunagelmüş yapıtlardan en ünlü ve yapılış tarihi bilinen Siphnoslular Hazine Dairesinin friz kabartmalarıdır. Frizin ana konusu olan tanrılarla – devlerin

⁴² Kunze 2011; Mandel 2007, 145-165, Res. 168a-168k; Özgan 2018, 117-123.

⁴³ Bu hususta inandırıcı açıklamaları için bkz. Hölischer 1985, 120-136, Lev. 30.

(Gigant) savaşına tanrıçanın da aslanlar tarafından çekilen araba üzerinde ayakta katıldığı görülmektedir⁴⁴. Arabada olmasa da bindiği aslan üzerinde bu tür savaşılar daimî olarak katılan tanrıçayı Priene Athena Tapınağı kasetlerinde⁴⁵ veya Bergama Zeus Sunağı *Gigantomakhia* sahnesinde görmekteyiz.

Tanrıçanın tahtında otururken aslanların çektiği arabada yaptığı yolculuğun ilginç olarak Roma Cumhuriyet Dönemi sikkelerinde yani MÖ 1. yüzyılda basılan Denarius ve Aureus'larda görmekteyiz⁴⁶. Bu modanın varlığı ve altın sikkelerde de betimlenme önemini nedeni acaba diktatör Sulla'nın MÖ 82 yılında Roma'ya taşıdığı ve Roma Palatin'deki Magna Matar Tapınağı'nın kült yontusu olan tanrıça Kybele'nin (Fig. 10) muhteşem yontusunun önemli rol oynadığı düşünülebilir mi⁴⁷? Bilindiği üzere Atina Pire'deki Metroon'dan alınarak Roma'ya götürülen bu nitelikli eser, çoğu araştırmacılar tarafından MS 2. yüzyıla tarihlenmiş ise de çok haklı olarak yapıt W. Geominy tarafından MÖ erken 3. yüzyıl yapıtı olarak değerlendirilmiştir.

Kybele kültü ve betimlemeleri hakkında en iyi bilgiyi sunan ve açıklayıp anlatan sanat eserleri Roma İmparatorluk Dönemi özellikle de MS 2. yüzyılda Kybele tapınınının yoğun yaşandığı Antoninler Dönemi ve sonrasında da görülmektedir. Bunların en güzel ve iyi korunmuş olarak

Fig. 11: Kybele, iki aslan tarafından çekilen bir araba üzerinde (New York Metropolitan Müzesi; Bieber 1968, Fig. 8).

⁴⁴ Picard – La Coste-Messeliere 1928, 72-74 Lev. 6; La Coste-Messeliere 1936, 311-312; La Coste-Messeliere 1945, 5-35; Naumann 1983, 309, Kat. Nr. 121, Lev. 21,2.

⁴⁵ Carter 1983, 121-123, Lev. 11a, 26c, 27c.

⁴⁶ Bieber 1968, Coin Pl. 1, Res. 1a-b, 2a-b; Simon 1997, 760-761, Res. 104.

⁴⁷ Vermaseren 1977c, Nr. 3, Lev. 13-15; Nr. 4, Lev. 16-17; Simon 1997, 754, Res. 49. Ayrıntılı ve inandırıcı olarak ayrıca bkz. Geominy 2007.

ele geçeni bugün New York Metropolitan Müzesi’nde sergilenen bronz yontu grubudur⁴⁸ (Fig. 11). Milas yontu parçamızla (Fig. 6-9) ikonografik ve tipolojik benzerlikler içeren bu iyi korunmuş yontu grubunda tanrıça oturur vaziyette ve muhteşem bir ayak taburesi üzerine ayaklarını koymuş olarak betimlenmiştir. Öne uzatılmış sağ elinde bir sunu kabı *phiale*, sol kol ve eliyle de büyük bir *tympanon*/tef tutmaktadır. Dolayısıyla arabayı çeken aslanların dizginlerini – eğer varsa – tutmamaktadır. Muhteşem ve çok sağlıklı, etkileyici betimlenmiş olan erkek aslanların bacak pozisyon betimlemeleri Milas yontusundaki aslanlar gibi hareket halinde gösterilmiştir. Ayrıca geriye çekik kulakları ve iyice açık ağızlarıyla kükrer vaziyette yüksek gürültüyle sanki etrafa dikkat ve haber vericesine korku salan tanrıçanın refakatçileri ve koruyucuları olmaktan öte, tanrıçanın her şeyin hâkimi ve sınırsız hakimiyetini iletiyor olmalıdırlar.

Her yönüyle yontu parçamızla benzerlik gösteren ve aynı zamanda Kybele-Attis ilişkisine de ışık tutabilen iyi korunmuş güzel bir adak kabartması Roma’nın ünlü Via Appia’sında bulunmuş olup bugün Villa Albani Koleksiyon’unda korunmaktadır⁴⁹ (Fig. 12). Kabartma altındaki yazıta göre adak, L. Cornelius Scipio Orfitus tarafından MS 295 yılında tanrıça Kybele’ye adanmıştır. İki tekerlekli araba üzerinde zengin süslemeli, yüksek arkalı bir tahta oturan Kybele, yine sağlıklı ve kükreren erkek aslanların çektiği arabayla sağına-önüne doğru yolculuk yapmaktadır. Burada da aslan bacalarının betimleniş biçimleri onların hareket halinde olduklarını açık olarak göstermektedir. Ayrıca iki aslanın birbirine bağlantısını sağlayan yivlendirilmiş topuz şeklindeki koşum çivisi Milas örneğimizle (Fig. 9) benzerdir. Tanrıça bilinen giysisi yanı sıra elinde *tympanon*/tef ve buğday başağı demeti tutmaktadır. Aslanlar nereye, nasıl ve ne için gideceklerini çok iyi bildiklerinden tanrıçanın elleri yine dizgin tutmaya müsait görünmemektedir. Dikkatle bakıldığında burada araba olmayıp sadece tekerlekli taht betimlenmiştir. Milas aslanları ile bağlantılı olarak benzerlik gösteren ilginç bir ayrıntı da aslanların sahip olduğu koşum kayışlarının benzerliğidir.

Fig. 12: Kybele, iki aslan tarafından çekilen bir araba üzerinde (Roma Via Appia Villa Albani koleksiyonu; Vermaseren 1966, Lev. 16).

⁴⁸ Richter 1915, 128-129, Fig. 258; Richter 1930, 307-308, Fig. 218; Cook 1966, 251-257, Fig. 1-6; Bieber 1968, 12-13, Fig. 8; Vermaseren 1977c, 39, Nr. 205, Lev. 103-105; Simon 1997, 760, Res. 94.

⁴⁹ Vermaseren 1966, 27-30, Lev. 16; Bieber 1968, 4-5, Fig. 11; Naumann 1983, 155-158; Simon 1997, 759-760.

Fig. 13: Kybele ve Attis, dört aslan tarafından çekilen bir araba üzerinde (Kuzey İtalya/ Milano Parabiago nekropolü; Vermaseren 1966, Lev. 17).

Kybele-Attis mitolojisi doğrultusunda sanki tanrıça burada kükreyen aslan gürültüleri ile yüksek tef tınları ve kaybolan veya evden kaçan büyük aşkı-sevdalısı Attis'i sağda solda ararmış-çasına betimlenmiş olabilir. Aynı kabartma alanı içerisinde de aslanların hemen önünde bir ağaca dayanmış ayakta duran tipik kıyafetleriyle Attis görülmektedir. Attis sanki habersiz gibi sol elinde tef, arkasında *pedum* olarak adlandırılan çoban sopası ile karakterize edilmiştir. Bu betimleme ile de Attis sanki Kybele'yi bekler durumdadır.

Tanrıça Kybele ile sevdalısı Attis'i birlikte yine bir taht üzerinde dört aslanın çektiği bir *quadriga* üzerinde gösteren son örneğimiz Kuzey İtalya'da Milano yakınlarındaki Parabiago nekropolünde bulunmuş gümüş yuvarlak düz bir tabak veya tepsidir⁵⁰ (Fig. 13). Altın yaldızlama izlerini hala taşıyan çok zengin içerikli bu önemli buluntu bugün Milano Galleria Brera'da korunmaktadır. Doğu, daha doğrusu Anadolu kökenli bu efsanelerin, bol figürlü, çok zengin içerik ve anlam dolu eserin tarihlenmesi tartışmalı olup, çoğunluk Antoninler Dönemi'ne tarihlenirken MS 4. yüzyıla tarihlenenler de mevcuttur. Quadriga, tepsideki betimleme alanının sol üst kısmında ve geniş bir alan – alanın neredeyse yarısını ve tam ortasını – kapsayacak biçimde yerleştirilmiştir.

Çevredekiler betimlemelere toplu bir göz atıldığında ana konunun sahibinin Magna Mater olduğu ve tanrılar katında yetki ve gücünün ne olduğu açıkça vurgulanmıştır. Tahta oturan Kybele'nin solunda ve yanında Attis yer almış olup, Kybele'nin hayat arkadaşı olduğu belirtilmek istenmiştir. Hem Kybele ve hem de Attis geleneksel giysileri ve belirteçleri ile iyice gösterilmiş olup Kybele sağ elinde uzun bir asa tutmaktadır ve koluyla da tefe dayanmaktadır. Tanrıça sol elini yukarı kaldırmış ve olasılıkla büyük bir buğday başağı tutmaktadır. Ayrıca her ikisinin ilişkisini daha da kuvvetlendirmek amacıyla tanrıça, solunda oturan hayat arkadaşı ve yaşam ortağı Attis ile karşılıklı bakışmaktadır.

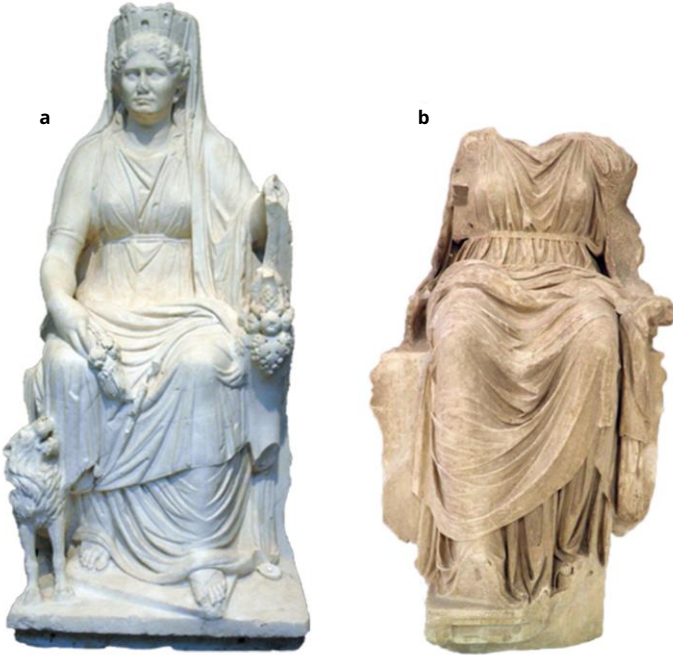
Tanrıça ve Attis etrafında çok çeşitli hayvanlar içeren sayısız figürlerle dolu ortamda çok hızlı neredeyse tahtlı arabayı dört nala çekerek kükreyen aslan gürültüleriyle yerlerini almışlardır. Etrafta tanrıçaya dans ederek tapan Korybantlar, batan ay, yeni doğan güneş, yere uzanmış

⁵⁰ Brendel 1935, 521 vd.; Levi 1937, 218-219, Lev. 155-157; Vermaseren 1966, 27-30, Lev. 17; Vermaseren 1978, 107-109, Nr. 268, Lev. 107; Simon 1997, 760, Res. 98.

bereket ve toprak tanrıçası Tellos gibi figürler vasıtasıyla Kybele tüm bunların sahibi ve neredeyse tüm tanrı ve tanrıçaların üstündeymiş gibi bir konumda, tüm doğa ve evrenin sorumluluğunu taşıyan, kısacası Meter Theon veya gerçek anlamda Magna Mater özelliği vurgulanmak istenmiş ve gösterilmiş olmalıdır. Ayrıca tepsi üzerinde tasvir edilen kertenkele, deniz hayvanları ve benzerleri gibi değişik canlıların yer alması her şeyin sahibi ve tüm evrenin sorumluluğunu yüklenen ve taşıyan Ana Tanrıça olduğunu vurgulamaktadır.

Yontuculuk sanatı özellikle de rölyef sanatında yukarıdaki gümüş tabak betimlemesinin ortasında yer alan *quadriga* veya aslanların çektiği araba üzerinde betimlenmeleri yan yana tahta oturan figürler bize hem tipolojik ve hem de ikonografik olarak benzer betimlemeleri hatırlatmaktadır. Bu tür birliktelikler Zeus-Hera birlikteliği yanı sıra deniz *kentaur*'ları tarafından çekilen arabada oturan Poseidon Amphitrite'ye⁵¹ ilaveten bir başka güzel örnekte, panterler tarafından çekilen arabada hayat arkadaşı olarak yan yana oturan Dionysos-Ariadne⁵² çiftini anımsatmaktadır. Verdiğimiz bu örnekler genellikle Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirildiklerinden Milas yontusu için öneri tarihimizi hem kronoloji ve hem de tipolojik-ikonografik açıdan desteklemektedirler.

Konumuzu sonlandırmadan önce Kybele yontu parçamızla ilgili olacağını düşündüğümüz iki küçük noktayı daha belirtmek istiyoruz. Bunlardan ilki Kybele kimliğini başkalarının da sahip olup taşıması, ikincisi de yontu parçamızın yontuculuk teknik ve stili açısından yani Hellenistik Dönem yontuculuğu ve geleneği açısından değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususudur. Çalışmamız sırasında karşılaştığımız güzel ve çok iyi koruna gelmiş bir Kybele yontusunun⁵³ (Fig. 14a) Roma'da satın alınıp Amerika'nın ünlü Paul Getty Müzesi'ne kazandırılmış olmasıdır. Çok iyi

Fig. 14a: Oturan Kybele rahibesi portre yontusu (Paul Getty Müzesi, Frel 1981, 371, Fig. 1'den); **b:** Oturan Kybele yontusu (Bergama, Geominy 2007, 53, Fig. 14).

⁵¹ Kähler 1966, Taf. 2; Froning 1981, 112-114, Lev. 36, 38; Flashar 2007, 371-372, Lev. 370; Özgan 2020, 202, Res. 217.

⁵² Gasparri 1986, 487, Nr. 763 (MÖ 530); Simon 1997, Nr. 772-774 (Würzburg Attik Siyah Figür Vazosu).

⁵³ Bieber 1968, 3-7, Fig. 1-7; Frel 1981, 42-43, Kat. Nr. 28; Spinelli 2017, 369-396, Fig. 1-2, 6-7, 11-12.

koruna gelmiş yontunun geneline bir göz atıldığında sağ yanındaki refakatçısının varlığından aklımıza ilk gelen şüphesiz tanrıların anası Kybele'dir. Figürün sağ elinde tuttuğu haşhaş kapsülü ve buğday başaklarından oluşan demetin de Kybele'ye yabancı olmadığını biliyoruz. Değerli bilim insanı M. Bieber'in de şüphe bırakmayacak biçimde ayrıntılı gözlemleri sonucu oturan kadın yontusunun tanrıça Kybele'yi betimleyip Kybele-Demeter-Ceres rahibesi olabileceğini haklı olarak belirtmesidir. Gerçekten de kadın figürün yüzü ve yüz hatları ideal özelliklerinden uzak, küçük ve geriye çekilmiş gözler, dolgun kaş ve etli göz kapakları yanı sıra gevşemiş, hafif pörsümüş ve etli-sarkık yüz hatları ve nihayet kuvvetli ve iyice belirtilmiş *nasolabial* deri kıvrım hattı, yontunun yaşamış ölümlü bir kişiye ait olduğu ve içerdiği belirteçlerden de hala adı saptanamamış bir rahibe portre yontusu olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu güzel yontunun bize anımsattığı bir başka husus da tipolojisinin yanı sıra rahibenin diz kapakları altında ve ayaklar arasındaki *himation*'un kıvrımları ve ayaklarının yerleştiriliş biçimleri yine iyi korunmuş, İtalya Formia çıkışlı Kopenhag Carlsberg Glyptotek'deki ünlü oturan kadın yontusu⁵⁴ olup, her iki yontunun da gerçek kronolojisi halen tartışılmaktadır.

Zikretmeye değer ikinci sorunumuz ise Milas Kybele yontu parçamızın Hellenistik Dönem hangi yontuculuk ekol ve geleneğine dahil edilebileceği hususudur ki bu hususta şu anda kesin bir şeyler söylemek pek olası değildir. Zira zengin buluntularına karşın Milas Müzesi yontularının ne yazık ki bir kataloğu henüz yapılmamıştır ve ivedilikle yapılması beklenmektedir. Bu bağlamda çevrenin bilinen ve çok iyi araştırmalarla ortaya konulmaya, tanıtılmaya çalışılan önemli bir metropol konumundaki Stratonikeia yontuculuğu hakkında, eldeki malzeme ve mevcut imkanlar dahilinde biraz araştırılarak bir yontu kataloğu yapılmışsa da zamanla zenginleşen yontu ve yontu parçalarının dahil edilerek ileride daha kapsamlı çalışmaların yapılacağı da şüphesizdir⁵⁵.

Yontumuzun bulunduğu gerçek yerin bilinmemesine karşın müze kayıtlarına Sakarya İlköğretim Okulu'ndan geldiği şeklinde geçmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla hassas ve ilgili, sanata duyarlı anlayışlı öğretmenler tarafından Sakarya İlköğretim Okulu, Milas ve yakınlarında henüz bir müze yokken antik devir sanatsal yontu ve mimari parçalarının bir nevi toplanma merkezi yapıldığı örneklerden açıkça anlaşılmaktadır. Zira Stratonikeia kökenli bazı iyi korunagelmüş yontuların önce Milas'daki Sakarya İlköğretim Okulu bahçesinde, sonrasında ise oradan İzmir'e eski ve ünlü Basmane Müzesi'ne nakledildikleri bilinmektedir⁵⁶.

Antik dönemde ele geçen az malzeme ile bir yontuculuk ekolü veya atölyesi saptamak pek kolay değildir. Zira yontucu için beraberinde taşınması pek zor olmayan keski-çekiç gibi gerekli alet edevatı yanına alarak her yerde faaliyet gösteriyor ve üretim yapabiliyorlardı.

⁵⁴ Bkz. dn. 38.

⁵⁵ Özgan 1999.

⁵⁶ Örnek buluntular için bkz. Özgan 1999, 29-31, Kat. Nr. H5, Lev. 7c-d (kadın başı); 91-94, Kat. Nr. 2, Lev. 27c-d (Nero portre büstü); 88-89, Kat. Nr. 1, Lev. 27a-b (kadın başı). Fakat 1960'lı yıllardan itibaren Stratonikeia ören yeri yüzey buluntuları, rahmetli ve sevgili Mehmet Karabulut ve Saffet Özsoy tarafından toplanıp ikinci Eskişehir köyünde oluşturulan bir açık hava deposuna taşınmıştır. Bu nedenle bazı Stratonikeia buluntuları çok daha önceleri Milas kentine taşınmış olmalıdırlar. Milas Kybele yontu parçasının büyüklüğü ve ağırlığı dikkate alındığında böyle bir nakil olayının zamanın olanakları ve ulaşım şartları açısından pek de kolay olmadığı da unutulmamalıdır.

Stilistik Değerlendirme

Klasik arkeoloji yontuculuğunda günümüze kadar ulaşabilen kadın yontuların sayısı oldukça fazladır. Mermer yontular dışında bronz ve *terrakotta*'dan yapılmış heykelcikler de bu ikonografide söz sahibidir. Çok sayıda örnekle temsil edilen oturan kadın yontuları ve yontucuları içerisinde en kolay adlandırılabilirler ise şüphesiz Kybele yontularıdır. Kendine has tipolojinin yanı sıra kimliğini ortaya koyan en önemli belirteçleri hiç şüphesiz birlikte betimlendiği aslan figürü ile yanında taşıdığı *tympanon*'udur.

İlk parçamızda olduğu gibi, ele aldığımız yontu parçasının ikonografik ve tipolojik değerlendirmesini yaptıktan sonra yapımızın kronolojik değerlendirmesini irdelemek istiyoruz. Parçamızda daha ilk bakışta doğal bir gövde yapısı ve rahat bir oturma olduğu görülmektedir. Söz konusu özelliğe uyum gösteren bir başka husus ise oturma hareketine uyum-uygunluk gösteren giysi ve giysi kıvrımlarının da doğal betimlenmiş olmasıdır. Ayrıca her iki giysi altında da bel ve bacakların görünür hali yanı sıra bacaklar arası hafif sarkık ve kemer biçimli manto kıvrımlarıyla da iyi bir derinlik kazanmıştır. Söz konusu derinliğe ayakların değişik düzey ve seviyede verilmesi ile gergin manto kıvrımları da katkıda bulunmuşlardır. Bu ve benzer özelliklerin giysi ve giysi betimlemelerinde de verilmiş olması yapımızın Roma İmparatorluk Dönemi'nden olmayacağını işaret etmektedir. Zira Roma Dönemi'nin yüzeysel, rölyefimsi, cansız ve hareketsiz vücut ve giysi yapım biçimleri yanı sıra bu dönemde yoğun olarak kullanılan matkap çalışma yöntemi de eksiktir.

Belirtmeye çalıştığımız betimleme özelliklerinden dolayı yani oturan Kybele'nin vücut yapısı, giysi ve giysi kıvrımları stili yanı sıra vücut giysi ilişkisi bize daha ilk bakışta Hellenistik Dönem sanatını anımsatmaktadır. Figürün alt gövdesi ile üst gövdesinin orantısal yapısının farklı olduğu daha esere ilk bakışta görülebilmektedir. Korunabilen kısımlarına göre alt gövdeye oranla üst gövde daha dar verilirken, kalça ve bacaklar daha geniş, daha iri, daha dolgun ve ağır betimlenmiştir. Söz konusu bu gövde yapısı stilistik olarak yapımızın Hellenistik Dönem'den olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Hellenistik Dönem içerisinde ise ilk akla gelen şüphesiz çok iyi araştırılmış olan Hellenistik Dönem Bergama yontuculuğu ve temsilcisi Bergama Galat yontuları ile ünlü Zeus Sunağı'dır⁵⁷. Daha ilk bakışta hem vücut yapı ve hareketlerinde hem de giysi yapısı ve kıvrımlarında ısrarla vurgulanan abartılı-şiddetli hareketler ve bunlara uyum sağlayan kalın-ağır, yumuşak karakterli uçuşan giysi ve giysi kıvrımları bizim Milas yontu parçamızda ne yazık ki görülmediği gibi aksine burada her şeyin sakinlik ve sükûnet içerisinde ele alındığı ortadadır. Yontuculuk sanatındaki bu moda ve anlayış değişikliğinin yani şiddetin ve şiddetli hareketlerin korku ve heyecanın ve benzeri düşüncelerinin yok olup yontuculuk sanatında değiştiğini ve bu değişikliğin zamanını bize yansıtan yapıt, Bergama Zeus sunağının kısa süre sonraki ilavesi olan ünlü Telephos friz kabartmalarıdır⁵⁸. MÖ 160/150 yıllarına tarihlenen bu frizdeki konuların yanı sıra, dönemin Bergama tarihinde krallığın var oluş-yok oluş tehlikesi ortadan kalkmış ve stabil olma yanında huzur bulmuş olmanın da etkisinin olduğu bir gerçektir. Söz konusu bu basit ve kısa söylemlerden de anlaşılacağı gibi, Milaslı Kybele yontu parçasının yontuluş tarihinin üst sınırı çok büyük olasılıkla MÖ 2. yüzyılın ortalarıdır. Tipolojik açıdan aynı biçimde betimlenen Bergama'daki ünlü oturan Kybele yontusu (Fig. 14b) ile tamamlama önerileriyle görkemli bir taht

⁵⁷ Bieber 1967, Res. 458-470; Kunze 2011, 312-319; Mandel 2007, 103-104, Res. 168; Schraudolph 2007, Res. 175-177, 189-241; Özgan 2018, 117-126, Res. 118-122; 155-175, Res. 150-174.

⁵⁸ Stähler 1966, 216-218, Fig. 1a-24a; Schraudolph 2007, 203-210, Res. 176a-f.

üzerinde oturmaktadır⁵⁹. Benzer kıyafetler giymiş olan Bergamalı tanrıçanın tipolojideki önemli yanı tanrıçanın sol yanında taşıdığı *tympanon*'u tutmasıdır. Burada tanrıçanın kimliğini vurgulayan *tympanon*'un varlığı, tanrıçanın esas ana kimliği olan aslan figürüne gerek duyulmadığını göstermektedir. Ayrıca çok iyi bilindiği üzere sırtlıklı, kolluklu ve ayak tabureleriyle betimlenen mobilya, yani tahtlar sıradan insanlar için değil, genellikle tanrı ve tanrıçalar ya da kral ve kraliçe figürleri için kullanılmış ve değerlendirilmiştir⁶⁰. Yontunun vücut yapısı, giysisi ve giysi kıvrımlarının yapılış biçimleri hiç şüphesiz Hellenistik Dönem Bergama geleneğinin bir devamıdır. Milas yapıtı ile göze çarpan fark Bergama yapıtında, bacaklar arası boşluk ve ağırlığından dolayı boşluğa düşen kalın, sarkık ve derin manto kıvrımlarından dolayı derinlik daha iyi belirtilmiştir. Yani doğallık, canlılık ve gerçekçilik Bergama eserinde daha iyi aktarılmış, başarılmıştır. Giysi kumaşı ve kıvrımlarının canlılığı kumaşa has yumuşaklığı ve ağırlığı ayaklar arasında da çok iyi gösterilmiştir. Tüm bu doğallıklara karşın Milas Kybele yontusunda giysi kumaşı ve kıvrımları kuru, cansız ve hareketsiz olup betimlemede bariz bir sanatsal eksiklik ve yetersizlik görülmektedir. Bu stil değişikliklerinin büyük sunağın betimleme anlayışından uzak olan Telephos frizinde de görülmesi pek zor görünmemektedir. Bu nedenlerden dolayı Bergamalı oturan Kybele yontusu (Fig. 14b), iki friz arasına yani MÖ 160/150 yıllarına tarihlenmiştir. Çünkü burada da giysi kıvrımları şiddet ve heyecandan uzak olup iyice sadeleştirilmiş ve sakinleşmiştir. Bu tür sadelik ve sükûnet prenses Auge'ye ve ona eşlik eden kadın yontularında ve kabartmalarında⁶¹ çok iyi belirtilmiş olup sanatın moda ve yönü Milas parçasına (Fig. 6-9) doğru yönelmiştir.

MÖ 2. yüzyılın ortalarından asrın sonlarına doğru stilistik olarak değerlendirilmede bulunabileceğimiz yapılış tarihi belli olan yontu ve yontu parçaları yardımı ile Milas Kybele yontusunu tarihlemek pek de zor olmayacaktır. Bunlardan ilk akla gelen şüphesiz Atina Piraeus'ta ele geçmiş genç kadın Megiste'nin⁶² adağıdır. MÖ 146/145 yıllarında yapılmış olan bu yontu bugün Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Piraeus yontusuna en yakın tarihlere yapılmış olan bir diğer yontu ise ünlü tarihçi ve komutan Polybios'un Kleitor'daki mezar stelidir⁶³. Megiste figüründeki betimleme özelliklerini Polybios'un mezar taşında da bulabilmekteyiz. Diğer bir ünlü yapıt Delos Adası'nın tüccarlarından bir ailenin adağı olan ve MÖ 138/137 yıllarına tarihlenmiş, tanınmış yontu grubu Dioskurides-Kleopatra yontularındır⁶⁴. Yine Delos adasında ele geçmiş Romalıların ünlü tanrıçası Thea Roma'nın⁶⁵ MÖ 110/109 yıllarında yapıldığı ileri sürülen ve ne yazık ki yüzeyi epey aşınmış olan yontusudur. Bahsi geçen tüm yontular arasında ise Milaslı Kybele yontusu bu tarihler arasında yani MÖ 2. yüzyılın ortalarından sonrasına ait bir tarihe yerleştirmek mümkündür. Diğer taraftan yapıtımızın kronolojik alt sınırını saptamak için de MÖ 1.

⁵⁹ Geominy 2007, 52-55, Res. 14; Kruij 2011, 224-229, Res. 1-4; 533-534, Kat. Nr. 6.18; Özgan 2018, 185-187, Res. 188.

⁶⁰ Stratonikeia koroplastiği içinde Kybele ile özdeşleştirilen ve Milas örneğiyle ikonografik anlamda benzer şekilde yorumlanmış arkalıklı, kolluklu ve ayak taburesiyle betimlenmiş gösterişli tahtlar üzerinde oturan mezar buluntusu üç adet kadın terrakotta figürin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Durnagözü 2020, 293-301, Lev. 63-66, Kat. No. 140-143. Stratonikeia buluntusu terrakotta Kybele tasvirleri hakkında ayrıca bkz. 211-216, Kat. Nr. 47-52.

⁶¹ Stähler 1966; Schraudolph 2007, 203-210, Res. 176a-176f; Özgan 2018, 166-175, Res. 165-174, özellikle Res. 169.

⁶² Geominy 1985, 367-375; Prittwitz-Gaffron 2007, 248, Abb. 199; Flashar 2007, 241-242, Res. 199; Özgan 2020, 64-65, Res. 62.

⁶³ Bieber 1967, Res. 691; Bol - Eckstein 1975, 83-84, Lev. 40-41; Prittwitz-Gaffron 2007, 242-244; Res. 200; Özgan 2020, 160, Res. 170.

⁶⁴ Marcadé 1969, Lev. 65-66; Bieber 1967, Res. 511; Linfert 1976, 112-115, Res. 271, 273; Özgan 2020, 30-33, Res. 20-22.

⁶⁵ Marcadé 1969, Lev. 65; Özgan 2020, 35, Res. 28.

yüzyılın başlarına tarihlenmiş birkaç yontu ile stilistik değerlendirmesini yapmak istiyoruz. Bunlardan bazıları Stratonikeia kazılarında, bazıları Nikomedia, Menderes Magnesiası, Fethiye ve Ephesos kazılarında ele geçmiş eserlerdir⁶⁶. Tüm bu eserlerde daha ilk bakışta göze çarpan en önemli ortak özellik vücutların daralıp ince ve uzun betimlenmiş olmalarıdır. Ayrıca giysi ve vücut ilişkisi de doğallıktan hayli uzak, giysi kıvrımları da ince ip veya tel niteliğinde katı, keskin, hareketsiz ve cansız uzun çizgiler şeklinde verilmiş olup gerçek kumaş ve kıvrımlarından hayli uzak betimlenmişlerdir. Bu stil değerlendirmelerinden de açıkça görülüyor ki Milas Kybele yontu parçası yukarıda bahsi geçen yapıtlardan çok farklı olup hayli uzak bir tarihtendir ve MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında yapılmış olmalıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Megiste yontusunun giysi stili, birbirleriyle katlanmış kumaş tomarının yumuşaklığı ve doğallığıyla bağlantılı olarak ağırlığı ve sarkıklığı hala Telephos friz stilini devam ettiriyorsa da Megiste'nin vücuduna neredeyse yapışık gibi uzun, dalgalı ve dikey *khiton* kıvrımları, korunabildiği kadarıyla Milaslı Kybele'nin *khiton* kıvrımlarına benzemektedir. Buna karşın Kybele'nin *himation*'unun kumaş tomarı yani katlanmış kuşağı daha katı, daha cansız, akıcı yumuşaklıktan ve derinlikten uzak olup hareketsizdir. Söz konusu benzer farklılıkları ayaklar arası *khiton* kıvrımlarında da görmek mümkündür. Özellikle Kybele'ye ait *himation* kıvrımları Megiste yontusuna göre daha sert, daha keskin kenarlı ve metalimsi cansız-gergin uzun çizgiler halindedir. Benzer giysi stil farklılıkları Kybele'nin kucağındaki derinliksiz, kuru, döndürülememiş veya kıvrılamamış *himation* tomar kuşağında da görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz bu stil analizi ve değerlendirmesi MÖ 138/137 yıllarında yapılmış olan Deloslu Dioskurides ve Kleopatra yontuları için de geçerli olup, Milaslı tahtında oturan tanrıça yontusu çok büyük bir olasılıkla MÖ 130 ile 120 yılları arasında yontulmuş olmalıdır. Özellikle kumaşın ve kumaş kıvrımlarının hem gerçekçi doğal karakterini hem de bu özelliği kaybederek kuruluşun, sertliğin özellikle de hareketsizliğin ve cansızlığın aynı yapıtta gösterildiğinin çok sayıda örneklerini tüm Geç Hellenistik Dönem'de ve çok sayıda merkezde bulmak zor değildir. Bu özellik de açıkça gösteriyor ki özellikle yontuculuk sanatında sanattaki gerçekçiliğin, sanatsal estetiğin ve de objenin öz yapısının yavaş yavaş verilemeyişinin göstergesi olup gerçek ve özgün sanatın yavaş yavaş karakter ve değerinin kaybedildiğinin işareti olmakta ve dolayısıyla çok iyi tanıdığımız antik devir yontuculuğunun yok olma safhasına doğru yol aldığı açık göstergesidir. Yapıtımızda doğal ve normal oturma ifade edilirken dizler ve bacaklar arası *himation* kıvrımlarının yumuşak ve hafif kumaş ağırlığından sarkık verilmesi de doğallık ve gerçekçilik ifadesidir. Benzer ifade az da olsa ayaklar arası ve ayaklar üzerine düşürülüp yayılan *himation* kumaş kıvrımlarında da belirtilmeye çalışılmıştır. Bu hareket, yumuşaklık ve canlılık ne yazık ki sol ayak bileği üzerinden sağ dize doğru gergin ve düz çekilen kumaş kıvrımlarında verilememiştir. İnce, katı ve kuru kıvrımlar sanki bir kumaşa ait olmayıp ince ip veya tel görünümlü sertlik içermektedir. Bazen hareketsizlik, kuruluk ve cansızlık, kucaktaki neredeyse birbirine paralel üç *himation* katlanmasında da kumaşın gerçek karakteri ve özü verilememiştir. Aynı katılık ve hareketsizlik sol baldıra paralel olarak gösterilen *himation* kenar katlanmalarında da görülmektedir ve bu kumaş bölümleri sanki ayrı yapıp yerlerine yapıştırılmış katı ve cansız parçalar görünümünde verilmişlerdir.

Bu tür betimleme ve stil özelliklerine sahip çok sayıda yontu elimizde mevcut olup bunlar da genellikle MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yontulardır. Sözünü ettiğimiz stilistik akrabalığı

⁶⁶ Linfert 1976, 150-154, dn. 596, Res. 375, 380; Atalay 1973, 231-243, Res. 1-3, 7-8; Atalay 1988; Özgan 1999, Lev. 13; Özgan 2020, 36-41, Res. 32-38.

Fig. 15a: Stratonikeia'dan kadın yontusu (Muğla Arkeoloji Müzesi); **b:** Stratonikeia'dan erkek yontusu (Muğla Arkeoloji Müzesi; Özgan 2020, Res. 37-38).

olan yapıtlar Karya Bölgesi'nin ünlü kenti Stratonikeia⁶⁷ (Fig. 15a-b) ve Iasos⁶⁸, İonia kenti Ephesos⁶⁹ ve buralara yakın adalardan Rodos⁷⁰, Kos⁷¹, Delos⁷² ve nihayet çok yakınlarda bulunmuş olup çok iyi bir şekilde bilim dünyasına tanıtılan Ordu Kurul Kalesi⁷³ buluntusu tahtında oturan Kybele yontusudur.

TEŞEKKÜR VE KATKI

Muğla müze müdürü Gülnaz SAVRAN'a, Milas müze müdürü Ali YALÇIN ve Milas müze uzmanı Tayfun SELÇUK'a izin ve yardımları için teşekkür ederiz. Özellikle değerli meslektaşımız Metropolis antik kenti kazı başkanı sayın Prof. Dr. Serdar AYBEK'e yardım, dayanışma ve katkılarından dolayı içtenlikle teşekkür ederiz. Literatür desteğinden dolayı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e ve Kybele yontusunun tarama ve modellemesini yapan Stratonikeia ve Lagina Kazısı heyet üyesi arkeolog Murat ÇINAR'a yardımları için ayrıca teşekkürü bir borç biliriz.

⁶⁷ Özgan 1999, 55-56, Taf. 13b-c; Özgan 2020, 41-42, Res. 37-38.

⁶⁸ Karagöz 2010, 140-141, Kat. Nr. 10-11, Lev. 36-37.

⁶⁹ Özgan 2020, 156, Res. 161; ayrıca Melos olan Res. 73-74.

⁷⁰ Linfert 1976, Res. 190-195; Gualandi 1976, Res. 48-50; 64, 72-76, 92-93, 106-109; Machaira 2011, Res. 36, 59, 64; Özgan 2020, Res. 109-114.

⁷¹ Kabus - Preissshofen 1989, Taf. 47, Res. 3; Taf. 62, Res. 1-2.

⁷² Marcadé 1969, Lev. 65, 3-4, 56.A.1008; Lev. 66 (Diadora); Özgan 2020, Res. 202-204.

⁷³ Şenyurt - Durugönül 2018, 305-344, Res. 5-11. (Yücel Bey ve Serra Hanıma yakın ve sıcak ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz).

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with two sculptural fragments from the museums of Muğla and Milas, which attract attention with their high quality workmanship and interesting iconography. Unfortunately, it is not known when and where the chisel fragment registered in the inventory of the Muğla Museum was found. The preserved height of the fragment, carved in white marble with large crystals, is 27 cm. Such depictions of divine and mythological characters were used for a variety of functions ranging from worship to decoration and were made in different sizes. In this context, when the Muğla carving is considered as a whole, it constitutes a representation of a small size, i.e. smaller than normal human dimensions. There are breaks, fractures and deficiencies on the piece, which has survived to the present day in a very poor state of preservation. The fact that the back of the figure is left unworked and rough indicates that it was placed in a niche or in front of a wall. The person depicted is wearing a tunic, a garment that extends above her knees, and is standing with her hands clasped over her abdomen in a servant's pose with a hand-claw motif. The hands are shown too large, fleshy, large and swollen, contrary to the anatomical structure. The gesturing motif in question is a posture that we frequently encounter especially in Hellenistic Period tomb stelae, and the small-sized figures dressed in tunics, similar to our example, are squeezed into a corner of the tombstone as the servants of the tombstone owners. It has been suggested that this sculpture fragment, which is an iconographically unique find, may belong to Attis of Phrygia, the servant of the Mother Goddess Cybele. The sculpture is dated to the early 1st century BC due to its stylistic and technical workmanship.

The second sculpture we evaluated is the iconography of Cybele sitting on her throne, which is located in the garden of Milas Sakarya Primary School and exhibited today in the garden of Milas Museum (Inv. Nr. 2344). Depicted with male lions on either side of her, the Cybele is above normal human proportions according to Attis of Phrygia. Made of high-quality medium-crystalline, gray-white marble, the back facade is left unworked. In this context, it is clear that a façade display was intended. The lions standing on either side of Cybele and depicted in splendor with their mantles and harnesses are unique in this respect and are a subject to be examined. As it is known, the lion is the sacred animal of Cybele, and while the iconography of her sitting on a throne with her lions on either side, carrying a polos, patera and tympanon, in some examples the lion is depicted lying on her lap or in a sitting position⁷⁴. Considering the existing publications, our sculpture is unique among the known Mother Goddess iconographies. It was carved from a single block, and the dowel slot in the left ankle suggests that the left foot was made separately to be placed under the body. The fragment is very poorly preserved, with breaks, fractures and deficiencies. Due to its stylistic and technical workmanship, the Cybele sculpture is probably of Stratonikeia origin, dating it after the mid-2nd century BC (130-120 BC).

⁷⁴ For depictions of different types of Cybele in different materials, including Cybele iconography, see Vermaseren 1977b; Gualandi 1976, 120-125, Fig. 106-115 (Rhodes). For detailed information on the cult of Cybele in Anatolia, see also Roller 2004.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* (Translated by F. Vogel – K. T. Fischer). Leipzig 1888-1906.

Herodotos, *Historiae / Herodotus* (Translated by A. D. Godley. The Loeb Classical Library. London, New York 1926.

Pausanias, *Periegesis tes Hellados* (Translated by W. H. Jones). The Loeb Classical Library. London, New York 1918-1935.

Plinius, *Natural History* (Translated by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz). The Loeb Classical Library. Cambridge, Mass.-London 1938-1971.

Polybius, *Historiae* (Translated by W.R. Paton). The Loeb Classical Library. London-New York. 1922-1927.

Modern Kaynaklar

Andreae, B. 1964. "Beobachtungen im Museum von Sperlonga." *RM* 71:238-244.

Andreae, B. 2001. *Skulptur des Hellenismus*. München: Hirmer Verlag München.

Andreae, B. – B. Conticello 1987. *Skylla und Charybdis. Zur Skylla-Gruppe von Sperlonga*. *AbhMainz* 14. Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz.

Atalay, E. 1973. "Ein späthellenistisches Grabrelief aus Ephesos." *AA*:231-243.

Atalay, E. 1988. *Hellenistik Çağda Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri*. İzmir.

Aybek, S. 2023. *Metropolis: Kent, Yaşam, İnsan*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bieber, M. 1967. *The Sculpture of the Hellenistic Age*. New York: Columbia University Press.

Bieber, M. 1968. *The Statue of Cybele in the J. Paul Getty Museum*. California: J. Paul Getty Museum.

Bieber, M. 1977. *Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*. New York: New York University Press.

Bingöl, O. 2015. "Pergamon und Magnesia again." R. Grüßinger – U. Kästner – A. Ludwig – A. Küttner (eds.), *Pergamon Als Zentrum der Hellenistischen Kunst*. Petersburg: Michael Imhof, 174-182.

Brendel, O. J. 1935. "Archäologische Funde in Italien, Tripolitaniien, der Kyrenaika und Albanien von Oktober 1934 bis Oktober 1935." *AA* 50:519-596.

Bol, P. C. 2004. *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst II. Klassische Plastik*. Mainz: Philipp von Zabern.

Bol, P. C. – F. Eckstein 1975. "Die Polybios-Stele in Kleitor/Arkadien." F. Eckstein (ed.), *AntP* 15. Berlin: Mann, 83-93.

Carter, J. C. 1983. *The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene*. London: Society of Antiquaries of London in association with British Museum Publications ; Distributed by Thames and Hudson.

Cook, B. F. 1966. "The Goddess Cybele: A Bronze in New York." *Archaeology* 19:251-257.

Cumont, F. 1896. "Attis." *RE* II.2, 2247-2252.

Durnagölü, N. 2020. *Stratonikeia Koroplastiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü: Denizli.

Flashar, M. 2007. "Formenspektrum, Themenvielfalt, Funktionszusammenhänge – Beispiele späthellenistischer Skulptur." P. C.

- Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*. Mainz: Philipp von Zabern, 333-372.
- Frel, J. 1981. *Roman Portraits in the Getty Museum*. Tulsa, Oklahoma: Philbrook Art Center.
- Froning, H. 1981. *Marmorschmuckreliefs mit griechischen Mythen im 1. Jh.v.Chr.* Mainz: Philipp von Zabern.
- Fuchs, M. 1982. "Ein Bildnis der Kybele aus Formia: zur Kunst um Pompeius." B. von Freytag-Löringhoff (ed.), *Praestant interna: Festschrift für Ulrich Hausmann*. Tübingen: Wasmuth, 72-78.
- García y Bellido, A. 1967. *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*. Leiden: Brill.
- Gelzer, T. 1979. *Le Classicisme à Rome aux Iers siècles avant et après J.-C. Entretiens sur L'Antiquité Classique* 25. Genève: Fondation Hardt.
- Gasparri, C. 1986. "Dionysos." *LIMC* III, 414-566.
- Geominy, W. 1985. "Die Statuette Athen NM. 710." *AM* 100:367-375.
- Geominy, W. 2007. "Meter Theon in Rom." *RömMitt* 113:35-66.
- Gernand, M. 1975. "Hellenistische Peplosfiguren nach klassische Vorbildern." *AM* 90:37-40.
- Gualandi, G. 1976. "Sculture di Rodi." *ASAtene* 54:7-259.
- Hamiaux, M. 1998. *Les Sculptures Grecques. Musée du Louvre II. La période hellénistique (IIIe-Ier siècles avant J.-C.)*. Paris: Réunion des musées nationaux.
- Hamiaux, M. 2001. *Les Sculptures Grecques. Musée du Louvre I. Des origines à la fin du IVe siècle avant J.-C.* Paris: Réunion des musées nationaux.
- Harrison, E. B. 1965. *The Athenian Agora XI. Archaic and Archaistic Sculpture*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Hebert, B. 1989. *Schriftquellen zur hellenistischen Kunst. Plastik, Malerei und Kunsthandwerk der Griechen vom vierten bis zum zweiten Jahrhundert. Grazer Beiträge Supplementband 4*. Horn: Berger.
- Hepding, H. 1903. *Attis, seine Mythen und sein Kult*. Gieszen: A. Töpelmann.
- Horn, R. 1931. *Stehende weibliche Gewandstatuen in der Hellenistischen Plastik. RM-EH 2*. München: F. Bruckmann.
- Horn, R. 1972. *Hellenistische Bildwerke auf Samos*. Bonn: R. Habelt.
- Hölscher, T. 1985. "Die Geschlagenen und Ausgelieferten in der Kunst des Hellenismus." *Antike Kunst* 28:120-136.
- Hunger, C. H. 1974. *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Işık, F. 1986. "Die Entstehung der frühen Kybelebilder Phrygiens und ihre Einwirkung auf die ionische Plastik." *ÖJhBeibl* 57:41-108.
- Kabus-Preishshofen, R. 1989. *Die Hellenistische Plastik der Insel Kos. AM-BH 14*. Berlin: Mann.
- Kähler, H. 1966. "Seethiasos und Censur Die reliefs Aus Dem Palazzo Santa Croce in Rome." *Monumenta Arts Romanae* VI:7-40.
- Karagöz, Ş. 2010. *Gezgin Taşlar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki İasos Mermerleri Sergi Kataloğu*. İstanbul.
- Köster, A. 1926. *Die griechischen Terrakotten*. Berlin: Schoetz.
- Kraus, T. 1969. *Hekate. Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, Heidelberg: Winter.
- Kruip, M. 2011. "Die Sitzstatue der Kybele." R. Grüßinger – V. Kästner – A. Scholl (eds.), *Pergamon. Panorama Der Antiken Metropole, Ausstellungskatalog*. Berlin, 224-227.
- Kunze, C. 2011. "Hellenistische Skulpturen aus Pergamon." R. Grüßinger – V. Kästner –

- A. Scholl (eds.). *Pergamon. Panorama Der Antiken Metropole, Ausstellungskatalog*. Berlin, 312-319.
- La Coste-Messeliere, P. 1936. *Au Musée de Delphes*. Paris: Boccard.
- La Coste-Messeliere, P. 1945. "Nouvelles remarques sur les frises siphniennes." *BCH* 68-69:5-35.
- Laubscher, H. P. 1966. "Skulpturen aus Tralleis. Zu einem neuen Zweifigurenrelief." *IstMitt* 16:115-129.
- Leka, E. E. 2018. "Roman Sculpture in Eresos (Lesbos)." M. Aurenhammer (ed.), *Sculpture in Roman Asia Minor: Proceedings of the International Conference at Selçuk, 1st-3rd October 2013*. Wien: Holzhausen, 441-458.
- Levi, A. 1937. *Critica d'Arte* 2. Florence.
- Linfert, A. 1976. *Kunstzentren Hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren*. Wiesbaden: Steiner.
- Lippold, G. 1923. *Kopien und Umbildungen griechischer Statuen*. München: C. H. Beck.
- Lippold, G. 1950. *Die griechische Plastik*. München: C. H. Beck.
- Machaira, V. 2011. *Hellenistika Glypta tes Rhodou: Catalogos*, Vol. 1, Academy of Athens.
- Mandel, U. 2007. "Räumlichkeit und Bewegung erleben Körperschicksale im Hochhellenismus (240-190 v. Chr.)." P. C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III, Hellenistische Plastik*. Mainz: Philipp von Zabern, 103-188.
- Marcadé, J. 1969. *Au Musée de Délos. Étude sur la Sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île*. Paris : De Boccard.
- Mendel, G. 1914. *Musées Impériaux Ottomans. Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines* II. İstanbul.
- Naumann, F. 1983. *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und griechischen Kunst. IstMitt Beiheft* 28. Tübingen: Wasmuth.
- Niemeier, J. P. 1985. *Kopien und Nachahmungen im Hellenismus*. Bonn: Habelt.
- Özgan, R. 1995. *Die griechischen und römischen Skulpturen aus Tralleis. Asia Minor Studien* 15. Bonn: Habelt.
- Özgan, R. 1999. *Die Skulpturen von Stratonikeia. Asia Minor Studien* 32. Bonn: Habelt.
- Özgan, R. 2016. *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özgan, R. 2018. *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı III. Yüksek Hellenistik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özgan, R. 2020. *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı IV: Geç Hellenistik*. Aydın: Aydın Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pfuhl, E. – Möbius, H. 1977. *Die ostgriechischen Grabreliefs* I. Mainz: Philipp von Zabern.
- Pfuhl, E. – Möbius, H. 1979. *Die ostgriechischen Grabreliefs* II. Mainz: Philipp von Zabern.
- Picard, Ch. – de la Coste-Messeliere, P. 1928. *Art archaïque (suite): les trésors «ioniques», Fouilles de Delphes* IV, 2. Paris : de Boccard.
- Prittwitz-Gaffron, H. H. 2007. "Die hellenistische Plastik von 160 bis 120 v. Chr." P. C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*. Mainz: Philipp von Zabern, 241-271.
- Richter, G. M. A. 1915. *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Richter, G. M. A. 1930. *Handbook of the Classical Collection*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

- Roller, L. E. 2004. *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. (çev. B. Avunç). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schmidt-Colinet, A. 1977. *Antike Stützfiguren: Untersuchungen zu Typus und Bedeutung der menschengestaltigen Architekturstütze in der griechischen und römischen Kunst*. Frankfurt: Wasmuth.
- Schmidt, E. 1982. *Geschichte der Karyatide: Funktion und Bedeutung der menschlichen Träger- und Stützfigur in der Baukunst*. Würzburg: Triltsch.
- Schraudolph, E. 2007. "Beispiele hellenistischer Plastik der Zeit zwischen (190 und 160 v. Chr.)." P. C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*. Darmstadt: Philipp von Zabern, 189-196.
- Schwenn, F. 1922. "Kybele." *RE* XI.2, 2250-2298.
- Sichtermann, H. 1965. "Der Knabe von Traites." *AntP* 4. Berlin: Mann, 71-85.
- Sfameni Gasparro, G. 1985. *Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis*. Leiden: Brill.
- Stähler, K. P. 1966. *Das Unklassische im Telephosfries. Die Friese des Pergamonaltares im Rahmen der Hellenistischen Plastik*. *Orbis Antiquus* 23, Münster: Aschendorff.
- Steuben, H. 1972. "Der Knabe von Tralles-Hellenistisches und Klassizistisches." *IstMitt* 22:133-140.
- Simon, E. 1985. "Hekate in Athen." *AM* 100:271-284.
- Simon, E. 1997. "Kybele." *LIMC* 8.1-2, 744-766.
- Spinelli, A. 2017. "The 'Getty Cybele.' A Roman Portrait of Feminine Virtues." *AJA* 121.3:369-396.
- Şenyurt, Y. – S. Durugönül 2018. "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli." *Olba* 26:305-344.
- Tırpan, A. A. – B. Söğüt 2005. *Lagina. Lagina Araştırmaları I*. Muğla: Anıl Ofset.
- Thomas, G. 1984. "Magna Mater and Attis." *ANRW* 17.2.3, 1500-1535.
- Uranić, I. 2005. *Ozirisova zemlja. Egipatska mitologija i njezini odjeci na zapadu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vermaseren, M. J. 1966. *The Legend of Attis in Greek and Roman Art*. Leiden: Brill.
- Vermaseren, M. J. 1977a. *Cybele and Attis. The Myth and The Cult*. London: Thames and Hudson.
- Vermaseren, M. J. 1977b. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). VII. Musea et Collectiones Private. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.
- Vermaseren, M. J. 1977c. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). III. Italia, Latium. Musea et Collectiones Private. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.
- Vermaseren, M. J. 1978. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). IV. Italia, aliae provinciae: CCCA. IV, Musea et Collectiones Private, Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.
- Vermaseren, M. J. 1982. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). II. Graecia atque insulae. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.
- Vermaseren, M. J. 1986. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). V. Aegyptus, Africa, Hispania, Gallia et Britannia. Musea et Collectiones Private. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.

Vermaseren, M. J. 1987. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). I. Asia Minor*. Leiden – New York – København – Köln: Brill.

Vermaseren, M. J. 1989. *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). VI. Germania, Raetia, Noricum, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia et Sarmatia. Musea et Collectiones Private. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*. Leiden: Brill.

Vermaseren, M. J. – De Boer, M. 1986. "Attis." *LIMC* III.1, 22-44.

Vorster, C. 2011. "Die Tänzerin aus Palast V in Pergamon." R. Grüßinger – V. Kästner – A. Scholl (eds.), *Pergamon. Panorama Der Antiken Metropole, Ausstellungskatalog*. Berlin, 149-151.

Werth, N. 2006. *Hekate. Untersuchungen zur dreigestaltigen Göttin. Antiquitates-Archäologische Forschungsergebnisse, Band 37*. Hamburg: Kovač.

Willers, D. 1990. "Hellenistische und Römische Idealplastik (Nr. 246-250)." E. Berger (ed.), *Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III (Skulpturen)*. Mainz: Philipp von Zabern, 301-307.

Winter, F. 1903. *Die Typen der figürlichen Terrakotten I*. Berlin - Stuttgart: W. Spemann.

Winter, F. 1903. *Die Typen der figürlichen Terrakotten II*. Berlin - Stuttgart: W. Spemann.

Zanker, P. 1974. *Klassizistische statuen: Studien zur veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaiserzeit*. Mainz: Philipp von Zabern.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 193-223
DOI: 10.36891/anatolia.1426143

Araştırma Makalesi
Research Article

HELLENISTIC CIVIC COINAGE OF BLAUNDOS

Ömer TATAR¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Ömer Tatar (RA, PhD),
Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of History,
07058 Antalya / TÜRKİYE
E-Posta: 28tatar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5644-2188
ROR ID: <https://ror.org/01m59r132>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

26.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

03.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Tatar, Ö. 2024. "Hellenistic Civic Coinage of Blaundos"

Anadolu Anatolia 50: 193-223

DOI: 10.36891/anatolia.1426143

Keywords: Lydia, Blaundos, Hellenistic Period, Coinage

Abstract: Blaundos, which was located very close to the Phrygian border of Lydia in Antiquity, is today located within the borders of Sülümenli village in Uşak province. While many new findings have been discovered as a result of archaeological excavations carried out in the settlement since 2018, a new study on the coins struck by the city has become essential in the light of numismatic finds and recent literature on the subject. To better understand Blaundos' early foundation, growth and decline, numismatic data should be complete and updated. While the coinage of Blaundos has never been studied broadly, since early 2000s, new specimens appeared in the literature and auction market. So, series struck by Blaundos, discussions and suggestions about dating of these issues and their iconography had to be presented in the light of both new and previous data. Just like many other *poleis* of the Lydian region, Blaundos probably started minting civic coins during the 2nd century BC in a period when almost all of the cities in the region began to strike their own coinage. We can tell that Blaundos, of which we only know the bronze coins for now, has twelve different coin series. Unfortunately, at the moment, it is difficult to place the series in a precise chronology. Iconography of coins, on the other hand, has the potential to let us better understand the cults and main deities of Blaundos as well as its interaction with other cities of the Lydian or Phrygian region. In this study, in the light cults and main deities of Blaundos as well as its interaction with other cities of the Lydian or Phrygian region. In this study, in the light of new data and current literature, evaluations and comments are presented on the iconography, units and dating of coins minted by the city of Blaundos in the Hellenistic period, comparing with the region in general.

BLAUNDOS'UN HELLENİSTİK DÖNEM SİKKELERİ

Anahtar Kelimeler: *Lydia, Blaundos, Hellenistik Dönem, Sikke*

Öz: Antik Çağ'da Lydia'nın Phrygia sınırına oldukça yakın konumda yer alan Blaundos, bugün Uşak iline bağlı Sülümenli köyü sınırları içerisinde yer alır. 2018 yılından bu yana kentte sürdürülen düzenli arkeolojik kazılar neticesinde pek çok yeni bulguya erişilirken, numismatik buluntular ve güncel literatür ışığında kentin darp ettiği sikkelere dair de yeni bir çalışma elzem hale gelmiştir. Bu doğrultuda, Blaundos'un kuruluşunu, gösterdiği gelişimi ve zayıflama sürecini daha iyi anlamak için numismatik veriler tamamlanmalı ve güncellenmelidir. Blaundos sikkeleri hiçbir zaman geniş çaplı olarak ele alınmamış olmakla beraber 2000'li yılların başından itibaren literatürde ve müzayedelerde yeni örnekler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Blaundos tarafından darp edilen seriler, bu sikkelerin tarihlendirilmesi ve ikonografileri hakkındaki tartışmalar ve öneriler hem yeni hem de önceki veriler ışığında ele alınmıştır. Her şeyden önce, tıpkı Lydia bölgesinin pek çok diğer kenti gibi, Blaundos da olasılıkla MÖ 2. yüzyıldaki süreçte kendi adını taşıyan sikke basmaya başlamıştır. Şu an için yalnızca bronz sikkelerini bildiğimiz kentin on iki farklı seride sikkesi olduğu anlaşılmaktadır. Serilerin kesin bir kronolojiye oturtulması şu an için güçtür. Öte yandan sikke ikonografisi, Blaundos'un kültlerini, ana tanrılarını, Lydia veya Phrygia bölgesindeki diğer kentlerle etkileşimini daha iyi anlamamızı da sağlayacaktır. Bu çalışmada, bölgenin genelinden hareketle Blaundos kentinin Hellenistik Dönem'de darp ettiği sivil nitelikteki sikkelerin ikonografyası, birimleri ve tarihlendirmesi üzerine yeni veriler ve güncel literatür ışığında değerlendirmeler sunulmaktadır.

INTRODUCTION

Located very close to the Phrygian border of Lydia, ancient Blaundos today lies within the borders of the village of Sülümenli in Uşak. The ruins that have survived to the present day indicate that city was built on an extremely protected hilly area surrounded by deep canyons on three sides¹. Before appearing on coins with the name Mlaundos in the Hellenistic Period, the site and the canyon in which it is located were continuously inhabited starting from the Bronze Age². Macedonian soldiers might have settled in Blaundos during the Hellenistic Period, in the last quarter of the 4th century BC or after 280 BC, when the region came under Seleucid rule, and the city was probably colonized on this occasion³.

Comprehensive archaeological studies have recently begun in the city. Three seasons of survey were conducted there between 1999 and 2002⁴. In 1995, a short-term excavation was carried out by the Uşak Museum, and between 2018 and 2023, regular archaeological excavations were maintained at Blaundos under the direction of B. Can from Uşak University⁵.

¹ For detailed information on the location and topography of the city see Filges 2006b, 2-7; Can 2017, 73-74; 2023b, 393. See also Thonemann 2013a, 32.

² Can 2017, 74; 2023b, 393. For different suggestions on the origin and meaning of the name Mlaundos see Ramsay 1883, 37-38; Filges 2006c, 19-20. See also Can 2017, 74; 2023b, 393-394; Mazzini 2020, 134.

³ For further discussion on the subject, see Cohen 1995, 290; Filges 2006c, 20-21; Thonemann 2013a, 17; Can 2017, 76; Mitchell 2018, 23-28; Mazzini 2020, 136-137; González 2021, 115.

⁴ For these studies led by A. Filges and their results see Filges 2006a.

⁵ For the excavations carried out under the supervision of the Uşak Museum and their results, see Akbıykoğlu 1997. For the new seasons of excavations, see Can et al. 2020; Can 2023a; 2023b, 397-401.

CIVIC COINS IN LYDIA DURING THE HELLENISTIC PERIOD

Before presenting detailed information on the bronze coins of Blaundos, it would be useful to look at the case in the region in general. Because, the cities of the region seem to have started striking civic coins around the same time. First of all, as Hochard, who has conducted significant studies on the region, has shown, bronze coinage of Lydia can be divided into two chronological levels. While royal coins were minted in the region between 334-189/188 BC, civic issues were minted from 189/188 BC onwards⁶.

When we look at the royal mints and the bronze coins they struck, we see that the most active mint in the region was Sardis, which was also the center of the region. At first, Macedonian royal coins were minted here between ca. 334-315 BC⁷. Subsequently, when the region came under the rule of Lysimachus, coins were minted in Sardis in the name of the King between 301-287/286 BC⁸. Finally, between 282 BC and 189/188 BC, royal coins were struck here periodically in the name of the Seleucids⁹. On the other hand, during the Seleucid domination, royal bronze coins were minted in Magnesia ad Sipylum and probably also in Tralleis¹⁰. The Kingdom of Pergamon, which ruled over Lydia, also struck royal bronze coins in addition to its silver *kistophoroi*¹¹.

As mentioned, by the 2nd century BC, Lydian cities gradually began to mint bronze coins in their own names¹². We understand that the political developments in Lydia directly affected this process. It is suggested that the introduction of civic issues was influenced by the fact that Lydia became more autonomous under the Attalids after they became free from the Seleucid rule in 189/188 BC¹³. First of all, the Kingdom of Pergamon adopted an economic system differ-

⁶ Hochard 2013. For the more detailed analysis, see Hochard 2020.

⁷ For further information on the coins minted by Alexander III, Philip III and Antigonos, see Thompson 1983, 5-42; Price 1991, 320-337. See also Hochard 2013, 152; Evans 2019, 98-99. For the Macedonian royal bronzes recently attributed to Sardis, see Lenger 2013; Lenger – Tatar, 2019.

⁸ For detailed information on the Sardis mint and the coins minted there during the reign of Lysimachus, see Müller 1858, 87; Newell 1935, 35; Thompson 1968, 166; 173; Arnold-Biucchi, 1998, 5; Miller – Hoover 2010, 30; Hochard 2018, 23ff.

⁹ For further information and coins minted during this period, see Newell 1971, 242-252; Houghton – Lorber 2002, 16; 113-123; Miller – Hoover 2010, 26-29. See also Hochard 2013, 152; Evans 2019, 101-107.

¹⁰ For Magnesia ad Sipylum, see Newell 1971, 271-280; Houghton – Lorber 2002, 123-125. Although the coinage of Tralleis is not firmly attributed, for possible Seleucid coinage of the city, see Houghton – Lorber 2002, 190-191; 245; 323. See also Hochard 2013, 150.

¹¹ For these issues of Pergamon, see Nicolet-Pierre 1989; Westermark 1991; Marcellesi 2012, 65-157; Chameroy 2012. For the festival coins struck by the Kingdom, see Psoma 2007, 233-237; Psoma 2008, 233-234. The Kingdom did not produce a uniform bronze coinage that would be valid and circulate throughout its territory. Bronze coins with the legend ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ struck by Pergamon probably circulated from the second quarter of the 3rd century BC to 133 BC. On the other hand, the cities must have used the bronzes of Pergamon until they issued their own coins. Sardis excavations provide the most important data. The number of bronze coins with the ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ legend dating to ca. 260-175 BC found there is 35, see Bell 1916, Nr. 139-144; 146-150; Johnston 1981, Nr. 34-40; Evans 2018, Nr. 21-24. These coins constitute the largest group among the specimens from other cities. As argued by Evans (2020, 108-113) Sardis probably struck most of its civic bronzes following the Treaty of Apameia in 188 BC.

¹² "Thyessos in Lydia" as it is recorded in ancient sources, the city has bronze coins dating back to the 4th century BC. While its exact location is unknown today, the city is also related to the Mysia region, as it must have been located near the Kaikos Valley, for more information see Lenger 2017.

¹³ Hochard 2013, 151-153; Hochard 2020, 761; Evans 2018, 21.

ent from that of previous royal authorities. A silver-dominated and closed system was established in which it was difficult to meet the need for coins suitable for daily transactions¹⁴. Moreover, upon the bequeathing of the kingdom to Rome in 133 BC, the circulating Pergamon bronzes belonging to the kingdom were left out of official circulation¹⁵. Accordingly, the need for bronze coins arose in the market for different reasons. For now, the Lydian cities known to have minted civic coins in the Hellenistic Period are Aninetos, Apollonis, Blaundos, Hieracome, Caystriani, Clannudda, Magnesia ad Sipylum, Mastaura, Mostene, Nysa, Philadelphia, Sardis, Thyatera, Tripolis (Apollonia) and Tralleis¹⁶.

CIVIC COINAGE OF BLAUNDOS

Blaundos is one of the Lydian cities which minted civic coins during the Hellenistic Period. In the light of the available data, we can state that the city did not mint silver or bronze coins before the Hellenistic Period. Mlaundos, as it was called in the Hellenistic period, has twelve different bronze coin series identified so far¹⁷. The city did not strike silver coins during that period. When we take a closer look at the coin series, we can categorize the twelve different series into six different main groups based on their obverse iconography; bearded and laureate head of Zeus; laureate head of Apollo; head of Dionysus wreathed with ivy; laureate head of Apollo or Dionysus; bearded head of Heracles and bearded and laureate head of Asclepius. Below, each bronze series is listed and given with emissions.

Series

There are four different series of coins depicting Zeus on the obverse. All of them depict the bearded and laureate head of Zeus facing right. On the reverse of the first series, there is an eagle standing facing left, head turned back, wings spread¹⁸. There is *kerykeion* in the left

¹⁴ For the new system adopted, see Will 1998; Meadows 2013. On the circulation of royal silver *kistophoroi* and civic bronzes, see Marcellesi 2010. For a detailed analysis of the *kistophoroi* in Lydia, see Hochard 2020, 529-534; 758-761. See also Carbone 2019, 14-34 for an overview on the production and circulation for late *kistophoroi*. Following the First Mithridatic War, after 85 BC, there was an increase in the use of *kistophoroi* in the region to pay Rome, see Delrieux 2023, 239-244.

¹⁵ Chameroy 2012, 150.

¹⁶ Hochard 2013, 148ff; 2020, 534ff. For the coins of Nysa, see also Özbil 2017, 240-283; Özbil 2022b, 357-363. For the excavation finds, see Özbil 2014; Özbil 2017, 567ff; Özbil 2022a; 2022b, 385-392. For Philadelphia, see also Doğan 2010, 5-17. For Sardis, see also Evans 2019, 108-113. Based on recent excavation data, Evans proposes, contrary to popular belief, that Sardis began striking civic bronzes not after 189/188 BC, but around 240-220 BC. For an analysis based on excavation finds, see Evans, 2018, 15-25; 2019, 108ff. Hochard (2020, 761), by contrast, dates the civilian bronzes of Sardis after 133 BC. Hochard seems to have based his opinion on the results of earlier excavations. For the analysis based on data up to 1973, see Johnston 1981, 1-5. There are opinions and datings proposing that Thyatera minted its first coins in its own name during Antiochus III's (223-187 BC) Asia Minor campaign when it briefly came under Seleucid rule, see *BMC Lydia*, Nr. 1-7; Imhoof-Blumer 1897, 147. For arguments that Thyatera, like other Lydian cities, began to strike civic coins after the Seleucids control, see Hochard 2020, 753-754.

¹⁷ *GRPC*, 84-88, n. 1-46. Cfr. Matern 2006, 293-295, n. 1-20. Since the *GRPC* was published in 2020, it includes all available series, including those that only appeared in auctions. When Matern published her chapter, some of the series had not yet appeared on the market.

¹⁸ Most numismatic catalogues do not specify what the eagle is standing on. In *BMC Lydia* (Nos. 1-3) the eagle is described as standing on a straight line. Nollé proposes that the eagle is depicted on a bone held by its claws as a reference to the Macedonian origin of the city. For detailed analysis, see Nollé 2015, 16-22.

field and grain ear in the right field. While the city ethnic is written as ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ, ΜΛΑΥΝΔΕΩ, ΜΛΑΥΝΔΕ or ΜΛΑΥΝΔ, reverse also bears one of the two different magistrate names. These are Apolloni[os] Theogen[es]¹⁹ and Theotimidios (Fig. 1-2)²⁰. The specimens of this series have an average diameter of 20-21 mm and a weight of 7-8 grams.

Fig. 1: Series 1 with the head of Zeus, Head of Zeus/Eagle I.: Apolloni[os] Theogen[es], Source: Concordia Numismatic, Auction 3 (31 March 2023), lot. 281.

Fig. 2: Series 1 with the head of Zeus, Head of Zeus/Eagle I.: Theotimidios, Source: Leu Numismatik, Web Auction 19 (26 February 2022), lot. 1303.

The reverse of the second series with the head of Zeus bears the ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ legend and depicts an eagle with closed wings facing right (Fig. 3)²¹. Unlike the first series, these coins do not bear the name of an officer. Based on the small number of specimens, it can be stated that they have a diameter of 11 mm and an average weight of 2 grams²².

Fig. 3: Series 2 with the head of Zeus, Head of Zeus/Eagle r., Source: Bibliothèque Nationale de France: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb417831296>.

The reverse side of the third series with the head of Zeus depicts Hermes standing left, holding a *kerykeion* in his left hand and a purse in his right, wearing a *petasos* within a wreath. Ethnic is ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ on these issues as well. They do not bear any magistrate name (Fig. 4)²³.

¹⁹ Longest version is ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΘΕΟΓΕΝ. Von Saldern (2006) reads the legend as Apollon[...] son of Theogenes. According to Mazzini (2020, 146), the name must be Apollon with the epithet Theogenos, a religious title.

²⁰ *Waddington Coll.*, Nr. 4901-4903; *BMC Lydia*, Nr. 1-3; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 59-62; *SNG v. Aulock*, Nach. III, Nr. 8221; *SNG Tübingen*, Nr. 3670; *SNG München Lydien*, Nr. 70-71; *SNG Ashmolean*, Nr. 781-786; Önder 2014, Nr. 35; Gökyıldırım 2016, Nr. 106-107; 111-112. See also Matern 2006, Nr. 1; 5-8; 11; *GRPC*, Nr. 2-5; Nr. 16-20.

²¹ *BMC Lydia*, Nr. 29; *Waddington Coll.*, Nr. 4900; *GRPC*, Nr. 32.

²² These coins are extremely rare. First published in 1898 by Babelon, see *Waddington Coll.*, Nr. 4900. A specimen later appears in the Lydian volume of the British Museum catalogue, see *BMC Lydia*, Nr. 29. Neither publication provides its image or weight. The coin in the collection of the British Museum is available digitally, see https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1838-0419-19 (accessed 24.02.2024). On the other hand, the coin previously owned by Waddington and published by Babelon can be viewed in the digital inventory of the Bibliothèque Nationale de France, see <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb417831296> (accessed 24.02.2024)

²³ *Waddington Coll.*, Nr. 4904; *BMC Lydia*, Nr. 22-23; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 67-69; *SNG Tübingen*, Nr. 3671-3672; *SNG München Lydien*, Nr. 78-79; *SNG Ashmolean*, Nr. 792; Önder 2014, Nr. 38. See also Matern 2006, Nr. 12; 15; *GRPC*, Nr. 33-38.

However, four different emissions bear one of these monograms in left field: $\Lambda\epsilon$, Ξ & Π , Σ , Θ ²⁴. A specimen without monogram, which does not appear in the catalogues but found in recent auction catalogs, is the fifth emission of this series²⁵. Coins with a monogram have an average diameter of 19-20 mm and a weight of 6-7 grams. The one without the monogram is on a different denomination, as the present specimen is 16 mm in diameter and it weighs 3.10 grams.

Fig. 4: Series 3 with the head of Zeus, Head of Zeus/Hermes with *petasos*, Source: Concordia Numismatic, Auction 1 (7 January 2023), lot. 264.

On the other hand, the similarity between the depiction on the reverse of this series and the reverse iconography of the Heracles/Apollo series from the Sardis issues is notable²⁶. Just like Blaundos coins, the reverse of the related Sardis coin bears a legend in the right field and a monogram in the left field. Apollo depicted on the reverse, as Hermes on the Blaundos coin, is standing, facing left, holding a bird in his right hand, which he extends forward, and a laurel branch in his left hand, and is enclosed in a laurel wreath.

The reverse of the fourth and last series, depicting the head of Zeus on the obverse, is similar to the previous ones but differs in its details. Hermes, within a laurel wreath, faces left, holds a *kerykeion* in his right hand. Reverse legend is $\text{M}\Lambda\text{A}\text{Y}\text{N}\Delta\text{E}\Omega\text{N}$ ²⁷, while there is not any magistrate name or monogram (Fig. 5)²⁸. Specimens have an average diameter of 19-20 mm and a weight of 7-8 grams.

Fig. 5: Series 4 with the head of Zeus, Head of Zeus/Hermes with *petasos*, holding *kerykeion*, Source: Numismatik Naumann, Auction 92 (2 August 2020), lot. 259.

²⁴ Respectively *GRPC*, Nr. 35-38.

²⁵ Savoca Numismatik, 80th Blue Auction (27 June 2020), lot. 401 = <https://www.acsearch.info/search.html?id=7138086> (accessed 24.02.2024).

²⁶ For the specimens, see *BMC Lydia*, Nr. 22-31. While Evans (2018, 20) draws a parallel between the two series in terms of the depictions in a wreath, other reverse elements are also noteworthy. As noted, Evans (2018, 15-25; 2019, 108) suggests ca. 240/220 BC for the introduction of the series.

²⁷ On the one specimen (*BMC Lydia*, Nr. 18) listed in the catalogue of the British Museum, the legend is divided into two lines as $\text{M}\Lambda\text{A}\text{Y}\text{N} - \Delta\text{E}\Omega\text{N}$. On a recent specimen seen in an auction, the legend is written in its entirety in the right margin, see Bucephalus Numismatic, Auction 6 (12 June 2022), lot 364 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=9596509>) (accessed 24.02.2024). The iconography of the two coins is the same, although there are obvious differences regarding their dies.

²⁸ *BMC Lydia*, Nr. 18-19. In *GRPC*, the *BMC* reference is given for the coin with the *kerykeion* in the left hand, and this is therefore an oversight. Also, the series with Hermes holding the *kerykeion* in his right hand on the reverse is not included in *GRPC*.

Other group of coins depicts the head of Apollo with a laurel wreath facing right or left on the obverse. The coins are divided into two different series based on the orientation of the head on the obverse and the iconography of the reverse. First, the obverse bears the head of Apollo facing right with a laurel wreath, while the reverse depicts a quiver and bow. Legend is ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ, ΜΛΑΥΝΔΕ or ΜΛΑΥΝ (Fig. 6)²⁹. While reverse does not bear a magistrate name, on three different emissions there is one of these monograms: ΝΓ, Ξ & Π³⁰ or Φ³¹. One emission does not bear any monogram³². The metrology of the specimens shows that they have an average diameter of 16-17 mm and a weight of 3-4 grams.

Fig. 6: Series 1 with the head of Apollo, Head of Apollo/Quiver and bow, Source: CNG, Electronic Auction 248 (26 January 2011), lot. 149.

The second series of Apollo type coins has the head of Apollo facing left on the obverse, while the reverse is quite similar to the first. However, the bow is behind the quiver with a laurel branch next to it. On the reverse side of the coins, along with legend ΜΛΑΥΝ or ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ, there are names of Apolloni[os] Theogen[es] or Theotimidos (Fig. 7-8)³³. These coins appear to have been minted in a smaller denomination than the previous series. Available specimens indicate a diameter of 13-14 mm and a weight range of 2-3 grams.

Fig. 7: Series 2 with the head of Apollo, Head of Apollo/Quiver and a bow behind it: Apolloni[os] Theogen[es], Source: Savoca Numismatik, 91st Silver Auction (13 December 2020), lot. 233.

Fig. 8: Series 2 with the head of Apollo, Head of Apollo/Quiver and a bow behind it: Theotimidos, Source: Savoca Numismatik, 118th Silver Auction (21 November 2021), lot. 127.

The obverse of the other bronze series of Blaundos bears the head of Dionysus with an ivy, facing right. On the reverse is *thyrsos*, one of Dionysus' symbols, while the legend is

²⁹ Waddington Coll., Nr. 4899; *BMC Lydia*, Nr. 24-25; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 70-72; *SNG Ashmolean*, Nr. 790-791; Önder 2014, Nr. 39. See also Matern 2006, Nr. 17-19; *GRPC*, Nr. 26-30.

³⁰ These two monograms also appear on the Zeus/Hermes series, see *GRPC*, Nr. 36.

³¹ Respectively *GRPC*, Nr. 26-29. These monograms are given there as ΝΑΓ, VEE; TM; ΩΠΑΤΓ.

³² *GRPC*, Nr. 30.

³³ *BMC Lydia*, Nr. 14-17; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 65-66; *SNG München Lydien*, Nr. 74; *SNG Ashmolean*, Nr. 789; Önder 2014, Nr. 36-37; Gökyıldırım 2016, Nr. 113. See also Matern 2006, Nr. 3; 9; 16; *GRPC*, Nr. 1; 12-13.

ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ, ΜΛΑΥΝΔΕΩ, ΜΛΑΥΝΔΕ or ΜΛΑΥΝΔ. Specimens bear the name of Apolloni[os] Theogen[es] or Theotimidος, which we know from previous series (Fig. 9-10)³⁴. They have an average diameter of 17-18 mm and weigh 4-5 grams.

Fig. 9: Series with the head of Dionysus, Head of Dionysus/*Thyrso*s: Apolloni[os] Theogen[es], Source: N&N London, Green Auction 10 (5 June 2023), lot. 119.

Fig. 10: Series with the head of Dionysus, Head of Dionysus/*Thyrso*s: Theotimidος, Source: Savoca Numismatik, 7th Blue Auction (26 May 2018), lot. 449.

The head on the obverse of another bronze series has been identified as Apollo or Dionysus³⁵. The reverse of the coin depicts Zeus standing left, holding a scepter and thunderbolt. Reverse legend is not fully legible, but it is probably ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ (Fig. 11)³⁶. Based on the only available specimen for now³⁷, it is not clear whether it bears the name of any officer. The weight of this specimen has been recorded as 12 mm and 1.79 grams.

Fig. 11: Series with the head of Apollo or Dionysus, Head of Apollo or Dionysus/*Zeus*, Source: *SNG München Lydien*, n. 80 = *GRPC*, pl. 38, Nr. 46.

When it comes to the series with the head of Heracles, we see a bearded depiction facing to the right. These coins are divided into two different series based on the reverse type. On the reverse side of the first series there is a depiction of a club, one of the main attributes of the deity. In addition to the legend ΜΛΑΥΝΔΕ, the name of Theotimidος is also read (Fig. 12)³⁸. Based

³⁴ *GRPC*, Nr. 6-11; 21-25; see also *Waddington Coll.*, Nr. 4905-4906; *BMC Lydia*, Nr. 4; 11-13; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 63-64; *SNG München Lydien*, Nr. 72-73; Matern 2006, Nr. 2; 10; *SNG Ashmolean*, Nr. 787-788; Gökyıldırım 2016, Nr. 108-109.

³⁵ *SNG München Lydien*, Nr. 80. See also Matern 2006, 295, Nr. 21; *GRPC*, Nr. 46. This coin is a very rare specimen. It was first published in the *SNG München* (Nr. 80). The coin listed by *GRPC* and Matern is that specimen. No other specimens have been found in de-facto catalogues or auction records.

³⁶ Legend recorded by *SNG München*, where it was primarily published, is ΒΛΑΥ[ΝΔΕΩΝ]. This is how the legend is written in the *GRPC* and in the catalogue prepared by Matern, who dates the coin to the Roman period with a question mark. All coins minted by Blaundos during the Hellenistic period have the city name beginning with 'M' letter. Mlaundos is also used in the earliest inscription from the 1st century BC where the city is mentioned. For the inscription see Poljakov 1989, 45. Use of ΒΛΑΥΝΔΕΩΝ was introduced on Roman Provincial issues and the first ever specimen is from the reign of Claudius, see *RPC I*, Nr. 3059. If the reading given by the *GRPC* is correct, this coin would be the earliest example of the city's name being used in this way. Future specimens will shed light on this issue.

³⁷ For this reason image was taken from *GRPC* where original image is already distorted.

³⁸ *BMC Lydia*, Nr. 5; Matern 2006, Nr. 4; Gökyıldırım 2016, Nr. 110; *GRPC*, Nr. 15.

on the available specimens, it appears that coins of this series have an average diameter of 13-14 mm and a weight of 2 grams.

Fig. 12: Series 1 with the head of Heracles, Head of Heracles/Club, Source: Blaundos excavation archive (BL'21-B107).

The reverse side of the last series with the head of Heracles on the obverse is Demeter standing and facing left, holding *cornucopiae* in her left hand and an ear of wheat in her right hand³⁹. Specimens, with the legend ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ, do not bear any magistrate name (Fig. 13)⁴⁰. The specimens of this series are very rare, 15 and 18 mm in diameter and 3 and 4 grams in weight.

Fig. 13: Series 2 with the head of Heracles, Head of Heracles/Demeter, Source: Scholz 1910, pl. II, n. 18.

The last two series struck by Blaundos in the Hellenistic Period are the specimens with the bearded head of Asclepius⁴¹ facing right, with laurel wreath, on the obverse side. The reverse side of the first of these series depicts Hygieia-Tyche⁴² facing left, holding *cornucopiae* in her left hand and touching the serpent in front of her with her right hand. Legend is ΜΛΑΥ, while there

³⁹ This coin was first published in 1833 by Mionnet, assuming it to be an issue of Alabanda. There, the standing figure on the reverse is identified as Ceres bearing *cornucopiae*, see Mionnet 1883, 436, Nr. 12. Scholz (1910, 24, Nr. 127), who later published the coin as a coin of Blaundos based on a specimen in his own collection, identified the type on the reverse as a 'female' figure carrying *cornucopiae* and a wreath. In *GRPC* (Nr. 31), this image is given as Demeter carrying *cornucopiae* and an ear of wheat. The image in that publication has been taken from Scholz's work, and indeed she is seen carrying *cornucopiae* in her left hand. However, the object in her right hand is unclear. Since the city also has a series identified as Hygieia-Tyche with a very similar posture and carrying *cornucopiae* in her left hand (see *GRPC*, Nr. 40), the identification of Demeter should perhaps be treated with skepticism for now.

⁴⁰ Scholz 1910, Nr. 127; *GRPC*, Nr. 31.

⁴¹ The obverse type was described by Imhoof-Blumer (1883, 384, Nr. 5), who published these coins first, as the head of Asclepius with laurel wreath. However, in *BMC Lydia* (Nr. 26-28) it is recorded as the head of Zeus with laurel wreath. Same applies for *SNG Cop. Lydia* (Nr. 73). Also, Matern (2006, 294, Nr. 13-14) uses this description. Just like Imhoof-Blumer, *GRPC* (Nr. 39-43) classifies the obverse type as the head of Asclepius head with laurel wreath.

⁴² Imhoof-Blumer (1883, 384, Nr. 5), who first published the specimen of the series, identified it as Hygieia. In *BMC Lydia* (Nr. 26-28) it is referred to as Homonoia with a question mark. *SNG Cop. Lydia* (Nr. 73) uses the same identification. It was Svoronos who made a different suggestion. He (1907, 205, Nr. 193) writes the reverse type of the specimen as Tyche. Matern (2006, 294, Nr. 13-14) also uses the definition of *BMC Lydia*. In *GRPC* (Nos. 39-43), this depiction is referred to as Hygieia-Tyche. In addition to the attributes it bears (*cornucopiae* and serpent), when compared with similar examples, this type should indeed be Hygieia-Tyche, combining elements of both goddesses, rather than Homonoia. However, such a combination seems peculiar to Blaundos for now as I did not see any other coin type identified like that in de-facto catalogues. On the other hand, direct literature on the syncretism of Hygieia and Tyche is absent.

is no magistrate name (Fig. 14)⁴³. However, they carry one of these monograms: ΑΦ ⁴⁴, Ξ & Π ⁴⁵, Ξ & Π ⁴⁶. The specimens of the series have an average diameter of 14-15 mm and a weight of 2.5-3.5 grams.

Fig. 14: Series 1 with the head of Asclepius, Head of Asclepius/Hygieia-Tyche l., Source: Savoca Numismatik, 110th Blue Auction (14 August 2021), lot 217.

The depiction on the reverse side of the second series is quite similar to the first one, with the difference that Hygieia-Tyche is depicted standing facing instead of standing left. While it bears the ethnic of the city in its full form as ΜΑΑΥΝΔΕΩΝ , there is no official name or monogram (Fig. 15)⁴⁷. The specimens of this series have an average diameter of 15-16 mm and a weight of 4-5 grams.

Fig. 15: Series 2 with the head of Asclepius, Head of Asclepius/Hygieia-Tyche facing, Source: Saint Paul Antiques, Auction 10 (2 September 2017), lot. 118.

In addition to the coins mentioned here and presented in detail, two other bronze series were included in early numismatic publications, but no later specimens have been published. It should also be noted that the relevant works do not have images of the coins on their plates. The first of these was published by Birch in 1844⁴⁸. Obverse side of this coin has been identified as bearded head facing right⁴⁹, while reverse as Fortuna holding a rudder and *cornucopiae* along with the legend ΜΑΑΥΝΔΕΩΝ ⁵⁰. One of the possibilities for this coin, of which we know of no other example so far, is that its iconography has been misinterpreted⁵¹. As mentioned, there is no

⁴³ *GRPC*, Nr. 40-43. See also *BMC Lydia*, Nr. 26-27; Matern 2006, Nr. 13-14; Gökyıldırım 2016, Nr. 114.

⁴⁴ This monogram is also found on Apollo/Quiver series.

⁴⁵ These two monograms are also found on the Zeus/Hermes and Apollo/Quiver series.

⁴⁶ Respectively, *GRPC*, Nr. 40-41; 43.

⁴⁷ *BMC Lydia*, Nr. 28; *GRPC*, Nr. 39. Since the *GRPC* classifies this posterior depiction as left-facing, it is considered together with the left-facing Hygieia-Tyche series and not as a second series there.

⁴⁸ Birch 1844, 11. Birch (1844, 5) states in his article that "the coins illustrated in the present paper are chiefly from the collection of Mr. Steuart, purchased by the Museum". While, this specimen is not included in *BMC Lydia* referring to Birch or Steuart, there is one similar coin in the online catalogue of the museum, see https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1840-1226-158 (accessed 24.06.2024) purchased from Steuart. Reference for this coin is *BMC Lydia*, 45, n. 26 where it is described; head of the Zeus on the obverse and Goddess (Homonoia?) holding *cornucopiae* and feeding serpent on the reverse. As *BMC Lydia* does not refer to Birch or Steuart, we cannot be fully sure whether it is the specimen published by Birch or not, but it is very likely.

⁴⁹ Described as Head of Zeus in *GRPC* (Nr. 45).

⁵⁰ Birch 1844, 11. Cfr. *GRPC*, Nr. 45. *GRPC* (Nr. 45) more appropriately records it as Tyche facing left.

⁵¹ See fn. 48.

image of the coin in the relevant publication, so we cannot go beyond conjecture about it. Nevertheless, based on Birch's description, the series in which facing Hygieia-Tyche is depicted, holding *cornucopiae* in her left hand, comes to mind. Perhaps the author interpreted the image of the serpent reaching out with his right hand as a rudder. The average diameter of this series (15-16 mm) also coincides with the specimen listed by Birch (15 mm). Of course, Birch may be vindicated if another specimen appears in archaeological excavations, museum collections or auctions in the future.

Another bronze series was first published by Imhoof-Blumer⁵². Measuring 10 mm and weighing 1.43 grams, the coin bears the head of Asclepius with laurel wreath facing right on the obverse, a coiled serpent on the reverse, and the legend is ΜΛΑΥΝΔΕΩΝ⁵³. Unfortunately, the author did not include the image of the coin in the plates of the work. If new specimen or specimens of this coin, which is not currently found in published literature or auction catalogs, are discovered during archaeological excavations in Blaundos or in the inventories of the museums in Lydia and/or Phrygia, a new series would be added to the Hellenistic period coinage of Blaundos.

Iconography

When we examine the civic coins minted by Blaundos in the Hellenistic Period from an iconographic point of view, it can be seen that more than one god/goddess as both obverse and reverse types were used. Of course, explaining the specific reasons for all the depictions of gods and goddesses on the coins of Blaundos is beyond the scope of this study and deserves detailed monographic research. For this reason, some of the most prominent aspects of Hellenistic coin iconography is discussed here. First of all, Blaundos, like many other cities of Asia Minor from the 2nd century BC onwards, chose an iconography associated with gods, goddesses and cults of regional significance and/or directly related to the city on its coins, which had acquired a civic character then⁵⁴. Considering the Macedonian origin of the city, the choice of certain coin types is interesting. In particular, the Zeus/eagle (Fig. 1-3) and Heracles/club (Fig. 12) series suggest such an association, but it is equally difficult to read these depictions as purely Macedonian and/or city specific. This is because, especially from the Hellenistic period onwards, these two coin types became so common in Asia Minor, just as they were throughout the Hellenistic world⁵⁵. Nevertheless, it should be noted that the Zeus/eagle series was not used much in Lydia. For the time being, we know that Clannudda and Tralleis minted bronzes with the head of Zeus on the obverse and the eagle on the reverse⁵⁶. On the other hand, when we examine the Phrygian cities close to Blaundos, we see that such a series does not exist. Heracles/club iconography only appears on a series of

⁵² Imhoof-Blumer 1883, 385, Nr. 6. See also *GRPC*, Nr. 44. Matern did not include this coin in her catalogue.

⁵³ Imhoof-Blumer 1883, 385, Nr. 6; cfr. *GRPC*, Nr. 44.

⁵⁴ Nollé 2015, 16-17. On this change in Asia Minor and also throughout the Hellen world, where royal iconography dominated the coin types from the campaign of Alexander III until the treaty of Apameia in 188 BC, see Meadows 2018.

⁵⁵ Especially when it comes to Hellenistic coins of the 3rd and 2nd centuries BC, the most common obverse types are Zeus, Heracles and Athena. On the reverse, the eagle is one of the most common depictions associated with Zeus, while the use of the club as an attribute of Heracles is also quite common. For a detailed analysis on these coin types, see de Callatay 2016.

⁵⁶ For specimens, see, for example, Clannudda: *BMC Lydia*, Nr. 2; Tralleis: *BMC Lydia*, Nr. 69-70; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 674-675; *SNG München Lydien*, Nr. 711-714; Gökyıldırım 2016, Nr. 865.

coins minted by Sardis⁵⁷. In sum, the use of Zeus, Heracles, and eagle, which were clearly transferred from the Hellenistic Period and continued into the Roman Period, cannot be ignored in the context of the local cults in the city and the references to Macedonian origin⁵⁸.

As mentioned above, Blaundos must have chosen religious figures of importance for the city on its civic issues. Apart from Zeus and Heracles, other depictions are Apollo, Asclepius, Demeter, Dionysus, Hermes, Hygieia-Tyche and the attributes of these gods/goddesses. As given, there is a temple of Demeter/Ceres in the city dating back to the 1st century AD⁵⁹. Accordingly, the presence of Demeter cult in the city is obvious. For this reason, unsurprisingly we see the goddess on the Heracles/Demeter series (Fig. 13), one of the Hellenistic Period coins. On the other hand, the wheat symbol used on the reverse of the Zeus/eagle series (Fig. 1-2), which is a key element of this iconography, may be a reference to Demeter⁶⁰. Other than the temple of Demeter, no other temple structures or sanctuaries in Blaundos are dedicated to other gods or goddesses depicted on the coins⁶¹. Moreover, no epigraphic evidence from the city regarding the gods and goddesses depicted on the coins has yet been unearthed. In this context, if we examine the iconography in a region-wide perspective, an explanation can be made on Dionysus, one of the gods chosen as a coin type. Although this deity was widely worshipped in both Phrygia and Lydia⁶², it was attested as a dynastic cult during the Attalid period⁶³. On the other hand, in eastern Lydia, including Blaundos, the cult of Dionysus is explained within the framework of local beliefs⁶⁴. Although the worship of Dionysus has not been epigraphically identified

⁵⁷ Obverse side depicts head of Heracles right, wearing lion skin headdress, while reverse side carries a club along with the legend ΣΑΡΔΙΑΝΩΝ. This series cannot be found in de-facto catalogues. There is also no example in Hochard's (2020) work. For the specimen recorded in recent auctions, see Numismad, Auction 3 (23 July 2022), lot. 119 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=9742501>) (accessed 10.07.2024); N&N London, Online Auction 9 (29 October 2022), lot. 87 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=10094021>) (accessed 10.07.2024). Sardis also minted bronzes with the head of Heracles with lion skin headdress on the obverse and a quiver and club on the reverse, see *BMC Lydia*, Nr. 38-39; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 510; *SNG München Lydien*, Nr. 497; Önder 2014, Nr. 246; Hochard 2020, Nr. 1835-1836.

⁵⁸ Nollé 2015, 21. The propagandistic and identitarian use of the Macedonian origin is more evident on Roman period coins. The combination of Heracles/eagle types is particularly common on the city's Roman Provincial coins. For such issues, see *RPC IV.2*, Nr. 1191; 1193; 1195-1196. In another series, the head of Heracles with lion skin headdress on the obverse is accompanied by a standing Heracles on the reverse, see *RPC IV.2*, Nr. 1202. They also used reverse types depicting the 12 labours of Heracles, see *RPC IV.2*, Nr. 1188; 9319; VI, Nr. 4555; VIII, Nr. 20274; IX, Nr. 737-738.

⁵⁹ For the structure, see Roos – Filges 2006a. See also Akbıyıkoglu 1997, 30-31; Can 2023a, 453-456.

⁶⁰ Matern 2006, 286. Demeter appears as a reverse type in four different series of Roman provincial coinage of the city. The goddess is always depicted holding an ear of wheat in her right hand. Matern (2006, 290) argues that the female members of the imperial family felt a connection with Demeter. For these coins struck during the reigns of Vespasianus, Hadrian (in the name of Sabina), Antoninus Pius and Marcus Aurelius (in the name of Faustina II), see *RPC II*, Nr. 1348; III, Nr. 2450; IV.2, Nr. 1189; 9252. For the coin in the name of Iulia Domna see *Waddington Coll.*, Nr. 4922; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 95. Also, Matern 2006, 300, Nr. 68.

⁶¹ There is another temple, which is thought to be contemporary with the temple of Demeter/Ceres, located to the north of the city and outside the city gate. For the moment it is not clear which god/goddess it is associated with. On this structure, see Roos – Filges 2006b; Can 2017, 78-79. Architectural similarities have been identified between the Sebasteion in Aphrodisias, dedicated to the Aphrodite, and the structure in Hierapolis, which is suggested to be the Temple of Apollo, see Roos – Filges 2006b, 56-64.

⁶² For an analysis based on inscriptions, see de Hoz 1999, 66-67; Tassignon 2002.

⁶³ Robert 1987, 483-484 and fn. 41; Dignas 2012, 135.

⁶⁴ For further information, see Hochard 2020, 849.

as a major cult in the city for the time being, the fact that it was chosen as a coin type by Blaundos in the Hellenistic Period can be evaluated within this framework⁶⁵.

Among the coin types used by Blaundos, another interesting and worth mentioning is the types of Asclepius/Hygieia-Tyche. As I mentioned above in the section introducing the series, there are different opinions on which gods and/or goddesses the obverse and reverse depict. When it comes to Hygieia-Tyche type, the depiction clearly combines elements of both goddesses (*cornucopiae* and serpent). However, there is a lack of concrete evidence to substantiate the syncretism of Hygieia and Tyche. A noteworthy point, independent of these views, is the thermal area at Aksaz today, which is thought to have been included in the territorium of Blaundos in antiquity⁶⁶. This area lies about 5-6 km southwest of the city. It contains a large bath complex dating back to the Roman period⁶⁷. In this context, it is not surprising to see the depiction of Asclepius, who stands out with his healing qualities, and his daughter Hygieia in connection with him, on the bronze coins of the city⁶⁸. We know that ancient cities that had such natural resources in their territorium and established a cult based on these resources frequently used such iconographies on their coins⁶⁹. When we look at the other cities of the region, we see that Apollonis in Lydia also used the head of Asclepius on the obverse of their coins during the Hellenistic Period⁷⁰. On the other hand, there is a wide worship of Asclepius and Hygieia in the

⁶⁵ On use of Dionysus in Lydia, from the Hellenistic Period to Roman provincial mints, see Hochard 2020, 848-850. As noted by Hochard (2020, 848), the iconography of Dionysus was used by many Lydian mints, especially on Roman provincial coins. For Hellenistic period issues from Lydia, see also Bernhardt 1949, 23-25; 29-35.

⁶⁶ There are many hot springs in the valley south of Aksaz village and the hot springs have survived to the present day, see Şeftalioğlu 1995, 107.

⁶⁷ Von Saldern 2006, 16. Prior to the surveys conducted by A. Filges, a rescue excavation was carried out by the Uşak Museum Directorate in 1994 in the bath of Aksaz. It was determined that the building had a long period of use from the early Roman Period to the Byzantine Period. For the rescue excavations and the bath, see Şeftalioğlu 1995.

⁶⁸ Von Saldern (2006, 16) finds it surprising that there is no depiction of Asclepius on the coins of the city that might be seen as a reference to this thermal area. The reason for this interpretation is that Matern (2006, 294, Nr. 13-14) identified the types as Zeus & Homonoia. Matern (2006, 290) herself finds it interesting that despite the thermal wealth of the city, there are no depictions of Asclepius and Hygieia on the coins.

⁶⁹ The first one that comes to mind is Pergamon, one of the most important centers of the Kaikos Valley, home to an Asclepion. For further information, see Ziegenhaus – De Luca, 1968; 1975. See also Yaraş 2002, 51-70; Riethmüller 2011; 2014. During the Hellenistic period, both in the name of Philetairos as well as civic issues, Pergamon struck bronze coins bearing Asclepius and Hygieia. For the coins see *BMC Mysia*, Nr. 72-85; 129-134; 144-170; *SNG Cop. Mysia*, Nr. 340-341; 355-358; 368-380; *SNG Turkey* 4, Nr. 87-103; 139-140; 172-214. For the city's 2nd century BC bronzes, see also Westermarck 1991; Marcellesi 2012; Chameroy, 2012. If we look across the region, for example in Thyatera, an Asclepius cult has been attested epigraphically, see Clerc 1886, 415; Nr. 23-24; Lechat – Radet 1887, 463, Nr. 28; 476, Nr. 51. Although Thyatera did not use such iconography on its Hellenistic period coins, it struck provincial coins depicting Asclepius on the reverse, see *RPC IV.2*, Nr. 1548; 1553; 1555; 2872; 8494. Three of them (Nr. 1553; 1555; 8494) are medallions.

⁷⁰ See Önder 2014, Nr. 16-16a; Hochard 2020, Nr. 6. The series in question is a rare specimen that is not included in de-facto catalogues and has started to appear in recent auction catalogues, see Rauch GmbH, Auction 85 (26 November 2009), lot. 221 (accessed 04.02.2024). On the other hand, there is no depiction of Hygieia on Lydian coins of the Hellenistic Period. In the Roman Period, many cities in Lydia used Asclepius on their provincial issues. While Mastaura, Saitta, Silandos and Tripolis use the head of Asclepius on the obverse of their *pseudo-autonomous* coins, the number of cities using this deity on the reverse is over 20. It is noteworthy that Blaundos did not use the iconography of Asclepius and Hygieia during the Roman period.

region, especially during the Roman period⁷¹. But there is no epigraphically attested Hygieia-Tyche identity in the region⁷².

Apart from these issues, in order to make an observation on the iconographic connection in the region, an examination of other Lydian cities that issued series bearing the same iconography is necessary as the Hellenistic coins of Blaundos reveals just a small number of examples. Hieracome in northwestern Lydia is one of them. In the 1st century BC, the city, like Blaundos, minted bronze coins with the head of Apollo facing right on the obverse and a quiver and bow on the reverse⁷³. The iconography of the reverse, unlike that of Blaundos, is within a wreath. Philadelphia, located closer to Blaundos than Hieracome, at the eastern end of the Hermos Valley, is another city where we find the same iconography. Here, a series of bronze coins dated to the 1st century BC depict the head of Dionysus facing right with a wreath on the obverse and the god's attribute *thyrsos* on the reverse⁷⁴.

Finally, apart from the aforementioned series with the same obverse and reverse types, it is worth examining the use of Blaundos' preferred iconography throughout the region. Accordingly, the depiction of Apollo was used by ten different cities of the region, including Aninetos, Hieracome, Caystriani, Clannudda, Magnesia ad Sipylum, Mostene, Philadelphia, Sardis, Thyatera and Tralleis⁷⁵. Blaundos is the eleventh. In this context, this type is the most common in terms of the number of cities. So, we can evaluate the intensive use of the deity, whose cult in Lydia dates back to the Archaic Period⁷⁶ and who is recorded in the region with various attrib-

⁷¹ For an analysis in the light of inscriptions, see de Hoz 1999, 67-68.

⁷² On the cult of Tyche in the region see de Hoz 1999, 72, for epigraphic finds see also de Hoz 1999, 23.

⁷³ Hochard 2020, Nr. 612. A bronze series from Thyatera dating to the 2nd century BC has a quiver and bow on the reverse, while the obverse type is the head of Artemis facing right, see *BMC Lydia*, Nr. 2; Hochard 2020, Nr. 2363.

⁷⁴ *BMC Lydia*, Nr. 17-18; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 341; Hochard, 2020, Nr. 1382. Another series of the city depicts the head of Dionysus on the obverse and a panther holding a *thyrsos* on the reverse, see *BMC Lydia*, Nr. 16; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 340; Hochard 2020, Nr. 1373. Sardis is another Lydian city that used Dionysus as an obverse type. The first of two different series has a forepart of a lion facing left on the reverse, see *BMC Lydia*, Nr. 47-48; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 466-468; Hochard 2020, Nr. 1827. The second series features a panther facing left, see *BMC Lydia*, Nr. 40-44; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 464-465; Önder 2014, Nr. 247-247a-ç.

⁷⁵ Aninetos: *BMC Lydia*, Nr. 1; Hieracome: Hochard 2020, Nr. 612; Caystriani: Önder 2014, Nr. 102-102a; Clannudda: *SNG v. Aulock Lydien*, Nr. 2996; Magnesia ad Sipylum: *BMC Lydia*, Nr. 11; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 240; *SNG München Lydien*, Nr. 226-227; Önder 2014, Nr. 104-104a; Hochard 2020, Nr. 1044-1045; Mostene: *BMC Lydia*, Nr. 1-2; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 284; Hochard 2020, Nr. 1319 (arka yüz); Philadelphia: *BMC Lydia*, Nr. 8-15; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 337-339; *SNG München Lydien*, Nr. 399-401; Hochard 2020, Nr. 1374-1379 (reverse); Sardis: *BMC Lydia*, Nr. 10-13; 16-21; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 471-473; 477-479; 482-483; *SNG München Lydien*, Nr. 483-484; Önder 2014, Nr. 244-244a-s; Hochard 2020, Nr. 1860; *BMC Lydia*, Nr. 14-15; 22-36; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 484-488; 492-499; *SNG München Lydien*, Nr. 472-482; 490-491; Önder 2014, Nr. 245-245a-ü; Hochard 2020, Nr. 1837-1857 (reverse); Thyatera: *BMC Lydia*, Nr. 3-7; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 569-571; *SNG München Lydien*, Nr. 571-574; Önder 2014, Nr. 330; 331-331a-ğ; Hochard 2020, Nr. 2359-2360; *BMC Lydia*, Nr. 1; Hochard 2020, Nr. 2361 (reverse); Tralleis: *BMC Lydia*, Nr. 56-58; 71; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 670-671; 676; *SNG München Lydien*, Nr. 715-716.

⁷⁶ It is known that Lydian kings such as Alyattes and Croesus sent offerings to Delphi and Didyma for Apollo, for detailed information see Buxton 2002. See also Kaplan 2006. On the other hand, probably there was a temple of Apollo in Sardis during this period, see Greenewalt 2010, 238. Interestingly, however, Apollo is not mentioned in early local Lydian texts. On the other hand, Q̄ldāns is suggested to correspond to Apollo, while such a matching has been debated and far from certain. For further discussion with references to previous literature, see Payne 2019, 237-240.

utes especially from the Late Hellenistic and Early Imperial Periods, on coins since the 2nd century BC⁷⁷ in this perspective. Although the cult of Apollo with a similar or different title has not been epigraphically attested in Blaundos for the time being, it is possible to consider the city's preference for Apollo on coins within the same perspective.

Just like Apollo, the depiction of the chief god Zeus, which appears as the obverse type in four different series of Blaundos, was frequently used on civic bronze coins. Aninetos, Apollonis, Clannudda, Magnesia ad Sipylum, Mastaura, Mostene, Philadelphia, Sardis, Tralleis and Tripolis (Apollonia) are the Lydian cities that used this type in the Hellenistic Period⁷⁸. As described above, by the Hellenistic period, Zeus and his related symbols became the most widely used iconographical elements not only in Asia Minor but throughout the Hellenic world⁷⁹. On the other hand, there is a localized Zeus worship in the region, which appears with various epithets⁸⁰.

Apollonis, Magnesia ad Sipylum and Sardis are the cities that used Heracles, another common coin type of the region, on their issues⁸¹. Heracles, along with Zeus, is one of the most preferred obverse types of the Hellenistic Period. Moreover, Heracles is of particular importance for the region. Because, according to the tradition, the Heraclid dynasty that ruled in Lydia is descended from Heracles⁸². Accordingly, this cult has been attested in many cities of the region⁸³.

⁷⁷ Attested as *Pandenos* in Magnesia ad Sipylum (for an inscription from the city, see TAM V.1, Nr. 1411; Cfr. de Hoz 1999, 160, Nr. 5.23; Gürdal 2007, 188), *Tyrimnos* in Thyatera (see Mazzei 2022; see also Gürdal 2007, 121; 188; for the inscriptions, see de Hoz 1999, 166, Nr. 7.3; 186, Nr. 15.3; 280-286, Nr. 60.1-60.18; *Epekoos* in Tralleis (see Robert 1970, 409), *Toumoundos* in Philadelphia (see Gürdal 2007, 124; 189). For Apollo on Lydian coins, see Hochard 2020, 844-845. The overlap between these epigraphic attestations and the use on coins is noteworthy. For other cities see Keil 1923, 251-252; Gürdal 2007, 124-127. For detailed information on the local god Apollo Lairbenos, who was worshiped mainly in Phrygia but whose worship was also transferred to Lydia, see Miller 1985; Akıncı Öztürk 2011.

⁷⁸ Aninetos: Bucephalus Numismatic, Auction 21 (23 June 2023), lot. 170 (accessed 12.02.2024); Apollonis: *BMC Lydia*, Nr. 2; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 18; Hochard 2020, Nr. 5 (reverse); Clannudda: *BMC Lydia*, Nr. 2; Magnesia ad Sipylum: *BMC Lydia*, Nr. 1-2; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 238-239; *SNG München Lydien*, Nr. 220; 228-229; Önder 2014, Nr. 109; Hochard 2020, Nr. 1037-1039; *BMC Lydia*, Nr. 4-5; *SNG München Lydien*, Nr. 219; Önder 2014, Nr. 105; Hochard 2020, Nr. 1040-1042 (reverse); Mastaura: Önder 2014, Nr. 153A; Mostene: *BMC Lydia*, Nr. 1-2; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 284; Önder 2014, Nr. 154; Hochard 2020, Nr. 1319; Philadelphia: *BMC Lydia*, Nr. 5-7; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 348-350; *SNG München Lydien*, Nr. 398; Önder 2014, Nr. 176-176a; Hochard 2020, Nr. 1380; Sardis: *BMC Lydia*, Nr. 49-52; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 463; *SNG München Lydien*, Nr. 463; Önder 2014, Nr. 250-250a-ç; Hochard, 2020, Nr. 1826 (reverse); Tralleis: *BMC Lydia*, Nr. 59-65; 69-70; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 666-669; 674-675; *SNG München*, Nr. 701-709; 711-714; *SNG Turkey 1*, Nr. 1010; Tripolis: *BMC Lydia*, Nr. 4-5; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 712.

⁷⁹ De Callataÿ 2016, 117-122.

⁸⁰ On the worship of Zeus in Lydia, see Cook 1914, 149-151; 1925, 312; 577; 807; 872. See also Popko 1995, 183; de Hoz 1999, 62-64. For inscriptions confirming the cult of Zeus see Keil 1923, 259-261; de Hoz 1999, 23-25. For the cult of Zeus throughout Anatolia see Şahin 2001.

⁸¹ Apollonis: *BMC Lydia*, Nr. 3-4; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 17; *SNG München Lydien*, Nr. 33; Önder 2014, Nr. 15-15a; Hochard 2020, Nr. 3; Magnesia ad Sipylum: *BMC Lydia*, Nr. 8-10; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 242-244; *SNG München Lydien*, Nr. 222-225; Önder 2014, Nr. 107-107a; Hochard 2020, Nr. 1042-1043; Sardis: *BMC Lydia*, Nr. 14-15; 22-39; 45-46; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 469; 484-488; 492-499; 510; *SNG München Lydien*, Nr. 472-482; 490-491; 497; Önder 2014, Nr. 245-245a-ü; 246; Hochard 2020, Nr. 1834-1859.

⁸² Hdt. I.7.2; Diod. IV.31.8; Paus. II.21.3.

⁸³ For the cult, see de Hoz 1999, 69-70. For the inscriptions, see de Hoz 1999, 152-153, Nr. 4.2; 198-202, Nr. 22.1-22.20; 203, Nr. 22.3.

Demeter is the only female figure on the Hellenistic coins of Blaundos. Other Lydian cities that depict the goddess are Magnesia ad Sipylum, Mostene, Sardis and Tralleis⁸⁴. Magnesia and Sardis, like Blaundos, have this depiction on the reverse. Unlike Blaundos, on their coins Demeter is depicted holding an ear of wheat in her right hand and leaning on a long torch on her left. The cult of Demeter in Lydia probably developed from the local cult of Meter in the Hellenistic period⁸⁵.

As described above, Dionysus plays an important role in the region. There are five different cities that use Dionysus on their civic coins in Hellenistic period: Caystriani, Nysa ad Maeandrum, Philadelphia, Sardis and Tripolis (Apollonia)⁸⁶. When it comes to Hermes, which is used as a reverse type in two different series of Blaundos, we observe that it is not used except by Clannudda and Magnesia ad Sipylum⁸⁷. On the coin of Clannudda it is placed on the obverse, while on the bronze of Magnesia it is on the reverse, as on Blaundos'. However, on the relevant coin, Hermes is not alone and shaking hands with Zeus⁸⁸. Although the cult of Hermes is not very widespread in Lydia, we know about its existence in the light of inscriptions⁸⁹. On the other hand, this type, which is not observed in any other city in Lydia, was used as the reverse type on a series of Hellenistic bronzes from the northern Phrygian city of Aizanoi. There Hermes holds a purse and *kerykeion* in the standing position, just like on Blaundos' coins⁹⁰.

Denominations

An analysis of the specimens of Hellenistic bronze coins minted by Blaundos reveals a certain conclusion about the units in which they were minted. Without doubt, a corpus study on the coins of the city will bring all known specimens together in a more comprehensive way, and the denominations will be revealed and identified more precisely.

First of all, we should look at the general situation in the light of the metrology of the bronzes struck by other cities in the region at the same period. Such a comparative examination helps us understand more clearly the bronze denominations of Blaundos. First of all, we observe that the civic bronzes, which gradually increased in number in the Lydian region from the 2nd century BC and reached its peak in the 1st century BC, are in the range of *khalkous* to *hemiobol*.

⁸⁴ Magnesia ad Sipylum: *SNG Cop. Lydia*, Nr. 238; *SNG München Lydien*, Nr. 220; Önder 2014, Nr. 109; Hochard 2020, Nr. 1037 (arka yüz); Mostene: *BMC Lydia*, Nr. 3-4; *SNG München Lydien*, Nr. 328; Önder 2014, Nr. 155; Hochard 2020, Nr. 1320; Sardis: *BMC Lydia*, Nr. 60-61; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 503; *SNG München Lydien*, Nr. 466; Önder 2014, Nr. 252; Hochard 2020, Nr. 1829-1833 (reverse); Tralleis: *BMC Lydia*, Nr. 73; *SNG München Lydien*, Nr. 710.

⁸⁵ de Hoz 1999, 37; 65. For the inscriptions, see de Hoz 1999, 184, Nr. 14.1-14.3.

⁸⁶ Caystriani: *BMC Lydia*, Nr. 7-9; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 104; Önder 2014, Nr. 101-101a; Nysa: *BMC Lydia*, Nr. 16-18; Özbil 2017, Nr. 195-210; *SNG München Lydien*, Nr. 351; *BMC Lydia*, Nr. 8; *SNG München Lydien*, Nr. 354; Özbil 2017, Nr. 91-98; 112-123; 146-166; Philadelphia: *BMC Lydia*, Nr. 16-18; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 340-341; Hochard, 2020, Nr. 1373; Sardis: *BMC Lydia*, Nr. 40-44; 47-48; 60-61; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 464-468; 503; *SNG München Lydien*, Nr. 466-471; Önder 2014, Nr. 247-247a-d; Hochard 2020, Nr. 1827-1833; Tripolis (Apollonia): *BMC Lydia*, Nr. 1-3; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 713.

⁸⁷ Clannudda: Savoca Numismatik, 101st Blue Auction (24 April 2021), lot. 302 (accessed 14.02.2024); Magnesia: *BMC Lydia*, Nr. 6-7; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 241; *SNG München Lydien*, Nr. 221; Önder 2014, Nr. 106; Hochard 2020, Nr. 1046. On Roman provincial issues, we see this depiction frequently in the Lydia region since the reign of Augustus. Sardis, Silandos, Thyatera and Tralleis are some of these cities.

⁸⁸ For an analysis of the use of this iconography in the region in the light of Ovidius' narrative of Baucis and Philemon, see Jones 1994.

⁸⁹ de Hoz 1999, 70.

⁹⁰ Aizanoi: *BMC Phrygia*, Nr. 1; *SNG Cop. Phrygia*, Nr. 50; *SNG München Phrygien*, Nr. 1.

On the other hand, as is detailed below, we observe that some cities minted their bronzes in Attic weight system, where a *khalkous* is 1/8 of an *obolos*, while others adopted a different weight standard that does not follow the Attic system⁹¹. However, there is no consensus in the relevant literature on the identification of the standard used and the naming of the units⁹². The same is true for Asia Minor in general⁹³. This problematic is obviously influenced by the following points.

As noted above, the civic bronzes minted in Lydia from the 2nd century BC onwards did not use a general and common denominational system. In this context, it should be noted that the bronze mints of the cities differed from each other. The fact that minting of bronze coinage was under the control of local authorities, especially during the Attalid rule, was also effective in such a result⁹⁴.

For example, the bronze coins minted by the northern Lydian city of Apollonis are divided into four different groups: 9 mm/2.10 grams; 13 mm/3.65 grams; 19 mm/5.30 grams; and 19 mm/7.41 grams⁹⁵. The coins of Magnesia ad Sipylum, located in the Hermos valley just like Apollonis, are more difficult to place in a specific order. This is especially difficult with the same series divided into different denominations. Nevertheless, the coins in question differ from each other with averages of approximately 9.5 mm/1.48 g; 12 mm/2.7 g; 13 mm/3.70 g; 18 mm/7.80 g; 20 mm/10.2 g⁹⁶. On the other hand, unlike these two cities, the bronze coins of Philadelphia and Thyatera are not smaller than 11 mm⁹⁷. When we look at the bronzes of Sardis, we see that, unlike many other cities, it did not strike *khalkous*. The coins of the city can be divided into two main groups: approximately 13-15 mm/4-6 grams and 20-21 mm/7 grams⁹⁸.

Finally, the data from Nysa, located on the Lydia-Caria border and sometimes considered within this region, is also significant at this point. As the 2nd-1st century BC bronzes of the city were studied by Özbil in her PhD diss., we can discuss the units used in the light of the chronology presented for the coins of the city. In the light of the available data, it appears that the early bronzes of Nysa dating to the 2nd century BC were struck in three different units with an average

⁹¹ Hochard 2020, 782. From the last quarter of the 5th century BC, when bronze coins were introduced, until the Hellenistic period, the Aegean basin was dominated by the Aigina weight system for bronzes, which corresponded to 1 in 12 of 1 silver obolos. With the Hellenistic Period, this weight system was replaced by the Attic weight system, which is equivalent to 1 in 8 of the obolos. For further information, see Picard 1998, 8-10; Psoma 1998, 22-25; Brousseau 2010, 34.

⁹² For example, Hochard (2020) used the term 'large module' or 'small module' in his definition, classification, and metrological analysis, but he preferred to divide the coins according to their diameter-grammage averages on an iconographic basis. Evans (2018; 2019) uses the terms 'double unit' or 'large', 'unit' or 'medium', and 'fractions' or 'small' units for the civic bronzes of Sardis. As Evans (2018, 20ff.) dates the first civic bronzes of Sardis to the end of the 3rd century BC, she argues that the series she attributes to this period overlap with the royal Seleucid system. On the other hand, according to Evans (2019, 109), in the case of post-Seleucid bronzes, the city used the local weight standard.

⁹³ Carbone (2021a; 2021b), in her analysis on issues between 133-30 BC, identified the denominations as: *khalkous* (1-2 grams), *dikhalkon* (?) (2,5-3 grams), *trikhalkon* (?) (3-4 grams), *tetrakhalkon* (4-5 grams), heavy *tetrakhalkon* (5-6 grams), *obol* (?) (6,5-8,5 grams), *diobol* (?) (14.5-18 grams).

⁹⁴ Evans 2018, 17.

⁹⁵ Hochard 2020, 539-540 and Nr. 1-6.

⁹⁶ Hochard 2020, Nr. 1037-1046. For series-based analysis see Hochard 2020, 540-541.

⁹⁷ For a comparative table see Hochard 2020, 810, fig. 235.

⁹⁸ Evans 2018, 24; Hochard, 2020, 542 and Nr. 1826-1876. Unlike Hochard, Evans (2018; 2019) distinguishes the Dionysus/forepart of a Lion series from the Heracles/Apollo series and classifies it as a third unit, a 'fraction'. However, in the light of Hochard's specimens - although the specimens of Heracles/Apollo series have a slightly higher average weight - there seems to be no metrological difference between the two series that would warrant such a distinction.

size of 9.4 mm/0.87 gram; 12.5 mm/1.8 grams; 15.9 mm/3.6 grams⁹⁹. Regarding the subsequent bronzes dated between the end of the 2nd century BC and 85/84 BC, Nysa continued to use earlier denominations¹⁰⁰. This seems to follow the pattern of *khalkous*, *dikhalkous* and *hemiobol* in the Attic weight system. When it comes to the bronzes from the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century BC, we find two larger, heavier denominations with an average weight of approx. 19.5 mm/6.29 grams and 24.1 mm/13.1 grams¹⁰¹.

On the other hand, we observe that the diameters and weights of many of the series minted by the cities of the region vary over a wide range, which directly affects the issue exemplified above. This makes it difficult to classify the units metrologically. Özbil and Hochard pointed out this problem in their metrological analysis¹⁰². For example, the specimens of the Cybele/Zeus series of Apollonis are between 16-20 mm in diameter and weigh between 4 and 9 grams¹⁰³. This is also observed in another coin series of Apollonis with shield/club types. They range in diameter from 14 to 20 mm and in weight from 2.29 to 6.81 grams. Same applies for the bronzes of Magnesia ad Sipylum with Kybele/Zeus Lydios types. The diameter of the specimens varies between 16 and 19 mm and their weight are between 6.88 and 9.74 grams¹⁰⁴. Early bronzes from Nysa, dated to the 2nd century BC, indicate a more regular metrology. However, a similar problem arises regarding the 1st century BC issues¹⁰⁵. This is also the case for some series of Philadelphia and Thyatera¹⁰⁶.

Hochard, in his evaluation of the Philadelphia coins, proposes early period misstrikes, different units lost over time, or irregular/sloppy minting among the reasons for this problem. However, as Hochard points out, the lack of a firm chronology for many cities and the lack of a pattern between the series makes it difficult to make a definitive interpretation¹⁰⁷.

As for the denominations of the bronzes struck by Blaundos, when we bring together the specimens identified in de-facto catalogues and auctions based on coin series, it is clear that the city struck coins in different denominations in accordance with the needs of the market.¹⁰⁸ First of all, it should be noted that the bronzes of Blaundos themselves have a wide range of diameters and weights¹⁰⁹. This makes identifying the denominations difficult, as is discussed below.

⁹⁹ See Özbil 2017, 261.

¹⁰⁰ See Özbil 2017, 261-262. A small difference is noticeable here. The bronzes with a diameter of 12.5 mm and a weight of 1.8 grams seem to have been replaced by coins with an average diameter of 11.6 mm and a weight of 1.41 grams. Nevertheless, they must correspond to the same denomination.

¹⁰¹ See Özbil 2017, 263-265; 271-272. Lower denominations were minted with an approximate of 11 mm/1.80 grams; 17.5 mm/5.4 grams. As Özbil (2017, 272) points out, the large-unit (24 mm/13 grams) coins of this period are similar to the provincial coins of the city under Nero and the issues without imperial portrait dating to the 1st century AD.

¹⁰² Özbil 2017, 265-267; Hochard 2020, 540-543.

¹⁰³ See Hochard 2020, Nr. 5.

¹⁰⁴ See Hochard 2020, Nr. 1040-1041.

¹⁰⁵ See Özbil 2017, 261-263.

¹⁰⁶ For a detailed analysis, see Hochard 2020, 541; 543.

¹⁰⁷ Hochard 2020, 541.

¹⁰⁸ Imhoof-Blumer (1897, 49), identified four distinct denominations, which, based on their respective dimensions and composition, are believed to correspond to the fractions of *khalkous*, namely, 4, 2, 1, and 1/2.

¹⁰⁹ For instance, the specimens of the head of Zeus/eagle with spread wings series range from 18 to 22 mm in diameter, while there are specimens weighing as little as 5 grams, as well as specimens weighing 9.5 grams. However, this difference does not indicate the existence of more than one denomination, as different magnitudes are not matched with different weights.

Accordingly, average diameters and weights have been taken into account when naming the denominations. In the light of the available specimens, the table is as follows:

Series	Diameter	Weight
Head of Zeus/Eagle, wings spread	20-21 mm	7-8 grams
Head of Zeus /Eagle, wings closed	11 mm	2 grams
Head of Zeus /Hermes standing, holding <i>kerykeion</i> and purse (with monogram)	19-20 mm	6-7 grams
(without monogram)	16 mm	3.10 grams
Head of Zeus /Hermes standing, holding <i>kerykeion</i>	19-20 mm	7-8 grams
Head of Apollo/Quiver and bow	16-17 mm	3-4 grams
Head of Apollo /Quiver and bow behind	13-14 mm	2-3 grams
Head of Dionysus/ <i>Thyrsos</i>	17-18 mm	4-5 grams
Head of Apollo or Dionysus/Zeus standing	-	2 grams
Head of Heracles/Club	11-12 mm	1,5-2 grams
Head of Heracles/Demeter standing	15-18 mm	3-4 grams
Head of Asclepius/Hygieia-Tyche standing left	14-15 mm	2,5-3,5 grams
Head of Asclepius/Hygieia-Tyche standing facing	15-16 mm	4-5 grams

Tab. 1: Series, their mean range of diameters, and weights.

When we examine the smallest (*khalkous*) bronzes of Blaundos, we see that two series are in this unit. Series of Zeus/eagle with closed wings and Heracles/club have an average diameter of 11-12 mm and a weight of 1.5-2 grams. Apollonis and Magnesia ad Sipylum have small bronzes corresponding to a similar average¹¹⁰. The city of Nysa also struck coins in a similar denomination in c. 2nd -1st century BC.

The first group of bigger denominations have differences that make it difficult to place them in a specific unit. This must be related to the fact that Blaundos minted coins in different time periods. The lack of a firm chronology regarding the date of the series makes it difficult to make an interpretation. Based on the average diameters and weights, Apollo/quiver and bow behind series have an average diameter of 13-14 mm (ranging from approx. 13 to 16 mm) and a weight of 2-3 grams (ranging from approx. 2.15 to 3.45 grams). Specimens of Asclepius/Hygieia-Tyche standing left series present a similar metrological result. In this context, we can state that they were struck in a similar denomination. The specimens of the series have an average diameter of 14-15 mm and weight of 2.5-3.5 grams (ranging from approx. 2.5 to 4 grams). Apparently minted as a larger unit of *khalkous*, these coins might be *dikhalkon*¹¹¹. On the other hand, the specimens of the Apollo/quiver and bow series have an average diameter of 16-17 mm (ranging from ca. 15 to 20 mm) and an average weight of 3-4 grams (ranging from ca. 2.90 to 4.80 grams). In this respect, it differs from the previous two series¹¹². These are most probably

¹¹⁰ See Hochard 2020, 539-541.

¹¹¹ Cfr. Carbone 2021a, 262-263.

¹¹² A similar situation is observed regarding the bronzes of Magnesia. According to Hochard's classification, there are three different groups with an average of 13 mm/2.50 grams, 13 mm/4 grams and 14 mm/5.31 grams, see Hochard 2020, 540-541.

trikhalkon bronzes¹¹³. Consequently, there are at least two different denominations. The Dionysus/*thyrsos* series seems to correspond to the larger unit. Metrologically, they have an average diameter of 17-18 mm (ranging from 16 to 18 mm) and a weight of 4-5 grams (ranging from ca. 3.50 to 5.70), indicating that these bronzes must be a subunit of the biggest denomination (*hemiobol*). So, it must be *tetrakhalkon*¹¹⁴, the most common denomination in 1st century BC Asia Minor.

As for the largest bronzes of Blaundos, Zeus/eagle with spread wings; Zeus/Hermes holding *kerykeion* and purse (with monogram); Zeus/Hermes holding *kerykeion* series are the largest (*hemiobol*) bronzes of the city. When we look at the metrological value ranges of the available specimens, for the Zeus/eagle with spread wings series (15 specimens), the diameter range is 18.5-22.6 mm and the weight range is 5.58-9.35 grams. For the Zeus/Hermes holding *kerykeion* and a purse series (16 specimens), the diameter range is 17.5-22 mm and the weight range is 4.35-9.41 grams. Finally, the Zeus/Hermes holding *kerykeion* series, of which much fewer specimens are known (6 specimens), has a diameter range of 18-21 mm and a weight range of 7.38-9.34 grams. These three series are most probably in the same denomination with an average diameter of 20 mm and 7.5-8 grams. These series seem to overlap in this respect with the Nysa series dated to the second half of the 1st century BC¹¹⁵. On the other hand, the similarity with the bronzes from Sardis, dated by Hochard as 'after 85 BC', is also striking¹¹⁶

Compared to other cities of the region: bronzes of Apollonis, Sardis and Thyatera on the largest denomination have a similar metrology¹¹⁷. On the other hand, these specimens are close to the coins Nysa began to strike in the second half of the 1st century BC, with an average size of approximately 19.5 mm/6.29 grams.

Finally, there are very few known specimens of Zeus/Hermes holding *kerykeion* and a purse, (without monogram); Apollo or Dionysus/Zeus; Heracles/Demeter; Asclepius/Hygieia-Tyche facing series. Accordingly, it is not possible to place these series in a specific denomination with an adequate average for the time being.

As noted above, it has been possible to group the coins based on the names of two officials, Apolloni[os] Theogen[es] and Theotimidos, who were probably successors of each other. Accordingly, we can also make an inference about the denominations used in the relevant periods of their services. The three series carrying the name of Apolloni[os] Theogen[es] show us at least three different denominations used during this period. During the office of Theotimidos, the production of these series continued and also *khalkous* was introduced. In this context, the number of series and denominations increases to four (Tab. 2).

¹¹³ Cfr. Carbone 2021a, 262-263.

¹¹⁴ On this denomination, see Carbone 2021a, 263-264.

¹¹⁵ For these coins, see Özbil 2017, 263 (Type 5 (19,9 mm/6,63 grams); Type 6b (19,1 mm/6,26 grams)).

¹¹⁶ For these coins, see Hochard 2020, Nr. 1861-1876. The specimens of the Artemis/Athena series have an average diameter of 20.8 mm and weight of 7.67 grams.

¹¹⁷ For metrological analyses see Hochard 2020, 539-540; 542-543.

Series	Diameter	Weight
Head of Zeus/Eagle, wings spread	20-21 mm	7-8 grams
Head of Dionysus/ <i>Thyrso</i> s	17-18 mm	4-5 grams
Head of Apollo/Quiver and bow	16-17 mm	3-4 grams
Head of Heracles/Club	11-12 mm	1,5-2 grams

Tab. 2: Coins with magistrate name.

Dating of the coins

As for the dating of the Hellenistic bronze coins minted by Blaundos, the issues are placed in the 2nd century BC to the end of the 1st century BC, in the de-facto coin catalogues¹¹⁸. Apart from these numismatic catalogues, there are almost no comprehensive monographic study on the coinage of Blaundos. The most significant study was published by Matern in 2006¹¹⁹. The results of the surveys conducted between 1999 and 2002 are presented in the book, and a chapter discusses the coins of Blaundos. There, for the first time, the Hellenistic and Roman period coins struck by the city have been brought together in their entirety. In this valuable pioneering study, Matern cites Head's argument that the city's Hellenistic civic coinage must have begun in 133 BC, when Roman Republic established the province of Asia¹²⁰. L. Mazzini, who presents the most recent commentary on the coinage of Blaundos, also refers to this date as *terminus post quem*, arguing that the introduction of the civic coinage could not have been earlier¹²¹. First of all, it should be noted that at the moment there is no concrete archaeological data in the city that would confirm or change this proposed dating¹²². Of course, when dating coins, or dating through coins, it is the other archaeological material found with them that must be taken into account. At this point, ceramics are often the main subsidiary element. Between 2018 and 2022, archaeological excavations in the city yielded five Hellenistic Blaundos coins, but unfortunately four of them are surface finds without archaeological context. One specimen (Fig. 12) was found during the excavations in the temple of Demeter/Ceres. Although the ceramics recovered from the related layer have not yet been subjected to a detailed analysis, we know that no ceramic finds dating before the 2nd century BC have been found in the temple so far¹²³. Therefore, it is not possible to propose a precise date for the Hellenistic period coins of the city based on the archaeological material. Nevertheless, we should not forget that there was no local autonomous

¹¹⁸ For instance, Head 1887, 570; Imhoof-Blumer 1897, 49; *BMC Lydia*, Nr. 1-29; *SNG Cop. Lydia*, Nr. 59-73; *SNG München Lydien*, Nr. 70-80; Önder 2014, Nr. 35-39; *GRPC*, Nr. 1-46.

¹¹⁹ Matern 2006.

¹²⁰ Matern 2006, 284.

¹²¹ Mazzini 2020, 143.

¹²² At this point, it should be noted that the excavated areas in the city include late period buildings. Between 2018 and 2022, excavations focused on the main street and the temple building to the north of the street. A part of the Roman Main Street, which was one of the most important elements of the city center, was redesigned in the Byzantine Period, and various production areas were built there, for studies see Can 2023a, 457-458. The other excavated site, the Temple of Ceres/Demeter, must have been built in the 1st century AD, during the reign of Claudius. On this temple, see Roos – Filges 2006a. See also Akbıyıköğlü 1997, 30-31; Can 2023a, 453-456.

¹²³ For a preliminary analysis of the *skyphos* recovered from the city, see Öz 2023.

bronze minting throughout the region during the Seleucid control. As mentioned, royal Seleucid coins were struck at certain mints during that period.

However, as noted above, after the region came under the rule of the Attalids, settlements became more autonomous. On the other hand, we know that some small-scale settlements in Phrygia and Lydia were granted *polis* status during the reign of Eumenes II (197-159 BC)¹²⁴. In response to this political change and to meet the need for bronze following the silver-based coinage reform of c. 166 BC, it has been suggested that most Lydian cities began striking civic bronze coins during this period¹²⁵. Similarly, Blaundos may have undergone a similar transformation at that period and introduced its own civic coins. There is no reason to think that the city would have waited until 133 BC for the region to achieve a fully autonomous status under Roman control.

On the other hand, although it is not possible to put the coins in a chronological order due to the lack of precise data, it is possible to group the bronze coin series of Blaundos within the framework of the officer names and the monograms used on coins. So far, we know Apolloni[os] Theogen[es] and Theotimidos as the officials responsible for the coin minting. We do not currently have any data on when they were in the office and which one came first. It is possible to suggest that three series with the name of Apolloni[os] Theogen[es] (Head of Apollo l./quiver, bow and laurel branch; Head of Zeus r./eagle with spread wings; Head of Dionysus r./thyrsos) are contemporary issues. Similarly, it can be proposed that four series bearing the name Theotimidos (Head of Apollo l./quiver, bow and laurel branch; Head of Zeus r./eagle; Head of r./club; Head of Dionysus r./thyrsos) were struck simultaneously or at short intervals.

Some series use common monograms on the reverse side. Ξ and M monograms are always used together and we see these monograms on the reverses of three different series (Head of Apollo r./quiver and bow; Head of Zeus r./Hermes l.; Head of Asclepius r./Hygeia-Tyche l.). Previously or later, on these three series, M was used as the reverse monogram. These, like those with officer names, must have been successive issues. Finally, the coins carrying magistrate names and the monograms do not intersect in a common series and we can assume this fact as an indication that they were minted in different periods.

Finally, based on the coins minted by the cities of Nysa and Sardis in the region, it can be observed that the cities started to mint heavier bronzes from the 1st century BC onwards¹²⁶. As discussed in the *denominations* section, Nysa put two major units into circulation in the second half of the 1st century BC. It can also be inferred that the bronze coins of Sardis dated after 85 BC were minted with larger diameter and weight. In this context, one wonders whether a similar

¹²⁴ Thonemann 2013b, 5-8; 26-30. Tyriaion (Toriaion) also on the Lydia-Phrygia border is one of them, see *SEG* 47, Nr. 1745; Thonemann 2008, 43ff. See also Hochard 2020, 755; González 2021, 116-119; Kaye 2022, 195. On the other hand, Apollonis, Hieracome, Magnesia, Mostene, Philadelphia and Thyatera are among the settlements that we can attest thanks to coins to have attained city status in this period before 133 BC, see Hochard 2020, 776.

¹²⁵ Hochard 2013, 151; 153; 2020, 761.

¹²⁶ The same is true for some other regions of Asia Minor. The administrative reorganization under Sulla in 85 BC had an impact on the coins circulating in the market. While the units were standardized, cities started to strike bronze coins in larger denominations. For the reform and its results, see Kinns 1987, 110-111; Carbone 2021b. From 40 BC onwards, the bronze system based on the Roman unit of *assarion* was introduced in the region, see Carbone 2021a; 2021b.

situation might apply to Blaundos. The fact that three different series struck as *hemiobols* correspond to this metrological class makes it difficult to reach a conclusion. It is unlikely that three different series in the same domination were put into circulation at the same time, considering the needs of the city. Perhaps the three series were introduced at different times from the 1st century BC onwards, as in the case of Nysa and Sardis two cities.

CONCLUSION

Based on our current knowledge, Blaundos is not one of the Lydian cities that struck royal coins in the 4th and 3rd centuries BC. From the 2nd century BC onwards, the city produced at least 12 different series of civic bronzes. In this context, it is one of the cities in the region with so many coin issues. The variety of coinage indicates a flourishing local economy and a degree of administrative autonomy. As can be seen, iconography on civic coins is often religiously referential, in keeping with the regional context. This practice also must have linked the city to broader cultural and religious traditions of the region, probably promoting a sense of belonging and continuity. On the other hand, the clues to the presumed Macedonian origin of the city in the case of Zeus, Heracles and their attributes are intriguing. This deserves a specific paper which is planned to be published soon¹²⁷. It is evident that Blaundos minted coins in various denominations in accordance with the demands of the market including small *khalkous* to bigger denominations such as *dikhalkon*, *trikhalkon* and *hemiobol*. When it comes to dating of the coins, at present, it is difficult to establish an absolute chronology for these coins. However, based on the general situation in the region, it is possible to state that Blaundos introduced its civic coins in the 2nd century BC, after 189/188 BC. Although it is difficult at the moment to propose a precise date for the start of these coins or to place them in a specific time period, Blaundos, like many other Lydian, must have been affected by the political changes that followed the end of Seleucid rule in the region. Moreover, it may have begun to strike bronze coins in its own name, following the coinage reform of the Kingdom of Pergamon, which dates to the mid-160s BC. The advent of political autonomy following the bequeathing of the kingdom and the advent of Roman rule, coupled with the absence of Roman mintage program, must have provided the need for the introduction of new series.

¹²⁷ A comprehensive study on the subject is in preparation by Birol Can and the present author.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Antik Çağ'da Lydia'nın Phrygia sınırına oldukça yakın konumda yer alan Blaundos, bugün Uşak iline bağlı Sülümenli köyü sınırları içerisinde yer alır. 1994 yılında Uşak Müzesi'nin gerçekleştirdiği kurtarma kazısının ardından Blaundos'ta A. Filges idaresinde 1999-2002 yılları arasında üç sezon yüzey araştırması yapılmıştır. Bu çalışmaları takiben, 2018 yılından bu yana kentte düzenli arkeolojik kazılar devam etmektedir. Söz konusu çalışmalar neticesinde arkeolojik ve epigrafik pek çok yeni bulguya erişilirken, nümismatik buluntular ve güncel literatür ışığında kentin darp ettiği sikkelere dair de yeni ve kapsamlı bir çalışma yapılması gerekliliği oluşmuştur. Bu doğrultuda, Blaundos kentinin kuruluşunu, gösterdiği gelişimi ve burada yerleşimin zayıflama sürecini daha iyi anlamak için nümismatik veriler bir bütün halinde ele alınmalı ve güncellenmelidir. Bu hususlara ışık tutacak olan, kentte ele geçmiş sikkelerin yayınlanmasından evvel, güncel bilgilerin bilim dünyasına sunulması ihtiyacı üzerine bu çalışma hazırlanmıştır. Blaundos'un darp ettiği sikkeler bu zamana değin geniş çaplı olarak ele alınmamıştır. Kentin darpları üzerine en önemli çalışma 2006 yılında P. Matern tarafından kaleme alınmıştır. Yüzey araştırmalarının neticelerinin sunulduğu oldukça kapsamlı kitap içerisinde Matern, bir bölümde kentin darp ettiği sikkeleri mevcut örnekler ışığında kataloglayarak bir analize tabi tutmuştur. Geçen süre ile beraber 2000'li yılların başından itibaren, hem nümismatik literatüründe hem de yurt dışında tertip edilen sikke müzayedelerinde yeni örnekler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle burada, Blaundos kenti tarafından Hellenistik dönemde darp edilen sikke serileri, bu sikkelerin tarihlendirilmesi ve ikonografileri hakkındaki tartışmalar ve öneriler hem yeni hem de önceki veriler ışığında ele alınmıştır.

Her şeyden önce, tıpkı Lydia bölgesinin pek çok diğer kenti gibi, Blaundos da olasılıkla MÖ 2. yüzyıldan sonra Küçük Asya'da yaşanan sosyo-politik süreç neticesinde kendi adını taşıyan sikkeler basmaya başlamıştır. Değerli madenden sikke basmadığı görülen ve şu an için yalnızca bronz sikkelerini bildiğimiz kentin on iki farklı seride sikkeleri olduğu anlaşılmaktadır. Serilerin kesin bir kronolojiye oturtulması ise şu an için güçtür. Mevcut durumda ifade edebileceğimiz, kentin kendi darplarının kuvvetle muhtemelen, bölgede MÖ 189/188'de sona eren Seleukos egemenliğinden sonra ve belki de MÖ 160'ların ortalarında Pergamon Krallığı'nın sikke reformunu takiben başlamış olabileceğidir. Sikke ikonografyası baktığımızda, Blaundos sikkelerinde birden fazla tanrı ve tanrıça tasviri ve atribülerine yer vermiştir. Zeus, Apollo, Herakles ve Asklepios bunlardan başlıcalarıdır. Kentin bir Makedon kolonisi olarak kurulmuş olabileceği fikrine istinaden Zeus ve Herakles ikonografyası ilgi çekici olsa da bu iki sikke tipinin Hellenistik dönemde Küçük Asya'nın genelindeki yaygın kullanımı şimdilik böylesi bir kesin bağlantıyı mümkün kılmamaktadır. Öte yandan kentin kullandığı sikke ikonografisi, Blaundos'un kültlerini, ana tanrılarını ve daha geniş perspektifte Lydia veya Phrygia bölgesindeki diğer kentlerle etkileşimini daha iyi anlamamızı da sağlayacaktır. Eldeki veriler ışığında, kentin söz konusu bronz sikkelerinin, piyasa ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli çap ve ağırlıklarda darp edildiği anlaşılmaktadır. Çap ve gramajlarda görülen bu değişkenlik, birimlerin tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Yine de bölge genelinden de hareketle sikkelerin basıldıkları birimleri khalkous, dikhalkon, trikalkon, tetrakhalkon ve hemiobol olmak üzere tasnif etmek mümkün olmuştur. Tüm örneklerin bir araya getirileceği corpus niteliğindeki bir çalışma daha kesin neticeleri mümkün kılacaktır.

Roma döneminde Eyalet sikkeleri de basan kentin Hellenistik dönem sikkelerini tanıtmayı amaçlayan çalışmada, bölgenin genelinden hareketle Blaundos kentinin erken dönemde darp ettiği sivil nitelikteki sikkelerin ikonografyası, birimleri ve tarihlendirmesi üzerine yeni veriler ve güncel literatür ışığında değerlendirmeler sunulmaktadır.

BIBLIOGRAPHY

- Akbıykoğlu, K. 1997. "1995 Yılı Blaundos (Sü-lümenli) Kazısı." *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 29-48.
- Akıncı Öztürk, E. 2011. Apollon Lairbenos Kültü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Arnold-Biucchi, C. 1998. "The Pergamene mint under Lysimachos." R. Ashton - S. Hurter (eds.), *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*. London: Spink, 5-15.
- Bell, H. W. 1916. *Coins. Part I, 1910-1914. Sardis* 11.1. Leiden: Brill.
- Bernhardt, M. 1949. *Dionysos und seine Familie auf griechischen Münzen: Numismatischer Beitrag zur Ikonographie des Dionysos. JNG 1* München: R. Pflaum.
- Birch, S. 1844. "Observations on Some Unedited Coins, Principally of Asia Minor." *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society* 7:5-18.
- BMC Lydia. Head, B. V. 1901. *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lydia*. London.
- BMC Mysia. Wroth, W. 1892. *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Mysia*. London.
- BMC Phrygia. Head, B. V. 1906. *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Phrygia*. London.
- Brousseau, L. 2010. "Sybaris et l'origine de la monnaie de bronze." *RBN* 156:23-34.
- Buxton, A. H. 2002. Lydian Royal Dedications in Greek Sanctuaries. Unpublished PhD. University of California: Berkeley.
- Callataj, F. de. 2016. "Greek Coin Types in Context: A Short State of the Art." *Pharos* 22:115-141. DOI:10.2143/PHA.22.1.3285004
- Can, B. 2017. "Blaundos Antik Kenti." R. M. Czichon – Ş. Söyler – B. Can – İ. Çavuş (eds.), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*. İstanbul: Uşak Müzesi Müdürlüğü, Lidya Bölgesi Arkeolojisi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 73-82.
- Can, B. 2023a. "Blaundos Antik Kenti 2019-2021 Çalışmaları (İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Sezonu)." *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 453-469.
- Can, B. 2023b. "Blaundos Antik Kenti ve Kazıları." S. Sarısamam – S. Ceylan (eds.), *Kurtuluşun 100. Yılında Uşak*. Konya: Palet Yayınları, 393-403.
- Can, B. – Ş. Söyler – G. Keklik Dünder 2020. "Blaundos Antik Kenti 2018 Yılı (İlk Sezon) Çalışmaları." *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 393-409.
- Carbone, L. F. 2019. *Hidden power: late cistophoric production and the organization of Provincia Asia (128-89 B.C.)*. New York, NY: The American Numismatic Society.
- Carbone, L. F. 2021a. "The Introduction of Roman Coinages in Asia (133 BC – 1st Century AD)." R. Ashton - N. Badoud (eds.), *Graecia capta?: Rome et les monnayages du monde égéen (IIIe-Ier s. av. J.-C.)*. Basel: Schwabe Verlag, 233-293.
- Carbone, L. F. 2021b. "The Standardization of Asian Bronze Denominations in the First Century BC." A. Meadows – U. Wartenberg (eds.), *Presbeus. Studies in Ancient Coinage presented to Richard Ashton*. New York: American Numismatic Society, 365-432.
- Chameroy, J. 2012. "Chronologie und Verbreitung der hellenistischen Bronzeprägungen von Pergamon: der Beitrag der Fundmünzen." *Chiron* 42:131-181.
- Clerc, M. A. 1886. "Inscriptions de Thyatire et des environs." *BCH* 10:398-423.

- Cohen, G. M. 1995. *The Hellenistic Settlements*. Berkeley: University of California Press.
- Cook, A. B. 1914. *Zeus: A Study in Ancient Religion* Vol. I. Cambridge: The University Press.
- Cook, A. B. 1925. *Zeus: A Study in Ancient Religion* Vol. II. Cambridge: The University Press.
- Delrieux, F. 2023. "The Greek cities of Lydia during the First Mithridatic War (89-85 B.C.)." E. Laflı – G. Labarre (eds.), *Studies on the history and archaeology of Lydia, from the Early Lydian period to Late Antiquity*. Besançon: Presses universitaires de Franche-Comté, 221-256.
- Dignas, B. 2012. "Rituals and the Construction of Identity in Attalid Pergamon." B. Dignas – R. R. R. Smith (eds.), *Historical and Religious Memory in the Ancient World*. Oxford: Oxford University Press, 119-143.
- Doğan, C. 2010. Philadelphia Sikkeleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.
- Evans, J. D. 2018. *Coins from the Excavations at Sardis: Their Archaeological and Economic Context, Coins from the 1973 to 2013 Excavations*. *SardisMon* 13. Cambridge, Massachusetts: Distributed by Harvard University Press.
- Evans, J. D. 2019. "The Mint at Sardis." A. Berlin – P. J. Kosmin (eds.), *Spear-won land: Sardis from the King's Peace to the Peace of Apamea*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 97-113.
- Filges, A. (ed.) 2006a. *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth.
- Filges, A. 2006b. "Einleitung." A. Filges (ed.), *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth, 1-13.
- Filges, A. 2006c. "Von Mlaundos zu Blaundos. Literarische Quellen und Überlegungen zur Frühen Geschichte bis zur Integration in das Pergamenische Reich." A. Filges (ed.), *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth, 17-21.
- González, C. M. 2021. The Macedonian army as a vehicle for change? Military presence in western Asia Minor during the early Hellenistic period: topography, agency and identity. Unpublished PhD. University College: London.
- Gökyıldırım, T. 2018. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Lydia Sikkeleri Kataloğu*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
- Greenewalt, C. H. 2010. "Gods of Lydia." N. Cahill (ed.), *The Lydians and Their World*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 233-246.
- GRPC. Kurt, D. 2020. *Greek and Roman Provincial Coins: Lydia* Vol. I-IV. İstanbul: Ege Yayınları.
- Gürdal, T. 2007. Anadolu'da Apollon Kültü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Head, B. V. 1887. *Historia Numorum: A Manuel of Greek Numismatics*. Oxford: Clarendon Press.
- Hochard, P. O. 2013. "Les débuts du monnayage de bronze en Lydie: essai de synthèse." C. Grandjean – A. Moustaka (eds.), *Aux origines de la monnaie fiduciaire: traditions métallurgiques et innovations numismatiques: actes de l'atelier international des 16 et 17 novembre 2012 à Tours*. Bordeaux: Paris: Ausonius; Diffusion de Boccard, 145-160.
- Hochard, P. O. 2018. "La «tunique de Nessus» de Lysimaque: politique financière et monétaire d'un gazophylax." *RN* 175:21-64.

- Hochard, P. O. 2020, *Lydie, terre d'empire(s): étude de numismatique et d'histoire (228 a.C.-268 p.C.)*. Bordeaux: Ausonius éditions.
- Houghton, A. – C. C. Lorber 2002. *Seleucid Coins, A Comprehensive Catalogue: Seleucus I Through Antiochus III*, Vol. I. New York: Lancaster; London: The American Numismatic Society; Classical Numismatic Group.
- Hoz, M. P. de 1999. *Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften*. Bonn: Habelt.
- Imhoof-Blumer, F. 1883. *Monnaies Grecques*. Amsterdam: J. Müller.
- Imhoof-Blumer, F. 1897. *Lydische Stadtmünzen: neue Untersuchungen*. Genf: Leipzig: Verl. d. Schweizer. Num. Ges. Harrassowitz.
- Johnston, A. 1981. "The Greek Coins. Greek, Roman and Islamic Coins from Sardis." T. V. Buttrey – A. Johnston – K. M. MacKenzie – M. L. Bates, *Greek, Roman, And Islamic Coins from Sardis. SardisMon 7*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1-17.
- Jones, C. P. 1994. "A Geographical Setting for the Baucis and Philemon Legend (Ovid Metamorphoses 8.611- 724)." *HSCP* 96:203-223.
- Kaplan, P. 2006. "Dedications to Greek Sanctuaries by Foreign Kings in the Eighth through Sixth Centuries BCE." *Historia* 55.2:129-152.
- Kaye, N. 2022. *The Attalids of Pergamon and Anatolia: Money, Culture, and State Power*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Keil, J. 1923. "Die Kulte Lydiens." W. H. Buckler – W. M. Calder (eds.), *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. Manchester: University Press, 239-266.
- Kinns, P. 1987. "Asia Minor." A. M. Burnett – M. H. Crawford (eds.), *The coinage of the Roman World in the Late Republic. Proceedings of a Colloquium Held at the British Museum in September 1985*. Oxford, England: B.A.R., 105-119.
- Lechat, H. – G. A. Radet 1887. "Inscriptions de Lydie." *BCH* 11:445-484.
- Lenger, D. S. 2013. "Salamis'e Atfedilen Makedon Krali Bronzlar Üzerine Bir Değerlendirme." *Olba* XXI:371-386.
- Lenger, D. S. 2017. "Not Thymbra in Troad But Thyessos in Lydia." D. Boteva (ed.), *Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov*. Sofia: Bobokov Bros. Foundation, 221-228.
- Lenger, D. S. – Ö. Tatar 2019. "PRICE 3158: Not Salamis but Sardes: In the Light of İzmir Archaeology Museum Collection and the Archaeological Finds from Nif (Olympos) Mountain in İzmir." *Acta Classica Mediterranea* 2:59-77.
- Marcellesi, M. C. 2010. "Le monnayage royal et ses interactions avec les monnayages civiques: l'exemple du royaume attalide." M. Amandry – I. Cogitore – I. Savalli-Lestrade (eds.), *Des rois au prince: pratiques du pouvoir monarchique dans l'Orient hellénistique et romain (IVe siècle avant J.-C.-IIe siècle après J.-C.)*. Grenoble: ELLUG, Université Stendhal, 193-206.
- Marcellesi, M. C. 2012. *Pergame: de la fin du Ve au début du Ier siècle avant J.-C.: pratiques monétaires et histoire*. Pisa: Serra.
- Matern, P. 2006. "Bemerkungen Zur Blaundischen Münzprägung." A. Filges (ed.), *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth, 284-303.
- Mazzei, M. 2022. "Les usages d'Apollon Tyrimnos, propatôr de Thyatire." *Hypothèses* 2022/1.23:109-118.
- Mazzini, L. 2020. "Triggered identity: The use of Macedonian ethnic by Blaundos in con-

frontation with the Roman Empire." A. W. Irvin (ed.), *Community and Identity at the Edges of the Classical World*. New York: John Wiley & Sons Inc., 131-188.

Meadows, A. 2013. "The Closed Currency System of the Attalid Kingdom." P. Thonemann (ed.), *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*. Oxford: Oxford University Press, 147-205.

Meadows, A. 2018. "The Great Transformation. Civic Coin Design in the Second Century BC." P. Iossif – F. de Callataÿ – R. Veymiers (eds.), *TYPOI: Greek and Roman Coins Seen Through Their Images: Noble Issuers, Humble Users?: Proceedings of the International Conference Organized by the Belgian and French Schools at Athens, 26-28 September 2012*. Liège: Presses Universitaires de Liège, 297-318.

Miller, K. 1985. "Apollo Lairbenos." *Numen* 32:46-70.

Miller, R. P. – O. D. Hoover 2010. "The Sardes mint under Seleucus I Nicator." *AJN* 22:25-43.

Mionnet, T. 1833. *Description de Médailles antiques grecques et romaines*, Suppl. VI. Paris: Testu.

Mitchell, S. 2018. "Dispelling Seleukid Phantoms: Macedonians in Western Asia Minor from Alexander to the Attalids." E. Kyle (ed.), *The Seleukid Empire, 281-222 BC: War within the Family*. Swansea: The Classical Press of Wales, 11-35.

Müller, L. 1858. *Die Münzen des thracischen Königs Lysimachus*. Sala Bolognese: Forni.

Newell, E. T. 1935. "The Coinage of Lysimachus." *Coin Collector's Journal* 2.2:33-35.

Newell, E. T. 1971. *The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III (with a Summary of Recent Scholarship by Otto Mørkholm)*. New York: American Numismatic Society.

Nicolet-Pierre, H. 1989. "Monnaies de Pergame." G. Le Rider (ed.), *Kraay-Mørkholm Essays: Numismatic Studies in Memory of C. M. Kraay and O. Mørkholm*. Louvain-La-Neuve: Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art, Séminaire de numismatique Marcel Hoc, 267-273.

Nollé, J. 2015. "Beiträge zur kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte 11. Adleromina: Stadt- und Kultgründungen auf Geheiß des Zeus." *Gephyra* 12:1-88. DOI: 10.37095/gephyra.194083

Önder, M. 2014. *Manisa Müzesi'ndeki Lydia Bölgesi Şehir Sikkeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Öz, C. 2023. "Preliminary Evaluations on a Group of Embossed Skyphoi Unearthed in Blaundos." *Anadolu Araştırmaları* 28:97-118. DOI: 10.26650/anar.2023.28.1223621

Özbil, C. 2014. "Nysa Kazısı Sikke Buluntuları (1992-2012)." K. Dörtlük – O. Tekin – R. Boyraz Seyhan, (eds.) 1. *Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi-Bildiriler. AKMED Kongre, Sempozyum, Seminer Dizisi* 4. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 429-436.

Özbil, C. 2017. *Nysa Sikkeleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Özbil, C. 2022a. "Nysa ad Maeandrum'da Ele Geçen Roma Eyalet Sikkeleri." *Anadolu* 49:113-155.

Özbil, C. 2022b. "Nysa'da Sikke Üretimi ve Kullanımı." S. H. Öztaner (ed.), *Nysa. Çift Yakalı Kent*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 356-397.

Payne, A. 2019. "Native Religious Traditions From A Lydian Perspective." S. Blakely – B. J. Collins (eds.), *Proceedings of Religious Conver-*

- gence in the Ancient Mediterranean, Conference 23-26 June 2016. Atlanta, Georgia: Lockwood Press, 231-248.
- Picard, O. 1998. "La valeur des monnaies grecques en bronze." *RN* 153:7-18.
- Psoma, S. 1998. "Le nombre de chalques dans l'obole dans le monde grec." *RN* 153:19-29.
- Psoma, S. 2007. "Profitable Networks: Coinages, panegyris and Dionysiac artists." *Mediterranean Historical Review* 22.2:237-255.
- Psoma, S. 2008. "Panegyris coinages." *AJN* 20:227-255.
- Poljakov, F. 1989. *Die Inschriften von Tralleis und Nysa. 1. Die Inschriften von Tralleis. IK 36.1*. Bonn: R. Habelt.
- Popko, M. 1995. *Religions of Asia Minor*. Warsaw: Academic Publications Dialog.
- Price, M. J. 1991. *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*. Vol. I-II. Zürich: Swiss Numismatic Society in association with British Museum.
- Ramsay, W. M. 1883. "The Graeco-Roman Civilisation in Pisidia." *JHS* 4:23-45.
- Riethmüller, J. W. 2011. "Das Asklepieion von Pergamon." R. Grüßinger et al. (eds.), *Pergamon. Panorama der antiken Metropole: Begleitbuch zur Ausstellung: eine Ausstellung der Antikensammlung der Staatlichen Museen zu Berlin*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 228-234.
- Riethmüller, J. W. 2014. "Pergamon Asklepieionu (The Asklepieion of Pergamon)." F. Pirson – A. Scholl (eds.). *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent - A Hellenistic Capital in Anatolia*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 492-505.
- Robert, L. 1970. *Etudes Anatoliennes: recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*. Amsterdam: A.M. Hakkert.
- Robert, L. 1987. *Documents d'Asie Mineure*. Athènes: École Française de Athènes, Paris: De Boccard.
- RPC I. A. Burnett – M. Amandry – P. P. Ripollès 1992. *Roman Provincial Coinage I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*. London - Paris: British Museum Press - Bibliothèque Nationale de France. https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=1 (accessed 10.07.2024).
- RPC II. A. Burnett – M. Amandry – I. Carradice 1999. *Roman Provincial Coinage II. From Vespasian to Domitian (AD 69-96)*. London - Paris: British Museum Press - Bibliothèque Nationale de France. https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=2 (accessed: 10.07.2024).
- RPC III. M. Amandry – A. Burnett 2015. *Roman Provincial Coinage III. From Nerva to Hadrian (AD 96-138)*. London - Paris: British Museum Press - Bibliothèque Nationale de France. https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=3 (accessed: 10.07.2024).
- RPC IV.2. *Roman Provincial Coinage IV.2 Online. From Antoninus Pius to Commodus (AD 138-192): Asia*. http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=5 (accessed 10.07.2024).
- Roos, D. – Filges, A. 2006a. "Das Ceres-Heiligtum im Stadtzentrum." A. Filges (ed.), *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth, 140-188.
- Roos, D. – Filges, A. 2006b. "Das Heiligtum in der Nordstadt - Tempel 2, Quadriportikus und Propylon." A. Filges (ed.), *Blaundos; Be-*

richte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet. Tübingen: E. Wasmuth, 46-67.

Scholz, J. 1910. "Griechische Münzen aus meiner Sammlung." *NZ* 33:7-32.

SEG. *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. 45-49, H. W. Pleket – R. S. Stroud – A. Chanotis – J. H. M. Strubbe (eds.), Amsterdam: J. C. Gieben. 1998-2002.

SNG Ashmolean. *Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Oxford, Part XI: Asia Minor, Caria to Commagene (except Cyprus).* London: British Academy. 2013.

SNG Cop. Phrygia. *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum: Phrygia I-II.* Copenhagen: E. Munksgaard. 1948.

SNG Cop. Lydia. *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum: Lydia I-II.* Copenhagen: E. Munksgaard. 1947.

SNG Cop. Mysia. *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum: Mysia.* Copenhagen: E. Munksgaard. 1945.

SNG München Phrygien. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Staatliche Münzsammlung München, 24. Heft: Phrygien.* München: Hirmer Verlag. 1989.

SNG München Lydien. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Staatliche Münzsammlung München, 23. Heft: Lydien.* München: Hirmer Verlag. 1997.

SNG Turkey 1. *Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 1, The Muharrem Kayhan Collection.* İstanbul-Bordeaux: Ausonius. 2002.

SNG Tübingen. *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Münzsammlung Universität Tübingen*, 5. Heft: Karien und Lydien. München: Hirmer Verlag. 1994.

SNG Turkey 4. *Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 4, Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrikulu.* İstanbul: Turkish Institute of Archaeology. 2010.

SNG v. Aulock Lydien. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Sammlung v. Aulock, Lydien.* Berlin: Gebr. Mann. 1963.

SNG v. Aulock Nach. III. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Sammlung v. Aulock, Nachträge III: Ionien-Karien-Lydien.* Berlin: Hirmer Verlag. 1968.0

Svoronos, J. N. 1907. "Περιγραφικός κατάλογος των προσκτημάτων του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου." *JIAN* 10:175-268.

Şahin, N. 2001. *Zeus'un Anadolu Kültleri.* Antalya: Suna-İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Şeftalioğlu, E. 1995. "Uşak, Ulubey, Aksaz Hamamı Kurtarma Kazısı Raporu." *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 107-120.

Tassignon, I. 2002. "Foyers dionysiaques de Phrygie et de Lydie." *Hethitica XV. Pantheons Locaux de l'Asie Mineure Pre-Chretienne.* Louvain: Peeters, 233-244.

Thompson, M. 1968. "The Mints of Lysimachus." C. M. Kraay – G. K. Jenkins (eds.), *Essays in Greek Coinage, Presented to Stanley Robinson.* Oxford: Clarendon Press, 163-182.

Thompson, M. 1983. *Alexander's Drachm Mints I: Sardeis and Miletus.* New York: American Numismatic Society.

Thonemann, P. 2008. "Cistophoric Geography: Toriaion and Kormasa." *NC* 168:43-60.

Waddington Coll. Babelon, E. 1898. *Inventaire Sommaire de la Collection Waddington.* Paris: C. Rollin et Feuarent.

Thonemann, P. 2013a. "Phrygia: An Anarchist History, 950 BC–AD 100." P. Thonemann (ed.),

Roman Phrygia: Culture and Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1-40.

Thonemann, P. 2013b. "The Attalid State, 188-133 BC." P. Thonemann (ed.), *Attalid Asia Minor: Money, International Relations and the State*. Oxford: Oxford University Press, 1-47.

Von Salder, F. 2006. "Das Territorium von Blaundos." A. Filges (ed.), *Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*. Tübingen: E. Wasmuth, 14-16.

Westermarck, U. 1991. "Bronze coins of Pergamon." *NumAntCl* 20:147-159.

Will, E. 1998. *Historica Graeco-hellenistica. Choix d'écrits 1953-1993. De l'archéologie à l'histoire*. Paris: De Boccard.

Yaraş, A. 2002. Bakırçağ Havzası'nda Asklepios Kültü ve Paşa Ilicası-Allianoi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Ziegenhaus, O. – G. De Luca 1968. *Das Asklepieion. Teil 1, Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frühromischer Zeit*. AvP 11.1. Berlin: W. de Gruyter.

Ziegenhaus, O. – G. De Luca 1975. *Das Asklepieion. Teil 2, Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frühromischer Zeit*. AvP 11.2. Berlin: W. de Gruyter.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 225-236
DOI: 10.36891/anatolia.1534687

Araştırma Makalesi
Research Article

PHASELIS'TE BULUNAN HELLENİSTİK BRONZ KANDİLLER

Ünal DEMİRER¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Ünal Demirer (Doç. Dr.),
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Göhlisar Meslek Yüksek Okulu,
Mimari Restorasyon Programı, Göhlisar
15400 Burdur / TÜRKİYE

E-Posta: demirerunal@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2988-0369

ROR ID: <https://ror.org/04xk0dc21>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

16.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

16.12.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Demirer, U. 2024.

"Phaselis'te Bulunan Hellenistik Bronz
Kandiller"

Anadolu Anatolia 50: 225-236

DOI: 10.36891/anatolia.1534687

Anahtar Kelimeler: Phaselis Kazısı, Bronz, Kandil, Hellenistik
Dönem

Öz: Antalya İli Kemer İlçesi'nde bulunan Phaselis antik kentinde 2023 yılında sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları sırasında, kentin kuzeyindeki yamaçta yer alan Hellenistik Dor Tapınağı *temenos*'u önündeki açmada açığa çıkarılan üç adet bronz kandil ve bir adet bronz çubuktan oluşan bir buluntu grubu bu çalışmanın konusudur. Kandillerden ikisi yuvarlak gövdeleri ve uzun burunlarıyla; biri de küresel gövdesi, kısa burnu ve geniş yağ deliği ile Hellenistik Dönem pişmiş toprak ve metal kandillerinin karakteristik özelliklerine sahiptir. Dördüncü buluntu olan bronz çubuk kandillerle birlikte bulunmuş ve altında bir perçin deliği olan küresel gövdeli örnekle birlikte kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Eserlerin üretim atölyelerini belirlemek benzer örnek azlığı nedeniyle zordur. Eserlerin bulunduğu karelağda ele geçen sikke ve pişmiş toprak figürinler gibi diğer küçük buluntular da Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedirler. Dolayısıyla, yapıldıkları malzeme her dönem değerli bir metal olarak kabul edildiğinden ve kullanım dışı kaldıklarında ergitilip dönüştürüldükleri için, özellikle erken dönem örnekleri oldukça ender bulunan bu bronz eserler, Hellenistik Dönem'e tarihlenen benzer örneklerle karşılaştırıldıklarında tipolojik ve stilistik özellikleriyle özgünlükleri öne çıkan önemli bir eser grubudur.

HELLENISTIC BRONZE LAMPS FOUND IN PHASELIS

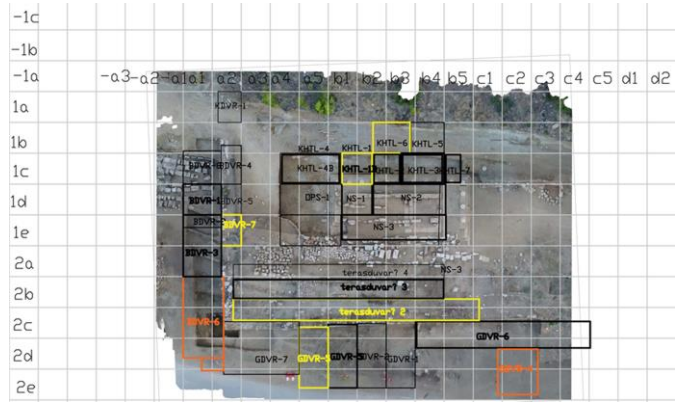
Keywords: Phaselis Excavation, Bronze, Oil Lamp, Hellenistic Period

Abstract: The subject of this study is a group of finds consisting of three bronze lamps and a bronze rod, unearthed in the trench in front of the Hellenistic Doric Temple's *temenos* located on the slope in the north of the city, during the archaeological excavations carried out in 2023 in the ancient city of Phaselis in Kemer District of Antalya Province. Two of the lamps have round bodies and long noses; One of them has the characteristic features of the terracotta and metal lamps of the Hellenistic Period, with its spherical body, short nose and wide oil hole. The fourth find, a bronze rod, was found together with the oil lamps and although it is thought that it may have been used together with the spherical-bodied example with a rivet hole underneath, it is more likely that the find is a candelabrum fragment. It is difficult to determine the production workshops of the finds due to the scarcity of similar works. Other small finds such as coins and terracotta figurines found in the grid of the works also date back to the Hellenistic Period. Therefore, since the material from which they were made was considered a precious metal in every period and was transformed by melting when they were out of use, these bronze works, especially early examples are quite rare, and are an important group of works whose originality stands out with their typological and stylistic features when compared to similar examples dating back to the Hellenistic Period.

GİRİŞ

2023 yılında Phaselis'te, Hellenistik Dor Tapınağı'nın güney *temenos* duvarının doğu yönündeki köşesini bulmak için sürdürülen kazı çalışmalarında, GDVR-6 açması c2-2c karelerinde (Fig. 1) yapılan sondajda üç adet bronz kandil ve bir adet *kandelabrum* parçası olabilecek silindirik bronz çubuk bulunmuştur (Fig. 2, Bronz Kandiller)².

Tapınağın bulunduğu yamaç kentin kuzeyinde, eskiden bir iç liman olan lagün kenarından yükselmektedir. Aniden dikleşen yamaçta anakayanın teraslanması ve *temenos*'un istinat duvarlarıyla sağlamlaştırılması sonucunda elde edilen düzlükte inşa edilen tapınak (Fig. 3), üst yamaçtan zamanla kopan kayalarla tahrip olmuştur ve yamaç dikliği, tapınaktan lagüne kadar olan alanın kazı başlangıcına dek sürekli karışan bir akıntıyla dolmasına neden olmuştur. Eserlerin bu kalın dolgunun dibindeki bir sondajda ve *temenos* duvarı önünde bir arada bulunmuş

Fig. 1: Hellenistik Tapınak Alanı Dijital Kazı Karelajı (Arslan – Tüner-Önen 2023, 109, Fig. 2).

¹ Eserlerin yapıldığı bakır alaşımların laboratuvar analizleri henüz yapılmadığından, eserlerin yapıldığı malzeme için gözle yapılan incelemede patina ve aşınmış bölgelerdeki kızılımsı sarı renge dayanarak genel bir terim olan "bronz" kullanılacaktır.

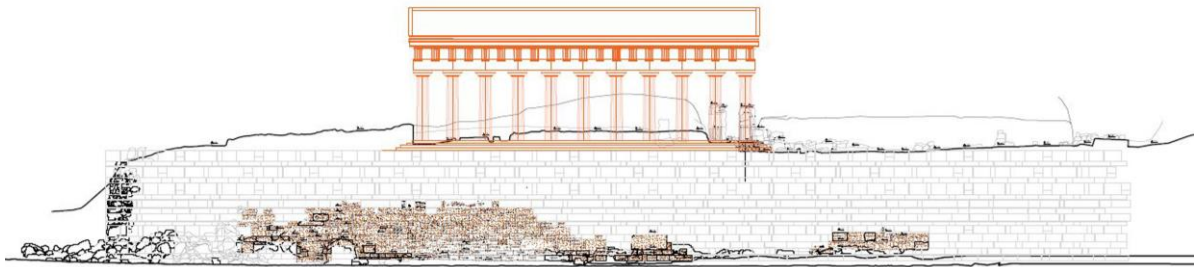
² Arslan – Tüner-Önen 2023, 111, Fig. 8.

olmaları, bir mekân konteksti dışında belki de bir geç dönem ışık ya da dükkânda ergitilmek üzere depolanmış olmaları ihtimalini de düşündürmektedir.

Kandil, antik çağ insanının günlük yaşamında faydacı, dinsel ya da sembolik amaçlarla kullanıldığı en önemli araçlardan biridir³ ve sadece iç veya dış mekanların aydınlatılmasında değil, dini törenlerin litürjik bir eşyası ve kutsal yapılara sunulan en yaygın adak eşyalarından biri olarak da kullanılmıştır⁴. Evler, işyerleri, sokaklar, tiyatrolar, tapınaklar⁵, maden ocakları, balıkçı kayıkları, gemiler gibi çok farklı mekân ve alanlarda, karanlığı ortadan kaldırarak yaşamı kolaylaş-

Fig. 2: Buluntular (Arslan – Tüner-Önen 2023, 111, Fig. 8).

Fig. 3: Güney Temenos Duvarı Restitüsyon Çalışması (Arslan – Tüner-Önen 2023, 109, Fig. 3).

³ Bu çalışmanın kaynakçasından kandillerle ilgili tanım, bölümler, işlev, tipoloji, malzeme, üretim teknikleri gibi genel konulara erişilebilir.

⁴ Bailey 1975, 9; Coşkun 2007, 11; Kan-Şahin 2008, 38-41; Köroğlu – Hetto 2021, 411; Özdemir – Özdemir 2023, 314-315; Özdilek 2023, 91.

⁵ Tapınaklarda kullanılan en ünlü kandil, Atina'da Athena Polias Tapınağı için Kallimakhos tarafından yapıldığı ve hiç sönmeden yandığı bilinen altın kandildir. Bkz. Bussi re – Lindros-Wohl 2017, 447.

tıran bu önemli araç, yaşamın kaynağı olan ışığı sembolize ederek, ölüm sonrasında ikinci yaşama giden yolu aydınlatacak mezar sunusu olarak da kullanılmıştır⁶. Taş, pişmiş toprak ve metallerden üretilen kandiller aynı zamanda statü simgesidir; Malzeme grubu da kendi içinde malzeme cinsi, kalıp tekniği ve süslemelerine göre farklı statüleri temsil etmiş, yoksullar deniz kabukları, kendi becerileriyle yaptıkları basit taş veya ucuza alabildikleri seri üretim pişmiş toprak kandilleri kullanırken zenginler süslü ve ince işçiliğe sahip seramik ya da metal olanları tercih etmişlerdir⁷.

Literatürde oldukça kapsamlı çalışılmış eser gruplarından biri olan kandillerde⁸, diğer kategorilere kıyasla belki de en çok pişmiş topraktan üretilmiş örnekler üzerinde yoğunlaşmış; gövde, burun, omuz profillerine göre sınıflamalar yapılmıştır⁹. Bunun nedeni metal olanların eritilerek dönüştürülme imkanlarından dolayı nicel olarak seramik kandillere göre oldukça ender bulunuyor olmalarıdır. Birbirinin tıpkısı bronz benzerler bulmak da neredeyse imkansızdır. Çünkü bakır alaşımlarda döküm işlemi "eriyen mum" adı verilen bir teknikle¹⁰, tek kullanımlık balmumu model ve toprak ya da alçı kalıplarla yapılmaktadır¹¹. Bu nedenlerle, özellikle Hellenistik Dönem'e ait az sayıda metal örneğin form ve stil gelişimi ya aynı gelenek ve yöntemle üretilmiş yakın benzer örnekler ya da aynı döneme ait pişmiş toprak benzerleri üzerinden takip edilebilmektedir¹².

PHASELIS'TE BULUNAN BRONZ KANDİLLER

Kat. No. 1. Bronz Kandil.

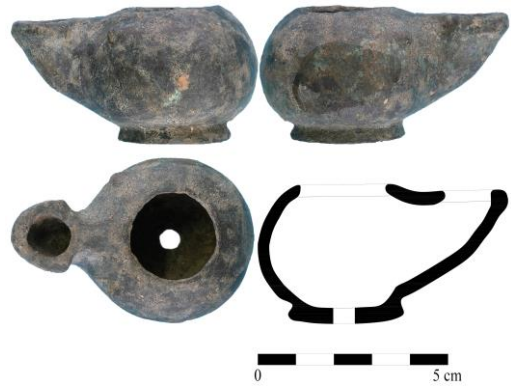
Kazı Env. No: 23PHA-18.

Ant. Müze Env. No: 2024/18.

Buluntu Tarihi ve Yeri: 16.11.2023/Hellenistik Tapınak, GDVR-6.

Ölçüleri: Uz. 6,4 cm; Yük. 2,7 cm; Gen. 4,2 cm.

Oldukça geniş, açık ağızlı bir yağ haznesine sahip yuvarlak omuzlu gövde sade ve bezemesizdir. Gövdeden uzayarak yanlara doğru çıkıntılar yapan kısa burun, geniş ve dairesel bir fitil deliğine sahiptir. Burnun gövdeye birleştiği yerde iki yanda memecik şeklinde küçük çıkıntılar bulunmaktadır. Kaidesi alçak olup, düz tabanı ortasında açık bir perçin deliği bulunmaktadır. Döküm tekniğiyle üretilmiştir; hafif korozyonlu, koyu yeşil patinalıdır.

Fig. 4: Kat. No. 1 (Ü. Demirer).

⁶ Akyüz 2019, 26-27; Aydın-Tavukçu – Gülünay 2018, 2732.

⁷ Kan-Şahin 2008, 37; Sahar 2023, 23.

⁸ Chrzanovski 2002, 13.

⁹ Kan-Şahin 2008, 5.

¹⁰ Atasoy 2005a, 193-194; Metin 2017, 11-12.

¹¹ Demirel-Gökalp 2002, 174.

¹² Atasoy 2005a, 194; Rosenthal – Sivan 1978, 156; Sussman 2006, 45.

Eser küresel gövdeli, kısa burunlu ve kaidersiz Geç Klasik Dönem örneklerinden¹³; Hellenistik Dönem'e tarihlenen küçük boyutlu Doğu Akdeniz üretimi kandillerden¹⁴; Klasik Dönem Atina üretimi¹⁵ veya Assos'ta bulunan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen boru askı delikli minyatür pişmiş toprak kandillerden¹⁶; ya da gerek gövde gerekse burun yapısı itibarıyla tüm Akdeniz kıyılarına ihraç edilmiş olan Knidos kandillerinden¹⁷ gelişmişe benzeyen bir forma sahiptir. Klasik ve Hellenistik dönemlere tarihlenen çark yapımı pişmiş toprak kandiller içinde basık küresel gövde yapısı, geniş yağ haznesi ağız, gövde üzerinde bazen tutamaç çıkıntıları ve gövdeye sonradan eklenen kısa burun ile öne çıkan bu form oldukça yaygın olarak bulunmaktadır¹⁸. Hellenistik Dönem sonlarından itibaren ise yağ haznesi ağzının daralarak *diskus* deliğine dönüştüğü; gövdenin derinliğinin azalarak, burun bölümünün gövdeye eklenmeyip gövdenin uzantısı olarak tasarlandığı, dolayısıyla kandillerin tek seferde gövde ve kapak olarak iki parça halinde kalıplandığı görülmektedir¹⁹. Oldukça alçak kaideli tabanında bulunan delik, kandilin oturtulduğu bir *kandelabrum* tabağındaki pim için açılmış olabilir²⁰.

Ölçek ve form olarak yakın bir bronz benzeri Burdur Müzesi'ndedir. MS 1. yüzyıla tarihlenen Burdur örneği daha basık gövdelidir ve fitil deliği daireseldir. Ancak MS 1. yüzyıl üretimlerinde görülen²¹ burundan gövdeye gelen volüt benzeri sarmallar, Kat. No. 1'de gövdenin burunla birleştiği yanlardaki çıkıntıların nereden esinlendiğine bir örnek olabilir²². Yine yuvarlak gövdeli ve geniş yağ delikli, Roma Dönemi'ne tarihlenen bir benzer Haluk Perk Koleksiyonu'ndadır. Bu benzer örnekte gövde oldukça sığdır, fitil deliği yuvarlaktır ve burunda sarmallar mevcut değildir. Burun kısmı çark yapımı seramik örneklerdeki gibi fitil deliğinden itibaren genişleyerek gövdeyle birleşmektedir²³.

Küçük küresel gövdeli ve kısa burunlu metal örnekler incelendiğinde, en yakın benzerinin İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen belirgin volütlü fakat kulpu eksik olan kandil olduğu görülmektedir²⁴. Dönem, malzeme ve form olarak eseri tarihlemeye veya sınıflamaya yarayacak belirgin özelliklerin tümünü taşıyan bir kandil bulmanın zorluğu, yağ deliği çevresindeki halkalar ve Knidos kandillerine benzer fitil deliğine sahip bir başka bronz örnekle²⁵ karşılaştırıldığında oluşan tereddütle, bu basit tasarımlı eserde karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni, yukarıda değinildiği gibi bronz döküm kandillerde aynı balmumu modelin ve aynı kalıbın ikinci kez kullanılmıyor oluşu ve her kandil döküme hazırlanırken, ait olduğu dönemin form özelliklerinden bazıları eklenerek yeni tasarımlar oluşturulmuş olmasıdır.

¹³ Körsulu 2015, 232, Fig. 29a.

¹⁴ Smith 1964, 103, Fig. 2.

¹⁵ Bailey 1975, 31-32, Pl. 6, Q13-Q19.

¹⁶ Kan-Şahin 2008, 127-132.

¹⁷ Akyüz 2019, 32; Bailey 1975, 150, Pl. 60, Q323; Coşkun 2007, 18.

¹⁸ Menzel 1954, 16, Abb. 7; Bailey 1975, Pl. 7-11.

¹⁹ Kan-Şahin 2008, Lev. II; Menzel 1954, 98, Abb. 81.

²⁰ Delikli kandillerin oturtulduğu tabaklı *kandelabrum* örnekleri için bkz. Bailey 1996, Pl. 135, Q3921, Q3923. Buluntu grubu içindeki bir bronz çubuk ile bu eserin ilişkilendirilmesine dair değerlendirme, aşağıda Kat. No. 4 olarak numaralandırılan eser üzerinde yapılacaktır.

²¹ Özdemir – Özdemir 2023, 320, Fig. 3.

²² Metin – Polat-Becks 2015, 313, Fig. 3, No. 13.

²³ Atasoy 2005a, 216, Resim 19.

²⁴ Atasoy 2005b, 4, No. 8.

²⁵ Bison 2013, 285, 2.2.

Kat. No. 2. Bronz Kandil.

Ant. Müze Env. No: 2024/17.

Kazı Env. No: 23PHA-16.

Buluntu Tarihi ve Yeri: 16.11.2023/Hellenistik Tapınak, GDVR-6.

Ölçüleri: Uz. 13,3 cm; Gen. 6,5 cm; Yük. 4,2 cm.

Fig. 5: Kat. No. 2 (Ü. Demirer).

Basık küresel gövdenin her iki yanında kulp şeklini alan ve gagaları gövde ile birleşen kuğu başları bulunmaktadır. Kuğuların gaga, göz ve boyun detayları kazımayla belirginleştirilmiştir. Burun ucundaki geniş fitil deliği ağız, halka şeklinde yükseltilmiş hazne ağızıyla aynı düzeydedir. Gövdede dik sargılar oluşturduktan sonra burna uzanan, üzeri kazıma bezekli sarmallar fitil deliğinin iki yanında kısa volütler oluşturur. Hazne ağızındaki menteşe mafsal yuvaları, kapak ve perçinin kayıp ve eksik olduğunu göstermektedir. Alta doğru açılarak genişleyen, alt kısmı içbükey yüksek bir kaideye oturan gövdenin arka bölümünden volütlerle geriye uzayarak kulpu oluşturan iki sarmal, kulp üzerinde bir Herakles düğümüne dönüşmektedir. Benzerlerde görüldüğü üzere²⁶, bu bölümde bulunması gereken ve kandili taşıyanın baş parmağına destek veren asma yaprağı veya palmet eklentisi de kayıp ve eksiktir. Döküm tekniğiyle üretilmiştir; hafif korzyonlu, koyu yeşil patinalıdır.

Kandilin tipolojisi Knidos'ta bulunan ve Bailey'nin MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlediği küresel gövdeli, uzun burunlu pişmiş toprak örneklerle benzetilmektedir²⁷. Yuvarlak gövdeden çıkan uzun bir burun Hellenistik Ephesos pişmiş toprak kalıp kandillerinde karakteristiktir²⁸ ancak aynı döneme tarihlenen metal kandil örneklerinde²⁹, malzemenin dayanıklılığından yararlanan üreticilerin burun kısmını pişmiş toprak öncüllere göre daha ince ve daha uzun tasarlayabildikleri

²⁶ Atasoy 2005b, 2-3, No. 3, 5; Bailey 1996, Q3552; Loeschecke 1919, 472, Abb. 44, 1; Franken 2023, 32, Abb. 4-5; Sussman 2006, 40, Fig. 1-2; Walters 1914, 14, No. 83.

²⁷ Bailey 1975, 136, Pl. 46, Q272-273.

²⁸ Kan-Şahin 2008, 25, Res. 10; Metin - Polat-Becks 2015, 311, Fig. 1 K2; Özdilek 2023, 96, Fig. 14.1-14.2.

²⁹ Fethiye Müzesi'ndeki MÖ 2. yüzyıl örneği için bkz. Metin 2017, 34, 45, K1.

görülmektedir³⁰. Gövde, burun ve kulp üzerini sarmalayarak dekorasyonu ışık gölge ile zenginleştiren yaprak ve sarmaşık dalları Hellenistik Dönem’de omuz üzerinde oldukça yaygın görülür. Gövde üzerinde de genellikle “başparmak tutamağı” ve “kulakçıklar” bulunur³¹; bir örnekte, gövdenin her iki yanına insan kulağı figürleri eklenmiştir³². Ayrıca burun bölümünde volütler³³, kulp üzerinde yükselen palmet ya da asma yaprağı gibi dekoratif bezemeler de pişmiş toprak ya da bronz Hellenistik Dönem kandilleri üzerinde oldukça yaygındır³⁴. Gövde altındaki kaidelerin genellikle Bizans Dönemi’nde yükselmeye başladığı savına rağmen³⁵, bu örnekte alt kısmı içbükey, aşağı doğru genişleyen yüksek bir kaide mevcuttur³⁶. Bu özelliğiyle benzeştiği bir örnek de Hellenistik Dönem’e tarihlenmektedir³⁷. Kat. No. 2 her ayrıntısıyla Hellenistik Dönem kandillerinin belirgin özelliklerini taşımaktadır ve benzerleri gibi MÖ 2. yüzyıla tarihlenebilir.

Kat. No. 3. Bronz Kandil.

Ant. Müze Env. No: 2024/16.

Kazı Env. No: 23PHA-17.

Buluntu Tarihi ve Yeri: 16.11.2023/Hellenistik Tapınak, GDVR-6.

Ölçüleri: Uz. 17,3 cm; Gen. 6,3 cm; Yük. 5,3 cm.

Basık küresel gövde keskin omuzludur, her iki yanında yüksek kabartma şeklinde insan büstlerinde yüz hatları korozyondan dolayı belirsizleşmiştir. Gövde üzerinde kısa bir boyun dışı doğru açılarak ağız kısmını oluşturmaktadır. Yağ deliği ağza görece oldukça dar olup, çevresinde

Fig. 6: Kat. No. 3 (Ü. Demirer).

³⁰ Atasoy 2005a, 196, 212, Res. 2-3; Lafli – Buora 2014, 440, Pl. 2, No. 4; Rosenthal – Sivan 1978, 156, No. 643-644.

³¹ Sahar 2023, 20.

³² Sussman 2006, 40, Fig. 1, 42.

³³ Kan-Şahin 2008, 9; Sahar 2023, 19.

³⁴ Franken 2023, 33, Abb. 7a-7b; Sussman 2006, 42.

³⁵ Köroğlu – Hetto 2021, 409.

³⁶ Döner kapaklı Hellenistik kandillerle ilgili bir çalışmada, örneklerin tamamının yüksek kaideli olduğu görülmektedir; Franken 2023, 31-33. Ayrıca, British Museum’daki (Bailey 1996, Pl. 5, No. Q3550-3552) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki Hellenistik örneklerde de (Atasoy 2005b, 1-3, No. 1-5) kaidelerin yüksek olduğu görülmektedir; Dolayısıyla bu önerme doğru değildir.

³⁷ Walters 1914, 14, No. 83.

daireysel, derin bir yiv mevcuttur. Gövde aşağıya doğru açılarak genişleyen, alt kısmı içbükey yüksek bir kaideye oturmaktadır. Burun kısmı gövdeden genişleyerek ayrılırken, uca doğru önce daralır sonra tekrar genişler. Fital deliği kenarı genişleyerek dışa taşan düz bir ağza sahiptir³⁸. Gövde arkasından geriye doğru uzayan eliptik formu ve ortası mahmuzlu³⁹ kulp üzerinde geniş bir sarmaşık yaprağı bulunmaktadır. Boyun kısmındaki cidar incelmış ve küçük bir delik açılmıştır. Döküm tekniğiyle üretilmiştir, hafif korozyonlu, koyu yeşil patinalıdır.

Kat. No. 3 de küresel bir gövde, uzun bir burun, kulp üzerinde yaprak motifi ve aşağı doğru genişleyen konik içbükey kaide gibi Hellenistik Dönem pişmiş toprak ve bronz benzerlerinin karakteristik özelliklerine sahiptir⁴⁰.

Kat. No. 4. Bronz Çubuk.

Kazı Env. No: 23PHA-18.

Ant. Müze Env. No: 2024/18.

Buluntu Tarihi ve Yeri: 16.11.2023/Hellenistik Tapınak, GDVR-6.

Ölçüleri: Yük. 14 cm; Ç. 0,7 cm.

Silindirik çubuğun bir ucu trompet ağızlığı şeklindedir; hafifçe incelen diğer ucunda ise başka bir parçaya bağlandığını gösteren uzun bir saplama bulunmaktadır. Döküm tekniğiyle üretilmiş çubuğun tek yivli konik ucu ortasında bir delik içeri doğru uzayarak koninin üst bölümündeki bilezik profilinden itibaren açılan ince bir kanala bağlanmaktadır. Çubuk kandil grubuyla birlikte bulunduğu için, altında delik bulunan Kat. No. 1'e perçinlenmiş olabileceği düşünülmüş ve hem kazı hem de müze uzmanlarınca aynı envantere kaydedilmiştir. Ancak alttaki konik bölüm denge sağlayabilecek bir kaide işlevi göremeyecek kadar küçüktür. Bu nedenle, saplamalı ucun da gösterdiği gibi, *kandelabrum* benzeri bir aksam parçası olma ihtimali daha yüksektir. Hafif korozyonlu ve koyu yeşil patinalıdır.

Fig. 7: Kat. No. 3
(Ü. Demirer).

SONUÇ

Bronz kandiller döneminin pahalı ürünleridir⁴¹ ve çalışılan gruptaki kaliteli örneklerin bir tapınak *temenos*'unda bulunmaları adak eşyası olabileceklerini düşündürmektedir⁴². Ancak yukarıda değinildiği gibi, işlevleri yitince dönüştürülmek üzere bir geç dönem atölyesinde depolanmış da olabilirler. Yine yukarıda sayılan nedenlerle, bronz kandiller oldukça ender eserlerdir⁴³ ve seramik kandiller gibi ithalat-ihracat izlerini sürerek üretildikleri atölyeleri saptamak⁴⁴ neredeyse olanaksızdır. Özellikle Anadolu ve Mısır'da⁴⁵ İskender'in ölümünden sonra oluşan

³⁸ Oldukça karakteristik bir özellik olan bu burun ve ağız tipi için bkz. Bruyako 2014, 188, Fig. 2, No. 2-3; Franken 2023, 32, Abb. 4.

³⁹ Tutuş kolaylığı sağlayan bu özelliğin benzeri için bkz. Bruyako 2014, 188, Fig. 2, No. 2.

⁴⁰ Atasoy 2005b, 1, No. 1 (Suriye)-2 (Kastamonu).

⁴¹ Sussman 2006, 48.

⁴² *Temenos*'larda en çok bulunan adak eşyalarından biri de kandillerdir. Bkz. Bulba 2019, 35; Günay-Tuluk 2003, 21.

⁴³ Metin 2023, 478.

⁴⁴ Seramik kandillerde de atölye saptamak araştırmacıların karşılaştığı önemli sorunlardan biridir, bkz. Günay-Tuluk 2003, 18.

⁴⁵ Sussman benzer bir örneğin, bu tipin belli başlı Hellenistik özelliklerinin yaygın görüldüğü Mısır'da üretilmiş olabileceğini öne sürmektedir: Sussman 2006, 46.

Fig. 8: Buluntu Alanı ve Hellenistik Kap İçinde Bulunan Sikkeler (Arslan – Tüner-Önen 2023, 111, Fig. 7).

krallıklarda Hellen zanaatkârlar yerel ustalarla bilgilerini birleştirip yerel metal döküm ve işleme okulları kurmuşlardır⁴⁶. Bu nedenle üretim yerleri, Hellenistik coğrafyada herhangi bir yer olabilir. Kandillerle yaklaşık aynı kotta batıya doğru açılan ikinci bir sondaj içinde de Hellenistik Dönem'e tarihlenen pişmiş toprak bir kadın figürünü fragmanı, Ptolemaioslar Dönemi'ne tarihlenen bir gümüş sikke ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bir kap içinde 15 gümüş ve 33 bronz sikke ele geçmiştir (Fig. 2, Fig. 8)⁴⁷.

Özellikle seramik kandillerde ve basit formlu metal kandillerde aynı malzemeyle, aynı teknikle, birbirine çok yakın formlar uzun zaman dilimleri içinde tekrar üretilebilmişlerdir. Bu da bazen araştırmacıları zorlamış, aynı eserleri önce Geç Hellenistik, daha sonra Geç Roma dönemlerine tarihleyebilmişlerdir⁴⁸. Phaselis Kazısı'nın Anadolu arkeolojisi literatürüne kazandırdığı bu ender ve oldukça özgün buluntu grubunun belirgin tipolojik özellikleri yanında; gerek buluntu alanının ani yıkımla terkedilmiş bir tapınak olması, gerekse karelaıda bulunan diğer buluntuların verdiği tarihler, çalışma konusu eserlerin tümünü Hellenistik Dönem içinde, tapınakla ve diğer buluntularla paralel bir tarih dilimi içine, MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başı arasına tarihlememizi kolaylaştırmaktadır.

TEŞEKKÜR

2023 yılı Phaselis çalışmaları sırasında bulunan bronz eserlerin bilimsel araştırma ve yayın iznini veren Phaselis Kazısı Başkanı Prof. Dr. Murat ARSLAN'a; Çalışmalarım sırasında her türlü kolaylığı sağlayan Antalya Müzesi yönetici ve uzmanlarına; Görsellerin oluşmasında katkı sağlayan Mim. Esra ŞİMŞEK'e teşekkür ederim.

⁴⁶ Atasoy 2010, 55.

⁴⁷ Arslan – Tüner-Önen 2023, 111.

⁴⁸ Aydın-Tavukçu – Gülünay 2018, 2735.

EXTENDED ABSTRACT

The subject of this study is a group of finds consisting of three bronze lamps and a bronze rod, unearthed in the trench in front of the Hellenistic Doric Temple *temenos* located on the slope in the north of the city, during the archaeological excavations carried out in 2023 in the ancient city of Phaselis in Kemer District of Antalya Province. The fact that other small finds such as coins and terracotta figurines found in the same grid as the oil lamps date back to the Hellenistic Period made it easier to date the oil lamps. Especially the plastic decorations on the body, floral motifs and the finely crafted bronze casting quality indicate the originality of the works. The first of the lamps examined has the characteristic features of the terracotta and metal lamps of the Hellenistic Period, with its spherical body, short nose and wide oil hole. In the literature research, it was not possible to find an exactly similar bronze example. There are more similarities with the terracotta examples among their counterparts dated to the same period. Two of the lamps have the characteristic features of both terracotta and bronze lamps of the Hellenistic Period, with their round bodies, long noses and decorative features, and many similar works with the same features in the literature have facilitated their dating. The fourth find, a bronze rod, was found together with the oil lamps. Although it is thought that it may have been used together with the spherical-bodied example with a rivet hole at the bottom, the find is more likely to be a candelabrum piece and its relationship with the oil lamps has not been fully determined. The relationship of oil lamps, which were expensive items in the period in which they were produced in terms of both their casting techniques and decorative features and were used by the elite and rich people of the period, with the temple area where they were located is also important. The context of the find indicates that the oil lamps may have been votive objects. During the Hellenistic Period, local and Hellenic masters jointly established casting workshops in Anatolia, Egypt and Syria. Since the terracotta lamps produced in these workshops are much more numerous than the bronze ones, it is easy to identify the workshop with import-export relations. However, bronze is a metal that is used especially in tool making with its durability and flexibility and has been used in every period by being transformed into valuable and functional items for different purposes. For these and similar reasons, it is difficult to determine the production workshops of cast bronze works. Since the material from which they are made is suitable for melting and recycling when they are no longer in use, especially early examples are quite rare. Therefore, the bronze lamps in this group found in Phaselis are an important group of works whose originality stands out with their typological and stylistic features when compared to similar examples dating back to the Hellenistic Period.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. 2019. Erythrai Cennettepe Roma ve Erken Bizans Dönemi Kandilleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Entitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Muğla.
- Arslan M. – N. Tüner-Önen 2023, “2023 Yılı Phaselis Kazıları.” *Phaselis* IX:107-148.
- Atasoy, S. 2005a. “Haluk Perk Koleksiyonundan Bronz Kandiller.” Ş. Dönmez (ed.) *Tuliya I*. İstanbul: Haluk Perk Müzesi, 193-230.
- Atasoy, S. 2005b. *Bronze Lamps in the Istanbul Archaeological Museum*. Oxford: BAR Publishing.
- Atasoy, S. 2010. “Anadolu’da Maden Sanatı (MÖ 7. yy – MS 4. yy).” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12.1:52-59.
- Aydın-Tavukçu, Z. – E. Gülünay 2018. “Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Demlik Formlu Kandil.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (Özel Sayı):2731-2743.
- Bailey D. M. 1975. *A Catalogue of The Lamps in The British Museum I, Greek, Hellenistic, and Early Roman Pottery Lamps*. London: British Museum Publications Ltd.
- Bailey D. M. 1996. *A Catalogue of The Lamps in The British Museum IV, Lamps of Metal and Stone, and Lampstands*. London: British Museum Press.
- Bison, G. 2013. “Lucerne in Bronzo.” A. Capodiferro (ed.), *Museo Nazionale Romano, Evan Gorga, La collezione di archeologia, Mondadori Electa*. Milano: Electa, 283-288.
- Bruyako, I. 2014. “Бронзовая лампа эллинистического времени из Нижнего Поднестровья / Bronze lamp of Hellenistic period from the Lower Dniester region.” *Works of Numismatics & Toreutics Department of Odessa Archaeological Museum II*. Odessa: Scientific and Publishing Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine, 185-193.
- Bulba, M. 2019. “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kandiller.” *Phaselis* V:31-41.
- Bussière, J. – B. Lindros-Wohl 2017. *Ancient Lamps in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles: Getty Publications.
- Chrzanowski, K. 2002. “Bullhead Lamps: An attempt at Typological and Chronological Classification.” D. Zhuravlev (ed.) *Fire, Light and Light Equipment in the Graeco-Roman World*. BAR 1019. London: BAR Publishing, 13-37.
- Coşkun, D. 2007. Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan Roma Dönemi Kandilleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. Konya.
- Demirel-Gökalp, Z. 2002. “Bizans Dönemine Ait Bronz Kandiller ve Bir Tipoloji Önerisi.” *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1.3:173-199.
- Franken, N. 2023. “Genial oder unpraktisch? – Bemerkungen zu hellenistischen Bronzelampen mit Drehdeckeln.” D. Bondoc – C. Timoc (eds.) *In Honorem Constantin C. Petolescu*. Craiova: Editura Antheo, 23-33.
- Günay-Tuluk, G. 2003. “İonia Bölgesindeki Hellenistik Döneme Ait Kandiller.” *Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistiques et romaines. Actes de la Table Ronde d’Istanbul, 23-24 mai 1996*. İstanbul, Institut Français d’Études Anatoliennes–Georges Dumézil. *Varia Anatolica* 15. Lyon: Publications de l’Institut Français d’Études Anatoliennes, 17-25.

Kan-Şahin, G. 2008. Assos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Çanakkale.

Köroğlu, G. – O. Hetto 2021. "Ayşe Mina Esen Koleksiyonu'ndan Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kandillerinden Örnekler." 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı*. (7-9 Ekim 2020). E. Kavalçalan – A. Arı (eds.) Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 405-427.

Körsulu, H. 2015. "Nagidos Kazısından Ele Geçen Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri: Attika ve Yerel Üretimler." *Olba* XXIII:199-234.

Lafli, E. – M. Buora. 2014. "Roman, Early Byzantine and Islamic Bronze Lamps from Southern Anatolia." *ArchOrient* 82:431-458.

Loeschcke, S. 1919. *Lampen Aus Vindonissa, Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des Antiken Beleuchtungswesens*. Zürich: In Kommission bei Beer & Cie.

Menzel, H. 1954. *Antike Lampen im römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz. Römisch-germanischen Zentralmuseum*. Mainz: Philipp von Zabern.

Metin, A. 2017. Fethiye Müzesi Metal Kandilleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arkeoloji Anabilim Dalı. Burdur.

Metin, H. – B. A. Polat-Becks 2015. "Burdur Müzesi Metal Kandilleri." *Olba* XXIII:273-320.

Metin, H. 2023. "Two Early Byzantine Bronze Lamps from Fethiye Museum." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23:477-484.

Özdemir, Y – M. T. Özdemir 2023. "Konya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bronz Kandiller (MS I – MS VII. yüzyıllar)." *Cedrus* XI:313-338.

Özdilek, B. 2023. "The Uncovered Oil Lamps from the Bothros of Andriake Synagogue: Hellenistic, Roman and East Roman Oil Lamps." *Phaselis* IX:87-105.

Rosenthal, R. – R. Sivan 1978. "Ancient Lamps in the Schloessinger Collection." *Qedem* 8:3-179.

Sahar, İ. 2023. Anemurium Antik Kenti 2018-2021 Yılı Kazılarında Bulunan Kandiller. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. Konya.

Smith, R. H. 1964. "The Household Lamps of Palestine in Intertestamental Times". *The Biblical Archaeologist* 27.4:101-124.

Sussman, V. 2006, "A Unique Bronze Oil Lamp and Bowl of the Hellenistic Period." *IEJ* 56.1:39-50.

Walters, H. B. 1914. *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*. London: Oxford University Press.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 237-268
DOI: 10.36891/anatolia.1563848

Araştırma Makalesi
Research Article

THE PARTHO-ROMAN RELIEFS FROM TUR ABDİN: ROCK-CUT RELIEFS OF BEGANİ

TUR ABDİN'DEN PARTH-ROMA DÖNEMİ KABARTMALARI: BEGANİ KAYA KABARTMALARI

Ramazan **BOZKURTAN**¹

Mehmet **ŞAN**²

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Ramazan Bozkurtan (RA, MA),
Batman University, Faculty of Arts and
Sciences, Department of Archaeology
72000 Batman / TÜRKİYE
E-Posta: ramazan.bozkurttan@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2447-8685
ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

²**Yazar/Author:** Mehmet Şan,
Ministry of Culture and Tourism,
Mardin Museum
47100 Mardin / TÜRKİYE
E-Posta: mehmetshan4721@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4589-5851
ROR ID: <https://ror.org/04zsc3j83>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

09.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

06.11.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

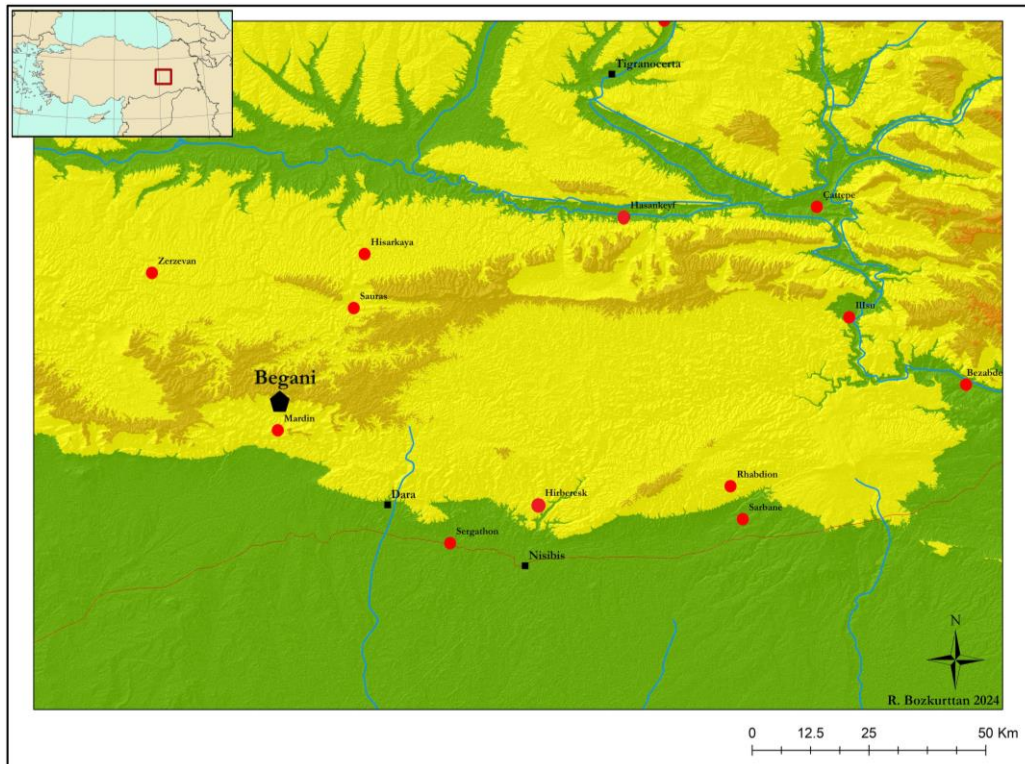
Atıf/Cite as: Bozkurtan R. – M. Şan
2024. "The Partho-Roman Reliefs from
Tur Abdin: Rock-Cut Reliefs of Begani /
Tur Abdin'den Parth-Roma Dönemi
Kabartmaları: Begani Kaya Kabartmaları"
Anadolu Anatolia 50: 237-268
DOI: 10.36891/anatolia.1563848

Keywords: Northern Mesopotamia, Tur Abdin, Adiabene, Rock-cut
Reliefs, Partho-Roman Period

Abstract: This paper analyses the Begani rock reliefs, crucially two groups of depictions reflecting the complex cultural and artistic interactions of the Partho-Roman period in northern Mesopotamia. The study investigates the strong links between the Parthian and Mesopotamian artistic traditions through reliefs and focuses on the iconographic elements that characterise this period, such as clothing, postures, and weapons. The analysis indicates that the Begani reliefs have common features with sculptural works from prominent artistic centres such as Edessa, Hatra and Palmyra, pointing to a broader cultural network in the region. The synthesis of local traditions in the depicted garments, including tunics and trousers, demonstrates the widespread influence of these artistic expressions across different regions. Furthermore, by evaluating the reliefs in the context of the kingdom of Adiabene, the paper highlights the Adiabene kingdom's role as a major regional power, which probably influenced artistic production in neighbouring principalities. The influence of the Parthian Empire and subsequent Roman control has been recognised as crucial in shaping the region's artistic landscape. Despite the difficulties posed by the damage suffered by the reliefs, which made it challenging to identify the figures, the details provide insight into the artistic transformations of the period. The results emphasise the importance of further research into the iconography of the Begani reliefs and their relationship with other regional works. This approach aims to improve our understanding of the social and religious contexts of the sculptural traditions of northern Mesopotamia and their interrelationships within the framework of artistic production in the region.

INTRODUCTION

Tur Abdin is a region of rich cultural heritage that has been under the influence of many civilizations since ancient times. This study aims to shed light on the region's art history and cultural interactions by examining the Begani reliefs dated to the Partho-Roman period. Mardin Museum staff members informed us of a group of tomb reliefs located to the north of Mardin. Pursuant to a visit to the area, we decided to study these reliefs, which had not previously been published. The only document regarding these reliefs is a photograph of Begani I reliefs taken by Wießner¹. The focus of this study is to reveal the Near Eastern, Parthian, and Roman influences through the iconographic analysis of the figures on these reliefs. In ancient Iran, rock-cut reliefs and monumental rock-carved inscriptions were usually executed under the patronage of kings, and this privilege, which was exclusive to kings during the Achaemenid Period, was also used by nobles and the rich during the Seleucid and Parthian periods². In ancient northern Mesopotamia, wealthy individuals wishing to build tombs could choose from diverse alternatives such as rock-cut chamber tombs, *tumuli*, and tower tombs, the most common of which were rock-cut chamber tombs, usually with one or two chambers³. The Begani reliefs and tombs pre-

Fig. 1: Location of the Begani Reliefs (Produced with Esri Inc. ArcMap version 10.5).
Begani Kabartmalarının Konumu (Esri Inc. ArcMap sürüm 10.5 ile üretilmiştir, R. Bozkurttan).

¹ Wießner 1980, 115, Abb. 39.

² Canepa 2021, 222, fn. 12.

³ Bobou et al. 2023, 2.

sent regional reflections of such funerary architectural traditions and artistic forms. Methodologically, the study has two main approaches. First, the posture of the figures, their clothing and the weapons they carry have been iconographically analysed. Second, the historical and cultural context of the reliefs has been evaluated by comparing them with other works of the same period. The abrasion and damage on the reliefs also provide an important research area for understanding the original forms of the works. In particular, whether the iconoclastic acts prevalent in Late Antiquity were responsible for this damage has been discussed. Focusing on how cultural interactions in the region shaped artistic production, this paper is the first attempt to present the Begani reliefs in Tur Abdin to academic circles.

LOCATION

The Begani Necropolis, and the rock-cut reliefs within it, are located in a rocky area in the Begani locality of the Hamzabey quarter, Artuklu district, Mardin province, approximately 14 km north of Mardin city centre. The *necropolis* is located in the southwest of the Tur Abdin Mountains, in the middle of the Rabat, Zerzevan, Savur, Fafi and Dara fortresses that arc from west to east, and 14 km directly north of Mardin Castle (Fig. 1).

DESCRIPTION

Necropolis

The settlement of the *necropolis*, which is registered as the first degree archaeological site of "Begani Settlement and Necropolis Area", is located on the karstic rocky hill to the north of the *necropolis*. The settlement, like most fortresses and settlements in Tur Abdin, is on a rocky promontory between two converging valleys⁴. There are ruins of buildings preserved up to the foundation level and cisterns carved into the bedrock. The *necropolis* consists of rock-cut tombs of different plans, dimensions and sizes carved into the bedrock in the south, east and west of the gently inclining slope forming an arc to the south of the settlement. Traces of quarrying suggest that this area was previously used as a quarry. This practice has been observed in many *necropoleis*, rock-cut tombs, monumental tombs and *tumuli* in Northern Mesopotamia⁵. Access from the settlement to the rock-cut tombs is provided by a 22.70 m long and 3.50 m wide road to the east of the *necropolis*, which is partly carved into the bedrock, and the remainder stone-paved (Fig. 2).

Fig. 2: Rock-Cut Road near the Begani Reliefs.
Begani Kabartmaları Yakınında Anakayaya Yontulmuş Yol
(R. Bozkurttan).

⁴ Bell 1913, 61-62; Bell – Mango 1982, 27-29.

⁵ Segal 1953, 97-119.

Most of the paved part is now destroyed. The rock-cut tombs in the *necropolis* generally have two chambers, with two *klinai* under *arcosolia* in the front room and three *klinai* under *arcosolia* in the back room. Depending on the topographical position of the tombs, they may have an arched entrance on flat ground, a staircase carved into the bedrock to go up, or a sloping *dromos* to go down. The entrance of the rock-cut tombs is usually an arched entrance carved into the bedrock, whereas the door to the backroom has a straight lintel.

The architectural characteristics of two rock-cut tombs with reliefs, which constitute the subject of this study, will be described in detail further below. The reliefs on the upper part of the entrances of these tombs named Begani I and II were classified as Begani I A-B, and II A-B.

Begani I

The reliefs of Begani I depict two armed men in niches formed by rounded arches on the southern side of a 3 m high isolated rock protruding from the surrounding rock mass. There is a rock-cut tomb with two chambers, whose entrance is aligned with the reliefs, under this rock (Fig. 3).

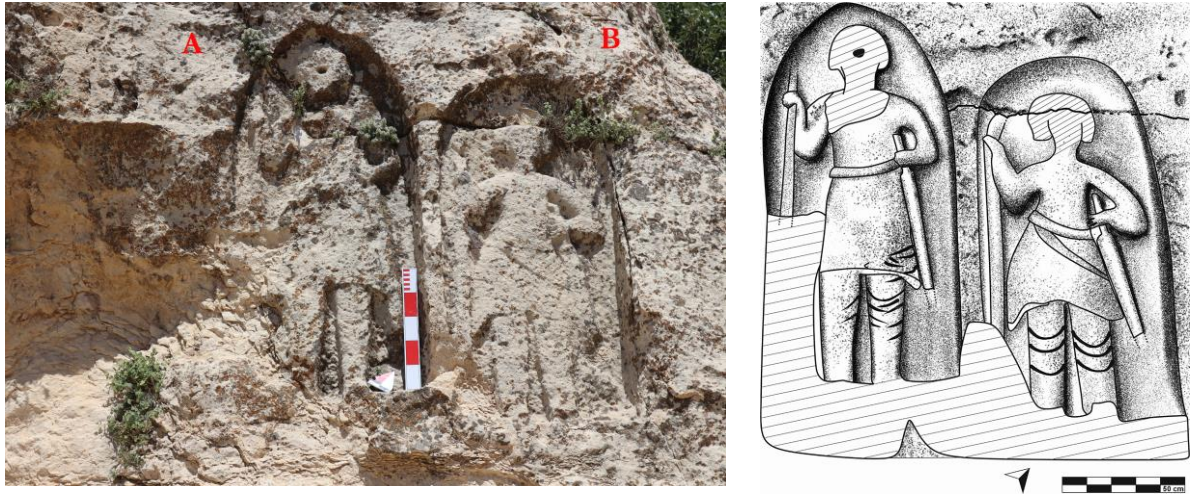
Begani I-A depicts a man/soldier in low relief in the larger niche to left. The roughly carved arched niche measures 1.69 m in height, 0.69 m in width and 0.15 m in depth. Figure IA measures 1.60 m in height, 0.75 m in width and 0.10 m (average) in depth. The relief has suffered intense climate-related damage. The figure's face is damaged and completely worn. There is a 5 cm diameter, 3 cm deep cavity in the centre of the face, which is clearly a later intervention. Physiognomic features cannot be distinguished due to damage. There are deep cracks on the chest and dense breaks and fractures, especially on the left side of the figure. Most of the right arm, the right foot from the ankle and the front part of the left foot are missing. The lower left part of the niche was probably destroyed by illegal excavators. The body and head of the figure are depicted frontally. The figure's right arm is bent at the elbow, holding the spear standing vertically on the right side. The left arm is holding the hilt of a sword hanging from the left hip⁶. Only a small part of the sword belt is visible; the rest cannot be distinguished due to erosion. Although the details of the figure's clothing are mostly missing, the long tunic's concave hemline terminating at the right end in a triangular form can be distinguished. The trousers, on the other hand, are narrowly cut and tightly wrapped around the leg, but the slightly bending folds hanging downwards are clearly indicated.

Fig. 3: View of the Begani I Reliefs from the South.
Begani I Kabartmalarının Güneyden Görünümü (R. Bozkurttan).

⁶ For the typology of swords, see Winkelmann 2013.

Begani I-B is the second relief of a man/soldier in low relief in a smaller niche on the right side. The arched niche where the figure is placed measures 1.44 m in height, 0.69 m in width and 0.20 m in depth. Figure IB measures 1.38 m in height, 0.68 m in width and 0.10 m in depth. The relief is relatively better preserved than figure IA. However, intense climate-related damage is also observed on this figure. Bunches of hair extend to the nape of the neck. Since the face is completely damaged, physiognomic features cannot be distinguished. A deep crack extending horizontally at the top of the niche, aligned with the figure's head, detached the part above the forehead. There are breaks on the lower left side of the niche where the tips of the feet and the lower part of the spear touch the ground. There are deep cracks on the chest and dense breaks and fractures, especially on the left side of the figure. The figure's surface is very worn. The figure is depicted frontally. The right arm is bent at the elbow, holding a vertically positioned spear. The left hand is grasping the hilt of a sword hanging from the left hip. The sword belt hanging down from the right side of the waist extends towards the left side. There is a horizontal tunic belt at the waist. Although the details of clothing are mostly missing, the skirt's concave hemline terminating at the left end in a triangular form can be distinguished. The leggings, on the other hand, are tightly wrapped around the leg, but the U-shaped folds diagonally hanging downwards are clearly indicated (Fig. 4a-b).

Fig. 4a-b: Details and Drawing of Begani I-A and I-B Figures.
Begani I-A ve I-B Figürlerinin Detayları ve Çizimi (R. Bozkurttan).

Begani I Tomb

The two-chambered tomb, carved below the ground level of the rock bearing the reliefs, extends in a northwest-southeast direction. The entrance of the tomb opens towards the south-east. There is a square forecourt measuring 4.30 x 4.30 m and 0.30 m deep in front of the entrance of the rock-cut tomb, before the *dromos* (Fig. 5a). The forecourt connects to the *dromos*, which is 1.17 m wide and 3.78 m long. The open *dromos* is carved into the bedrock from the southeast to the northwest - starting from a depth of 0.30 m to a depth of 2.50 m - leading to the rock-cut tomb's entrance. The front part of the two-sectioned entrance is enlivened by an arch roughly carved into the bedrock. The arched section measures 1.46 m in height, 1.15 m in width

Fig. 5a-b: Plan of the Rock-Cut Tomb at Begani I and *Kline* with *Arcosolium* from the Rock-Cut Tomb at Begani I. Begani I Kaya Mezarının Planı ve Begani I Kaya Mezarında *Arcosolium*’lu *Kline*. (R. Bozkurttan).

and 0.30 m in depth. The rectangular door following the arched section measures 1.04 m in height and 0.70 m in width. The first chamber, 0.25 m below the threshold level of the rectangular door, is descended by a single step carved into the bedrock measuring 0.22 m in height, 0.85 m in width and 0.32 m in depth. The first burial chamber measures 3.85 m wide, 2.82 m deep and 2.04 m high. The *kline* with *arcosolium* in the southwest of the chamber measures 2.14 m wide, 1.10 m high and 0.70 m deep (Fig. 5b). The height of the *kline* from the floor is 0.92 m. The height of the *kline* with *arcosolium* on the northeast wall from the floor is 0.95 m. It measures 2.30 m in width, 1.19 m in height and 0.70 m in depth. A two-sectioned door leading to the second chamber, similar to the first door of the rock-cut tomb, was carved in the centre of the northwest wall of the first chamber. The roughly carved arched section of the door is 1.94 m high, 1.52 m wide and 0.32 m deep. The rectangular entrance measures 1.55 m in height, 0.78 m in width and 0.40 m in depth. The second room is 2.78 m deep, 2.58 m wide, and 2.02 m high and close to square in plan. The roughly carved square *kline* on the southwest wall of the second room measures 2.30 m wide, 1.12 m high and 0.82 m deep. The height of the *kline* from the floor is 0.78 m. The *kline* on the northwest wall, which was initially carved in square form and later completed with a rough arch, is 0.75 m above the floor, 2.11 m wide, 1.22 m high and 0.78 m deep. There is a section carved and left unfinished on the north-eastern wall of the chamber 0.75 m above the floor measuring 0.30 m deep, probably designed as the third *kline* of the burial chamber.

Begani II

The reliefs of Begani II are situated about 80 meters west of the reliefs of Begani I. The Begani II reliefs depict a seated woman and a frontal male figure making an offering, probably a boy, in two niches formed by rounded arches on the south-eastern side of a high rock cut out of the surrounding rock. Beneath this rock is a tomb with two chambers, the entrance of which is in line with the reliefs (Fig. 6-7).

Fig. 6: View of the Begani II Reliefs from the Southeast.
Begani II Kabartmalarının Güneydoğudan Görünümü (R. Bozkurttan).

Fig. 7: Entrance of Rock-Cut Tomb at Begani II and the Reliefs from the Southeast.
Begani II Kaya Mezarının Girişi ve Kabartmaların Güneydoğudan Görünümü (R. Bozkurttan).

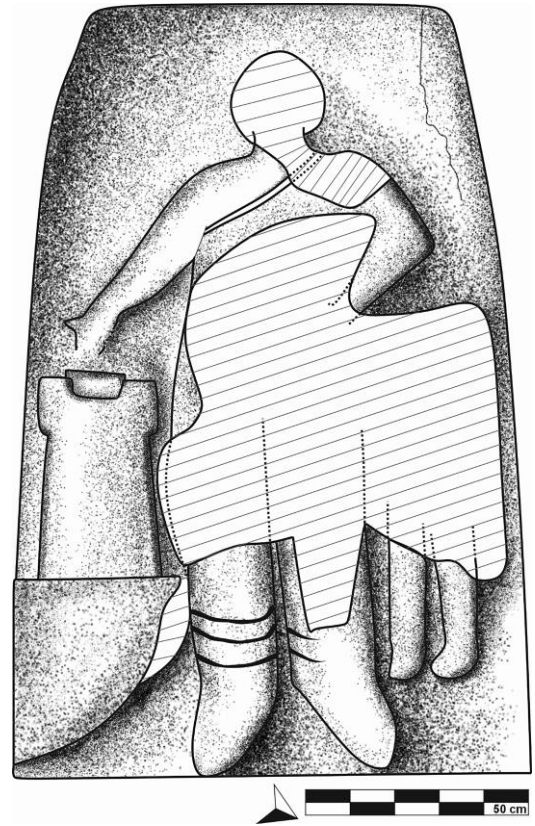
Fig. 8a-b: Entrance of Rock-Cut Tomb at Begani II, Details and Drawing of Begani II-A Figure.
Begani II Kaya Mezarının Girişi, Begani II-A Figürünün Detayları ve Çizimi (R. Bozkurtan).

Begani II-A is a female figure seated on a throne on the left side, directly above the entrance of the rock-cut tomb⁷. The roughly carved arched niche where the figure is placed measures 1.72 m in height, 0.86 m in width and 0.35 m in depth. Figure IIA measures 1.23 m in height, 0.66 m in width and 0.17 m in depth. The whole body and head of the figure are shown frontally. The height of the seated figure is approximately the same as the height of the niche where it is placed. This positioning gives the impression that the throne the figure was seated on is on a platform 0.45 m high. However, the damage prevents us from reaching a definite conclusion. The relief suffered intense climate-related damage. The face is completely eroded and most of the body is worn. Details of the dress and the physiognomic features cannot be distinguished. However, she is wearing a high pointed hat over which is draped a mantle (Fig. 8a-b).

Begani II-B relief is on the right side of relief II-A. It depicts two figures: a male figure making an offering shown frontally and probably a boy, only the legs of whom have been preserved. The arched niche holding the figures measures 1.82 m in height, 1.10 m in width and 0.40 m in depth. Figure II-B measures 1.71 m in height, 0.62 m in width and 0.10 m (average) in depth. The relief is slightly better preserved than figure II-A; however, it has also been subjected

⁷ For similar examples, see Ambos 2003, Abb. 4.

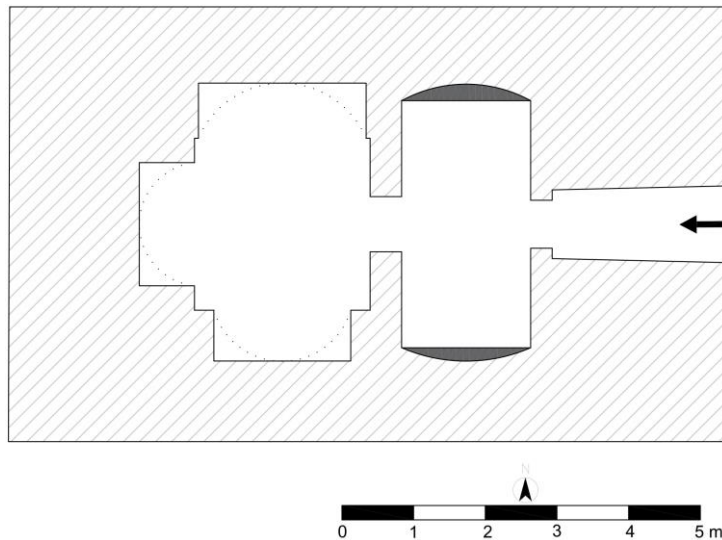
Fig. 9a-b: Details and Drawing of Begani II-B Figure.
Begani II-B Figürünün Detayları ve Çizimi (R. Bozkurttan).

to intense climate-related damage. The hair of the figure extends in bunches to the nape of the neck. Since the face is completely worn, physiognomic features cannot be distinguished. There are deep cracks on the lower part of the body to the right of the niche. The surface of the figure is badly eroded. The whole body and head of the figure are shown frontally. The figure extends his right arm to the square-shaped, 0.79 m high, 0.40 m wide altar on his right side. The altar has a square base and a square capital. His left arm holds the hilt of a sword hanging from his left thigh. The details of the figure's costume have largely disappeared. The only indication suggesting he wears loose trousers is the traces of a downward fold on the lower leg. The shoes are pointed, and both feet are shown frontally. The only preserved part of the boy is the partly seen legs. The details of trousers and shoes are hardly distinguishable due to climate-related damage (Fig. 9a-b).

Begani II Tomb

The two-chambered tomb, carved below the ground level of the rock bearing the reliefs, extends in a northwest-southeast direction. A roughly carved step, now largely destroyed, provides access to the tomb entrance opening towards the southeast. After the step, a 0.50 m deep and 1.10 m wide smoothly carved threshold leads to the *dromos*. The *dromos* is carved into the bedrock to a depth of 1.80 m and measures 0.96 m wide and 2.40 m long. The front part of the

two-part entrance was enlivened by a crescent-shaped arch. The arched section measures 1.60 m in height, 1.01 m in width and 0.42 m in depth. The rectangular entrance door of the tomb measures 1.01 m in height and 0.67 m in width. There is a slot for a *tabula ansata* 0.70 m wide, 0.15 m high and 0.07 m deep at the top of the entrance door. No inscription has survived to the present day, but the slot suggests there was an inscription written on wood or bronze regarding the tomb and the reliefs. Just above the *tabula ansata* is a semicircular niche measuring 0.26 x 0.14 m and 0.09 m deep. The rectangular space where the entrance door opens is 1.80 x 3.45 m in size and 1.72 m in height. The northeast and southwest walls of the room are half-carved, and the *klinai* inside are incomplete. These unfinished elements indicate that the space was planned for later use or that there was a change in the building programme of the rock tomb during the construction process. A rectangular doorway with a threshold 0.25 m above the floor, 0.77 m wide and 1.37 m high provides access from this chamber to the main burial chamber. The main burial chamber is 1.80 m high, 2.45 x 2.40 m in size and almost square in plan. There are *klinai* with *arcosolia* on the northwest, northeast and southwest walls of the chamber. The *klinai* and arches exhibit average stonework. The *kline* to the southwest is 0.66 m above the floor, 1.91 m wide and 0.71 m deep. The arch height of the *kline* is 1.20 m. The *kline* to the northeast wall is 0.72 m above the floor, 2.34 m wide, 0.77 m deep. The arch height of the *kline* is 1.03 m. The *kline* on the northwest wall is 0.79 m above the floor, 1.72 m wide and 0.77 m deep. The arch height of the *kline* is 0.99 m. No decorations or inscriptions were found in the burial chamber. The burial chambers were used as warehouses and barns until recently, therefore, no remains have survived to the present day (Fig. 10).

Fig. 10: Plan of the Rock-Cut Tomb at Begani II.
Begani II'deki kaya mezarının planı (R. Bozkurttan).

EVALUATION

The damage to the reliefs makes it challenging to distinguish the physiognomic features of the figures, however, they can be evaluated based on clothing, hairstyles, and the weapons they carry. Although the level of vandalism perpetrated on the Begani II reliefs is not clear, the figures of the Begani I reliefs -especially their faces- are believed to be damaged by human hands. The clothing shows local characteristics that are far from Greco-Roman fashion⁸. The male figures have the iconography of a full frontal pose common in the sculpture and mosaic art of Edessa, Palmyra, Hatra, and in the Parthian and Mesopotamian worlds in general⁹. Artists in the Near East depicted the head and the feet in profile before the era of Alexander the Great¹⁰. Although the origin of frontality in reliefs and statues found in Mesopotamia is a subject of debate, the first frontal representations associated with Iran date to the third century BC¹¹. The main centres where frontal representations were produced were Dura Europos, Palmyra and Hatra¹². The frontality creates a powerful presence: the figures are not simple representations but a god, worshipper, or deceased individual gazing directly at the viewer and inviting adoration or reverence¹³.

The male figures on the reliefs are dressed in belted long-sleeved tunics and trousers as are the figures in the sculptural works, wall paintings and mosaics from Edessa¹⁴, Hatra, Dura Europos and Palmyra. The trousers of the male figures of Begani I are more narrowly cut than those of the offering figure of Begani II.

The reliefs at Tang-e Sarvak in Khuzestan Province, Iran, bear a close iconographic resemblance to the Begani I-A and B reliefs¹⁵. The depiction of a man shown frontally making an offering on the Parthian Stone at Bisotun shares iconographic similarities with the Begani II-B relief. These offering scenes were common in Hellenistic and Roman Near Eastern art¹⁶. What distinguishes these two reliefs is not just the shared motif of a man making an offering, but the specific iconographic details, such as the costume and posture of the figures. The inscription on the Bisotun rock indicates an association with the Arsacid dynasty. Unlike Begani II-B, the surrounding figures at Bisotun are depicted as priests and vassal rulers, adding further context to the scene. This reflects a pattern similar to that seen in Roman Greater Syria, where locally produced funerary art, such as statues and reliefs, exhibited a wide range of styles and variations, with each region of this vast area developing its own distinctive modes of artistic production¹⁷.

⁸ Bobou et al. 2023, 9.

⁹ Rostovtzeff 1935, 236.

¹⁰ Hopkins 1936, 187.

¹¹ Rostovtzeff 1935, 238-239.

¹² Gawlikowski 1979, 323-324.

¹³ Gawlikowski 1979, 325.

¹⁴ Several examples of three-dimensional armed male funerary statues shown wearing tunics and trousers and carrying weapons in Edessa and its surrounding areas share a similar typology with the Begani I reliefs. For weapon typologies, see Winkelmann 2009; Winkelmann 2006; for examples of statues, see Segal 1970; Çetin 2017; Demir 2019; Çobanoğlu 2013; Jacobs – Maischatz-Schütte 1999; Jacobs – Maischatz-Schütte 2006; Blömer 2019; Blömer 2022; Bobou et al. 2023.

¹⁵ Kawami 2013, fig. 38.9.

¹⁶ Kawami 2013, 755, fig. 38.3.

¹⁷ Blömer 2019, 45.

The Begani I-A and B reliefs are especially distinctly Parthian in their forms, frontal postures, long tunics and trousers, and the distance between the feet of some figures¹⁸. Reliefs depicting figures in frontal posture holding spears and swords are also known from Dura Europos. The relief of the god Nebo¹⁹ in the *naos* of the Temple of the Gadde and the reliefs at the entrance of the Temple of Zeus Megistos, which are thought to depict a god, are iconographically similar to the Begani I reliefs. A group of reliefs in the Temple of Allat, built by king Sanatruq I of Hatra and dated to the late second century AD, depicts male figures with spears in frontal posture, thought to be gods, and are also iconographically similar to the Begani I reliefs²⁰. The orientation of the feet of the Begani I-A, B reliefs is not clear due to damage; however, they were probably depicted frontally. The intact feet of the Begani II-B relief are depicted in full frontal view. According to Colledge the sculptors of Palmyra adopted the common Greek position of one foot in frontal view and the other in profile from the mid-50s AD onwards. He suggests that the frontal orientation of both feet may be unique to the Near East²¹. The closest surviving example having feet intact and exhibiting this pattern (one foot shown frontally and the other in profile) is seen in the two figures on the Finik relief in Güçlükonak, Şırnak²².

The men's costume consists of a belted tunic or mantle and trousers, which was generally thought to be unique to the Parthians for many years²³, is known to have been used in a large part of the Near East and to have varied from region to region, as recent studies have shown²⁴. Beyond Parthia, figures dressed in tunics began to appear in Dura Europos and Palmyra from the first century AD onwards²⁵. Gawlikowski suggests that the sculpture produced in the region between the Tigris and Syria in the second and third centuries AD was rooted in local traditions and followed regional trajectories²⁶. This costume was also adopted and modified by the Commagene kings²⁷. Towards the end of the Parthian period, its popularity grew so much that it is depicted in highly ornate and elaborate forms in the art of Hatra, Dura Europos and Palmyra²⁸. Although they do not share the exact details of clothing, the figures making offerings on Roman *stelae* in northern Syria have similar postures²⁹. Images of gods at Palmyra, although sometimes depicted in civilian clothes, revealed their divine identity through their postures, symbolic elements and specific garments; from the early first century AD, the raised arm holding a spear or sceptre and military symbols became the defining signs of divinity; the divine costume is generally Greek in style, but in some cases, the everyday clothes of the local population were also used³⁰.

¹⁸ Kawami 2013, 758.

¹⁹ Downey 1977, cat. no. 48; Mathiesen 1992, 201, fig. 61.

²⁰ Al-Salihi 1985, 133, 141, fig. 41-42, 50a.

²¹ Colledge 1976, 133.

²² Nogaret 1984, 257-266.

²³ Rostovtzeff 1935, 157-303.

²⁴ Blömer 2022, 156.

²⁵ Curtis 1988, 286-287.

²⁶ Gawlikowski 1979, 325; Blömer 2022, 156.

²⁷ For the clothing characteristics of the sculptural works of Mount Nemrut, see Brijder 2014, 314-382.

²⁸ Curtis 2017, 53; for examples of Parthian influence at Hatra, Dura Europos and Palmyra, see Curtis 1988, 182-260.

²⁹ Blömer 2014, 129-130.

³⁰ Colledge 1976, 133.

In the Begani I figures, especially the left side of the tunic hemline of figure B has a distinctly triangular cut, different from the straight, dovetailed, or convex form seen in Near Eastern plastic art. Similar examples of this cut can be seen in the statue of Abgyd at Hatra, dated to 162-163 AD by the inscription it bears³¹. There is evidence of figures wearing round-necked, long-sleeved, and belted tunics at many sites within and outside the Parthian Empire in the second century AD. But once again, especially in the early second century AD, the best-dated examples of these tunics come from outside the Parthian Empire, namely Palmyra and Dura Europos, where they appear on many inscribed reliefs, and especially at Palmyra, where a short version of the tunic is often worn with leggings³². The belts were not only an important part of costume in Near Eastern sculpture but also served a decorative purpose with their elaborate variations³³. The details of the belt around the waist of the Begani I figures cannot be distinguished, but the sword belt hanging loosely down from the waist appears to be simply rendered. The stylistic features and typological details of the weapons depicted on the Begani I A-B reliefs are not clear due to erosion. Therefore, although it is hard to make a typological evaluation, it is understood that they are large in size. Winkelmann, who has worked on the weapons depicted on the sculptural works at Hatra, dates the large-sized swords found on the sculptural works at Hatra and Osroene between the second and third century AD³⁴.

The male and female figures on a mould preserved in the Museum für Islamische Kunst, Berlin, thought to have been found in Syria or Iraq, typologically resemble the Begani II reliefs³⁵. Rostovtzeff reports that the female figure is of the Graeco-Babylonian type, while the male figure is of the Parthian type, depicting a god and goddess³⁶. The female figure is seated on a throne (chair), in a pose we are familiar with from sculptural works and mosaics in the same area. The seated female figure, which we recognise from the Edessa mosaics and rock-cut reliefs³⁷, is a new contribution alongside the example from Hilar to the female figure repertoire on the rock and tomb reliefs in the Northern Mesopotamian region east of the Euphrates River, within the borders of Türkiye. From the damaged female figure in the Hilar reliefs, the hems of her *himation-khiton*, pointed shoes and the knuckles of the throne she sits on have survived³⁸. The seated woman, usually representing a wife or daughter, is a common figure in tomb reliefs from the early second century AD. She is most frequently seen in banquet scenes, at angles ranging from frontal to almost profile, and is usually placed on the left side of the scene in reliefs³⁹.

Inscriptions on floor mosaic of the tombs in Edessa often describe the tombs as a 'house of eternity'; these "houses" hold the portraits of family members depicted in mosaic and relief⁴⁰. Such a practice was widely seen during the Roman Empire to perpetuate the memory of the

³¹ Mathiesen 1992, 207, fig. 73.

³² Curtis 1988, 289.

³³ Curtis 2001, 300.

³⁴ Winkelmann 2009; Winkelmann 2006; Winkelmann 2013.

³⁵ Mathiesen 1992, 219, fig. 85.

³⁶ Rostovtzeff 1935, 186; Mathiesen 1992, 219.

³⁷ Pognon 1907, Pl. XI, XXII.

³⁸ Huntington 1903, 131-139; Schneider 1992, 28-35; Schneider 1993, 249-260.

³⁹ Colledge 1976, 136; for examples from northern Syria, Kommagene and Kyrrhestike, see Blömer 2014, 197-205.

⁴⁰ Bobou et al. 2023, 3; for inscriptions, see Drijvers – Healey 1999, cat. no. As7, As9, Am2, Am3, Am5, Am6, Am7, Am10, Add16.

deceased, a tradition observed in different regions, including northern Mesopotamia. Funerary monuments with depictions of female figures dressed in unusual garments and remarkable headgear are known particularly in the peripheral regions of the empire; these works, possibly based on older local traditions, differ from the standard depictions of women in the Greco-Roman world⁴¹. In contrast to the dress of women in Rome and Greece, the garments of female figures depicted on mosaics and sculptural works in other cities on the Euphrates, such as Zeugma, Hatra, Palmyra, Dura Europos and Edessa, are colourful, narrow, and long-sleeved, decorated with diagonal stripes and simple patterns, often fastened with a brooch on the left shoulder⁴².

The iconography of the seated woman is frequently seen on tomb *stelae*, reliefs and other sculptural works from the Greek and Roman world⁴³. Numerous statues of seated women are known from Zeugma, Hierapolis (Manbij) and Kyrhestike⁴⁴. Most of these statues, dating to the Roman Imperial Period, are dressed in *khiton* and *himation*, as are those found at Zeugma⁴⁵. Unlike the rectangular and flat-topped female headgear from Zeugma⁴⁶, the female headgear at Hierapolis Bambyke is characterised by a triangular field above the forehead⁴⁷. On the other hand, the mosaics in the rock-cut tombs at Edessa show female figures with pointed or cylindrical hats⁴⁸. Although the details of the headgear of the Begani II-A female figure are not clear due to erosion, its triangular form ending in a pointed shape can still be distinguished. Typologically, it bears a close resemblance to the pointed headgear seen in the mosaics found in Edessa dating to the second and third centuries AD.

DATING

The dating of the Begani reliefs presents a considerable challenge due to the poor condition of stylistic or iconographic evidence and the lack of inscriptions. However, contextual clues derived from the analysis of Northern Mesopotamian funerary and non-royal sculptural productions help to place these reliefs into a highly possible period. The emergence of funerary sculptural works, particularly in key centres such as Edessa and Hatra, is a notable phenomenon that occurred during the second century AD. This development reflects a region-wide shift towards the production of monumental art. This art can be read in comparable reliefs from other major cities, such as Palmyra and Dura Europos, as well as smaller localities, including Fafi and Hilar. Notably, the now-lost fragment of a male leg from Fafi⁴⁹, decorated with floral and geometric motifs, bears striking similarities to garments from Hatra and Palmyra, generally dated to the second-third centuries AD⁵⁰. Mathiesen dates these garments to the Late Parthian period, which is generally accepted to cover the years 150 to 225 AD⁵¹. The rise of the Parthian Empire in the

⁴¹ Rumscheid 2019, 65.

⁴² Rumscheid 2013, 126.

⁴³ Pfuhl – Möbius 1977.

⁴⁴ Blömer 2014, 206-212.

⁴⁵ Blömer 2014, 59.

⁴⁶ Rumscheid 2019, 66.

⁴⁷ Rumscheid 2019, 75.

⁴⁸ Rumscheid 2019, 75.

⁴⁹ Comfort 2017, 205, fig. 26a; Blömer 2022, 171.

⁵⁰ Curtis 1988, 317.

⁵¹ Mathiesen 1992, 34-70.

mid-second century BC resulted in the subjugation of numerous regional principalities, including those in Northern Mesopotamia, by the Parthians⁵². The Upper Tigris region and Tur Abdin were part of Sophene⁵³. This area, including Begani and its surroundings, was a part of the kingdom of Adiabene during the first two centuries AD. The nearest major urban centre was Nisibis, an important city in the region. Although the archaeology and topography of Nisibis remain largely unexplored, discoveries of sculptural works in its hinterland indicate that it was a centre of artistic production comparable to other prominent cities such as Hatra and Edessa⁵⁴. However, the region's political landscape underwent a transformation with Roman control following the campaigns of Trajan in 114 AD and Lucius Verus in 165 AD⁵⁵. Roman rule was established after Septimius Severus created the Province of Mesopotamia in 199 AD⁵⁶. This period witnessed a notable increase in artistic production influenced by Roman styles, as evidenced by the mosaics and rock-cut tombs with reliefs that can be precisely dated to the second-third centuries AD in Northern Mesopotamia, particularly in Edessa and its vicinity.

In a broader context, the Begani reliefs are consistent with the prevailing artistic and cultural trends of the second and early third centuries AD. Although no clear evidence dates the reliefs, the iconographic features and clothing styles they bear, such as trousers with floral and geometric motifs, are consistent with the art of this period. Moreover, the Sassanian invasion of Northern Mesopotamia around 250/260 AD provides a clear *terminus ante quem*, indicating the latest possible date for the reliefs. The disruption caused by this invasion resulted in a notable decline in the production of large-scale sculptural works in the region. In conclusion, although precise dating is challenging, the Begani reliefs can be tentatively placed within the second and early third centuries AD. This date has been offered based on stylistic and iconographic comparisons with analogous works from Edessa, Hatra, and other regional centres. The establishment of Roman rule and the associated cultural shifts are likely to have influenced the creation of these reliefs. In contrast, the Sassanian invasion offers a clear endpoint for their production history.

CONCLUSION

The Begani Rock-cut Reliefs represent a significant corpus of works reflecting the complex iconographic and cultural interactions the Partho-Roman period witnessed. This paper has presented the existence of solid links between these reliefs and the art of the Parthians and Mesopotamians. The depictions of clothing, postures, and weapons in the reliefs demonstrate key characteristics of the artistic evolution shaped during this period. Furthermore, the interaction of the Begani reliefs with local and regional art demonstrates their similarities with the artistic centres of Syria and Mesopotamia. The presence of costume types and iconographic elements shared with sculptural works from Edessa, Hatra, and Palmyra illustrates that the development of art in these regions was shaped within a common cultural network. The presence of garments such as tunics and trousers in the reliefs, synthesised from various local traditions, illustrates

⁵² Marciak 2011; Marciak 2012a; Marciak 2012b; Marciak 2014a; Marciak 2014b; Marciak 2016; Marciak – Wójcikowski 2016; Marciak 2017; Edwell 2017, 111.

⁵³ Marciak 2017, 54; Marciak 2021, 154.

⁵⁴ Blömer 2022, 171.

⁵⁵ Millar 1993, 155; Millar 1993, 111-114; Palermo 2014, 460-461; Edwell 2017, 116.

⁵⁶ Millar 2006, 164-222; Palermo 2014, 461.

the widespread nature of these artistic expressions. It should be kept in mind that the Upper Tigris region and Tur Abdin covering Begani, were part of the kingdom of Adiabene. This kingdom was a major regional power that probably influenced the artistic production in other Mesopotamian principalities, such as Hatra. While the material culture of Adiabene is not extensively documented, it is evident that the kings of this region commissioned sculptural works prior to the rise of the Parthian empire, which suggests the existence of a rich artistic heritage⁵⁷. The damage that reliefs suffered prevents us from distinguishing the figures with certainty; however, the traces it left also provide crucial insights into the artistic changes that occurred during this period. This cultural and artistic transformation is worthy of further investigation, particularly by including additional archaeological finds from the region. By adopting this approach, it will be possible to evaluate the art and culture of Northern Mesopotamia from a broader perspective, recognising that the production of sculptural works was not an isolated phenomenon but rather part of a more extensive artistic dialogue throughout the region.

ACKNOWLEDGEMENTS

I extend my sincere gratitude to those who played instrumental roles in shaping the course of this research. I wish to express my deepest appreciation to my PhD supervisor, Prof. Musa Kadioğlu, for his invaluable and inspiring ideas. I sincerely thank Prof. Michael Blömer and Prof. R.R.R. Smith for their insightful remarks. Special thanks to Kübra Çevrim (MA) and Eyüp Caner (MA) for digitising drawings. Finally, I extend my gratitude to the authorities of the Mardin Museums for generously granting me the opportunity to study the reliefs.

⁵⁷ Blömer 2022, 171-172.

EXTENDED ABSTRACT

This study presents a comprehensive analysis of the Begani rock-cut reliefs and the associated necropolis, situated within the boundaries of Tur Abdin, one of the historically significant regions of Northern Mesopotamia. The Begani reliefs, dated to the Parthian-Roman period, represent a key example of the funerary traditions of the region. Despite their aesthetic and cultural significance, these reliefs remain largely undocumented in the academic literature, with only a single photograph previously published. This research aims to provide a detailed academic examination of these cultural artefacts, situating them within the broader context of the artistic and funerary traditions of ancient Northern Mesopotamia. The Begani necropolis, located on a karstic rocky hill north of Mardin, is registered as a first-degree archaeological site. Its position, surrounded by fortresses and valleys, reflects the unique geographical and topographical characteristics of Northern Mesopotamia. The necropolis primarily consists of rock-cut tombs with a two-chambered plan type, featuring architectural characteristics associated with elite funerary traditions known from regions such as Osrhoene and Commagene. The tomb entrances, carved stairways, and paved pathways are indicative of the planning and functional design specific to this period, offering valuable insights into contemporary burial practices. The architecture of these rock-cut tombs, alongside their reliefs, demonstrates high craftsmanship and attention to detail, consistent with the prevailing artistic traditions of the region. These features significantly contribute to our understanding of the region's cultural fabric. This study focuses on two tomb reliefs, designated as Begani I and Begani II, both of which contain prominently rendered figures within arched niches. The Begani I relief features two armed male figures depicted frontally. While these figures have suffered substantial erosion from environmental and human factors, essential details such as weapons and garments are still discernible, revealing iconographic elements associated with military themes. The Begani II relief, by contrast, depicts a seated female figure wearing a tall, pointed headdress and a frontal male figure. A rectangular altar adjacent to the male figure suggests a ritualistic scene involving votive offerings. Despite significant deterioration of details such as garments and facial features due to erosion, key stylistic elements, including iconographic postures and traditional attire, remain observable, providing insights into the stylistic influences and iconographic themes of the period. The methodology employed in this study is based on the iconographic analysis of the figures and a comparative evaluation with other contemporaneous works. This dual approach examines the Begani reliefs within the artistic traditions and funerary customs of the Parthian-Roman period, offering a comprehensive perspective on the cultural interactions of the time. The study highlights how the local elites of the region adopted and adapted styles from various cultural spheres. The influence of the Adiabene Kingdom is particularly evident, positioning the Begani rock reliefs as distinctive representations of Mesopotamia's complex cultural identity during the Parthian-Roman period. By situating the Begani necropolis and reliefs within this context, this research not only enhances our understanding of local funerary traditions but also sheds light on the broader cultural dynamics of Northern Mesopotamia. It underscores the role of regional elites in cultural exchanges, illustrating how they navigated and integrated diverse artistic traditions. Ultimately, this study aims to underscore the significance of the Begani rock reliefs in the art history of Northern Mesopotamia and their role in interpreting Mesopotamia's multifaceted cultural identity within an academic framework.

TUR ABDİN'DEN PARTH-ROMA DÖNEMİ KABARTMALARI: BEGANİ KAYA KABARTMALARI

Anahtar Kelimeler: Kuzey Mezopotamya, Tur Abdin, Adiabene, Kaya Kabartmaları, Parth-Roma Dönemi

Öz: Bu makale, Kuzey Mezopotamya'da Parth-Roma döneminin karmaşık kültürel ve sanatsal etkileşimlerini yansıtan önemli bir eser topluluğu olan Begani kaya kabartmalarını incelemektedir. Çalışma, kabartmalar ile Parth ve Mezopotamya sanat gelenekleri arasındaki güçlü bağları araştırmakta ve bu dönemi karakterize eden giysiler, duruşlar ve silahlar gibi ikonografik unsurlara odaklanmaktadır. Analizler, Begani kabartmalarının Edessa, Hatra ve Palmyra gibi önde gelen sanat merkezlerindeki heykeltıraşlık eserleriyle ortak özellikler taşıdığını göstermekte ve bölgedeki daha geniş bir kültürel ağa işaret etmektedir. Tunikler ve pantolonlar da dahil olmak üzere tasvir edilen giysilerdeki yerel geleneklerin sentezi, bu sanatsal ifadelerin farklı bölgelerdeki yaygın etkisini göstermektedir. Ayrıca makale, kabartmaları Adiabene Krallığı bağlamında değerlendirerek, Adiabene Krallığı'nın yakın çevresindeki sanatsal üretimi etkilemiş olması muhtemel büyük bir bölgesel güç olarak rolünü vurgulamaktadır. Parth İmparatorluğu'nun ve ardından Roma kontrolünün etkisi, bölgenin sanatsal manzarasının şekillenmesinde çok önemli olarak kabul edilmektedir. Kabartmaların uğradığı hasarın figürlerin tanımlanmasını zorlaştırmasına rağmen, detaylar dönemin sanatsal dönüşümleri hakkında fikir vermektedir. Sonuçlar, Begani kabartmalarının ikonografisi ve diğer bölgesel eserlerle ilişkileri üzerine daha fazla araştırma yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Kuzey Mezopotamya'daki heykeltıraşlık geleneklerinin sosyal ve dini bağlamları ile bölgedeki sanatsal üretim çerçevesindeki karşılıklı ilişkilerine dair kavrayışımızı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

GİRİŞ

Tur Abdin, güneydoğu Türkiye'de, ağırlıklı olarak Mardin ili sınırları içerisinde yer alan tarihi açıdan önemli bir bölgedir. Bu çalışma, özellikle Parth-Roma Dönemi'ne tarihlenen Begani kaya kabartmalarını inceleyerek, bölgenin sanat tarihine ve kültürel etkileşimlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Mardin Müzesi yetkilileri tarafından tescillenen kabartma grubu yazarlar tarafından yerinde incelendikten sonra, yetkili müzeden alınan izinler sonrası yayına hazırlanmıştır. Kabartmalar ile ilgili bilinen tek belge Wießner tarafından çekilen Begani I kabartmalarına ait bir fotoğraftır¹. Bu çalışmanın temel amacı, bu kabartmalarda yer alan figürlerin ikonografik çözümlemeleri üzerinden, Yakın Doğu, Parth ve Roma etkilerini açığa çıkarmaktır. Eski İran'da, kaya kabartmaları ve anıtsal kaya oyma yazıtları genellikle kralların himayesinde gerçekleştirilmiş, Akhemenid Dönemi'nde yalnızca krallara özgü olan bu ayrıcalık, Seleukos ve Parth dönemlerinde soylular ve zenginler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır². Bu bağlamda, Mardin Bölgesi'ndeki Begani kabartmaları, Mezopotamya'da ve çevresinde görülen sanatsal formların çeşitliliğini ve bu formların tarihsel süreçte nasıl evrildiğini göstermektedir. Antik Dönem'de Kuzey Mezopotamya'da mezar yaptırmak isteyen varlıklı bireyler, kayaya oyulmuş oda mezarlar, tümülüsler ve kule mezarlar olmak üzere üç farklı alternatif arasından seçim yapabiliyorlardı; bu

¹ Wießner 1980, 115, Abb. 39.

² Canepa 2021, 222, fn. 12.

seçenekler arasında en yaygın olanı, genellikle bir ya da iki odalı, kaya mezarlarıdır³. Begani kabartmaları ve mezarları, bu tür mezar yapım geleneklerinin ve sanatsal formların bölgesel yansımalarını sunmaktadır. Çalışmanın metodolojik olarak iki temel yaklaşımı bulunmaktadır. İlk olarak, kabartmalardaki figürlerin duruşları, giysileri ve taşıdıkları silahlar ikonografik açıdan incelenmiştir. İkinci olarak, kabartmaların tarihi ve kültürel bağlamı, benzer dönemlere tarihlenen diğer eserlerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Tur Abdin bölgesindeki Begani kabartmalarının akademik dünyada ilk defa incelenmiş olmasını vurgulamakta ve bölgedeki kültürel etkileşimlerin sanatsal üretime nasıl yön verdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu eserler hem yerel kültürel kimliği yansıttığını hem de bölgedeki kültürel etkileşimlerin sanatsal üretime olan etkilerini göstermektedir.

KONUM

Begani nekropolü ve bu nekropol içerisinde yer alan kaya kabartmaları, Mardin İli, Artuklu İlçesi, Hamzabey Mahallesi, Begani mevkinde Mardin şehir merkezinin yaklaşık 14 km kuzeyinde, kayalık bir alanda bulunmaktadır. Nekropol, Tur Abdin Dağları'nın güney batısında, batıdan doğuya doğru yay çizen Rabat, Zerzevan, Savur, Fafi ve Dara kalelerinin merkezinde, Mardin Kalesi'nin ise 14 km tam kuzeyinde yer almaktadır (Fig. 1).

TANIM

Necropol

Begani Yerleşimi ve Nekropol Alanı, I. Derece sit alanı olarak tescil edilen ve bu çalışmanın ana konusunu oluşturan kaya kabartmalarının bulunduğu nekropolün ait olduğu yerleşim yeri, nekropolün kuzeyinde yer alan karstik kayalık tepede yer almaktadır. Yerleşim, Tur Abdin'deki çoğu kale ve yerleşim gibi, birbirine yaklaşan iki vadi arasındaki kayalık bir burun üzerinde bulunmaktadır⁴. Bu alanda temel seviyelerine kadar yıkık mekân kalıntıları ile ana kayaya oyulmuş sarnıçlar gözlemlenmiştir. *Necropol*'deki kaya mezarları, yerleşimin güneyinde yer alan yay biçimindeki hafif eğimli vadi yamacının güney, doğu ve batısında anakaya oyulmuş farklı plan ve ölçülerdeki kaya mezarlardan oluşmaktadır. *Necropol*'ün bulunduğu alanın daha öncesinde taş ocağı olarak kullanıldığına dair izler bulunmaktadır. Söz konusu uygulama Kuzey Mezopotamya'daki, kaya mezar, anıt mezar ve tümülüs mezar yapılarında da görülmektedir⁵. Yerleşimden kaya mezarlarına ulaşım, *nekropol*'ün doğusunda 22,70 m uzunluğunda 3,50 m genişliğindeki kısmi anakayaya düzgün bir şekilde yontulan ve geri kalan kısmı taş döşeme şeklinde olan bir yol ile sağlanmaktadır (Fig. 2). Yolun taş döşeme bölümünün büyük bir kısmı günümüzde tahrip olmuş vaziyettedir. *Necropol*'de yer alan kaya mezarları genelde iki odalı, ön odada ikişer, arka odada üçer *arcosolium*'lu *kline*'lere sahip plandadır. Mezarların topoğrafik konumuna göre ana kayaya yontulmuş merdivenle çıkılan veya eğimli *dromos* ile inilen ve düz zeminde kemerli bir girişe sahip düzendedirler. Kaya mezarlarının girişi genellikle ana kayaya oyulmuş kemerli bir girişken, arka odaya açılan kapı düz bir lentoya sahiptir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan kabartmalı iki kaya mezarının mimari özellikleri aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Begani I ve II olarak adlandırılan bu mezarların girişlerinin üst kısmında yer alan kabartmalar Begani I A-B, II A-B olarak sınıflandırılmıştır.

³ Bobou ve diğ. 2023, 2.

⁴ Bell 1913, 61-62; Bell – Mango 1982, 27-29.

⁵ Segal 1953, 97-119.

Begani I

Begani I kabartmaları, çevresinde bulunan kaya kütlelerinden bağımsız dışa doğru çıkıntı yapan yaklaşık 3 m yüksekliğindeki kaya kütlelerinin güney yüzünde bulunur. Bu kabartmalar yuvarlak kemerli iki niş içinde yer alan silahlı iki erkek figürünü içerir. Kabartmaların bulunduğu kaya kütlelerinin altında, giriş kısmı tam kabartmaların altına denk gelen yerde iki odalı kaya mezarı bulunmaktadır (Fig. 3).

Begani I-A izleyiciye göre sol tarafta yer alan daha büyük sivri kemerli bir niş içerisinde alçak kabartma olarak yontulmuş bir erkek/asker kabartmasıdır. Figürün içinde yer aldığı kabaca yontulmuş kemerli niş, 1,69 m yüksekliğinde, 0,69 m genişliğinde ve 0,15 m derinliğindedir. Soldaki ilk figür (IA) 1,60 m boyunda, 0,75 m genişliğinde ve ortalama 0,10 m derinliğindedir. Kaya kabartması yoğun iklimsel tahribata uğramıştır. Figürün yüzü insanlar tarafından tahrip edilmiştir ve tamamen silik vaziyettedir. Yüzün tam ortasında, 5 cm çapında, 3 cm derinliğinde, olasılıkla dinamit lokumu yerleştirmek için açılan yuva yer almaktadır. Tahribattan dolayı figürün fizyonomik özellikleri belirgin değildir. Göğüs kısmında derin çatlaklar ve özellikle figürün sol tarafında yoğun kopmalar ve kırıklar mevcuttur. Sağ kolun büyük bir kısmı, sağ ayak bilekten itibaren, sol ayağın ön kısmı eksiktir. Nişin sol alt kısmı yüksek olasılıkla defineciler tarafından kazılmış ve tamamen tahrip olmuş vaziyettedir. Figürün, tüm gövdesi ve başı cepheden verilmiştir. Figürün sağ kolu dirsekten bükülerek sağ tarafında dikey olarak bir mızrak tutmaktadır. Sol kolu ise, sol kalçasına asılı kılıcın kabzasını tutar pozisyonundadır⁶. Kılıç kemerinin sadece küçük bir bölümü belirgindir. Geri kalan kısmı aşınmadan dolayı seçilememektedir. Figürün giysi ayrıntıları büyük oranda yok olmasına rağmen, tuniğin eteklik kısmının iç bükey kesimli olduğu ve etekliğin sağ ucunun üçgen formunda aşağıya doğru sarktığı görülmektedir. Pantolon ise dar kesimli ve bacağı sıkıca sarmaktadır, ancak aşağıya doğru sarkan hafif kıvrımlı katlanma izleri açıkça belirtilmiştir.

Begani I-B, ilk figürün (IA) solunda izleyiciye göre sağ tarafta yer alan daha küçük kemerli bir niş içerisinde yine alçak kabartma olarak yontulmuş ikinci bir erkek/asker figürü yer almaktadır. Figürün içinde yer aldığı kemerli niş, 1,44 m yüksekliğinde, 0,69 m genişliğinde ve 0,20 m derinliğindedir. IB figürü, 1,38 m boyunda, 0,68 m genişliğinde ve ortalama 0,10 m derinliğinde olup ilk büyük figüre (IA) oranla daha iyi koruna gelmiştir. Fakat yoğun iklimsel tahribat bu figürde de görülmektedir. Figürün saçları kabarık bir şekilde enseye kadar uzamaktadır. Figürün yüzü tamamen tahrip edildiği için fizyonomik özellikleri belirgin değildir. Nişin üst kısmında baş hizasında, yatay şekilde uzanan derin çatlak, figürün alnından yukarı kısmının kopmasına neden olmuştur. Figürün ayak uçları ile mızrağın alt kısmının yere temas ettiği nişin sol alt tarafında kopmalar mevcuttur. Göğüs kısmında derin çatlaklar ve özellikle figürün sol tarafında yoğun kopmalar ve kırıklar bulunmaktadır. Figürde yüzeysel olarak yoğun aşınma bulunmaktadır. Figürün, tüm gövdesi ve başı cepheden verilmiştir. Figürün sağ kolu dirsekten bükülerek sağ tarafında dikey olarak duran mızrağı tutar biçimindedir. Sol kolu ise, sol kalçasına asılı kılıcın kabzasını tutar pozisyonundadır. Kılıç kemeri belinin sağından aşağıya doğru sarkarak sol tarafa doğru uzamaktadır. Bel kısmında ise düz tunik kemeri bulunmaktadır. Figürün giysi ayrıntıları büyük oranda yok olmasına rağmen, tuniğin eteklik kısmı iç bükey kesimli olduğu ve etekliğin sol ucunun üçgen formunda aşağıya doğru sarktığı görülmektedir. Pantolon ise bacağı sıkı sarmış bir şekilde dar kesimli olmasına rağmen aşağıya doğru sarkan, çapraz şekilde U biçimli katlanma izleri belirgin olarak verilmiştir (Fig. 4a-b).

⁶ Kılıç tipolojisi için bkz. Winkelmann 2013.

Begani I Mezar Odası

Kabartmaların bulunduğu ana kaya yüzeyinin altında zemin seviyesinin altına oyulmuş kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu ve iki bölümlü bir mezar odası yer almaktadır. Mezarın girişi güneydoğuya doğru açılmaktadır (Fig. 5a). Kaya mezarın girişinin önünde, *dromos*'tan önce 4,30 x 4,30 m ölçülerine tam kare formlu, 0,30 m derinliğinde bir ön avlu bulunmaktadır. Ön avlu, 1,17 m genişliğinde, 3,78 m uzunluğundaki *dromos*'a bağlanmaktadır. Üstü açık olan *dromos*, güneydoğudan kuzeybatıya doğru, anakayaya oyulmuş şekilde 0,30 m derinlikten başlayarak, 2,50 m derinliğe kadar seviyeli bir şekilde kaya mezarın girişine kadar devam etmektedir. İki kademeli olan girişin ön kısmı, ana kayaya kabaca oyulmuş bir kemer ile hareketlendirilmiştir. Kemerli bölüm 1,46 m yükseklik, 1,15 m genişlik ve 0,30 m derinlikte (Fig. 5b). Kemerli bölümden sonra gelen dikdörtgen formlu kapı ise 1,04 yüksekliğinde ve 0,70 m genişliğindedir. Dikdörtgen biçimli kapının eşik seviyesinin 0,25 m altında olan birinci odaya 0,22 m yükseklik, 0,85 m genişlik ve 0,32 m derinlikte anakayaya oyulmuş tek bir basamak ile inilmektedir. Birinci mezar odası 3,85 m genişlik, 2,82 m derinlik ve 2,04 m yükseklikte. Odanın güneybatısında bulunan *arcosolium*'lu mezar yatağı, 2,14 m genişlik, 1,10 m yükseklik ve 0,70 m derinlikte. *Kline*'nin oda zemininden yüksekliği ise 0,92 m'dir. Kuzeydoğu duvarında yer alan yine *arcosolium*'lu mezar yatağının yerden yüksekliği 0,95 m'dir. *Kline*'nin genişliği 2,30 m, yüksekliği 1,19 m ve derinliği ise 0,70 m'dir. Birinci odanın kuzeybatı duvarının merkezinde ikinci odaya geçilen, yine kaya mezarın ilk kapısına benzer şekilde, iki kademeli bir kapı daha yontulmuştur. Kapının kabaca yontulmuş kemerli bölümü 1,94 m yüksekliğinde 1,52 m genişliğinde ve 0,32 m derinliğindedir. Dikdörtgen giriş ise 1,55 m yükseklik, 0,78 m genişlik ve 0,40 m derinlikte. İkinci oda ise 2,78 m derinliğinde, 2,58 m genişliğinde ve 2,02 m yükseklikte olup kareye yakın bir plana sahiptir. İkinci odanın güneybatı duvarında yer alan kabaca yontulmuş kare formlu mezar yatağı, 2,30 m genişliğinde, 1,12 m yüksekliğinde ve 0,82 m derinliğindedir. Mezar yatağının zeminden yüksekliği ise 0,78 m'dir. Kuzeybatı duvarında ise ilk etapta kare biçimli olarak yontulan ve sonradan kabaca bir kemer ile tamamlanan mezar yatağı ise zeminden 0,75 m yüksekliğinde olup, 2,11 m genişliğinde, 1,22 m yüksekliğinde ve 0,78 m derinliğindedir. Odanın kuzeydoğu duvarında ise zeminden 0,75 m yükseklik seviyesinde 0,30 derinliğinde yontulup yarım bırakılmış ve hiç kullanılmamış muhtemelen mezar odasının üçüncü yatağı olarak tasarlanmış bölüm yer almaktadır.

Begani II

Begani II kabartmaları, Begani I kabartmalarının yaklaşık 80 m batısında yer almaktadır. Begani II, çevresinde bulunan kaya kütesinden bağımsız dışa doğru çıkıntı yapan bir kayalığın güneydoğu yüzünde, yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş iki niş içinde oturan bir kadın, frontal duruşlu, sunu yapan yetişkin bir erkek kabartması ile sadece bacakları günümüze ulaşan yüksek ihtimalle bir erkek çocuğun betimlendiği üçüncü bir figürden oluşmaktadır. Kabartmaların bulunduğu kayanın altında, girişi kadın kabartması ile aynı hizada olan iki odalı bir kaya mezar bulunmaktadır (Fig. 6-7).

Begani II-A, kaya mezar girişinin tam üst kısmında sol tarafta tahtta oturan bir kadın figürü tasvir edilmiştir⁷. Figürün içinde yer aldığı kabaca yontulmuş kemerli niş, 1,72 m yükseklik, 0,86 m genişlik ve 0,35 m derinlikte. Tahta oturan kadın figürü (IIA) 1,23 m boyunda, 0,66 m

⁷ Figürün benzeri için bkz. Ambos 2003, Abb. 4

genişliğinde ve ortalama 0,17 m derinliğindedir. Figürün tüm gövdesi ve başı cepheden verilmiştir. Oturan figür boyunun içinde bulunduğu nişin yüksekliği ile hemen hemen aynı ölçülerdedir. Figürün üzerinde oturduğu taht, olasılıkla 0,45 m yüksekliğindeki bir platform üzerinde yer almaktadır. Ancak tahribattan dolayı kesin bir kanağe varılamamıştır. Kabartma hava şartlarından dolayı tahribata uğramıştır. Yüz tamamen ve gövde büyük oranda erimiş vaziyettedir. Bu yüzden elbise ayrıntıları ve fizyonomik özellikleri belirgin değildir. Sadece kadın figürünün üstü bir mantıyla örtülmüş sivri uçlu üçgen bir başlık giymiş olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 8a-b).

Begani II-B, II-A kabartmasının sağında konumlanmıştır. Nişte, frontal duruşlu, sunu yapan yetişkin bir erkek kabartması ile sadece bacakları günümüze ulaşan yüksek ihtimalle bir erkek çocuğun betimlendiği ikinci bir kabartma daha yer almaktadır (II-B). Figürlerin içinde yer aldığı kemerli niş, 1,82 m yüksekliğinde, 1,10 m genişliğinde ve 0,40 m derinliğindedir. Erkek figürü 1,71 m boyunda 0,62 m genişliğinde ve ortalama 0,10 m derinliğindedir. Bu kabartma, solundaki kadın figürüne göre biraz daha iyi korunmuştur. Fakat yoğun iklimsel tahribat bu figürde de görülmektedir. Figürün saçları kabarık bir şekilde enseye kadar uzamaktadır. Yüz tamamen silik vaziyette olduğu için fizyonomik özellikleri belirgin değildir. Nişin sağında, gövdenin alt kısmında derin çatlaklar bulunmaktadır. Figürde yüzeysel olarak yoğun aşınma ve erimeler mevcuttur. Figür tümüyle cepheden verilmiştir. Figürün sağ kolu hemen sağ yanında bulunan dikdörtgen formlu, 0,79 m yüksekliğinde ve 0,40 m genişliğindeki altara uzanır vaziyettedir. Altar, hafifçe yukarı doğru incelen dikdörtgenler prizması şeklinde bir altar gövdesi ve üzerinde dikdörtgen biçimli bir bitiş profiline sahiptir. Figürün sol kolu ise, sol kalçasına asılı kılıcın kabzasını tutar pozisyonundadır. Figürün giysi ayrıntıları büyük oranda yok olmuştur. Sadece bacağın alt kısmında aşağıya doğru katlanma izlerinden geniş kesimli bir pantolon giydiği anlaşılmaktadır. Ayakkabılar ise sivri uçludur ve iki ayakta düz bir pozisyonundadır. Erkek figürünün sağında duran çocuk figürünün sadece bacak bölümü kısmen korunmuştur. Hava şartlarından dolayı oluşan tahribat yüzünden bu ikinci figürün pantolon ve ayakkabı ayrıntıları belirgin değildir (Fig. 9a-b).

Begani II Mezar Odası

Kabartmaların bulunduğu kayanın, altına oyulmuş iki bölümlü mezar odası kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Güneydoğuya doğru açılan mezarın girişine günümüzde büyük oranda tahrip olmuş, kabaca yontulmuş bir basamak ile ulaşılmaktadır. Basamaktan sonra 0,50 m derinliğinde 1,10 m genişliğinde düzgün yontulmuş bir eşikten *dromos*'a geçilmektedir. 1,80 m derinlikte anakayaya oyulan *dromos*'un genişliği 0,96 m ve uzunluğu ise 2,40 m'dir. İki kademeli olan girişin ön kısmı, hilal benzeri bir kemer ile hareketlendirilmiştir. Kemerli bölüm 1,60 m yükseklik, 1,01 m genişlik ve 0,42 m derinliktedir. Mezarın dikdörtgen biçimli giriş kapısı 1,01 m yüksekliğinde ve 0,67 m genişliğindedir. Mezar giriş kapısının üst kısmında, 0,70 m genişliğinde, 0,15 m yüksekliğinde ve 0,07 m derinliğinde *tabula ansata* yuvası bulunmaktadır. Günümüze herhangi bir yazıtın ulaşmadığı yuvada, mezar ve kabartmalar ile ilgili ahşap veya bronz üzerine yazılmış bir yazıt olduğu anlaşılmaktadır. *Tabula ansata*'nın hemen üstünde ise 0,26 x 0,14 x 0,09 m ölçülerinde yarım daire biçimli bir niş yer almaktadır. Giriş kapısının açıldığı dikdörtgen planlı mekân 1,72 m yüksekliğinde, 1,80 x 3,45 m genişliğindedir. Mekânın kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarında tamamlanmamış ancak yarısına kadar kazılmış mezar yatakları bulunmaktadır. Bu durum mekânın geç dönemde sonradan kullanılmak üzere işlem gördüğüne veya inşa sürecinde kaya mezarın planında gidilen değişiklikle ilgili olabilir. Söz konusu mezardan ana mezar odasına yine dikdörtgen biçimli, zeminden 0,25 m yükseklikte bir eşığe sahip,

0,77 m genişliğinde, 1,37 m yüksekliğindeki bir kapı ile geçilmektedir. Ana mezar odası 1,80 m yüksekliğinde, 2,45 x 2,40 m genişliğinde olup tam kareye yakın plandadır. Odanın kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarında üç adet *arcosolium*'lu *kline* yer almaktadır. *Kline*'ler ve kemerler benzer bir işçilik göstermektedirler. Güneybatıdaki *kline* zeminden 0,66 m yüksekliğinde olup, 1,91 m genişliğinde ve 0,71 m derinliğindedir. Mezar yatağının kemer yüksekliği ise 1,20 m'dir. Kuzeydoğu duvarında yer alan *kline* zeminden 0,72 m yüksekliğinde olup, 2,34 m genişliğinde ve 0,77 m derinliğindedir. Mezar yatağının kemer yüksekliği ise 1,03 m'dir. Kuzeybatı duvarında yer alan *kline*'nin zeminden yüksekliği ise 0,79 m olup, 1,72 m genişliğinde ve 0,77 m derinliğindedir. Mezar yatağının kemer yüksekliği ise 0,99 m'dir. Mezar odasında herhangi bir süsleme ve yazıta rastlanmamıştır. Ayrıca Mezar odaları yakın zamana kadar ambar ve ahır olarak kullanıldığı için hiçbir kalıntı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır (Fig. 10).

DEĞERLENDİRME

Hem doğa şartları hem de insan eliyle yapılan tahribatlardan dolayı fizyonomik özellikleri belirgin olmayan figürlerin, giysi, saç yapısı ve taşıdıkları silahlardan yola çıkarak ikonografik olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanlar tarafından bilinçli olarak yapılan bu tahribatların düzeyi net olmamakla beraber, Begani I kabartmalarındaki figürlerin -özellikle yüzlerinin- insan eliyle tahrip edildiğine dair izler mevcuttur. Giysiler Greko-Roman modasından uzak, yerel özellikler göstermektedir⁸. Erkek figürler, Parth ve Mezopotamya coğrafyalarında, Edessa, Palmyra ve Hatra heykeltıraşlığı ve mozaik sanatında sıklıkla görülen tam frontal duruş ikonografisine sahiptirler⁹. Büyük İskender'den önceki dönemlerde Yakın Doğu'daki sanatçılar hem başı hem de ayakları profilden resmetmişlerdir¹⁰. Mezopotamya'da bulunan kabartma ve heykellerdeki frontalitenin kökeni ile ilgili tartışmalar bulunsa da İran ile bağlantılı ilk frontal eserler, MÖ 3. yüzyıla tarihlenmektedir¹¹. Yakın Doğu sanatında frontalitenin ana merkezleri Dura Europos, Palmyra ve Hatra olarak bilinmektedir¹². Frontalite, güçlü bir varlık hissi yaratmaktadır: figürler, basit birer tasvir değil; izleyiciye doğrudan bakan ve saygı ya da tapınma davetinde bulunan bir tanrı, ibadet eden ya da ölmüş bir bireyi temsil etmektedir¹³.

Kabartmalardaki erkek figürler, Edessa¹⁴, Hatra, Dura Europos ve Palmyra'da görülen heykeltıraşlık eserler, duvar resimleri ve mozaiklerde olduğu gibi göbek hizasında kemerle tutturulmuş uzun kollu tunik ve pantolon giymektedir. I numaralı Begani kabartmalarındaki erkek figürlerin pantolonları, Begani II'de sunu yapan figürde görülen pantolona kıyasla daha dar kesimlidir.

İran, Huzistan Eyaleti'nde bulunan Tang-e Sarvak'taki benzer kabartmalar ikonografik olarak Begani I-A ve B kabartmaları ile oldukça benzerdirler¹⁵. Bisotun'da, *Parthian Stone* olarak bilinen bir kayanın üzerinde yer alan Arsacid kraliyet hanedanına bağlı olduğu üzerindeki yazıttan

⁸ Bobou ve diğ. 2023, 9.

⁹ Rostovtzeff 1935, 236.

¹⁰ Hopkins 1936, 187.

¹¹ Rostovtzeff 1935, 238-239.

¹² Gawlikowski 1979, 323-324.

¹³ Gawlikowski 1979, 325.

¹⁴ Edessa ve çevresinde tunik ve pantolon giyen ve silah taşıyan üç boyutlu silahlı erkek mezar heykellerinin birkaç örneği Begani I kabartmaları ile benzer bir tipolojiyi paylaşmaktadır. Silah tipolojileri için bkz: Winkelmann 2009; Winkelmann 2006; heykel örnekleri için bkz: Segal 1970; Çetin 2017; Demir 2019; Çobanoğlu 2013; Jacobs – Maischatz-Schütte 1999; Jacobs – Maischatz-Schütte 2006; Blömer 2019; Blömer 2022; Bobou ve diğ. 2023.

¹⁵ Kawami 2013, fig. 38.9.

anlaşılan sunu yapan frontal duruşlu erkek heykeli Begani II-B kabartması ile ikonografik açıdan benzerlik göstermektedir. Bu sunu sahneleri Helenistik ve Roma Yakın Doğu sanatında yaygındır¹⁶. Bu iki kabartmayı birbirinden ayıran sadece sunu yapan adam ikonografisi değil, aynı zamanda figürlerin kıyafetleri ve duruşları gibi belirli ikonografik detaylardır. Bisotun kayası üzerindeki yazıt Arsacid hanedanıyla bir ilişkiye işaret etmektedir. Begani II-B'nin aksine, Bisotun'daki figürlerin rahipler ve vassal yöneticiler olarak tasvir edilmesi sahneye daha fazla bağlam katmaktadır. Bu durum, heykeller ve kabartmalar gibi yerel olarak üretilen mezar sanatının çok çeşitli üsluplar ve varyasyonlar sergilediği ve bu geniş alanın her bölgesinin kendine özgü sanatsal üretim biçimleri geliştirdiği Roma Büyük Suriye'sinde görülenlere benzer bir modeli yansıtmaktadır¹⁷.

Özellikle Begani I-A ve B kabartmalarının yüzeysel formları, frontal duruşları, uzun tunik ile pantolonlu giysileri ve bazı figürlerin ayaklarının açık duruşuyla daha belirgin bir şekilde Parth özelliği taşımaktadırlar¹⁸. Frontal duruşlu, Begani I benzeri mızrak ve kılıç tutan kabartmalar Dura Europos'ta da bilinmektedir. Gadde Tapınak *naos*'unda bulunan tanrı Nebo kabartması¹⁹ ile Zeus Megistos Tapınak girişinde bulunan ve bir tanrıyı betimlediği düşünülen kabartmalar Begani I kabartmaları ile ikonografik olarak benzerlikler taşımaktadır. Hatra Kralı I. Sanatruq tarafından yaptırılan ve MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen Allat Tapınağı'ndaki bir kabartma grubunda, tanrı oldukları düşünülen, frontal duruş sergileyen mızraklı erkek figürler, Begani I kabartmaları ikonografik paralellik göstermektedir.²⁰ Begani I-A, B kabartmalarının ayak yönelişi tahribattan dolayı belirgin değildir. Fakat büyük olasılıkla iki ayakta cepheden betimlenmişlerdir. Begani II-B kabartmasının ise sağlam olan iki ayağı tam cepheden verilmiştir. Colledge'a göre Palmyra'daki heykeltıraşlık eserleri MS 1. yüzyılın ortalarından itibaren hemen hemen tüm figürler gibi, bir ayağı cepheden ve diğeri profilden olmak üzere yaygın Yunan pozisyonunu benimsemekte, iki ayağın birden cepheden verilmesinin Yakın Doğu'ya özgü olabileceğini belirtmektedir²¹. Ayak kısımları günümüze sağlam olarak ulaşan ve bir ayağı cepheden ve diğeri profilden verildiği en yakın örnek Şırnak, Güçlükonak'ta bulunan Finik Kabartmasındaki iki figürde görülmektedir²².

Genelde uzun yıllar sadece Parthlara özgü olduğu düşünülen kemerli bir tunik ya da manto ile pantolondan oluşan erkek elbise takımı²³, son yıllarda yapılan çalışmalar sonrasında Yakın Doğu'nun büyük bir bölümünde kullanıldığı ve bölgeden bölgeye çeşitlilikler gösterdiği ortaya konmuştur²⁴. MS 1. yüzyıldan itibaren Parthia dışında Dura Europos ve Palmyra'da tunik giyimli figürler sıklıkla görülmeye başlamıştır²⁵. Gawlikowski MS 2. ve 3. yüzyıllarda Dicle Bölgesi

¹⁶ Kawami 2013, 755, fig. 38.3.

¹⁷ Blömer 2019, 45.

¹⁸ Kawami 2013, 758.

¹⁹ Downey 1977, cat. no. 48; Mathiesen 1992, 201, fig. 61.

²⁰ Al-Salihi 1985, 133, 141, fig. 41-42, 50a.

²¹ Colledge 1976, 133.

²² Nogaret 1984, 257-266.

²³ Rostovtzeff 1935, 157-303.

²⁴ Blömer 2022, 156.

²⁵ Curtis 1988, 286-287.

ile Suriye arasındaki bölgede üretilen heykeltıraşlık eserlerinin köklerinin yerel geleneklere dayandığını ve bölgesel etkileri takip ettiğini önermektedir²⁶. Bu kıyafet düzeni, Kommagene Kraları tarafından da tören kıyafeti olarak benimsenmiş ve değiştirilerek giyilmiştir²⁷. Parth Dönemi'nin sonlarına doğru popüleritesi o kadar artmıştır ki, Hatra, Dura Europos ve Palmyra sanatında oldukça süslü ve özenli bir şekilde tasvir edilmişlerdir²⁸. Benzer özellikteki giysiler ayrıca Kuzey Suriye'de bulunan Roma Dönemi stellerindeki rahip tasvirlerinde de görülmektedir²⁹. Palmyra'daki tanrı figürleri, zaman zaman sivil giysiler içinde tasvir edilseler de tanrısal kimliklerini duruşları, sembolik öğeleri ve belirli kıyafet türleriyle ortaya koymuş; özellikle MS 1. yüzyılın başlarından itibaren, mızrak veya asa tutan yükseltilmiş kol duruşu ve askeri semboller tanrısallığın belirleyici işaretleri haline gelmiştir; tanrısal giysiler genellikle Yunan tarzında olup, bazı durumlarda yerel halkın günlük kıyafetleri de kullanılmıştır³⁰.

Begani I figürlerinde özellikle B figürünün tunik etek bölümünün sol tarafı, Yakın Doğu plastik sanatında görülen düz, kırlangıç kuyruğu veya dış bükey formdan farklı, belirgin olarak üçgen kesime sahiptir. Bu kesime benzer örnekler Hatra'da bulunan üzerindeki yazıt sayesinde MS 162-163 yılına tarihlenen Abgyd heykelinde görülmektedir³¹. MS 2. yüzyılda, Parth İmparatorluğu içinde ve dışındaki pek çok yerleşimde yuvarlak yakalı, uzun kollu ve kemerli tunik giyen figürlere dair kanıtlar bulunmaktadır. Ancak bir kez daha, özellikle MS 2. yüzyılın başlarında bu tuniklerin en iyi tarihli örnekleri Parth İmparatorluğu dışında, yani birçok yazıtlı kabartmada görüldükleri Palmyra ve Dura Europos'dan gelmekte ve özellikle Palmyra'da tuniğin kısa bir versiyonu genellikle dar pantolonlar ile birlikte giyildiği görülmektedir³². Yakındoğu'daki heykeltıraşlık eserlerinde kemerlerin yalnızca kostümün önemli bir parçası olmadığını, aynı zamanda özenli çeşitlilikleriyle dekoratif bir amaca da hizmet ettiği bilinmektedir³³. Begani I figürlerinin göbek üzerinde tutturulan kemer ayrıntıları belirgin olmasa da gevşek bir şekilde göbekten aşağı doğru sarkan kılıç kemeri sade bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Begani I A-B kabartmalarının betimlendikleri silahlarının stilistik özellikler ve tipolojik detayları aşınmalardan dolayı belirgin değildir. Bu yüzden tipolojik bir değerlendirme yapmak güç olsa da büyük boyutlu oldukları anlaşılmaktadır. Hatra ve Osrhoene'de bulununan heykeltıraşlık eserlerindeki silahlar üzerinde çalışmalar yapan Winkelmann, buradaki büyük boyutlu kılıçları MS 2-3. yüzyıla tarihlenmektedir³⁴.

Suriye veya Irak'ta bulunduğu düşünülen, Berlin, İslam Sanatı Müzesi'nde muhafaza edilen bir kalıp üzerinde yer alan kadın ve erkek figürü, tipolojik olarak Begani II kabartmalarını anımsatmaktadır³⁵. Rostovtzeff, kadın figürün Greko-Babil tipinde, erkek figürün ise Parth tipinde, bir tanrı ve tanrıçayı betimlediğini aktarmaktadır³⁶. Kadın figürü ise yine aynı coğrafyada heykeltıraşlık eserler ve mozaiklerden aşına olduğumuz tabureye oturur vaziyettedir. Edessa

²⁶ Gawlikowski 1979, 325; Blömer 2022, 156.

²⁷ Nemrut Dağı heykeltıraşlık eserlerinin kıyafet özellikleri için bkz. Brijder 2014, 314-382.

²⁸ Curtis 2017, 53; Hatra, Dura Europos ve Palmyra'daki Parth etkili örnekler için ayrıntılı bkz. Curtis 1988, 182-260.

²⁹ Blömer 2014, 129-130.

³⁰ Colledge 1976, 133.

³¹ Mathiesen 1992, 207, fig. 73

³² Curtis 1988, 289.

³³ Curtis 2001, 300.

³⁴ Winkelmann 2009; Winkelmann 2006, 2013.

³⁵ Mathiesen 1992, 219, fig. 85.

³⁶ Rostovtzeff 1935, 186; Mathiesen 1992, 219.

mozaiklerinden ve kaya kabartmalarından tanıdığımız oturan kadın figürü³⁷, Hilar örneğiyle birlikte, Fırat Nehri'nin doğusunda, Türkiye sınırları içinde kalan Kuzey Mezopotamya bölgesindeki kaya ve mezar kabartmalarında yer alan kadın figürleri repertuarına yeni bir katkı sağlaması bakımından önemli bir yere sahiptir. Hilar kabartmalarında tahrip olmuş kadın figürünün, *himation-khithon* giysilerinin etek uçları ile sivri uçlu bir ayakkabıları ve oturduğu tahtın boğum kısımları günümüze ulaşmıştır³⁸. Genelde bir eş veya kızı temsil eden oturan kadın, MS 2. yüzyılın başlarında ya da daha önce mezar kabartmalarında sıkça görülmektedir. En sık ziyafet sahnelerinde, frontalden neredeyse profile kadar değişen açılarda görülmekte olup, genelde kabartmalarda sahnenin sol tarafında yer alır. Bu figürün tanrıça pozu olarak Hellenistik Dönem repertuarından evrildiği açıktır ve Doğu Roma mezar kabartmalarında yaygındır³⁹.

Edessa'daki taban mozaikli mezarlarda yer alan yazıtlarda, mezarlar sıklıkla bir 'sonsuzluk evi' olarak tanımlanmakta ve bu mezarlarda aile üyelerinin portreleri mozaik ve kabartma şeklinde işlenmektedir⁴⁰. Bu tür bir uygulama, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Kuzey Mezopotamya dahil olmak üzere farklı bölgelerde gözlemlenen bir gelenek olarak, ölen bireylerin anısını yaşatmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle imparatorluğun çevre bölgelerinde, Greko-Roman dünyasındaki standart kadın tasvirlerinden farklı olarak muhtemelen daha eski yerel geleneklere dayanan, alışılmadık giysiler ve dikkat çekici başlıklar içeren mezar anıtları bilinmektedir⁴¹. Fırat kıyısındaki Zeugma, Hatra, Palmyra, Dura Europos ve Edessa gibi diğer antik kentlerde bulunan mozaik ve heykeltıraşlık eserlerdeki kadın figürleri, Roma ve Yunanistan'daki kadınların giysilerinin aksine, renkli, dar ve uzun kollu olup, genellikle sol omuzda bir broşla tutturulan, diyagonal şeritler ve basit desenler ile süslenmiş şekildedir⁴². Yunan ve Roma dünyasından mezar stellerinde, kabartmalarda ve diğer heykeltıraşlık eserlerinde oturan kadın ikonografisi sıklıkla görülmektedir⁴³. Zeugma, Hierapolis (Menbiç) ve Kyrrhestike'de çok sayıda oturan kadın heykeli bilinmektedir⁴⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bu heykellerin büyük bir kısmı Zeugma'da bulunanlarda olduğu gibi *khithon* ve *himation* giyimlidirler⁴⁵. Zeugma'da dikdörtgen biçimli ve düz yapılı kadın başlıklarının⁴⁶ aksine, Hierapolis Bambyke'de kadın başlığında alnın üstünde üçgen bir alan bulunmaktadır⁴⁷. Edessa'daki kaya mezarlarının mozaiklerinde ise kadın figürler, sivri veya silindirik başlık ile tasvir edilmişlerdir⁴⁸. Begani IIA kadın figürünün başlığının detayları aşınmalar nedeniyle net olmasa da sivri bir şekilde sonlanan üçgen formu yine de ayırt edilebilmektedir. Tipolojik olarak, Edessa'da bulunan ve MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen mozaiklerde görülen sivri başlıklarla yakın bir benzerlik taşımaktadır.

³⁷ Pogon 1907, Pl. XI, XXII.

³⁸ Huntington 1903, 131-139; Schneider 1992, 28-35; Schneider 1993, 249-260.

³⁹ Colledge 1976, 136; Kuzey Suriye, Kommaagene ve Kyrrhestike örnekleri için bkz. Blömer 2014, 197-205.

⁴⁰ Bobou ve diğ. 2023, 3; yazıtlar için bkz. Drijvers – Healey 1999, cat. no. As7, As9, Am2, Am3, Am5, Am6, Am7, Am10, Add16.

⁴¹ Rumscheid 2019, 65.

⁴² Rumscheid 2013, 126.

⁴³ Pfuhl – Möbius 1977.

⁴⁴ Blömer 2014, 206-212.

⁴⁵ Blömer 2014, 59.

⁴⁶ Rumscheid 2019, 66.

⁴⁷ Rumscheid 2019, 75.

⁴⁸ Rumscheid 2019, 75.

TARİHLEME

Begani kabartmalarının tarihlendirilmesi, stilistik ve ikonografik kanıtların yetersizliği ile yazıtların bulunmaması nedeniyle önemli bir zorluk oluşturmaktadır. Ancak, Kuzey Mezopotamya'daki mezar ve kraliyet dışı heykeltıraşlık üretimlerinin analizi yoluyla elde edilen bağlamsal ipuçları, bu kabartmaların muhtemel bir döneme yerleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle Edessa ve Hatra gibi önemli merkezlerde mezar heykeltıraşlığı eserlerinin ortaya çıkışı, MS 2. yüzyılda meydana gelen dikkate değer bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu gelişme, anıtsal sanat üretimine doğru bölge çapında bir kaymayı yansıtmaktadır. Bu sanat, Palmyra ve Dura Europos gibi diğer büyük şehirlerin yanı sıra Fafı ve Hilar gibi daha küçük yerleşimlerdeki benzer kabartmalarda da görülebilmektedir. Fafı'de bulunmuş ancak şu an kayıp olan varlığını Comfort'tan bildiğimiz erkek bacak parçası üzerindeki floral ve geometrik süslemeler⁴⁹ Hatra ve Palmyra'da yaygın bir şekilde görülmektedir. Söz konusu bezemeli giysiler, MS 2.-3. yüzyıllara⁵⁰, Mathiesen tarafından ise daha kesin olarak MS 150-225 yıllarına denk gelen Geç Parth Dönemi'ne tarihlenmektedir⁵¹. MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren Parth İmparatorluğu'nun yükselişiyle bölgedeki prenslikler Parth etkisi altına girmiştir⁵². Yukarı Dicle bölgesi ve Tur Abdin, Sophene'nin bir parçasıydı⁵³. Begani ve çevresini de içeren bölge ise, MS ilk iki yüzyıl boyunca Adiabene Krallığı'nın bir parçasıydı. Kabartmalara En yakın büyük kent merkezi, bölgenin önemli bir kenti olan Nisibis'tir. Nisibis'in arkeolojisi ve topografyası büyük ölçüde keşfedilmemiş olsa da hinterlandında bulunan heykeltıraşlık eserlerinin keşfi, bu kentin Hatra ve Edessa gibi diğer önemli şehirlerle kıyaslanabilir bir sanatsal üretim merkezi olduğunu düşündürmektedir⁵⁴. Ancak, MS 114'te Traianus'un ve MS 165'te Lucius Verus'un seferlerini takiben Roma kontrolüne geçmesiyle bölgenin siyasi yapısında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır⁵⁵. MS 199'da Septimius Severus'un Mezopotamya Eyaleti'ni kurmasıyla Roma egemenliği kesin olarak tesis edilmiştir⁵⁶. Bu süreç, Kuzey Mezopotamya'da, özellikle de Edessa ve çevresinde, MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen ve Roma stillerinin etkilerini yansıtan mozaikler ile kabartmalı kaya mezarlarının da ortaya koyduğu üzere, sanatsal üretimde dikkate değer bir artışa işaret etmektedir.

Daha geniş bir bağlamda incelendiğinde, Begani kabartmalarının MS 2. ve 3. yüzyılın başlarında egemen olan sanatsal ve kültürel eğilimlerle uyumlu olduğu görülmektedir. Kabartmaların kesin bir tarihlenmesi yapılamasa da sahip oldukları ikonografik özellikler ve bitkisel ile geometrik motifli pantolonlar gibi giyim tarzları bu dönemin sanat anlayışıyla örtüşmektedir. Ayrıca, MS 250/260 civarında Sasani İmparatorluğu'nun Kuzey Mezopotamya'yı istila etmesi, kabartmalar için olası en geç tarihe işaret eden bir *terminus ante quem* sağlamaktadır. Bu istilanın ardından yaşanan kesinti, bölgede büyük ölçekli heykeltıraşlık eserlerinin üretiminde kayda değer bir azalmaya yol açmıştır. Bu nedenle, Begani kabartmalarının MS 2. yüzyılın sonları ile 3. yüzyılın başlarına tarihlenmesi, stilistik ve ikonografik analizlerle geçici bir çerçeve sunmaktadır.

⁴⁹ Comfort 2017, 205, fig. 26a; Blömer 2022, 171.

⁵⁰ Curtis 1988, 317.

⁵¹ Mathiesen 1992, 34-70.

⁵² Marciak 2011; Marciak 2012a; Marciak 2012b; Marciak 2014a; Marciak 2014b; Marciak 2016; Marciak -Wójcikowski 2016; Marciak 2017; Edwell 2017, 111.

⁵³ Marciak 2017, 54; Marciak 2021, 154.

⁵⁴ Blömer 2022, 171.

⁵⁵ Millar 1993, 155; Millar 1993, 111-114; Palermo 2014, 460-461; Edwell 2017, 116.

⁵⁶ Millar 2006, 164-222; Palermo 2014, 461.

Önerilen bu tarih aralığı, Edessa, Hatra ve diğer bölgesel merkezlerdeki benzer eserlerle yapılan karşılaştırmalara dayanmaktadır. Roma egemenliğinin kurulması ve buna bağlı kültürel değişimlerin bu kabartmaların yapımında etkili olmuş olması muhtemeldir. Öte yandan, Sassani istilası bu kabartmaların üretimi için belirgin bir son tarih oluşturmaktadır.

SONUÇ

Begani Kaya Kabartmaları, Part-Roma Dönemi’nin ikonografik ve kültürel etkileşimlerini yansıtan önemli sanat eserleridir. Bu çalışma, söz konusu kabartmaların Parth ve Mezopotamya sanatlarıyla olan güçlü bağlantılarına işaret etmektedir. Kabartmaların giysi stilleri, duruşları ve silahları, dönemin sanatının belirgin özelliklerini ve bu sanatın nasıl evrildiğini gözler önüne sermektedir. Begani kabartmalarının yerel ve bölgesel sanatla olan etkileşimleri, Suriye ve Mezopotamya sanat merkezleriyle olan benzerlikleri ortaya koymaktadır. Edessa, Hatra ve Palmyra gibi merkezlerdeki heykeltıraşlık eserleriyle paylaşılan giysi tarzları ve ikonografik unsurlar, bu bölgelerdeki sanatın ortak bir kültürel ağ içinde nasıl geliştiğini göstermektedir. Ayrıca kabartmalar-daki tunik ve pantolon gibi giysi unsurlarının yalnızca Parthlara özgü olmadığı; aksine bölgedeki çeşitli yerel geleneklerle sentezlenerek geniş bir coğrafyada benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu giysi unsurlarının varlığı, sanatsal ifadelerin yaygın doğasını gözler önüne sermektedir. Begani’yi de kapsayan Tur Abdin bölgesinin, Yukarı Dicle coğrafyasıyla birlikte Adiabene Krallığı’nın bir parçası olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu krallık, muhtemelen Hatra ve Edessa gibi diğer Mezopotamya krallıklarındaki sanatsal üretimi etkileyen önemli bir bölgesel güçtü. Adiabene’nin maddi kültürü kapsamlı bir şekilde belgelenmemiş olsa da, Parth İmparatorluğu’nun yükselişinden önce bu bölgenin krallarının heykeltıraşlık eserleri yaptırdığı açıktır ve bu durum, zengin bir sanatsal mirasın varlığına işaret etmektedir⁵⁷. Kabartmaların uğradığı tahribat, figürleri kesin olarak ayırt etmemizi zorlaştırsa da, kalan izler, dönemin sanatsal değişimleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu kültürel ve sanatsal dönüşüm, özellikle bölgeden elde edilen diğer arkeolojik buluntuların da dahil edilmesiyle daha fazla araştırılmayı hak etmektedir. Bu kapsamda, Kuzey Mezopotamya sanatı ve kültürünü daha geniş bir perspektiften değerlendirmek ve heykeltıraşlık eserlerinin üretiminin tekil bir olay olmayıp, bölge genelinde daha kapsamlı bir sanatsal diyalogun parçası olduğunu kabul etmek mümkün olacaktır.

TEŞEKKÜR

Çalışmamızın şekillenmesinde önemli rol oynayan herkese içten teşekkürlerimizi sunarız. Doktora danışmanım Prof. Dr. Musa Kadioğlu’na değerli ve ilham verici fikirleri için en derin şükranlarımı sunarım. Prof. Dr. Michael Blömer ve Prof. Dr. R.R.R. Smith’e de değerli yorumları için içtenlikle teşekkür ederim. Dijital çizimlerdeki katkıları için özellikle Kübra Çevrim (MA) ve Eyüp Caner’e (MA) ayrıca teşekkür ederim. Son olarak, kabartmalar üzerinde çalışmamız için bize cömertçe izin veren Mardin Müzesi yetkililerine minnettarlığımızı sunarız.

⁵⁷ Blömer 2022, 171-172.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, tarihi olarak Kuzey Mezopotamya'nın önemli bölgelerinden biri olan Tur Abdin sınırları içerisinde yer alan Begani kaya kabartmaları ve ilişkili nekropol üzerine kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Begani kaya kabartmaları, Parth-Roma dönemine tarihlenmekte olup, bölgedeki ölü gömme geleneklerinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kabartmalar, estetik ve kültürel açıdan oldukça önemli olmalarına rağmen akademik literatürde büyük oranda belgelenmemiştir; daha önce yalnızca tek bir fotoğraf olarak yayımlanmış durumdadır. Bu çalışma, bu kültürel eserlerin akademik düzeyde detaylı bir incelemesini sunarak, onları antik Kuzey Mezopotamya'nın sanatsal ve ölü gömme gelenekleri bağlamında değerlendirerek daha geniş bir çerçeveye oturtmayı amaçlamaktadır. Begani nekropolü, Mardin'in kuzeyindeki karstik bir kayalık tepe üzerinde yer almakta olup birinci derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. Nekropolün konumu, çevresinde yer alan kaleler ve vadilerle Kuzey Mezopotamya'ya özgü coğrafi ve topoğrafik özellikleri yansıtmaktadır. Nekropol, genel olarak iki odalı plan tipine sahip kaya mezarları içermekte olup, bu yapılar Osroene ve Kommagene çevresinde de bilinen elit sınıfa özgü defin geleneklerini yansıtan belirgin mimarî özelliklere sahiptir. Mezarların giriş yolları, kayaya yontulmuş merdivenler ve taş döşeli patikalar, bu döneme özgü planlama ve işlevsel tasarım unsurlarını içermekte olup, dönemin ölü gömme pratikleri hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu kaya mezarlarının mimarisi ve içerdikleri kabartmalar, bölgede hakim olan sanatsal geleneğe uygun olarak yüksek seviyede bir işçilik ve detaylara gösterilen dikkati ortaya koymaktadır. Bu unsurlar, bölgenin kültürel yapısını anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmada, Begani I ve Begani II olarak adlandırılan iki mezar kabartması incelenmektedir; her iki kabartma da kemerli nişler içinde belirgin şekilde işlenmiş figürler barındırmaktadır. Begani I kabartmasında, silahlı ve cepheden betimlenmiş iki erkek figürü dikkat çekmektedir. Bu figürler, önemli ölçüde hava şartlarından ve insan eliyle gerçekleştirilmiş aşınmaya maruz kalmış olsa da, silah ve giysi gibi temel detayları hala korunmakta ve askeri temalarla ilişkili ikonografik özellikleri ortaya koymaktadır. Begani II kabartmasında ise yüksek sivri bir başlık takan, oturur pozisyondaki bir kadın figürü ve frontal duruşlu bir erkek figürü bulunmaktadır. Erkek figürünün yanında yer alan dikdörtgen bir sunak, olasılıkla adak sunusu yapılan bir ritüelin sahnelendiğine işaret etmektedir. Kabartmalar, aşınmadan kaynaklanan bozulmalar nedeniyle giysi ve yüz hatları gibi ince detaylarını büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak ikonografik duruşlar ve geleneksel giysiler gibi ayırt edici unsurlar hala gözlemlenebilmekte olup, bu unsurlar dönemin stilistik etkileri ve ikonografik temaları hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada kullanılan metodoloji, figürlerin ikonografik analizine ve benzer döneme ait diğer eserlerle yapılan karşılaştırmalı bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu iki yönlü yaklaşım, Begani kabartmalarını Parth-Roma dönemi sanatsal gelenekleri ve ölü gömme adetleri bağlamında ele alarak, dönemin kültürel etkileşimlerini kapsamlı bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece, Begani nekropolü ve kabartmaları, bölgedeki yerel elitlerin farklı kültürel alanlardan gelen tarzları nasıl benimsediklerini ve uyarladıklarını gözler önüne sermektedir. Özellikle Adiabene Krallığı'nın bölge üzerindeki etkisi burada belirgin olarak öne çıkmakta olup, Begani kaya kabartmalarının Parth-Roma döneminde Mezopotamya'nın karmaşık kültürel kimliğini yansıtan özgün bir temsil oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Begani nekropolünün ve kabartmalarının bu bağlamda ele alınması, yalnızca yerel ölü gömme geleneklerinin değil, aynı zamanda Kuzey Mezopotamya'nın kültürel yapısının da daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmakta; bölgedeki elitlerin kültürel alışverişlerdeki rolüne dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Begani kaya kabartmalarının Kuzey Mezopotamya sanat tarihi açısından taşıdığı önemi ve Mezopotamya'nın çok katmanlı kültürel kimliğini anlamada oynadığı rolü akademik bir çerçevede incelemeyi hedeflemektedir.

BIBLIOGRAPHY / KAYNAKÇA

- Al-Salihi, W. 1985. "Allat-Nemesis: Iconographical Analysis of Two Religious Reliefs from Hatra." *Mesopotamia* 20:131-146.
- Ambos, C. 2003. "Nanaja-Eine ikonographische studie zur darstellung einer altorientalischen göttin in Hellenistisch-Parthischer zeit." *ZA* 93(2):231-272.
- Bell, G. M. L. 1913. "Churches and Monasteries of the Tur'Abdin and Neighbouring Districts." *Zeitschrift für Geschichte der Architektur* 9:61-112.
- Bell, G. M. L. – M. M. Mango 1982. *Churches and Monasteries of the Tûr 'Abdîn and Neighbouring Districts*. (2 ed.). London. The Pindar Press.
- Blömer, M. 2014. *Steindenkmäler römischer Zeit aus Nordsyrien: Identität und kulturelle Tradition in Kyrrhestike und Kommagene. Dolichener und Kommagenische Forschungen V, Asia Minor Studien 71*. Bonn: Habelt.
- Blömer, M. 2019. "The Diversity of Funerary Portraiture in Roman Commagene and Cyrhestic." M. Blömer – R. Raja (eds.), *Funerary Portraiture in Roman Greater Syria* Turnhout: Brepols Publishers, 45-64.
- Blömer, M. 2022. "Edessa and the Sculpture of Greater North Mesopotamia in the Romano-Parthian Period." K. Lapatin – R. Raja (eds.), *Palmyra and the East*. Turnhout: Brepols, 155-178.
- Bobou, O. – J. F. Healey – R. Raja 2023. "Revisiting Edessa's Funerary Portrait Habit." *Anatolia Antiqua* 31:1-52.
- Brijder, H. 2014. *Nemrud Dagi: Recent Archaeological Research and Preservation and Restoration Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Canepa, M. P. 2021. "Sculpting in Time: Rock Reliefs, Inscriptions and the Transformation of Iranian Memory and Identity." J. Ben-Dow – F. Rojas (ed.), *Afterlives of Ancient Rock-cut Monuments in the Near East*. Leiden/Boston: Brill, 221-271.
- Colledge, M. A. R. 1976. *The Art of Palmyra. Studies in Ancient Art and Archaeology*. London: Thames and Hudson.
- Comfort, A. 2017. "Fortresses of the Tur Abdin and the confrontation between Rome and Persia." *AnatSt* 67:181-229.
- Curtis, V. S. 1988. *The Parthian Costume: Origin and Distribution*. Unpublished PhD thesis. University College: London.
- Curtis, V. S. 2001. "Parthian Belts and Belt Plaques." *IrAnt* 36:299-327. DOI: 10.2143/IA.36.0.110
- Curtis, V. S. 2017. "The Parthian haute-couture at Palmyra." T. Long – A. H. Sørensen (ed.), *Positions and Professions in Palmyra, Palmyrene Studies 2*. Denmark: Specialtrykkeriet Arco A/S., 52-67.
- Çetin, B. 2017. "Şanlıurfa Kızılkoyun ve Kale Eteği Nekropolü Kurtarma Kazı ve Temizlik Çalışmaları." *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 26:29-44.
- Çobanoğlu, D. 2023. *Edessa/Osrhoene Bölgesi Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserleri: Tipolojik, Kronolojik ve İkonografik Açından Değerlendirme*. Unpublished PhD Thessis. Akdeniz Üniversitesi: Antalya.
- Demir, M. 2019. "Şanlıurfa Kızılkoyun ve Kale Eteği Nekropolü Kurtarma Kazı ve Temizlik Çalışmaları." M. Önal – S. Mutlu – İ. Mutlu (ed.) *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 251-270.
- Downey, S. B. 1977. *The Stone and Plaster Sculpture. Excavations at Dura-Europos. Final*

- Report III, Part 1, Fascicle 2.* Los Angeles: University of California, Institution of Archaeology.
- Drijvers, H. J. W. – J. F. Healey 1999. *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene: Texts, Translations and Commentary.* Leiden: Brill.
- Edwell, P. 2017. "Osrhoene and Mesopotamia between Rome and Arsacid Parthia." J. M. Schlude – B. B. Rubin (ed.), *Arsacids, Romans, and Local Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire.* Oxford: Oxbow Books, 111-135.
- Gawlikowski, M. 1979. "L'art "parthe" et l'art arsacide." W. Kleiss (ed.), *Akten des VII. internationalen Kongresses für iranische Kunst und Archäologie.* Berlin: Reimer, 323-326.
- Hopkins, C. 1936. "A Note on Frontality in Near Eastern Art." *Ars Islamica* 3(2):187-199.
- Huntington, E. 1903. "The Hittite Ruins of Asia Minor." H. M. Baum – F. B. Wright (ed.), *Record of the Past* Vol. II, Washington, D.C., 131-139.
- Jacobs, B. – A. Schütte-Maischatz 1999. "Statuette eines Adligen aus der nördlichen Osrhoene." *IstMitt* 49:431-445.
- Jacobs, B. – A. Schütte-Maischatz 2006. "Statue eines Bogenschützen aus dem Stadtgebiet von Urfa." *IstMitt* 56:359-369.
- Kawami, T. S. 2013. "Parthian and Elymaean Rock Reliefs." D. T. Potts (ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Iran.* Oxford: Oxford University Press, 751-765.
- Marciak, M. 2011. "Seleucid-Parthian Adiabene in the Light of Ancient Geographical and Ethnographical Texts." *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 2:179-208.
- Marciak, M. 2012a. "The Historical Geography of Gordyene. Part 1: Classical Sources." *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 3:173-213.
- Marciak, M. 2012b. "The Historical Geography of Sophene." *Acta Antiqua* 52(4):295-338.
- Marciak, M. 2014a. "The Cultural Landscape of Sophene from Hellenistic to Early Byzantine Times." *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 17:13-56.
- Marciak, M. 2014b. *Izates, Helena, and Monobazos of Adiabene: A Study on Literary Traditions and History.* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Marciak, M. 2016. "Gordyene's Culture from Hellenistic to Sasanian Periods." *Geographia Antiqua* 25:33-56.
- Marciak, M. 2017. *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three Regna Minora of Northern Mesopotamia between East and West* (1st ed.). Leiden: Brill.
- Marciak, M. 2021. "The Upper Tigris Region between Rome, Iran, and Armenia." *Electrum* 28:151-161.
- Marciak, M. – R. S. Wójcikowski 2016. "Images of Kings of Adiabene: Numismatic and Sculptural Evidence." *Iraq* 78:79-101.
- Mathiesen, H. E. 1992. *Sculpture in the Parthian Empire: A Study in Chronology.* Aarhus: Aarhus University Press.
- Millar, F. 1993. *The Roman Near East, 31 BC-AD 337* Vol. 6. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Millar, F. 2006. *Rome, the Greek world, and the East. The Greek world, the Jews, and the East* Vol. 3. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Nogaret, M. 1984. "Le relief parthe de Finik." *Syria* 61(3/4):257-266.
- Palermo, R. 2014. "Nisibis, capital of the province of Mesopotamia: some historical and archaeological perspectives." *JRA* 27:456-471.

Pfuhl, E. – H. Möbius 1977. *Die ostgriechischen Grabreliefs I-II*. Mainz: Phillip von Zabern.

Pognon, H. 1907. *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*. Syriac Studies Library. Piscataway, NJ: Gorgias Press.

Rostovtzeff, M. I. 1935. "Dura and the Problem of Parthian Art." *YCS* 5:157-303.

Rumscheid, J. 2013. "Mosaiken aus Grabanlagen in Edessa." *KuBA Kölner und Bonner Archaeologica* 3:109-132.

Rumscheid, J. 2019. "Different from the Others: Female Dress in Northern Syria Based on Examples from Zeugma and Hierapolis." M. Blömer – R. Raja (ed.), *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*. Turnhout: Brepols, 65-82.

Sartre, M. 2014. "Nisibe et Rome." B. Patrice (ed.), *L'historien et ses territoires: choix d'articles*. Bordeaux: Ausonius. 477-489.

Schneider, E. E. 1992. "Rilievi funerari dalla necropoli di Hilar, nella Mesopotamia Settentrionale." *RdA* XVI:28-35.

Schneider, E. E. 1993. "Archaeological Survey in The Ergani Area-Eastern Anatolia." *AST* 10:249-260.

Segal, J. B. 1953. "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa." *Anatolian Studies* 3:97-119.

Segal, J. B. 1970. *Edessa : 'The Blessed City'*. Oxford: Clarendon Press.

Wießner, G. 1980. *Nordmesopotamische Ruinenstätten. Göttinger Orientforschungen. II. Reihe, Studien zur spätantiken und frühchristlichen Kunst Bd. 2*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Wießner, G. 1993. *Christliche Kultbauten im Tūr 'Abdīn III. Supplement zu Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen Anhang: Grabbauten. Die Festungen von Edikli*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Winkelman, S. 2006. "Waffen und Waffenträger auf parthischen Münzen." *Parthica* 8:131-152.

Winkelman, S. 2009. "Partherzeitliche Waffenträger in Edessa und Umgebung." L. Geisiger – C. Rammelt – J. Tubach (ed.), *Edessa in hellenistisch-römischer Zeit. Religion, Kultur und Politik zwischen Ost und West*. Beirut: Ergon Verlag, 313-365.

Winkelman, S. 2013. "The Weapons of Hatra as a Reflection of Interregional Contacts." L. Dirven (ed.), *Hatra : Politics, Culture and Religion between Parthia and Rome*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 235-249.

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 269-274

Haberler
News

TEOS'TAN TAŞA YAZILMIŞ BİR ANAKREON ŞİİRİ HAKKINDA

Mustafa **ADAK***
Christian **MAREK****
Andrej **PETROVIC*****

Anakreon şüphesiz Teos kentinin en tanınmış şahsiyetidir¹. MÖ 570 civarında doğan şair hayatının ilk yarısını memleketinde geçirmiş ve burada sanatını geliştirmiştir. Memleketi Teos Arkaik Dönem'de Yakın Doğu ve Karadeniz bölgeleriyle geniş bir ticaret ağı oluşturmuş ve belli bir refah seviyesine ulaşmıştır. İhraç edilen ürünler arasında zeytinyağı ve şarap dışında boyalı seramik kaplar yer almaktaydı. Çeşitlilik gösteren bu kaplardan sempozyum kültürünün yaygınlaşmasından dolayı özellikle içki kâselerine büyük rağbet vardı². Şarap ve bereket tanrısı Dionysos'u kentin koruyucusu seçen Teoslular küçümsenmeyecek bir kültürel seviyeye ulaşmışlardı³. Anakreon bu zengin kültürel ortamdan çıkmıştır.

Anakreon orta yaşlarda uzun bir gezgin hayatına başlamıştır. Bazı antik yazarlar bu göçebe hayatı tetikleyen olayın Perslerin Batı Anadolu'yu işgal etmesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Şair önce Abdera'ya yerleşmiştir. Trakya sahilinde kurulan bu İon kenti Teos'tan aldığı göç neticesinde kısa bir sürede büyümüş ve ele geçirdiği verimli topraklar ve de gümüş maden ocakları sayesinde zenginleşmiştir⁴. Anakreon o yıllarda Trak kadınlarının güzelliğini de fark etmiş ve bunu "Trak Kısağı" adında bir şiirinde ölümsüzleştirmiştir.

Anakreon'u bir sonraki aşamada Samos'ta hırslı Tiran Polykrates'in yanında saray ozanı olarak görüyoruz. Müzik sanatına ilgi duyan Polykrates ve Anakreon'un tiranın vahim ölümünden kısa bir süre önce *andreon*'da ("erkekler salonu") yemek yerken bir Pers elçisini karşıladıklarını Herodotos aktarmıştır. Polykrates'in düşüşünden sonra (yaklaşık MÖ 522), şair Atina Tiranı

* Prof. Dr. Mustafa Adak, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 07058 Kampüs, Antalya / TÜRKİYE.

** Prof. Dr. Christian Marek, Universität Zürich, Historisches Seminar, CH-8006 Zürich / SWITZERLAND.

*** Prof. Dr. Andrej Petrovic, University of Virginia, College and Graduate School of Arts & Sciences, Department of Classics, 22904-4788 Charlottesville, VA / USA.

1 Bkz. M. Kadioğlu (ed.), *Teos. Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku* (İstanbul 2021), 46-48.

2 Seramik üretimi hakkında bkz. Kadioğlu 2021 (dn. 1), 310-315.

3 Bkz. M. Adak - P. Thonemann, *Teos and Abdera. Two Cities in Peace and War* (Oxford 2022), 75-80.

4 Adak - Thonemann 2022 (dn. 3), 80-91.

Hipparkhos'un davetiyesini kabul ederek tekrar yer değiştirmiştir. Hipparkhos MÖ 514 yılında bir aşk meselesinden Harmodios ve Aristogeiton'un suikast girişimi sonucu hayatını kaybetse de şair geleceği parlak olan bu kentte ikamet etmeye devam etmiştir. O yıllarda dostluk kurduğu Atinalılar arasında Perikles'in babası Ksanthippos ve de Platon'un anne tarafından atası olan Kritias'ın isimleri geçmektedir. Anakreon uzun bir süre Atina'da kalmış ve orada yeni gelişen tragedya türünü etkilemiştir. Kendisinin MÖ 500 civarında yazmaya başlayan Aishylos'un ilk piyeslerini izlediği aktarılır. Atinalılar Akropolis'te üstad Anakreon'un bir heykelini dikmişlerdir. MÖ 440'lı yıllara tarihlenen bu heykel, şairin arkadaşı Ksanthippos'un ve onun oğlu olan ünlü devlet adamı Perikles'in heykellerinin hemen yanında duruyordu. Şairin günümüz Ny Carlsberg Glyptotek'teki imparatorluk mermer kopyası (Fig. 1) muhtemelen bu tipe dayanmaktadır.

Anakreon hayatının son evresinde olasılıkla Teos'a geri dönmüş ve doğduğu yerde hayata veda etmiştir. Simonides'e atfedilen Hellenistik bir şiirde Anakreon'un mezarının Teos'ta olduğu belirtilmektedir (Ant. Pal. VII.25.2). Şairin ölümünün, ironik bir şekilde boğazına kaçan üzüm çekirdeği sebebiyle olduğu anlatılsa da bu aktarım pek inandırıcı değildir⁵.

Anakreon henüz yaşarken üne kavuşan bir şairdir. Atinalı ressamlar kendisini MÖ 520 yılından itibaren vazolarda sıklıkla resmetmişlerdir. Şair MÖ 510'lu yıllarda Ressam Oltos tarafından resmedilmiş kırmızı figürlü bir vazo üzerinde bir eğlence esnasında dans eden bir erkek topluluğuna ayar verirken gösterilmektedir. Ozan elinde ünlü lirini tutmaktadır (Fig. 2). Bu erken betimlemeyi, Anakreon'u bir ayyaş olarak gösteren çok sayıda vazo resmi takip etmiştir⁶.

Ölümünden sonra Anakreon'un ünü daha da artmıştır. Sonraki nesiller kendisine "İonialıların Gururu", "Teos'un Kuşusu", "Bakkhus'un Hizmetkârı ve Dostu", "İlham Perilerinin Gözdesi", "Şölenlerin Ateşlendiricisi" ya da "Kadınların Baştan Çıkarıcısı" gibi sıfatlar yakıştırmıştır. Teoslular MÖ 4. yüzyılda darp ettikleri gümüş sikkelerinde lir sembolünü, imparatorluk dönemi bronz sikkelerinde ise oturmuş ve lir çalan şairin bizzat kendisini betimlemiştir. Anakreon İonia'nın lirik şairi olarak Antik Dönem'in sonuna kadar ününü korumuştur. MS 4. yüzyılın sonlarında piskopos, filozof ve şair Kyreneli Synesios, lirik sanat dilinin başlıca lehçe grupları olan İonca, Aiolce ve Dorca'yı anlatırken İoncadan Anakreon'un adını vermeden "Teos'un Şarkısı" (Τῆς αἰοῦδᾶς) olarak bahsetmiştir.

Fig. 1: Anakreon'un Bir Heykeli (Ny Carlsberg Müzesi, Kopenhagen).

⁵ Anakreon'un hayatını anlatan tüm edebi metinler tarihi sıraya göre şurada değerlendirilmiştir: A. Müller, *Die Carmina Anacreontea und Anakreon. Ein literarisches Generationenverhältnis* (Tübingen 2010), 49-110.

⁶ S. D. Price, *Anacreontic vases reconsidered*, GRBS 31, 1990, 133-175.

Fig. 2: MÖ 520-510 yıllarına tarihlenen Kırmızı Figürlü Vazo Üzerinde Anakreon Betimlemesi (British Museum).

Anakreon lir eşliğinde şarkı şeklinde söylenen kısa şiirlerini İon lehçesinde bestelemiştir. Kullandığı dile uygun olarak tonlamalara ve vurgulamalara dayanan metrik ve ritmik yapıdaki şiirleri aşk, nefret, sarhoşluk ve eğlence temalıdır. Şairin Eros ve şarap temalı görece masum besteleri sonraki dönemlerde öne çıkmakla kalmamış, hatta taklit de edilmiştir. Teoslu şairin üslubunda Geç Hellenistik Dönem'den MS 6. yüzyıla kadar uzanan uzun zaman diliminde bestelenen 60 adet şiir "Anacreontea" adı altında günümüze kadar ulaşmış ve yakın zamana kadar beğenilmiştir⁷. Bu şiirler şarap, yakışıklı delikanlılar, Aphrodite, Eros, Üç Güzeller, Dionysos, bahar ve benzer konuları işlemektedir. Anakreon'un kendi şiirleri ise ancak paramparça halde günümüze ulaşmıştır. Bu şiirler arasında tam olan yoktur⁸.

Anakreon'un ona atfedilen eserler arasında müstehcen şiirler de bestelediğine dair izler kalmıştır⁹. Kendisinin burada Paroslu Arkhilokhos'u örnek aldığı anlaşılmaktadır. İki ozan da cinsiyetçi ve kadını küçük düşüren bir dil kullanmıştır. Rengârenk sandaletleriyle top oynayan genç kızlar, çıplak Odysseus'un önünde top oynayan Nausikaa kadar masum değildir (Od. 6.115-134). Onlar artık kır saçlı olan şairin yerine daha genç, siyah saçlı bir sevgili tercih ettiklerini söylemekten kaçınmamaktadır. Namuslu bir aile kızı olan Herotime nemfoman eğiliminden dolayı "umumi cadde" ifadesiyle bir fahişeye benzetilir, başka bir kadın ise şairin binmek istediği genç bir "Trak Kısrağı" olarak tanımlanır. Atinalı komedi yazarı Aristophanes müstehcenliği sahneye taşımadan çok önce, bu tür dizeler özellikle seçkinlerin içkili âlemlerde (*symposia*), gece şenliklerinde ve şarap tanrısı Dionysos kültü çerçevesinde eğlencelerde hayattaki yerlerini almışlardır.

Anakreon'un şarkılarında hem kadınlar hem de erkek çocukları arzulanan nesne olarak gösterilir. Ahlak ve terbiyenin, ölçülülüğün ve erdemin şakacı reddi, hatta hakaret, alay ve istihza bu şiir türünün vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu şiirler sonraki nesilleri tedirgin etmiştir. Geç Klasik ve ardından gelen dönemlerde Anakreon, ona duyulan hayranlıkla birlikte (kısmen de olsa hayali) pedofil bir zampara ve dizginlenemez bir ayyaş olarak eleştirilmiştir. Günümüze ulaşmayan resimli temsilleri ise onu yürümekte zorlanan, giysisine hâkim olamayan ve sandaletini kaybeden bitkin yaşlı bir ayyaş olarak gösterdiği söylenir. Sonraki nesillerde biri "Çoğu insan onun yazarken ayık olduğunu ve sadece sarhoş gibi davrandığını bilmez" sözleriyle şairi savunmaya ihtiyaç duymuştur.

⁷ Metin: M. L. West (ed.), *Carmina Anacreontea* (2. baskı, Stuttgart 1993); Yorum: P. A. Rosenmeyer, *The Poetics of Imitation. Anacreon and the Anacreontic Tradition* (New York – Cambridge 1992).

⁸ Anakreon'a atfedilen şiirler kısa bir süre önce yeniden yayınlanmış ve yorumlanmıştır: H. Bernsdorff, *Anacreon of Teos. Testimonia and Fragments. Edited and Translated with Introduction and Commentary* (Oxford 2020). Bazı şiirler Türkçe'ye kazandırılmıştır: E. Gören, *Arkaik Yunan Şiiri Antolojisi* (İstanbul 2018) 266-277.

⁹ Bkz. Rosenmeyer 1992 (dn. 7).

Fig. 3: Yazıtın Hellenistik Kent Suru’nda Buluntu Yeri (Teos Kazı Arşivi).

Teos ören yerinde yürütülen kazılarda 2013 yılında güney limanına yakın Hellenistik Dönem Suru’nda yapı malzemesi olarak yeniden kullanılmış büyük, koyu renkli üzerinde yazıt olan bir mermer blok bulundu (Fig. 3). Bu bloğun üzerinde Arkaik Dönem özelliği taşıyan harflerle kazınmış uzun bir yazıt tespit edildi. Aşırı aşınma ve ağır tahribat nedeniyle bu yazıtın deşifre edilmesi oldukça zahmetli oldu (Fig. 4). RTI fotoğraf teknolojisi, ıstampaj ve yerinde yapılan sayısız inceleme sayesinde, bu mimari blok üzerinde günümüze ulaşan metni tamamen okumak ancak yakın zamanda mümkün olabildi. Ortaya çıkan sonuç şaşırtıcı, hatta heyecan vericidir: 15 mısra ile Arkaik ve Erken Klasik dönemlerden günümüze ulaşan en uzun şiiri kısa bir düzyazı metni takip etmektedir. Toplam 30 satırdan oluşan metnin antik dünyanın günümüze ulaşan epigrafik belgeler arasında içerik açısından benzeri yoktur.

Taşın üst kısmı ikinci kullanımda kesildiği için yazıtın başlangıcı kaybolmuştur. Kırığın altında yer alan ilk ifadeler vefat etmiş bir kadın için yazılmış bir mezar epigramı ile karşılaştığımıza işaret etmektedir. Ancak, sonraki mısralarda binlerce mezar yazıtından aşına olduğumuz gibi ölmüş bir insanı yas ve sevgiyle anmak yerine, ölü kişinin imajı tersine çevrilmiştir. Kadın şiirde, tanrı ve erkeklerin nefret duyacağı nemfomanyak bir sürtük olarak aşağılanır ve bu yaşam tarzı ile kendi adı olan Eunomie (“terbiyeli”) ve de mezar yazıtlarında örnek kadın tiplemesi olarak karşımıza çıkan Odysseus’un eşi Penelope ile mümkün olan en büyük tezatı oluşturur.

Bunu takip eden satırlarda anlatıcı rolünü üstlenen kişi kendini kadının aldatılmış kocası ya da sevgilisi olarak tanıtır. Dahası anlatıcı, yine şaşırtıcı bir şekilde kendini kadının zinasını bir

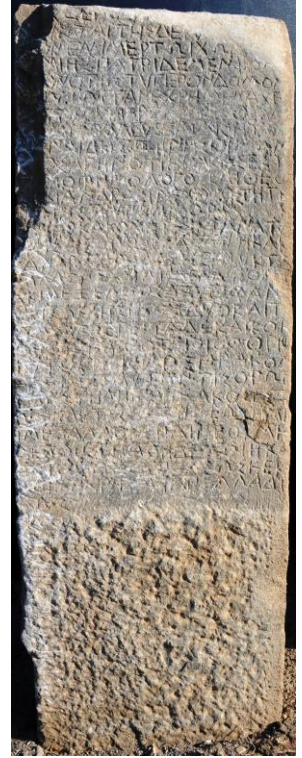
erkek için ilham verici ve kışkırtıcı olarak anlatmak isteyen bir şarkıcı (*melistes*) olarak sunar: Fahişe olarak seslendiği kadının – bir limandan başka limana yönelen bir gemiye benzetilerek – bir yataktan başka bir yatağa koştuğu ve cinsel bir çılgınlıkla, bazen iki, bazen üç gece boyunca art arda farklı erkeklerle ilişki yaşayarak bol miktarda sperm kucakladığını söyler. Müstehcenlik açısından bu ifadeyi aşan başka bir örnek Yunan edebiyatında zor bulunur.

Yazıtın sonunda düzyazı ile ifade edilen şu cümleler yazarın kimliğini belirlemek açısından oldukça önemlidir: “Ben konuştuğum sürece, hiçbir şair onu ya da bir başkasını övmesin” ve “dizeleri çıkarmasın ya da eklemesin”! Eseri korumak için tasarlanmış bu ifadeler, Anakreon’dan yaklaşık otuz yıl sonra doğmuş Megaralı şair Theognis’in ünlü, edebi *sphragis*’ini (“mühür”) hatırlatır: “Kyrnos, kurnazca bu kelimelerin üzerine yerleştirilecek bir mühür tasarladım. Böylece kimse onları fark edilmeden çalamayacak, kimse onları kötü yönde değiştiremeyecek, çünkü iyi olan orada duruyor ve böylece herkes şöyle diyecek: “Bunlar Megaralı Theognis’in sözleri.”

İçeriğini yukarda kısaca tanıttığımız bu yenice ortaya çıkan şiirin Türkçe çevirisini burada sunuyoruz:

“- - - bu anıt bu kadın için yapıldı,
Eunomie?, hoş bir yerde eşsiz bir anıt.
Sitemkâr babası tarafından küçümsenen o, geldi
iğrenç bir eve: Kaderin bana yaşattıkları ile ilgili,
payıma düşeni bir ilahiyle süsleyerek anlatmayı seçtim.
Önümde sefil bir hayat, Hades’te geçecek bir varoluş
yaşayacağımı sanıyordum, (kadının) yüreğinin kötülüğünü
gördükten sonra “Bir Penelope’ydi o” sözlerinin ne kadar alçak
olduğunu, hem tanrıların hem de insanların nefret ettiği aşikar:
İşte geliyor: keşke fahişe şarkıcıya ait olsaydı, aldatıcı Ker (yerine)!
Tüm söylediklerini şarkıyla iletceğim; tüm yaptıkların kuşkusuz erkeğe esin kaynağı:
O, gece boyunca sık sık yeni bir limana demir atar, sık sık dışarı çıktığında,
kötü ve azgın bir çılgınlık içinde dolaşır, bazen iki, bazen üç gece boyunca
yatağında başka bir erkeğin meni akıntılarını kucaklamak için.

Bu stele göz atan kim olursan ol, bir alçağa dönüşme! Ben konuştuğum sürece, hiçbir şarkıcı ne onu ne de bir başkasını övmesin, ya da sözler çıkarmasın veya eklemesin kentin hükme bağladığı kararın aksine çok para ödeyerek.”

Fig. 4: Anakreon’un Şiirini Taşıyan Mermer Blok (Teos Kazı Arşivi).

Yunan epigrafisinde benzerine rastlanmamış bu metnin bizzat Anakreon tarafından bestelenmiş olabileceğine dair beş gerekçe gösterebiliriz:

- Yazıtın Arkaik özellikleri taşıyan harf karakterleri Teos’ta ele geçen geç Arkaik ve erken Klasik Dönem yazıtlarıyla kıyaslandığında, metnin MÖ 500 civarında, yani Anakreon’un henüz yaşadığı ya da yenice vefat ettiği bir dönemde taşa işlendiği anlaşılmaktadır.

- Şiir, tam da bu dönemden önemli örnekleri günümüze ulaşmış olan ve içki aleminde söylenen, müstehcen üslubun kullanıldığı *kertomia* edebi türüyle büyük benzerlik göstermektedir¹⁰. Şiir, biçim ve içerik açısından Arkhilokhos ve Anakreon’un erotik temalı şarkılarına yakındır.

- Şiirimizde kullanılan “şarkıcı” (*melistes*) sözcüğü ise zengin İlkçağ Yunan edebiyatında sadece bir başka şiirde belgelenmiştir. Anacreontea 60b olarak bilinen söz konusu bu şiirde ise bizzat Anakreon *melistes* kelimesiyle anılır: τὸν Ἀνακρέοντα μιμοῦ, τὸν αἰόδιμον μελιστήν (“Anakreon’u taklit et, şarkıların şarkıcısını”). Yeni şiirde kendinden bahseden koca ya da sevgili de bir *melistes*’tir: sefil kaderini (boynuzlanmış olarak) bir ilahiyle aktardığını söyleyen “şarkıcı” aşağılayıcı sözlerle azarladığı kadının kendisine ait olmasını ister.

- Şairimiz yazdığı şiirin korunma altına alınmasını istemiştir. Böylece şiirine, yukarıda bahsi geçen Megaralı Theognis’in ünlü *sphragis*’ine benzer bir “mühür” ekler ve bu mühür burada şehrin otoritesi tarafından koruma altına alınır. Burada, Teos kentinin yetiştirdiği en önemli şair olan Anakreon’un şiirinden başka hangi yazarın şiirini daha fazla koruma altına almaya ilgi duymuş olabileceği sorusu akla gelmektedir.

- Gemi metaforuyla kadının cinsel doyumsuzluğunu dile getiren müstehcen dize Theognis’e atfedilen “Theognidea” adlı eserde de kopuk bir halde karşımıza çıkmaktadır (1,460). Teos’ta taş üzerine kazınan şiirde ise bu anlatım bir bütünlük göstermektedir. Daha sonra oluşan Theognidea buradan bir alıntı yapmış olmalıdır. Theognis’e atfedilen aynı eserde Tyrtaios, Mimnermos ve de Solon gibi şairlerden de alıntı yapıldığı tespit edilebilmektedir.

Dolayısıyla elimizdeki şiirin bizzat Anakreon tarafından bestelendiği büyük bir ihtimaldir. Eğer bu tespit doğruysa, 15 dizeden oluşan bu metin, Anakreon’dan günümüze ulaşan en uzun şiiridir. Ozanın diğer şiirleri sonraki yazarların alıntıları ve papirüs buluntuları sayesinde günümüze çok parçalı ulaşmıştır. Bu şiir ise taşa işlenmiştir. Bu taşıyıcı Teos kentinin kararı doğrultusunda Anakreon’un şöhretini sergilemek amacıyla ulaşılabilir bir mekânda dikilmiş olmalıdır. Yazıtın buluntu yeri itibarıyla Güney Liman’a hâkim *nekropolis* (mezarlık) alanına çok yakın bir konumda ikinci kez Hellenistik Dönem Kent Suru’nda kullanılmış olması, antik kaynaklarda kendi memleketi Teos’ta öldüğü belirtilen ünlü şair için yaptırılmış olan anıt mezarının bir parçası olduğu düşünülebilir. Belki de bu yazıt, Anakreon’un bazı şiirlerini içeren bir anıt mezar olarak *nekropolis*’te ya da Güney Liman girişinde bir Heroon olarak yükselmekteydi. Teos kazılarında yapılan bu keşifle birlikte, Arkaik Yunan şiiri külliyatı, büyük tartışmalara yol açacağı kesin olan son derece özgün bir örnekle zenginleşmiştir.

¹⁰ Bu sözcük hakkında bkz. J. Kucharski, “Mocking the Wasps or the Meaning of Homeric kertomia Again”, *Mnemosyne* 73, 2020, 891-914.